

Bokor Péter

Végjáték
a Duna mentén

Bokor Péter

Végjáték a Duna mentén

Interjúk egy filmsorozathoz

RTV-MINERVA-KOSSUTH
BUDAPEST 1982

Lektorálta JUHÁSZ GYULA

Az interjúképeket MOLNÁR MIKLÓS készítette

© Bokor Péter, 1982

ISBN 963 223 241 0

Lassacskán már a háromszázat is meghaladja azoknak a visszaemlékezéseknek a száma, amelyeket a Magyar Televízió SZÁZADUNK sorozatához rögzítettünk hangosfilmre.

Ezek a visszaemlékezések, interjúk: sorozatunk alapanyagai. Ugyanúgy, mint a régi filmhíradók, a régi fényképek, képes levelezőlapok, vagy röplapok, plakátok, a régi újságok, könyvek, a régi slágerek, reklámok, szakácskönyvek, a levelek, naplók s a levéltárakban őrzött hivatalos iratok, jegyzőkönyvek, jelentések, diplomáciai táviratok. Mint a történelemnek tárgyban-anyagban rögzített emlékei. E sokféle emlékanyagból állnak össze sorozatunk filmjei. Amikor tehát a koronatanúk filminterjújukban rögzített visszaemlékezéseinek gyűjtéséhez fogtunk, távolról sem gondoltunk valaminő tudományos célkitűzés megvalósítására. Egyszerűen: filmekhez való alapanyagot gyűjtöttünk. Jóval később azután magunk is sejteni kezdtük, hogy amit elvégeztünk (nem az egyes interjúk, hanem a gyűjtemény *egésze*), némi szolgálatot is tehet a tudománynak. Az interjúk felvételének tetemes anyagi s műszaki terhet a Magyar Televízió viselte, viseli. Gazdagabb országok tehetősebb televíziós társaságai is ritkán vállaltak hasonló áldozatot a maguk nemzeti múltjának feltárásáért.

Azzal kezdtük, hogy tudományos művekből, történelmi monográfiákból, tanulmányokból, meg levéltári iratokból kijegyeztük a fontosabb vagy jellegzetesebb eseményekhez kapcsolódó neveket. Aztán elővettük a telefonkönyveket. A maít és a régieket. A harmincas, negyvenes évekből valókat. Ha egy-egy iratbeli névre rábukkantunk valamelyik telefonkönyvben, akkor már ke-

zünkbe jutott legalább egy lakcím. S az adott épületben (de hány ilyen épület tűnt el a történelem süllyesztőjében!) legalább egy régi lakó, legalább egy emlékfoszlány, talán egy nyom, egy adat... Lépésről lépésre. Száz nekirugaszkodásból jó, ha legalább egy eredményt is ad. De az az egyetlen eredmény már többnyire egész sorozatot hoz: a régi ismerősök, barátok, kollégák, sorstársak, a régi ellenlábasok rendszerint számon tartják egymást. Akkor is, ha egyikük-másikuk rég hazát cserélt. (Ami a magyar történelem koronatanúinak esetében éppenséggel nem ritka eset.)

Kik a koronatanúk? Mit s mennyit tudnak?

Vannak, akik egykori hivataluknál, beosztásuknál, rangjuknál fogva, vagy rokoni, baráti, szakmai kapcsolataik révén láthattak a kulisszák mögé, láthattak többet az utca emberénél. S vannak, akik kisemberként, véletlenszerűen vetődtek az események sűrűjébe, oda, ahol valami döntő, valami sorsfordító zajlott. Egyikük sem, másuk sem tudhat mindent. S ha valaki véletlenül mindent tudna, annak nem hinnénk. A legtájékozottabb történelmi személyiség is csupán egynémely esetről számolhat be közvetlen ismeret, átélt élmény alapján, aztán természetesen egész sor olyan esetről is, amelyről hallomásból, alighanem igen megbízható tájékoztatásból tud. De azért olyasformán vagyunk a történelem tanúival, ahogy a bíróság a per tanúival. Egyetlen tanú soha nem teljes értékű tanú.

A tanúnak (miként a bíróság előtt) jogai vannak. A legjelentékenyebb joga éppen abból fakad, hogy az interjú készítője, a kérdező nem bíró, nem ügyész, nem valamely bűnüldöző szerv kikérdezésre-vallatásra jogosult „közege”. A történelmi tanú önkéntes segítője a mi munkánknak, aki elfogadta az interjúra szóló meghívást. Ez határozza meg a kérdező magatartását is, függetlenül attól, hogy a kérdező is ember, érzésekkel, rokonszenvekkel és ellenszenvekkel (s olykor még keservesen elnyomott-elfojtott mély haraggal is). A kérdező szükségszerűen másképp érez az egyik, s megint másképp a másik koronatanú iránt, de nem áll jogában másképp viselkednie! Végtere: a legcégéresebb háborús bűnös sem kötelezhető arra, hogy a SZÁZADUNK sorozat kamerája

előtt (vagy bármely más kamera előtt) folytasson történelemről szóló beszélgetést, tehát olyan beszélgetést, amelyben a saját viselt dolgairól és a saját bűneiről is szó lehet.

A SZÁZADUNK sorozat a XX. század történetét kívánja ábrázolni, a televízió-adta lehetőségek felhasználásával, a televízió nagyközönsége (és nem szak-közönség) számára, de abban a hitben, hogy a nagyközönség is hajlandó elfogadni a tudományos alapozottságot, kiváltképp a történelem ügyeiben. Tanúk megszólaltatása, különösen ha nagyszámú tanú megszólaltatásáról van szó, nem mond ellent a tudományos igénynek. Dehát a XX. század első évtizedeinek tanúi már nem élnek. (Amikor az első világháborúról, a háborút követő forradalmas időkről szóló filmjeinket készítettük, még találtunk „érvényes” tanúkat. Még a szarajevói pisztolylövés egyik közvetlen tanúja is előkerült. Akadt magyar tanúja a pétervári Téli Palota ostromának, a magyar forradalmak tanúiról nem is beszélve. Dehát nem tegnap kezdtük el a SZÁZADUNK sorozat kidolgozását. . .) Ma már csak a második világháború időszakából lehet számos, és jelentékeny információt adni tudó koronatanút fellelni. Korábbi évek eseményeinek elvétele akad egy-egy tanúja.

Csakhogy: aki 1940-ben harmincéves volt, az ma már a hetvenes éveiben jár. És nem a harmincévesek közül kerültek ki a miniszterek, a tábornokok, a nagykövetek, a főszerkesztők, a vezérigazgatók. A ma is élő koronatanúk többsége annak idején valahol a harmadik-negyedik vonalban állt. Egyedül a munkásmozgalom kivétel: ott — s ott is inkább a baloldal baloldalán — jó tíz évvel állt alacsonyabban a vezetői életkor mércéje. De ami azt illeti: a „nagy” emberek egykori alacsonyabb rangú munkatársai, titkárai, szárnysegédei szabadabban, kötetlenebbül tekintenek a múltba. Ők legfeljebb ismerői, végrehajtói voltak a döntő elhatározásoknak; ők soha nem is gondolhattak arra, hogy az utókor szobrot állítson nekik . . . vagy ledöntse a szobrukat. Így hát semmi okuk rá, hogy úgy beszéljenek a múltról, mintha ezzel szoborhoz állnának modellt.

Mindamellettt minden visszaemlékezés valamilyen módon és

valamely mértékben torzul (még hozzá általában szebbé torzul). A visszaemlékező szubjektuma óhatatlanul átszűri magán a tényekre, eseményekre vonatkozó, legtárgyszerűbb közléseket is. S ez így van rendjén: másképp nem is lehet. Nem is baj! Éppen mert nem szobrokat kívánunk állítani (illetve rombolni), hanem a maga sokrétűségében, érdekek és szemléletek különbözőségében, ellentétességében szeretnénk filmsorozatunkban ábrázolni nemzetünk XX. századi történetét, illetve — ebben a kötetben — történelmünk egyik viszonylag rövid, de annál eseménydúsabb időszakát.

E kötet fejezeteinek többsége itt-ott (az Élet és Irodalomban, a Kritikában, a Valóságban, az Élet és Tudományban, a Látóhatárban) jelent meg eredetileg. Egymástól függetlenül születtek; mintegy a SZÁZADUNK sorozat forgatókönyveinek előtanulmányaként. Sok különbözőség mellett leginkább az kapcsolja őket egymáshoz, hogy egyazon időszak eseményeiről szólnak; gyakran ugyanarról az eseményről van szó az egyik fejezetben, s a másikban is. Csak éppen más szemszögből. Az időhatár kezdőpontja: 1944. március 19., Magyarország német haderő által való megszállásának napja. (Az egyik fejezet a megszállást kiváltó fő okok egyikével foglalkozik.) A végpont pedig: 1944. október 15., Horthy elvetélt „kiugrási” kísérlete, a nyilas puccs. Mindössze néhány hónap, s néhány tucat esemény. De ezek az események súlyosan érintették a nemzetet, úgy is, mint közel tízmilliós egységet, úgy is, mint közel tízmilliónyi különböző sorsú, nézetű, érdekű, származású, különböző anyanyelvű és vallású, különböző társadalmi osztályokhoz tartozó, de egyaránt magyar állampolgárságú egyént. Ezekben a hetekben-hónapokban a történelem felkiáltójelesen szólt bele az egyének életébe s a nemzet sorsába. Nem csoda, hogy akik felnőtt fejjel átélték (túlélték) ezt az időszakot, mindegyre visszakanyarodnak hozzá. Kitörölhetetlen emlék. De annyiféle emléket hagytak ezek az események, ahány szempár szögéből figyeltek rájuk. Ki ezt látta meg, ki amazt vette észre, aszerint, hogy ki mitől félt, ki miben reménykedett... Ahogy a visszaemlékezők mindegyre visszakanyarodnak ugyanahhoz a részlethez, a kérdező is minduntalan ugyanazt a kérdést intézi

egyikhez is, másikhhoz is. Éppen mert ez a SZÁZADUNK sorozatnak, s így e kötetnek is a módszere.

Sok szem, sok szemszög, sokféle szemlélet talán közelebb visz a múlt olyan megismeréséhez, hogy ne csak következtethessünk, ítéelhessünk, hanem hasznosíthassunk is belőle valamit.

BOKOR PÉTER

„Jóbarátunk: dr. Edmund Veesenmayer...”

Egyszerű, feketeszegélyes kartonlap adta hírül számomra: „Jóbarátunk, dr. Edmund Veesenmayer eltávozott körünkől. Sosem felejtjük el.” Aláírás: „Mély gyászban, barátai nevében — E. Starcke.”

Címemre alighanem Veesenmayer levelezésében — életének utolsó éveiben írott s kapott leveleiben — akadtak rá. Baráti köréhez sohasem tartoztam: minden okom megvolt rá, hogy szívből gyűlöljem. Szívből! De azt hiszem: az ember nem hallgathat mindig, s kizárólag a szívére.

Nem az ítélkezés kedvéért kerestem meg levéllel s személyesen is. Hanem az értés kedvéért. Mert 1944 (és sok más év) szinte felfoghatatlan, mégis valóságos szörnyűségeiért nem (nemcsak) személyek felelnek, hanem egy történelembé, közgazdaságba, szociológiába, pszichológiába ágyazott, kerek egységgé szilárdult rendszer, amelyet (s amelynek „utódlását”) nem elég gyűlölni, *érteni* is kell! Eleve bizonyosra vettem (igen sok régi diplomáciai irat, perjegyzőkönyv, visszaemlékezés alapján), hogy Veesenmayer egyike azoknak, akik valamiféle „kulcsot” adhatnak a náci-fasizmus alaposabb értéséhez.

A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék 1949-ben húszévi börtönre ítélte, 1952-ben felére csökkentették a büntetését. 1954-ben szabadlábra került. Halála előtt alig három évvel jártam nála. Darmstadtban (NSZK) élt, a városnak a mi Rózsadombunkra emlékeztető villanegyedében; az utca neve is: Rosenhöhweg, vagyis Rózsadomb út. Az egyemeletes, kertes ház teljes föld-

szintjét betöltő lakása megalapozottan jó polgári volt. Az ottlétem idején lezajlott telefonbeszélgetésből mellesleg az is kiderült, hogy kedvelője s alapos ismerője volt a francia konyaknak és a konyakbeszerzés legelőnyösebb módjainak. Neve, címe a telefonkönyvben, névtáblája a kapuoszlopon. Amikor késő este taxiért telefonált számomra, erős hangsúllyal mondta be a nevét, mint aki tudatában van annak, hogy nem holmi tucatnevet visel. Csak taxit rendelt. De neve bemondásával mintha azt közölte volna: „Lehet, hogy utálsz! Lehet, hogy félsz tőlem! Nem érdekel. Én az vagyok, aki vagyok. Én parancsolok. És te engedelmeskedni fogsz nekem.” Óriási felhőszakadás volt Darmstadtban azon az estén. A taxi alig öt perc múlva megérkezett.

Pályafutása során egyedül az 1944-beli, magyarországi szerepe volt „nyilvános”. Másutt mindig s mindenhol „titkos ember”-ként működött. Alighanem még Hitler hatalomra jutása előtt állt a nemzeti szocialisták közé, a müncheni Technikai Főiskola docenseként. Ősnáci.

— Ön valamilyen emberfeletti lényt látott Hitlerben, doktor úr?

— Én soha. Eszközt láttam benne. Bizonyos képességei és adottságai folytán kitűnő eszközt, mindenekelőtt persze propagandaeszközt, tömegek impresszionálására alkalmas eszközt. Talán, no igen: bizonyos ideig ennél valamivel többet is, de távolról sem félistent. Mondtam már önnek: én tudomásul veszem, hogy háborús bűnös vagyok — de a legnagyobb bűneink egyike valószínűleg az, hogy nem gondoskodtunk idejében Hitler félreállításáról.

— Likvidálásáról?

— Valami megfelelő, tiszteletbeli posztra kellett volna állítanunk, de úgy, hogy tényleges hatalom ne maradjon a kezében.

— Miért nem sikerült?

— Mert túl sokan voltak, akik a helyére pályáztak. Semlegesítették egymást. Ő pedig zseniálisan értett ahhoz, hogy szembeállítsa a potenciális vetélytársakat.

— Ön ki mellé állt volna ebben a vetélkedésben?

— Egyiket sem tartottam volna megfelelőnek Hitler alvezérei

közül. — Néhány másodpercig hallgat. Rebbenés nélkül néz a szemembe. — Egészen másfajta emberre lett volna szükség.

Ausztria bekebelezése előtt titkos küldöttként az osztrák náci-párt egyik szervezője. 1939 tavaszán Pozsonyban működik, az „önálló” szlovák állam létrehozását készíti elő. 1941. április 10-én a németek bevonulnak Zágrábra. Másnap Veesenmayer odaérkezik, öt nap alatt megszervezi Ante Pavelič usztasa kormányának hatalomátvételét. 1941 szeptemberében Belgrádban, majd a megszállt Görögországban tevékenykedik. 1943 tavaszán Budapestre küldik, mert egyre több jelentés érkezik Berlinbe a Kállay-kormány titkos diplomáciai tapogatózásairól. Budapesten külön irodát szerveznek számára a Standard-gyárban (a mai Beloianiszban). A Standard korábban amerikai tulajdon volt, az amerikai részvénytársaságra a háború idején németek tették rá a kezüket; a részvénytársaság igazgatósága, felügyelő bizottsága Berlinben székel, Veesenmayer ennek képviselőjében, vagyis a budapesti Standard „főnökeként” érkezett. De itt alig leplezi, hogy egészen másfajta célok vezetik. 1943 tavaszán, méginkább az év őszén vacsorák, társaságbeli és négy szemközti beszélgetések során a szélső- és még szélsőbb jobboldal politikusaival, katonáival vitatja meg a Kállay-kormány félreállításának lehetőségeit. Nem ígér, csak kérdez. Nem biztat, de fellépésének, magatartásának egészével hirdeti a német, a náci fölényt. Hidegen hagyja a magyar belügyi nyomozók szaglászása, fütyül a budapesti német követre: messze fölötté áll. Horthyval nem beszél, csak Horthyról — még Bethlen Istvánnal is. Aztán kidolgozza terjedelmes, részletes elemzését és javaslatát a „mézesmadzag és korbács” politikájának magyarországi alkalmazásáról.

— Ön hosszabb időn át tanulmányozta a mi történelmünket?

— Arra nekem nem volt időm. Spanyolországból rendelték vissza táviratilag és máris indulnom kellett.

— Mit csinált ön Francóéknál 1943-ban?

— Spanyolországot mondtam, nem Francót.

Tehát ott is titkos megbízással járt?

— Tudtommal erről még nem publikáltak semmit. Inkább hagyjuk ezt a kérdést.

— Megírta ön a visszaemlékezéseit, doktor úr?

— Nem. Azt hiszem, nem is fogom. Egy ízben az ötvenes években bővebb információt adtam, éppen magyar vonatkozású kérdésekben, az angol Macartney professzornak. Fel is használta a könyvében. Beérem ennyivel.

— Nagy kár, doktor úr. Az nyilvánvaló, hogy ön rengeteg olyan részletet ismer, amelyet más egyáltalán nem is ismerhet. Ezeket az ismereteit tulajdonképpen nem kezelheti valamiféle „magántulajdonként”! Ezek a magyar történelem szerves részét alkotják!

— Alig harminc év múlt el azóta. A történelem időszámítása szerint semmiség. Ma még inkább ártanék. . . Önök sem jutottak el az egykori események objektív szemléletéig.

Néhány mondat dr. Edmund Veessenmayer 1943. december 10-én kelt összefoglaló jelentéséből: „Magyarország a tér és az adott gazdasági lehetőségek törvényénél fogva értékes tényező, és a Birodalom nem mondhat le arról, hogy a legmesszebbmenően be ne vonja a létért folytatott küzdelembe. . . Nem utolsósorban a magyar emberanyag nyújt lehetőséget segítség és sokirányú tehermentesítés szempontjából. . . Minden magyar paraszt, munkás, vagy katona, akinek bevetése bennünket tehermentesít, erősíti a Birodalomban a Führer tartalékait. Minden értünk vérző magyar a mi véráldozatunkat csökkenti. . .”

— Ön, doktor úr, mindig valamilyen titkos megbízatást teljesített. Felderített, előkészített, javasolt — aztán másvalaki került előtérbe, ön pedig ismét a titokzatosságba merült. Nem zavarja ez?

— Nagyon is kielégített. Sosem néztem a magam érdekét. Én az ügyet szolgáltam.

— Ezt az „ügyet” ön nemzeti szocialista ügynek, vagy német ügynek minősíti?

— Szerintem ez a kettő elválaszthatatlan.

(Az 1943-as jelentésből: „Ahogy a Rajna a Birodalom történelmi fogalmához tartozik, úgy válik a Duna most és az eljövendő időkben a Birodalom politikai és gazdaságpolitikai úttörő mun-

kájának kötelező fogalmává. Nem látok lényeges különbséget a Birodalom későbbi politikájának lehetséges céljai és a mai, Magyarországgal szemben követendő politikájának aktivizálására irányuló javaslat között.” Kevésbé diplomatikus megfogalmazásban az 1943-ban javasolt „aktivizálás”, vagyis a megszállás Hitler majdani győzelme után is fenntartandó, amikor a Birodalom, mint a Rajnát, ugyanúgy a magáénak ítéli majd a Dunát is.)

— Úgy gondolja, hogy az ön nézeteit ma is sok német aláírná?

— Az öregek már nem számítanak. A középnemzedék két álláspont között ingadozik, de inkább híd a múlttól a jövő felé. A fiatal generációk a keresésnél tartanak, kiforratlanok. Még semmi sem érett meg náluk.

— Ön tehát a fiataloktól elismerést, igazolást vár?

— Miért ne? Kimondhatom! Ha már egyszer háborús bűnös vagyok!

Hetvenévesen is erőteljes, nagydarab férfi. Egyik lábára enyhén sántít. Udvarias házigazda: kétféle borral várt. Házvezetőnőjét fölényes durvasággal hordja le: tudhatná, hogy a magyarok az erős kávét szeretik, tálalt volna legalábbis török kávét, nem ilyen német ízlésnek valót! Vigye ezt a lötytyöt a fenébe és főzzön másikat. Aber schnell! — És felém fordulva, magyarázatképpen:

— A magyar ízlést mindig sokra becsültem. A boraikat, a konyhájukat. A lovaikat is. A festészetüket! Budapestet nagyon szerettem. Persze, amikor a háború után viszontláttam...

— Látott akkor valamit a városból?

— Autóból. Rabszállító autóból ugye. Az amerikaiak azzal a kikötéssel adtak át a magyar bíróságnak, hogy csakis tanúként hallgathatnak ki, Szálasi és a többiek perében. Mégis, bevallom magának, életem legnehezebb időszaka volt az a hat budapesti hét.

— A Szövetséges és Társult Hatalmak deklarációja szerint minden háborús bűnös felett ott kellett ítélni, ahol tetteit elkövette. Emiatt aggódott?

— Tulajdonképpen ezért nem volt okom komoly aggodalomra.

Ezen az alapon öt-hat más országban is vádolhattak volna. Így hát megoldásként csak a nemzetközi törvényszék maradt.

— A magyar Népbíróságot veszélyesebbnek tartotta, mint a nemzetközi törvényszéket?

— A győzteseknek nem volt érdeke, hogy az én ügyemből kirakatpert csináljanak. Nem mintha jelentéktelen senki lettem volna. Erről szó sincs. De éppen a munkám jellegénél fogva én sosem voltam kirakatember, ahogy ön is említette.

— Magyarország esetében ön mégis a kirakatba került.

— Ez kényszerűség volt. Nem én akartam így. Így kellett lennie, hogy Horthyt befoghassam a mi szekerünkbe.

Első ízben kapom rajta, hogy ellentmondásba kerül a saját egykori szövegeivel. 1943-as, 44-es jelentései, előterjesztései egyértelműen arra utalnak, hogy ő akart Magyarország teljhatalmú urává lenni. „A magyar kormány... a Birodalom részére csak akkor lesz teljes értékű, ha a kormány mellé, helyesebben fölé német megbízott kerül, megfelelő formában.” Másutt: „A német politika... céljának arra kell irányulnia, hogy a kormányzót közvetve a Führer katonájává tegye, és ezt el is érhetné, ha... a kormányzót megszabadítaná környezetétől és annak helyére... a feladatokkal megbirkózni képes birodalmi megbízott kerülne.”

— Ön, doktor úr, hol tartózkodott, amikor Horthy a Klessheim-kastélyban járt Hitlernél? Vagyis 1944. március 18-án?

— Én nem vettem részt azokon a tárgyalásokon. Akkor már különben is eldöntött kérdés volt a magyarországi bevonulás. Csak a forma körül volt vita, bár szerintem ez döntően fontos probléma volt! Én akkor a kastélytól alig félórányira voltam, bent Salzburgban, egy lakásban. Bosszankodtam is, hogy passzív várakozásra kényszerítenek.

— Milyen vita volt a forma kérdésében?

— Amíg bizonytalan volt, hogy Horthy elfogadja-e a Führer meghívását, addig csakis a tisztán katonai megoldás jöhetett számításba. De amikor elfogadta a meghívást, akkor nyilvánvalóvá lett, hogy az én megítélésem volt a helyes. Én eleve biztosra vettem, hogy Horthy kijön és ha kijön, ha Hitler elég határozottan lép fel, akkor Horthy beadja a derekát.

— Voltak, akik Horthy, illetve a magyarok részéről ellenállásra számítottak?

— Himmler. Hitler pedig talán jobban szerette volna, ha Horthy visszautasítja a meghívást és így indokoltta válik a gyors és erélyes katonai fellépés, ami tiszta helyzetet teremt. Az én álláspontom viszont az volt, hogy örültség lenne egy csepp német vért is áldozni Magyarorszáért, ha vér nélkül elérhetjük, amit akarunk. Én azt nagyon jól tudom, hogy Horthyból nem lesz Badoglio, nem lesz belőle igazi áruló. Ahhoz nem volt elég komoly politikus. És engem nem zavart az, ami a Führert mindig dühítette, hogy tudniillik Horthy fontosabbnak hitte magát számunkra, mint mondjuk Tiso, vagy Antonescu, vagy Pavelič.

— Dehát végül Horthy mégis megkísérelte, hogy szembeforduljon önökkel!

— Ugyan kérem, akkor már mindennek vége volt. Végképp nem volt üzemanyagunk, legfeljebb az a kevés magyar petróleum, a műbenzingyárunkat tönkrebombázták, nyugaton is front volt, aztán a Hitler elleni merénylet...

— De az ön akkori jelentései, táviratai, amelyeken ott az ön aláírása... Ezek nem utalnak arra, hogy ön tudomásul vette volna a vég kezdetét.

— Ez sokkal bonyolultabb kérdés, mint gondolná.

— Éppen azért kérdezem!

— Először is: az ember nem adja fel a reményt, hogy valami még mindig történhet...

— Csodafegyver? A szövetségesek összeveszése?

— Vagy valami más. Nem tudom.

— Csakhogy ez a remény meglehetősen sok ember életébe került.

— Nem érdemli meg a győzelmet az a nemzet, amely nem tud egy cél érdekében elpusztulni. De van a kérdésnek egy másik oldala is. Említette azokat az írásokat, amelyeken az én aláírásom szerepel. Nem vitatom az iratok hitelességét. De azt igen, hogy pusztán iratok alapján ítélni lehetne. Legalább annyit számít a címzett, mint az aláíró neve! Az ember, bizonyos szinten felül,



Veesenmayer Budapest, 1944

Az első sorban, balról jobbra: Antal István miniszter, Winckelmann SS tábornok, Szász Lajos miniszter, Sztójay Döme miniszterelnök, Veesenmayer követ



mindig számításba veszi a fogalmazásnál, hogy ki fogja azt az írást elolvasni.

— Lehet, doktor úr. És talán elfogadható az álláspontja, ha a kérdéses írás — mondjuk — valamilyen helyzetmegítélés. De ha konkrét ügyre vonatkozó javaslatokról van szó. . .

— Értem, uram, beszélhet velem egészen nyíltan! Ön a magyarországi zsidókkal kapcsolatos javaslataimra utal!

— Részben!

— Függetlenül attól, hogy elhiszi-e, kijelentem: én soha életemben nem voltam antiszemita. De hát Magyarországon majdnem egymillió zsidó élt és senki sem tudta volna pontosan meghatározni, hogy házasságok, összevissza keveredések folytán mennyivel több félvér, negyedvér, satöbbi. Ezek nekünk potenciális ellenfeleink voltak. Hitler legsúlyosabb tévedése volt a féktelen, végletes antiszemitizmus. Ezzel millióság gyártotta az ellenfeleket, akik az életüket kizárólag a mi bukásunk árán menthették meg. Így hát, ha egyszer belefogtunk, végig kellett vinni a dolgot.

— De hát gyerekektől, csecsemőktől, öregektől, asszonyoktól mi félnivalójuk volt?

— Itt már az eseményekben mindig is jelentkező tehetetlenségi nyomaték érvényesült.

— Az ön teljhatalmú megbízottsága idején, még Szálasi hatalomra jutása előtt, kevés híján félmillió magyar állampolgárt deportáltak. Egyértelműen a legyilkolás, a „végső megoldás” szándékával. Akik megmaradtak, annak köszönhetik az életüket, hogy a háború már a vége felé járt. Ön, doktor úr, ezt nem ismeri el háborús és népellenes bűnnek?

— A mi legfőbb bűnünk az, hogy nem nyertük meg a háborút.

Jó öt órán át tartott a négyszemközti beszélgetés. Filmfelvevőgép természetesen nem volt jelen, de még magnetofont, fényképezőgépet sem vihettem magammal. Ezt Veessenmayer eleve kikötötte. Az oberhauseni Filmfesztivál vendégeként hívtam fel, három hosszú telefonbeszélgetés után egyezett bele látogatásomba. Eleve megmondtam, hogy látogatásomat egy későbbi filminterjú előkészítésének szánom, fontosnak tartom hangosfilmen rögzíteni az

1944-es időből származó levéltári iratokhoz fűzött magyarázatait, kiegészítéseit. Akár a mentségeit is, ha esetleg a jóhiszeműségét kívánná bizonyítani. A látogatás végén visszatértem ehhez a számomra döntő kérdéshez.

— Tehát az interjú, doktor úr?

— Nem mondok rá nemet.

— És igent?

— Egyelőre érje be ennyivel.

— Én minden esetre írásban is megküldöm önnek a kérdéseimet.

— Rendben van. Még meggondolom.

Aztán meghalt. Filminterjú helyett csak az maradt meg, amit a beszélgetést követő éjszakán, szállodaszobámban friss emlékezettel feljegyeztem. Hazaérkezésem után még több levelet váltottunk: egyikben sem mondott végleges nemet! Feleségem felháborodottan nézte a dr. E. Veessenmayer nevet viselő borítékokat. „Szégyelld magad, hogy ilyen hóhérrel egyáltalán szóba állsz! Doktor úrnak titulálad! Mire lenne jó az az interjú? Úgyis csak hazudna!”

Azt hiszem: nem hazudott. Ha négy szemközt is — vagy valószínűleg éppen ezért — önmaga lényegét adta. S így végső soron — ha csak résnyire is — nemcsak a saját gondolkodásmódjára nyitott ablakot.

Egy soha-nem-volt fegyverszünet regénye

Meglehetős huzavona előzte meg az első találkozásunkat, de akkor amint megpillantottam, tudtam, hogy ez az én emberem. A találkozás színhelye egy londoni szálloda óriási forgalmú előcsarnoka volt, az Oxford Street sarkán. Telefonon beszéltük meg a randevút, a telefonbeszélgetést — még Budapestről — néhány levél előzte meg. A szálloda halljában némileg elveszetten téblábolva váraкоztam, hónom alatt egy budapesti újsággal, megállapodás szerinti ismertetőjelül. No, de miről ismerem meg én — őt? Hiába: vigyázni kell az ilyen hivatásos „titkos emberekkel”! Könnyűszerrel túljárnak a magamfajta tollforgató szimpla eszén! Lehet, hogy már percek óta figyel, lehet, hogy karnyújtásnyira áll tőlem, vagy talán ott, annál a vitrinnél, vagy...

— Jó napot kívánok! Remélem, pontosan érkeztem! Örvendek, hogy szerencsésen idetalált.

A hátam mögött szólalt meg: én persze az Oxford Streetre nyíló bejáratot figyeltem, mivel a telefonban több ízben is ezt az utcanevet említette. Csak most villant belém, hogy van ennek a szállodának bejárata még legalább két mellékutca felől is.

— Veress úr? — kérdeztem bizonytalanul, bár nem volt kétségem. Fürge kis ember állt előttem, az arcán kedves mosoly, de a szeme — apró, sűrűn hunyorgó szeme — mintha függetlenül volna az arcától s a mosolyától: hidegen szegeződött rám. Mintha körbe is villant volna, mintha figyelte volna, hogy valóban egyedül vagyok-e s egyáltalán: nem leselkedik-e rá valamerre valami-féle csapda? Alighanem ő ugyanúgy tartott tőlem, ahogyan én is őtőle.

— Nos, örülök, hogy beszélgethetünk, hogy személyesen is megismerkedhetünk, nincs túl sok dolgom olyan magyarokkal, akik nemcsak hazuról jönnek, de oda is mennek vissza.

— Pedig hát mégiscsak az ilyen magyarok vannak többségben, Veress úr!

— Nem vonom kétségbe! Csak az a kérdés, hogy az ilyen magyarok a legérdekesebbek-e?

— Nézőpont kérdése, Veress úr. Vagy jobban szereti, ha mister Veressnek szólítom?

Villan az élénk szeme, egy pillanatra mintha belémszúrna a tekintete, de most — érdekes — nemcsak az arcán ül mosoly, most a szeme is derűs, aztán hangosan felnevet. Valóban nevet, nem mímeli.

— Semmiképp ne mondjon kérem mistert. Többek között azért sem, mert nem elég angolos a kiejtése. Meghívhatom egy italra?

— Hogyne. Arról volt szó, hogy leülünk beszélgetni. Itt szemben láttam egy kávéház felét.

— Szemben? Nem ajánlom. Zsúfolt hely. Máshova megyünk. Jöjjön!

Azért visz máshová, mert ezt a kávéházat én javasoltam?

Valódi angol kocsmába érkezünk, vagyis „Pub”-ba. Sötétre érlelődött, nyers tölgyfa bútorok, ősi söröskriglik és a sör csak akkor hűtött, ha a vendég kifejezetten hideg sört rendel. Veress úr azonban kávéért kér. Ennyiben eltér a helyi szokásoktól. Abban viszont nem, hogy mindenekelőtt az időjárásról beszél, amely éppen rendkívüli, tudniillik az évszakhoz képest túl hideg.

— Megengedi Veress úr, hogy arról a témáról kérdezzem, amelyről filmet készítek? A háborús évekről. Az ön háború alatti tevékenységéről.

— Hát én, ugye, abban az időben külügyminisztériumi segédtitkár voltam. . . Nem valami magas rang, ugye. . .

— És mégis legalább nagykövetnek való feladatot bíztak önre?

— Éppen ezért, uram! Részben — ezért. Persze ennek más okai is voltak. . . De az biztos, hogy a. . . hogy is mondjam. . . a meglehetősen bizalmas diplomáciai feladatok elvégzésénél előnyös volt a beosztásom jelentéktelensége. A németek, ugye, igen éber

figyeltek mindenre, ami . . . ami ellentétes volt a vélt érdekeikkel. Ki kellett játszani az éberségüket, le kellett küzdeni a németek bizalmatlanságát. Ez volt az első, talán az egyik legnehezebb feladat.

— Volt más, hasonlóan nehéz feladat is?

— Hogyne. Az angolok bizalmatlanságának leküzdése. Ez legalább ugyanolyan nehéz feladat volt. Vagy talán még nehezebb.

A háború alatti angol—magyar titkos diplomáciai tárgyalások ügyét sokáig homály borította. Igaz: annak idején is, 1942—43-ban sokan tudtak róluk, a szükségesnél jóval többen. Fél ország emlegette már akkor is a Kállay-féle „hintapolitikát”, amelyet neveztek „Kállay-kettősnek” is. . . . Kállay Miklós óriási szónoklatokat vágott ki a Német Birodalom iránti törhetetlen szövetségi hűségről, győzni akarásról, hősiességről és áldozatokra való készségről, de beszélt nemzeti öncélúságról is, meg külön magyar érdekekről, az utóbbiakról kevesebb szónoki lendülettel, s némileg homályosan, de mindenképpen úgy, hogy az ember — ha akarta! — a németekkel szemben „három lépés távolság” megtartására gyanakodhatott. Szovjetellenességben Kállay beszédei talán a korábbi kormányelnökök szónoklatain is túltettek, de eléggé köztudott volt, hogy a doni katasztrófa óta jelentősebb magyar csapatkontingensek nem mentek keletre. A zsidók elleni szófröcskölésben is példátlanul harsány volt Kállay. De akkor már, 1943-ban Finnországon kívül talán Magyarország volt az egyetlen német érdekszférába tartozó ország, ahol a zsidók életét közvetlenül nem fenyegették, ahonnan — legalábbis egyelőre — nem deportálták a zsidókat. Egyszóval: Kállay Miklós miniszterelnök újságokból, rádióból, filmhíradóból jól ismert szónoklása vegyes, nem ritkán egymással ellentétes indulatokat s vágyakat szított fel; vidéki diákként is jól érzékelttem a szellemi megzavarodást, amelyben minden lehetségesnek tűnt, még az is, amiről csak vastagfüggönyű szobákban suttoztak; kiváltképp lehetségesnek kezdett tűnni a lehetetlen is, amikor kiderült, hogy az elsuttogott titkok ugyanakkor kávéházi tükörtermekben, cigányzene szünetében is kikiabáltatnak. . . . „Titkos diplomáciai tárgyalások az angolokkal? Miért ne? Nagyon is elképzelhető! A németek háta mö-

gött? Természetesen! Nem tennénk, ha Hitler nem állna vesztesre. Dehát vesztesre áll, és mi nem vagyunk kötelesek megint német szövetségben háborút, világháborút veszíteni! Egyébiránt — ki tudja? Talán nem is egészen a németek háta mögött folynak a tárgyalások! Talán éppen az ő megbízásukból! Hogy kihúzzuk őket a csávából! Mert nyilvánvaló, hogy a németek nem nyerhetnek meg egy többfrontos háborút. Ha a nyugatiakkal kibékülnének, akkor bezzeg elintéznék a bolsevistákat! Örültek a Churchillék, hogy ezt nem látják be! Vagy talán már belátták? Persze a nagy bombázások nem erre utalnak. Tisztára szétverik Németországot! Örültség: tönkreteszik a német hadiipart! Jó ez nekik?! Habár... Nekünk talán nem rossz. Mert ha Hitlerék megnyerik a háborút, ugye, és ha nagyon erősek... hát kérdéses: mennyire támogatnak majd minket? Nekünk az lesz a jó, ha a németeknek lesz szükségük miránk és nem megfordítva...” Szinte még a fülemben visszhangzanak a kávéházi konrádok akkori, mendemondákra alapozott spekulációi.

Ma már nagyjából konkrét ismeretekre támaszkodhatunk. Magyar s német levéltárak irataira. Legutóbb Juhász Gyula már az angol külügyminisztériumnak a magyar—brit titkos diplomácia-ra vonatkozó iratait is publikálta. Egész sor jó tudományos mű és cikk, tanulmány jelent meg ezekről. De valami mégis hiányzik. Talán a „kor lelke”, az az atmoszféra, amely ezt a hintapolitikát körülvette. Azok az elképzelések, azok a vágyak, vágyálmok, amelyek hajtották őket. „A haza megmentése” — ez így túl általános, éppen ezért megfoghatatlan. Túl sokan is hivatkoztak erre, nemegyszer a legsúlyosabb bűnöket takargatva a „honmentés” szép szófüggönyével.

Amikor dr. Veress Lászlóval találkoztam, nyomban sejtettem, hogy ő a legilletékesebb! Ő az a „titkos diplomata”, aki a legeredményesebben működött, ő bizonyára alkalmas médium lesz a hintapolitika rejtélyeinek megismeréséhez, megértéséhez. Az első találkozáson is filminterjút kértem tőle. Nem vállalta, mondván: emlékiratainak megírására készül, a kiadójával kötött szerződése mindennemű „egyébirányú megnyilatkozását” szigorúan tiltja.

De szívesen ad felvilágosításokat. . . Egy évvel később, 1974-ben mégis meggondolta magát, s leült a kameránk elé.

De végül is be kell vallanom: ha ma úgy érzem, hogy valame-lyest értem ennek az 1943-ban kicsúcsosodott hintapolitikának a lényegét s a mozgatórugóit, ezt nem a Veress-interjúnak köszön-hetem. Pontosabban: nem egyedül ennek. Ez esetben is bebizonyosodott, hogy valamely tárgy jó megvilágításához több oldal-ról, sok oldalról való megvilágítás szükséges. A Veress Lászlóval felvett interjú a SZÁZADUNK sorozat második világháborús filmjeihez forgatott első tíz interjú egyike volt. Azóta több száz visszaemlékező, koronatanú ült le a kameránk elé. Jónéhányan voltak közöttük, akik a Kállay-korszak titkos diplomáciájá-ról beszéltek, vagy azt hosszabban-rövidebben érintették. Voltak közöttük Veress Lászlóhoz hasonló, vagy akár még nála is titok-zatosabb emberek. Egyikük előadása sem adott teljes képet. So-kuk visszaemlékezése akkor közelíthet a tényleges körképhez, ha a személyes emlékeket jócskán megtoldjuk írásos dokumentu-mokkal, tudományos publikációkkal. Vagy talán pontosabban fogalmazok így: a történetírók műveit, a publikált dokumentu-mokat, fényképeket, filmfelvételeket jól kiegészítik, s főleg: élettelt töltik meg az élőszóban elhangzó (s hangosfilmre rögzített) vissza-emlékezések.

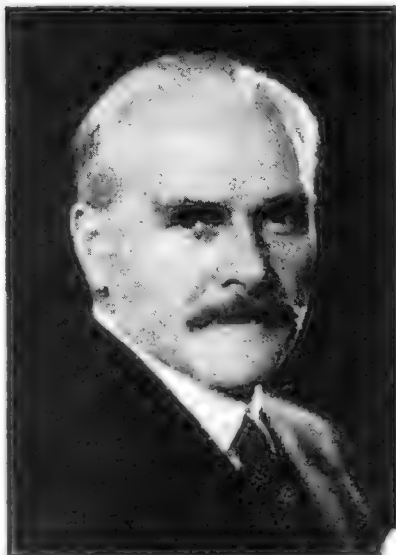
Az első kérdés: mikor kezdett gyanakodni a magyar vezetés, hogy Hitler győzelmi esélyei nem túl erőteljesek?

Mert — jegyezzük meg! — a Szovjetunió megrohanásának pil-lanatában valóságos győzelmi eufória uralkodott éppen a Horthyhoz legközelebb álló körökben, s a vezérkar berkeiben — ehhez nem fér kétség. 1941 júniusában Horthy sajátkezűleg fogal-mazza meg Hitlerhez címzett gratulációját. Ebben „élete legbol-dogabb napjának” nevezi 1941. június 22-ét. Erre a napra várt egész életében! Végre elérkezett a bolsevizmussal való leszámolás nagy pillanata! Satöbbi-satöbbi. . .

Tény, hogy magát a hadbalépést, a német haderő oldalán való fegyveres beavatkozást, a Szovjetunió elleni katonai akciót egyes vezető politikusok nem helyeselték. Az igazán nem szovjetbarát



Bethlen István



Kállay Miklós

Canaris tengernagy, a német katonai elhárítás (Abwehr) főnöke Bábolnán
(középen, civilben)



belügyminiszter: Keresztes-Fischer Ferenc azért ellenezte a minisztertanácsban a hadbalépést, mert elég okos volt annak felmérésére, hogy Hitler kétfrontos háborúra kényszerül, azt pedig meg nem nyerheti! Mások a hadbalépés módján tanakodtak: nem kellene-e kivárni, amíg a németek határozottan igénylik, esetleg kéri a honvédség akcióját, mert így nagyobb árat lehetne elvárni a segítségért. Megint mások azt latolgatták, hogy ha Románia már eleve részese volt a Barbarossa-terv előkészületeinek, Magyarországnak is részt kell vállalnia a III. Birodalom terheiből és — sikereiből! Mert 1941 júniusában alighanem egyetlen magyar politikus sem számított arra, hogy Hitlerre éppen a Szovjetunió méri majd a döntő vereséget. Még kevésbé számítottak erre a lehetőségre a m. kir. katonák.

A budai Joliot Curie tér egyik házának ötödik emeletén találkoztam e „m. kir. katonák” egyikével: Zsedényi Zoltánnal, aki 1941 nyarán vezérkari ezredes volt. Később eljutott a vezérőrnagysáig, majd pedig a Népbírószágig, a halálos ítéletig és a kegyelemig. A börtönből szabadulva egy budapesti kórház mosodájának vezetője lett, innen került végül nyugdíjba. (Néhány éve hunyt el.) Megegyezésünk szerint beszélgetésünk a filmkamera előtt is két kérdéscsoportra szorítkozott: a Gyorshadtest 1941-es bevetése volt az egyik kérdéscsoport, a másik pedig az 1944 októbertől körüli katonai események bonyolult szövevénye. Mindketten szigorúan tartottuk magunkat a megegyezéshez. Az eredmény: két terjedelmes filminterjú. Itt csak néhány gondolatot, csak néhány mondatot idézek abból, amit Zsedényi Zoltán annak tudatában mondott el, hogy ő immár senkinek sem tartozik felelősséggel, csupán a történelemnek.

A Gyorshadtest 1941-ben az ország egyetlen, félig-meddig korszerűen felszerelt, motorizált és lovas alakulatokból álló magassabb egysége volt. 1941. július 1-én lépték át a Kárpátokban az akkori szovjet—magyar határt, Dálnoki Miklós Béla parancsnoksága alatt. A hadtest vezérkari főnöke Zsedényi Zoltán ezredes volt. Aki sosem volt nyilas, de soha nem is volt náci-, vagy németellenes.

— Mentünk előre Ukrajnában, gyorsan mentünk, az még a

szakadatlan győzelmek ideje volt, de azért tapasztalni lehetett, hogy a szovjet csapatok ellenállása, ahogy mentünk előre, úgy nőtt. Nem volt ez akkor még leküzdhetetlen ellenállás, de azért sejteni lehetett, hogy egyre nehezebb lesz majd a parancsaink végrehajtása.

— Akkor még bíztak a villámháborúban?

— Hát... A németeknek a taktikája meglehetősen sematikus volt és merev, minek következtében a szovjet vezetés elég hamar rájött a német taktika trükkjére és annak hátulütőire is. Ez a taktika abból állt, hogy a németek általában gyalogsággal mentek előre, csak a súlypontokon voltak nagy páncélos egységek, Guderian, meg Kleist, meg a többi hírneves tábornok páncélos seregei. De általában a legtöbb helyt gyaloghadosztályok mozogtak. Namost, a németek mindig összeszedték a hadosztály minden gépkocsin mozgatható részét. Hangsúlyozom ugye: részét! Motorke-rékpáros századokat, gépkocsizó lövészeket... Ezek a motorizált csoportok előrerohantak, messze a hadosztály menetvonalára elé, és attól néha száz kilométer távolságra is bevették magukat valami jól védhető helyre. Ott védelemre rendezkedtek be, várták, hogy a hadosztályuk felzárkózzék. De a szovjet csapatok nyilvánvalóan ezeknek az előretörő részeknek az elszigetelésére törekedtek, hevesen támadták ezeket. Véres harc keletkezett. És a németeknek itt óriási veszteségeik voltak! Dehát éppen ezek az előretörő részek, ezek voltak a németek legjobb katonái! A legderekből verekedők! Az igazi ütőerő! És éppen ez szenvedett óriási veszteségeket már a háború legelején, amikor a sajtó, de még a bizalmas jelentések is kizárólag német győzelmekről szóltak. A németek későbbi vereségének egész biztosan ez, vagyis a legjobb katonáik gyors elvérzése volt az egyik oka.

Ezt a gondolatot még igen soká fejtegette Zsedényi Zoltán. Érezni lehetett, hogy talán már akkor is, később meg egész bizonyosan sokat töprengett rajta. Az interjú más kérdéseinél is visszakanyarodott a villámháború témájához.

— Ha valahol megállhattunk, mi rendszerint egy iskolaépületet foglaltunk el a törzsszállás számára. Hogy szándékkal-e, vagy csak véletlenül: egyik-másik tanteremben mindig otthagytak az

oroszkok egy jókora falitérképet, amely az egész Szovjetuniót ábrázolta. Szinte most is látom, ahogy az egyik vezérkari tisztem, Koszorús Feri, akkor alezredes, odalép a térképhez, körzővel méri a távolságokat, mutatja: ez a pár centi — hát ez már a miénk, aztán itt a másfél méter Vlagyivosztokig, ez még az övék. Én pedig akkor... nem mondtam ki... de eszembe jutott Clausewitznek a híres tanítása, hogy egy országot csak akkor győztünk le, ha elfoglaltuk az egész területét és ha megtörtük a háborús akaratát... Nem pontosan fordítom, csak így emlékezetből, ugye, kápásból... Nohát a szovjetre — hát egyik tétel sem illett rá. Így állt a helyzet a villámháborúval.

— Ezt most utólag értékeli így Zsedényi úr, vagy már akkor is így látta?

— Nagyjából így láttam akkor is. De én akkor még nem gondoltam vereségre.

— És mások?

— Hát például... igen, azt kell hinnem, hogy Szombathelyi Ferenc például... legalábbis számításba vette a német vereséget, mint a lehetőségek egyikét.

— Miből gondolja?

— Szombathelyi altábornagy, mint kassai hadtestparancsnok, a közvetlen felettese volt a Gyorshadtestnek. És őt 1941 őszén nevezte ki a kormányzó a Vezérkar főnökévé. Előbb kint járt a fronton, hogy elbúcsúzzon tőlünk. Krivojrogban történt, engem is megtsíztelt azzal, hogy eljött hozzám, négyszemközti beszélgetésre. Közölte, hogy ő a Gyorshadtestet haza akarja vinni, mert ez az országnak az egyetlen elit csapata, és ezentúl csak megszálló csapatokat ad a németeknek. Miért gondolta, hogy az egyetlen elit csapatra otthon lesz szükség? Mert ezt mondotta! Ma már tudom: ő akkor is arra gondolt, hogy nekünk majd előbb-utóbb a Kárpát-vonalat kell védenünk. Akkor ezt nem láttam, vitába is szálltam Szombathelyivel.

— Mikor volt ez?

— Augusztus közepén. 1941. augusztus 15-e körül.

— A villámháború kudarcát akkor már ön is látta, nem?

— De igen. Azt igen.

— És úgy vélte, hogy Hitler villámháború nélkül is győzhet?

— Talán akkor még így gondoltam... Alighanem. Hát persze: nem sokáig. Amikor a németek Moszkvánál elszenvedték a vereséget, az első nagy csatavesztésüket, akkor már én is úgy láttam, hogy eddig a szovjetek folytattak halogató taktikát, mostantól kezdve pedig mi... illetve hát a németek halogatják majd a végső vereséget.

— Tehát 1941 végén már így látta?

— Legkésőbb 1942 elején. De nem akarok hamis babérokat! Nem hinném, hogy egy-két legigazibb barátomon kívül erről bárkivel is beszéltem volna. Nem is lett volna részemről megengedhető. Hiszen katona voltam, ugye.

Az interjút a londoni Hyde Park tőszomszédságában, egy kisebb szálloda teázó szobájában vettük fel. Veress László hajszálpontosan érkezett, degeszre tömött aktatáskájában kéziratok, jegyzetek, irat-fotokópiák. Arcán némi feszültség, a szeme is sűrűn rebben, nem titkolja, hogy a magyar televízió kamerája előtt megszólalni számára majdnem annyi, mintha máris magyar nézők százazrei előtt szerepelne. És akárhány évtizede él Angliában — már szinte nem is emigráns, annyira azonosult az angol életmóddal, gondolkodással —, mégis, mint minden emigránsnak, neki is az otthoniak a legfontosabbak, az élete igazolását csak az otthoni közítélet adhatja meg.

Zümmögni kezd a felvevőgép, koppan a „csapó”.

— Talán bizonyos személyes vonatkozásokkal kell kezdenem. Én ugyanis igen fiatal emberként, tulajdonképpen a háború kitörése napján, tehát 1939 szeptemberében... Igen: ha jól emlékszem, éppen szeptember 1-én, aznap, amikor Hitler megtámadta Lengyelországot, ugye erről nem kell bővebben... Tehát én éppen akkor kezdtem el egy olyan állami szolgálat ellátását, amelyből logikusan következett a későbbi diplomáciai tevékenységem. Feladatom a sajtófigyelés volt. A külföldi sajtó figyelése. Az akkori miniszterelnök, Teleki Pál utasítására létrejött az úgynevezett „Külföldi Sajtót Ellenőrző Bizottság”, amelynek feladata lett az országba beérkező minden külföldi sajtótermék, könyv, folyó-

irat, újság, röpirat, satöbbi ellenőrzése, abból a szempontból, hogy nem veszélyezteti-e az ország külpolitikai, diplomáciai érdekeit? Ez egy kislétszámú hivatal volt, természetesen nyelveket tudó tisztviselőkkel, később én lettem a vezető helyettese. . .

— Ön tehát egész álló nap olvasott?

— Igen! Azonfelül. . . Kérem, ha most átnézik a háborús évek magyar sajtóját. . . Természetesen nem a szélsőjobbaldali sajtóra gondolok, nem a kifejezetten nácibarát sajtóra és azokra a lapokra, amelyekről tudtuk is, hogy német pénzből élnek. . . De a magyar sajtó jelentős része egészen a német megszállásig, egészen 1944-ig. . . hogy is mondjam. . . hát, ugye, igen sokszínű volt! A mi tevékenységünk, ugyebár, jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a hadviselő felek. . . Hogy az összes hadviselő fél hadijelentései megjelentek a lapokban, de legalább a szerkesztőségekhez mindenképpen eljutottak.

— Türték ezt a németek?

— Nagyon sok szemrehányást tettek emiatt! Az egyik legsúlyosabb kifogás volt az akkori magyar kormány ellen, hogy az túl sok ellenséges szellemű tájékoztatást hagy eljutni a magyar közvéleményhez s ezzel megrendíti a német győzelembé vetett hitet.

— Úgy ítéli meg, Veress úr, hogy a magyar újságolvasók hite megrendült a német győzelemben?

— Nagyon erős volt a német propaganda is. Tehát egyik oldalon álltak a kifejezetten náci szellemű lapok és ezeknek az olvasótábora. A másik oldalon pedig. . . hogy is mondjam. . . a sokoldalú tájékoztatást adó orgánumok és ezek olvasói. Utólag most úgy látom, hogy mintha egyetlen országon belül kétféle — és egymástól nagyon eltérő — közvélemény létezett volna. Azonfelül elég sokan voltak, akik kifejezetten érdeküknek vélték. . . anyagi és pozicionális értelemben vett érdeküknek tekintették a német győzelmet. Ezek abban próbáltak hinni, amit hinni szerettek volna. . . És ne tessék elfelejteni: akkor még igen sokan voltak Magyarországon, akik úgy élték le az életüket, hogy soha nem került újság a kezükbe. Gondoljunk kérem, az akkori magyar falura! Három millió koldus, ugye. . . Gondoljunk a Viharsarokra. . .

- Ön olvasta akkor Féja Géza könyvét?
- Természetesen.
- Talán voltak ismerősei is a falukutatók, a népi írók körében?
- Kétségkívül voltak bizonyos kapcsolataim . . .
- Baloldali kapcsolatokra gondol, Veress úr?
- Igen . . . tulajdonképpen . . . De persze ez a definíció is feletébb relatív . . .
- És az ön tevékenységében, amelyről — gondolom — még bővebben beszélgetünk, valamilyen szerepet játszottak az ön baloldali kapcsolatai?
- Némileg.
- Akkor térjünk rá talán erre a diplomáciai ténykedésre.
- Kérem. Kiindulópontként szögezzük le, hogy a magyar Külügyminisztérium tisztviselői kara . . . Nem az egész, persze, erről szó sincs, de elég jelentékeny része! Tehát igen sok külügyi ember már jóval a háború előtt felismerte, hogy a hitlerizmus, a náci imperializmus kifejezetten veszélyezteti Magyarország függetlenségét. Például Bakách-Bessenyei György, aki a 30-as években, éppen a háború előtt, a politikai osztály vezetője volt. Vagy Apor Gábor, akkoriban a külügyminiszter állandó helyettese. Ők például határozottan felismerték a hitlerista veszélyt. És sokan voltak az utódaik között is . . . Természetesen mérlegelni kellett a reális lehetőségeket. Felismerni az időpontot, amikor a cselekvés lehetségessé válik! Erre, úgy hozzávetőleg, 1942-ben jött el az idő. Amikor a németek 1941-es oroszországi offenzívája megrekedt. Sőt összeomlott. Ekkor a Külügyminisztérium politikai osztályán és sajtóosztályán, amelyhez én is tartoztam . . . egyszóval ezekben a körökben érlelődött meg a felismerés, hogy most már lehetséges a cselekvés, sőt szükséges is! Ezzel egyetértett az akkori miniszterelnök: Kállay Miklós, aki egyben külügyminiszter is volt, meg a helyettese: Ghyczy Jenő, meg a politikai osztály vezetője: Szentmiklóssy Andor, akit a németek később megöltek, aztán a politikai osztály egyik kulcsembere: Szegedy-Maszák Aladár, nos és a sajtóosztály vezetője is: Ullein-Reviczky Antal, aki dinamikus,

becsvágyó, tehetséges ember, erőteljes egyéniség volt és némileg a politikai osztálytól függetlenül is működött ezen a vonalon... Neki, ugye, családi kapcsolatai is voltak, a feleségének az apja angol volt, illetve angol szolgálatban állt, éppen Isztambulban... ez is szerepet játszott, ugye...

— És az ön tevékenysége?

— Az első kiutazásom... vagy kiküldetése, amely kapcsolatos volt Magyarországnak a háborúból való lassú kiválásával... a kiválásnak az előkészítésével... amikor is a szövetségesek megbízottaival kívántunk személyes kapcsolatokat kialakítani... Hát ez... az első ilyen kiutazás... Erre kérem 1943 januárjában került sor. Már a voronyezsi csata, illetve a voronyezsi katasztrófa, a magyar 2. hadsereg megsemmisülése után. És ennek a katasztrófának a hatása alatt. Sürgőssé vált — sürgősebbé, mint azelőtt — a kapcsolatok keresése a szövetségesekkel. A választás Lisszabonra esett...

— Kinek a választása?

— A külügyminisztériumi vezetőké. Ugye, említettem már Ullein-Reviczkyt, a sajtófőnököt, és a politikai osztályt... Én minden esetre hivatalosan és szolgálati úton, feletteseimtől kaptam a megbízást is, instrukciókat is.

— Mi volt akkor az ön hivatali rangja?

— Sajtóelőadó segédtitkár.

— Nem éppen magas diplomáciai rang, ugye?

— Nem éppen. S így remélni lehetett, hogy a németeknek sem szúr szemet az én futárként való kiutazásom. Ugye: diplomáciai futárpostát vittem Olaszországon és Spanyolországon át Lisszabonba. A németek természetesen tudtak erről, minden kiutazásról tudtak, Magyarországról tulajdonképpen sehová sem lehetett elutazni, hogy ne kellett volna német, vagy németek által megszállt, vagy német befolyás alatt álló területen átutazni, vagyis hogy ne kellett volna előzetesen mindenféle átutazási engedélyeket beszerezni. Dehát egy 34 éves minisztériumi segédtitkár utazása... Ezenkívül, a választás azért is esett énrám, mert több idegen nyelven elég jól beszéltem, mindenekelőtt angolul. És ugye, az illeté-

kesek . . . hát természetesen ismerték a politikai nézeteimet. A fel-fogásomat.

Veress László nem beszél azokról a kapcsolatairól, amelyek semmiképpen sem minősíthetők (az akkori megítélés szerint sem) baloldalinak. Dehát nem vitás: az „úriember” minősítést viselte, dzsentri családból jött, s a dzsentri szokásokhoz illeszkedve élt. Másképp nem is kerülhetett és maradhatott volna a Külügyminisztériumban közhivatali szolgálatban. A családi hovatartozás semmiképpen sem bűn. De gyakran meghatározó. Abban, hogy az illetékesek olyannyira megbíztak Veress Lászlóban, szerepet játszott az is, hogy ismerték a családját, a családi előéletét.

— Mit sikerült elérnie Lisszabonban?

— Még nem tartottunk ott, hogy konkrét, gyakorlati megállapodást ajánlhattunk volna fel. Egyebek között azért sem, mert állandóan fejünk felett lebegett a német megszállás Damoklesz kardja. A feladatom csak az lehetett, hogy valamilyen módon kapcsolatot, állandó kapcsolatot hozzak létre Budapest és az angol-szász szövetségesek között.

— Hogyan fogott hozzá, Veress úr?

— Történtek már bizonyos lépések, ugye . . .

— Konkrétan?

— A lisszaboni magyar követnek, Wodianer Andornak már voltak kapcsolatai . . . csak nagyon áttételesen! Az angolok irányába . . . Hát köztudott, ugye, hogy Londonban működött a lengyel emigráns kormány. Magyarországon pedig akkor igen sok lengyel menekült élt — Lengyelország összeomlásakor jöttek át, százezerszám, a mi segítségünkkel továbbjutottak a Balkánon át a Közel-Keletre, a szövetségesek területére . . . De sokan maradtak nálunk, illetve ott rekedtek . . . A Kállay-kormány nem gátolta, sőt Keresztes-Fischer belügyminiszter is kifejezetten előmozdította, hogy nálunk ezek a lengyelek — katonák is, polgári és politikai csoportosulások is — szervezeten működhessenek. Nekik tulajdonképpen rendszeres futárszolgálatuk is volt egészen Londonig, persze a legtitkosabb módon . . . Ez persze számunkra is bizonyos kapcsolatteremtési lehetőségeket biztosított . . .

— Wodianer Andor ilyen lengyel kapcsolatokkal rendelkezett?

— Ilyenekkel is. Főleg ilyenekkel. Ezek a lengyel emigráns körök nagyon lelkesen, nagyon jóindulatúan közvetítettek a magyar függetlenségi csoport és a szövetségesek között, dehát. . . közvetlen kapcsolatot kellett kialakítani! Csakis így lehetett eljutni a tapogatózástól a tárgyalásig!

Két elgondolkoztató megfogalmazás egyetlen bekezdésben. Először: „magyar függetlenségi csoport”, azután meg: „tapogatózástól a tárgyalásig”.

Ahányszor csak Veress-sel beszéltem (akár működött a kamera, akár nem), 1943–44-es tevékenységéről mindannyiszor hangsúlyozottan úgy beszélt, mintha azt nem a m. kir. kormány, hanem valamilyen rejtélyes „csoport” nevében s megbízásából végezte volna. Mintha ez a titokzatos „csoport” valahol a M. Kir. Külügyminisztérium zegzugos folyosóinak rejtett szobáiban, netán a pincében, a legmélyebb titokban működött volna. Olykor „kormánycsoportot”, máskor „békecsoportot” emlegetett. Végül kezen megkérdeztem:

— Veress úr! Ön Lisszabonba nem a magyar kormány hivatalos megbízottjaként utazott?

— De igen. A kormánycsoport megbízottjaként.

— Kérem: kormány, vagy kormánycsoport?

— Az akkori magyar kormányban voltak olyan miniszterek is, akik nem értettek egyet. . . sőt: akik egyáltalában nem értettek egyet az általam is képviselt célkitűzésekkel. Tehát én a szövetségesek megbízottaival való minden egyes tárgyalásnál hangsúlyoztam, hogy nem a kormány, hanem egy kormánycsoport nevében tárgyalok és ez a kormánycsoport lényegében a miniszterelnökből, vagyis Kállayból, a belügyminiszterből, vagyis Keresztes-Fischer Ferencből és a Külügyminisztérium főtisztviselőiből, vagyis Ghyczy Jenőből, Ullein-Reviczky Antalból, Szentmiklóssy Andorból, Szegedy-Maszák Aladáról és természetesen a minisztérium számos más tisztviselőjéből áll. A kormány tagjainak többsége támogatja ezt a csoportot, egyesek azonban nem. Sőt, né-

hány miniszter kifejezetten szembenáll vele és ezek a miniszterek a németek egyenes besúgói.

— Tehát a kormány a németek szövetségese, de az ön által felsoroltakból, vagyis a kormány többségéből álló csoport a németektől való elszakadásnak a híve. Mondhatnánk: a szövetségesek híve...

— Bármilyen paradox, de az ön megfogalmazása a helyes.

— És a szövetségesek ezt elfogadták?

— Miért ne, kérem?

Ugyanerről szó esett a Szegedy-Maszák Aladárral Washingtonban folytatott beszélgetésben is. (Patterson Street-i lakásában, filmkamera előtt. De ez az interjú egyelőre zárt anyag, mivel Szegedy-Maszák az emlékiratain dolgozik, s annak publikálását elsőbbség illeti — hacsak másképp nem dönt majd.) Nagyon egyszerűen magyarázta el, hogy ők nem kívántak konspirálni az angolokkal szemben, nem kívánták önmagukat másnak feltüntetni, mint amik valójában voltak. Tehát nem ellenállók, hanem kormánytisztviselők. Ezzel szemben éppen az angoloknak, a szövetségeseknek (és itt kizárólag és kifejezetten a nyugati szövetségesekről van szó!) volt szükségük arra, hogy megfelelő „nevet adjanak a gyerekek”. Mivel a szövetségesek egymás közötti megállapodásai (és a Szovjetunióval kötött szerződése) kikötötték, hogy egyik harcoló fél kormánya sem kezd külön tárgyalást a szembenálló hatalmak, országok kormányaival. A Kállay-kormányral szóba állni szerződésszegés lett volna. A Kállay vezette békecsoport, külügyi csoport, akár Kállay-csoport, vagy kormánycsoport — az természetesen egészen más megítélés alá esik.

És különben is: nem tárgyalásokról volt szó, hanem tapogatózásról! Erről ismét Szegedy-Maszák Aladár mondott egyet-mást:

— Itt, Amerikában, hozzászoktam a tárgyalás és a beszélgetés közötti éles különbségtételhez és a tárgyalás szót csak kivételesen alkalmaznám e témával kapcsolatban. Végül is: alapvető különbség volt a két oldalon. Mi a háborúból kivezető utat kerestük, és abból indultunk ki, hogy végső soron és praktikusán nem is olyan rettentő nagy a különbség Hitler kisebb szövetségesei — mint pél-



Izsaszék, Hungary. *Gegegy-Mamák*
Aladár -ur, aki. *Budapest*. -m
 1903. év. 7. hó. 19. -m született, volt
 fogolyzása. *125739*, a Bizottság tagja
 We certify that *Aladár Gegegy-*
Mamák -born in *Budapest*.
 the 19. 11. 1903 former inmate nr. *125739*
 is a member of the Committee.

Es wird bestätigt, dass: Madar
Regedy. Marak geboren in Budapest
am 19. 11. 1912 gewesene Fünftlingsnummer
125734 ist Mitglied des Komitees.

Dachau, 1945. VI.28.

Magyar, fogoly börtönben
Győr-Ménfőcsanak BAKAU

U.N.R.R.A.
TEAM P. 1.

TEAM P 1

L. G. Ellwood, Jr., India
DIRECTOR

DIRECTION

Signdes aldras
over signatures
Unterschrift

Szegedy-Maszák Aladár a dachau koncentrációs táborban, röviddel felszabadulása után

dig, hogy szabotázsakciókat kívántak, főleg az volt az igényük, hogy információkat, mennél több információt szolgáltatassunk, még hozzá katonai dolgokról, német katonai dolgokról, amikről mi édeskeveset tudtunk. A magyar kormánycsoport különböző megbízottainak nem az angol, vagy az amerikai külügyminisztériummal volt dolguk, nem diplomatákkal „beszélgettek”. Hanem az angol SOE (*Special Organisations Executive* = *Különleges Hadműveletek Osztálya*) tisztjeivel és ügynökeivel. Ezeket pedig a legkevésbé sem érdekelte, hogy mit akar, s mit nem akar a magyar kormánycsoport. Ezeknek a szerveknek az volt a fő feladatuk, hogy mennél több adatot gyűjtsenek az ellenségről, mennél nagyobb zavart okozzanak az ellenség hátában. Vagyis a két fél többnyire angolul, mégis két különböző nyelven beszélt. Ami könnyen vezethet ugyanoda, ahová a süketnémák dialógusa.

Ide kívánczik még egy interjúnk felidézése. Alanyunk ez esetben egy feltűnően kismivósú, magas kora ellenére is feltűnően eleven, mozgékony angol úriember volt: Sir Frank Roberts. A növényolaj-, szappan-, margarin-, mosóporgyártó, élelmiszer- és vegyipari „multi” az UNILEVER londoni székházában fogadott: a diplomáciából nyugállományba kerülve (Nagy-Britannia moszkvai és bonni nagykövete is volt), a multinacionális mammutcég tanácsadó igazgatója lett. Készségesen fogadta az interjúra a felkérést, de — sajnos — meglehetősen szűkre fogta a visszaemlékezését.

— Well, a brit Foreign Office-ban (*Külügyminisztériumban*) dolgoztam akkoriban, 1937-től főleg Németország ügyeivel foglalkoztam, s ennél fogva mindazon országok ügyeivel is, amelyek valamilyen formában szoros kapcsolatban voltak Németországgal. Így énhozzám tartoztak például Ausztria ügyei, de Csehszlovákia, vagy Lengyelország diplomáciai ügyei is. A magyar ügyek is természetesen. De én nem vagyok és soha nem voltam magyar specialista. Sosem szolgáltam diplomataként Magyarországon, sem a háború előtt, sem azután. Mármost nézzük meg közelebbről a „feeler”-ek ügyét (= puhatolózás, tapogatózás). Nehéz ezt így emlékezetből felidézni, mivel sok minden történt akkor, szá-

mos országból kezdeményeztek puhatolózásokat, még Németországból is, és számunkra kétségkívül igen nehéz feladat volt annak eldöntése, hogy a puhatolózások közül melyik minősíthető komolynak? Azonfelül: melyik az a puhatolózás, amelyik nemcsak komoly, de a hazai társadalomban is jelentősebb erőkre támaszkodhat? Emlékezetemben már sok minden elmosódott, de annyi bizonyos, hogy magyar részről már 1942-ben is jelentkeztek ilyen puhatolózók. Komolyabb fejleményekre azonban — hogy ezt helyesen ítéltük meg, vagy helytelenül, az persze más kérdés, de úgy láttuk, hogy valóban komoly lépésre — csak akkor került sor, amikor mister Veress közeledett hozzánk, elnézést kérek, ha rosszul ejtem ki a nevét. Nos, mister Veress jelentkezésére mister Kállay meghatalmazásából került sor. Az első lépés Lisszabonban történt, de — ha jól emlékszem — mister Veress attól tartott, hogy Lisszabont túlságosan is szemmel tartják, netán még a németek is. Így aztán a további tárgyalások Isztambulban zajlottak le. Ami itt még igen lényeges: számunkra döntő volt, hogy ténylegesen kit-mit képvisel mister Veress? A lisszaboni magyar követség révén kielégítő biztosítékot kaptunk arra nézve, hogy mister Veress valóban olyan csoportot képvisel, amelyik elsősorban a magyar külügyminiszter körül tömörült és — legalábbis túlnyomórészt — komoly emberekből állt, akik Kállay miniszterelnök jóváhagyását élvezték. Sőt, feltételezhetően Horthyét is, bár ő személy szerint ebben nem vett részt. Egyébiránt — amint számos irat bizonyítja —, mi ezekről a puhatolózásokról, legalábbis a komolyabbakról, mielőtt azok komolyabb stádiumba kerültek, magától értetődő módon tájékoztattuk a velünk szövetségben lévő hatalmak kormányát is.

Az a nem túl sok, amit az UNILEVER székházában hallottunk, feltétlenül megerősítette Veress előadását. Amire kétségkívül nagy szükség volt, mert Veress László története — kiváltképp a továbbiakban — már a fantasztikum határát súrolta.

Veress László teázik. Angol módra issza a teát, tejjel; előbb tejet tölt a csészébe, arra rá a teát. Közben ügyel rá, hogy működik-e a felvevőgép? Nem közömbös számára, hogyan jelenik meg

Dr. Veress László és...

**...Sir Frank Roberts
a londoni interjúfelvételkor
a szerzővel**



a magyar tévénezők előtt, hogyan „vonul be a történelembe”. Ideális interjú-partner: a „felvétel indul” szóra félre tud tenni minden mellék- és mellékes gondolatot, tökéletesen koncentrálni, valósággal megifjodik. Igyekszik pontosan fogalmazni, ami olykor kishíján hebegést eredményez, mert javítgatja magát, jobb szót keres — nem akarja magát előtérbe tolni, ugyanakkor ügyel, hogy egykori szerepének jelentősége, súlya és kockázatossága is kellőképpen érezhető legyen. Ideális partner: komolyan veszi az interjút.

— Tehát Lisszabon, Veress úr. Ott tartottunk, Lisszabon, 1943 januárja.

— Igen kérem, Lisszabon. A már említett lengyel emigránson kívül, akik bizonyos kapcsolatokat közvetítettek, alkalmam volt találkozhatni és tárgyalni, illetve beszélgetni egy ott tevékenykedő... mint újságíró, ezen a címen tevékenykedett... ez egy bizonyos angol úr volt...

— Ki volt ez?

— Tudomásom szerint az angol tájékoztatásügyi minisztérium munkatársa volt. Elég ennyi?

— Ön dönti el, Veress úr.

— Részletesen ismertettem előtte az akkori magyarországi hangulatot, amely éppen Voronyezs után, ugye, abszolúte nem volt németbarátnak mondható. Ezenfelül nagyon érdekelték ezt az urat az olaszországi benyomásaim is. Hiszen Rómán keresztül utaztam, s egyébként is, a Külügyminisztériumban bő információkkal rendelkezünk Olaszországot illetően. Kállaynak az volt a nagy reménysége, hogy Olaszországgal együtt... persze: majd egy alkalmas időpontban... együttesen szembefordulni Hitlerrel! Nem fegyveres szembefordulásról volt szó, hanem politikailag... De Mussolinival nem lehetett idáig elmenni... Az az angol úr is tájékoztatott engem, leginkább arról, hogy mi a szövetségesek, illetve az angol kormány álláspontja az úgynevezett „csatlós államokkal” szemben. Éppen akkoriban hirdették meg — Churchill és Rooseveltnél casablancai konferenciáján — a feltétel nélküli megadás elvét. Bennem az a benyomás alakult ki, hogy en-

nek az elvnek a keresztülviteléhez feltétlenül ragaszkodni fognak — Németország esetében. És hogy ettől az elvtől formailag eltérni nem lehet. Ugyanakkor azonban elképzelhető, legalábbis a kisebb hadviselő országok esetében, hogy a feltétel nélküli megadás ne jelentsen se megalázó, sem pedig lehetetlen, merőben elfogadhatatlan körülményeket. Namármost az is kiderült, hogy Lisszabon nem alkalmas hely a tárgyalások folytatására, más helyet kellett keresni. . .

— Isztambul?

— Igen. Röviddel az első utazásom után, miután otthon részletesen beszámoltam. . .

— Kinek?

— A külügyminisztériumi feletteseimnek.

— Kállaynak is?

— Nem személyesen. Ügyelni kellett, hogy én csak olyan körben mozogjak. . . hogy megmaradjon az a látszat, miszerint én egyszerű segédtitkár vagyok, nincs is diplomáciai beosztásom, semmi, csupán futár, ugye. . . Erre hallatlanul vigyázni kellett! Végtére is. . . Isztambulba — külön kérésre és berlini engedéllyel, amit nem könnyen adtak — német futárrepülőgéppel utaztam. . . ez volt a legbiztonságosabb. . . Ott már, Isztambulban működött néhány nemhivatalos kiküldött, mint egyébként minden semleges fővárosban. . . Isztambulban két magyar „magánember” folytatt bizonyos előkészítést. . .

— Mindkettővel több levelet váltottunk, Veress úr.

— Az egyik, ugye, Frey András újságíró, aki a Magyar Nemzet tudósítójaként volt ott, a másik pedig dr. Váli Ferenc jogász, aki azon a címen ment, hogy előadásokat tart majd az isztambuli egyetemen. Ő valójában a Revíziós Liga kiküldötte volt.

És itt ismét elő kell szednünk egy mozaikkockát — egy másik interjú idevágó darabkáját —, hogy valamelyest kerek egészzé formálódjék a tabló.

New Yorkban találkoztam Gellért Andorral, aki talán a legjelentősebb személyiség volt a „nemhivatalos” kiküldöttek sorában,

akik — Gellért megfogalmazása szerint — „a magyar diplomácia második vonalát” alkották.

— Erről egész disszertációt lehetne írni. Könyvet. Jelzem: senki sem írta még meg. Majd egyszer. De nem én. Ezt a szervezetet, ezt a nem egészen hivatalos diplomáciát, tulajdonképpen még Teleki Pál hozta létre. Ugye: Revíziós Liga — nem állami intézmény, hanem társadalmi szervezet — élén Herczeg Ferenc, az író... De természetesen, állami pénzen... A Liga külföldön is, a nyugati világban, jól szervezett titkári hálózatot épített ki, volt ilyen titkárság Londonban, Párizsban, Genfben, Rómában, Berlinben. Itt elsősorban propagandáról volt szó, de olykor másról is, természetesen... Amit a hivatalos diplomáciai képviselő nem engedhetett meg magának, azt esetleg elintézhették a Revíziós Liga titkárai... Különösen attól fogva, hogy Teleki Pál miniszterelnök lett, 1939 legelején. Hát ez, ugye, érthető.

Gellért Andor ezt nem szívesen részletezi. Csak amolyan „fejzetcímeket” sorol, a felvétel cigarettaszünetében:

— Éppen Teleki miniszterelnökségére esett, hogy egyre erősebben kötődtünk a Német Birodalomhoz. Antikomintern paktum! Háromhatalmi egyezmény!... Német sikerek, diadalok, hitleri étvág és dinamizmus! Hitlerre szükség van a területi követelések realizálásához, de Teleki azt szeretné elérni, hogy a területi követeléseket ne kizárólag Hitler segítségével oldhassuk meg. Hitler a szövetségesünk, de a hitleri étvág és dinamizmus Magyarországot is elnyeléssel fenyegeti. A Liga külföldi titkárai egyre inkább, később szinte kizárólag, Teleki közelebbi barátai közül kerültek ki. Jómagam is a Teleki-féle Államtudományi Intézetben kezdtem a pályafutásomat. Amikor aztán Kállay lesz a miniszterelnök és teljesen nyilvánvaló, hogy kapcsolatot kell teremteni a szövetségesekkel, akkor ez a „titkári hálózat” lesz a magyar diplomácia második vonala, amely leginkább a semleges fővárosokban működik és igyekszik kapcsolatokat létrehozni egy későbbi fegyverszünet érdekében. Én eredetileg Berlinben működtem és 1943 végén helyeztek át Stockholmba.

(Szegedy-Maszák Aladár: „A tapogatózások tulajdonképpen Stockholmban kezdődtek el, már 1942 végén. Ez többé-kevésbé a

Külügyminisztérium tudomásával és hozzájárulásával történt, Gellért Andor révén, aki már Berlinben jó kapcsolatokat alakított ki az amerikai nagykövetséggel, amikor az még ott volt...”)

— Gellért úr! Önt általában „stockholmi magyar újságíróként” említik.

— Mert igyekeztem ilymódon szerepelni!

— De ténylegesen az ön munkája kifejezetten diplomata tevékenység volt?

— Kétségkívül.

— Végső soron: ki volt az ön — illetve az egész „második diplomáciai vonal” — felettese?

— A szervezet több hatóság alá tartozott. Az egyik a Külügyminisztérium, éspedig a sajtóosztály és a politikai osztály, ahol — már 1943-ban — főleg Szegedy-Maszák Aladár volt ügyeinkben a legmértvadbóbb személy. A másik: a miniszterelnökség II. ügyosztálya, ahol leginkább Pataki Tibor és Apor István útján bonyolítottuk a kapcsolatokat. A harmadik a Revíziós Liga, pontosabban a Liga igazgatója: dr. Fall Endre, aki egy lelkes, izzóan náciellenes, természetesen kormányzóhű ember volt. Hozzá futottak be a jelentéseink és tőle jöttek az utasítások, eltekintve attól a néhány, kivételesen titkos és kényes kérdéstől, amikor direkt úton való érintkezésre került sor. A „második vonal” teljes mértékben igénybe vehette a diplomáciai futárpostát, a követségek számjel-táviratozási rendszerét, sőt — a különösen bizalmas üzenetekhez — külön chiffré-rendszere is volt.

Mindez azt jelenti, hogy a „második vonal” emberei eredményesen dolgozhattak, ameddig csak kapcsolatfelvételtől, tájékozódásról, tájékoztatásról volt szó. Éppen, mert nem voltak hivatalos emberek. És ugyanezért nem lehettek alkalmasak arra, hogy valamilyen tényleges megegyezést hozzanak létre, mert a megegyezés létrejöttéhez kormányok szükségesek. És kormányok hivatalos képviselői.

Az újságíró, Frey András és a jogász, Váli Ferenc nem voltak „hivatalos” emberek Isztambulban. Csak „tapogatózók”. Veress László viszont, amikor 1943 februárjában odautazott, „sajtóelőadó segédtitkári” beosztásában is kétségkívül hivatalos kormány-

képviselő volt, külügyminisztériumi ember, azzal a megbízással, hogy a tapogatózást emelje kormányközi kapcsolatfelvétel szintjére.

Hamarosan aztán odaérkezett egy második hivatásos magyar diplomata is. De ez nem Veress László kívánságára történt.

— Veress úr! Sikerült-e elérnie a kitűzött célt?

— Az első isztambuli utazásom során nem, illetve: nem egészen. Úgy is mondhatnám: még nem.

— Egyáltalán: sikerült érintkezésbe lépnie a szövetségesek képviselőivel?

— Természetesen. Mégpedig elsősorban Frey András közvetítésével. Freyt igen jól ismertem régebről, amikor ő még Budapesten dolgozott, a közismerten náciellenes Magyar Nemzet című napilapnál. Az ő révén jöttem össze az akkor angol szolgálatban álló, és a mi ügyünkben kulcspozíciót betöltő Pálóczi-Horváth Györggyel. Aki 1941-ben hagyta el Budapestet.

— Ismerte ön Pálóczi-Horváthot már régebben is? Úgy értem: 1941 előtt?

— Ismertem. Igen.

És most ismét elkerülhetetlen egy rövid kitérő — nem először, s nem is utoljára. Talán elintézhetnénk Pálóczi-Horváth Györgyöt egy lábjegyzettel is, a lap alján: született... , iskolai végzettsége... , művei... , elhalálozott... Dehát sokkal színesebb egyénisége az itt tárgyalt korszaknak, s szerepe is sokkal bonyolultabb, semhogy néhány szóval elintézhetnénk.

A Pesthidegkút felé vezető út egyik öreg villájában ültünk le a kamera elé azzal a Cserépfalvi Imrével, akinek neve generációm részére a 30-as, 40-es években egyfajta (s nem fehér!) lobogónak tűnt: a Cserépfalvi Kiadónál jelentek meg a falukutató írók legjava munkái, a magyar valósággal elsőízben keményen szembenéző szociográfiák, olyanok, mint a Néma forradalom, A tardi helyzet és a többi. Cserépfalvi adta ki a Csendes Don első magyar fordítását is.

— Kik voltak az ön legközelebbi munkatársai?

— Kevesen voltunk, nem úgy, mint ahogy a nagy tőkésű kiadók, ugye, kis cég, de azért voltunk néhányan, Kovács Imre, aki a Néma forradalmat írta, ő az egyik legbizalmasabb munkatársam lett és természetesen baráti viszonyba is kerültünk... Hát ő — ugye — később az aktív politika felé ment, a Parasztpártnak lett az egyik feje a felszabadulás után... Aztán ugye, Bálint György, aki a legbelsőbb munkatársunk volt, kitűnő szerkesztő és maga is remek publicista, ugye, őt ma is ismerik... Bálint kommunista volt. És a kommunista párt tagja volt Földes Ferenc is, tanárember, talán a legkitűnőbb szociográfiát éppen ő írta a magyar munkásság és parasztság kulturáltságának helyzetéről...

— És Pálóczi-Horváth?

— Hát amikor megismertem, ugye, a 30-as évek derekán, akkoriban tért haza Amerikából, ott valami egyetemen volt... És itthon aztán a Pesti Naplónál volt riporter, és egy igen jó barátom hívta fel rá a figyelmemet, azt mondta róla, hogy ez egy kitűnő, széles látókörű, tehetséges fiatalember, radikális felfogású, ugye, kommunista szimpatizáns... Hát az első benyomásom éppenséggel nem volt a legjobb, kicsit olyan... fene tudja... olyan feminin volt. Nőies jelenség... De aztán később, a sok zűrzavaros szerelmi ügye... No mindegy. Nagyon lelkes volt, nagyon baloldali. Hát emlékszem, a spanyol polgárháború idején... egyáltalán nem rejtette véka alá a baloldali szimpátiáit. Vagy később, amikor Hitler bekebelezte Ausztriát, Pálóczit kiküldték riporternek, hát az tényleg kitűnő volt, nagyszerű volt, ahogyan ezt megírta... De túl sokat beszélt, fecsegett, a végén már Kovács Imre is tartott tőle. Bálint György meg óva intett, hogy ezzel a „Bobby”-val — Bobby volt Pálóczinak a beceneve —, hogy ezzel fontos dolgokról ne nagyon beszéljünk, mert fecsegő ember, dicsekvő ember, mit lehessen tudni...

1941-ben, szinte pillanatokkal azelőtt, hogy Magyarország Hitler oldalán hadviselővé lett, Pálóczi-Horváth György kalandos úton elhagyja az országot. Angol szolgálatba lép. S ebben a minőségben kerül kapcsolatba Isztambulban Veress Lászlóval. Egyáltalán: Isztambulban — magyar ügyben — egyes-egyedül Pálóczi-Horváth Györgyön keresztül lehet érintkezésbe jutni *bármely*



Pálóczi-Horváth György

angol szervvel, személlyel. Megkerülhetetlen emberré válik, ami egyeseket (például Kállay Miklóst) rendkívül zavar. Veress László azonban már a „régis szép időkben” is kedvelte Bobbyt. Bobby is Veress. Ez a barátság az adott pillanatban, az adott ügyben rendkívül hasznosnak bizonyult.

— Ott tartottunk, Veress úr, hogy ön az első isztambuli útján érintkezésbe lépett az angol szolgálatban álló Pálóczi-Horváth Györggyel, akit már régebben, itthon is ismert.

— Igen. Ebben az időben még érvényes volt az a szabály, hogy az angol kormány hivatalosan nem áll szóba az úgynevezett csatlósállamok képviselőivel. De ez nem azt jelenti, hogy ők maguk is, az angolok, ne akartak volna valamilyen kapcsolatfelvételt! És erre egy olyan intézményt használtak fel, amelyet a háború elején hoztak létre. Ez a Különleges Hadműveletek Osztálya volt, a „Special Operations Executive”, vagyis a kezdőbetűi szerint SOE, amely nem a Külügyminisztériumhoz kapcsolódott, hanem az úgynevezett Hadigazdálkodási Minisztériumhoz, és hivatalosan az volt a feladata, hogy támogassa a különböző országok német-

ellenes ellenállási mozgalmait, tehát ily módon gyengítse a német megszálló hatalom erejét, elsősorban szabotázsakciókkal, de minden elképzelhető más módon is. És így, ha ez a szervezet tárgyal velük — azt senki sem minősítheti valamilyen különbéke-tárgyalásnak, hanem csakis a német hatalom belső gyengítését célzó akciónak. Mondhatnánk: egyfajta speciális szabotázsakciónak...

— Dehát az ön célja, az ön feladata éppen az volt, hogy hivatalos, diplomáciai szintre emelje a kapcsolatfelvételt!

— Természetesen. De ehhez mindenekelőtt meg kellett ismerni az angolok pozícióját.

— És ezek után?

— Pálócziival, illetve a SOE két Isztambulban tartózkodó tisztjével folytattam megbeszéléseket. A leglényegesebb az volt, hogy egy üzenetet közvetítettem a szövetségesekhez, miszerint Magyarország nem fejt ki ellenállást a szövetségesek hadseregeivel szemben, ha azok Magyarország határaihoz érkeznek és ennek az ajánlatnak a megbeszélése... a részletek és a tennivalók tisztázása érdekében a magyar kormánysoport tárgyalásokat kíván folytatni!

— Megállapodtak valamiben?

— Tudomásul vették, hogy ez az üzenet hivatalos jellegű és kötelező a magyar kormánysoportra nézve. Abban is megegyeztünk, hogy most már konkrét tárgyalásokra van szükség, amelyek elsősorban katonai természetűek. Azt kívánták, hogy következő lépésként most már katonai megbízott küldessék részünkről Isztambulba.

— És erre sor került?

— Nem. Erre nem.

Ezzel szemben 1943. május 1-én új magyar főkonzul érkezett Isztambulba, dr. Ujváry Dezső személyében, aki addig a Külügyminisztérium politikai osztályának munkatársa volt.

A budai Várnegyed egyik kis házában lakott, vastagfalú, boltíves szobában. A falakon, a padlón pompás színű keleti szőnyegek, rézedények, itt egy vízipipa, ott egy kávézó készlet, s maga a házigazda is: nagydarab, vaskos öregember, tarka mintás köntös-

ben, ahogy tiszteletünkre fektéből, a betegágyból felkelt, s bizonyára az orvosi javaslattal ellentétesen nyomban rágyújtott — a környezet is, a személyiség is egyfajta keleti atmoszférát árasztott, talán csak azért, mert dr. Ujváry Dezső Isztambulban töltötte el életének legizgalmasabb éveit. A vele készült felvétel teljes időtartama mintegy 2 óra. Furcsa (és feltűnő) módon: amint Veress László alig egyszer-kétszer említette meg Ujváry Dezsőt, azonképpen Ujváry is csak akkor ejtette ki Veress nevét, ha azt el nem kerülhette. Kerek-perec rákérdezés esetén. Nem szerethették egymást. S nem is csoda! Már megjelenésükben is merőben ellentétesek voltak. Ujváry: nehézkes mozgású, lassú beszédű, megfoltolt; Veress: alacsony, sovány, csupa ideg, vibráló tekintetű, gyors beszédű. Érzésem szerint már annak idején is, 1943-ban, éppen ez az alkati különbözőség szerepet játszhatott Ujváry kiküldésében. Talán az „ellensúly” feladatát szánták neki, a „radikalizmusra” hajlamos, Pálóczi-Horváth-tal jó kapcsolatban álló Veress László mellett. Azonfelül Veress László a Külügyminisztériumban Ullein-Reviczky Antal sajtófőnök „vonalához” tartozott. Alighanem már önmagában ez is elegendő ok volt arra, hogy a politikai osztály ne bízzék meg benne maradéktalanul. Ahogy Ujváry mondta: „Nem volt Veressel semmi baj. Csak túl kis ember volt ő ilyen nagy feladathoz. A sajtóosztály fiatal beosztottja. Sosem volt diplomata. Voltaképpen nagy hiba volt, hogy túlságosan is sok olyan ember ügködhetett a titkos diplomácia területén, aki tényleges felhatalmazással nem rendelkezett és nem is vállalt ennek megfelelő felelősséget. Újságírók leginkább és más, efféle emberek. Ezek gyakran hasznos szolgálatokat tettek, még gyakrabban ártottak azzal, hogy kifecsegték a dolgokat. Ez Veressre nem vonatkozik, ő nem fecsegett. Csakhogy ezt nem lehetett előre tudni róla!”

Márpedig az óvatosság nagyonis indokolt volt! 1943 áprilisának közepén Hitler meghívja Horthyt a Salzburg melletti Klessheim-kastélyba. (Egy év múlva: 1944 márciusában ugyanitt vendégeskedik majd a kormányzó, miközben a német megszálló csapatok bevonulnak Magyarországra.) Hitler ez alkalommal — 1943-ban — fejére olvassa Horthynak a semleges fővárosok-



Az útlevele tulajdonosának:

Neve: dr. Ujváry Dezső
 Nom: Dr. Dezső Ujváry
 Name: Dr. Dezsider Ujváry

születési helye, éve és napja: Brassó, 1902.VII.27.
 Date de naissance:
 Geburtsjahr und Tag:

terméte: közép-moyenne-mittel
 Stature:
 Größe:

arca: hosszús-ovalis-oval
 Face:
 Gesicht:

haja: barna-brun-bräun
 Cheveux:
 Haare:

szakáll: borotvált-rasé-raséert
 Barbe:
 Bart:

Egy diplomata-útlevelelő

ban folyó „tapogatózásokat”. A német felderítés jól dolgozik: tudnak Frey Andrásról, tudnak svájci, vatikáni, stockholmi, liszszaboni próbálkozásokról. Hajszálpontosan ismerik Szent-Györgyi Albert professzor, a Nobel-díjas biokémikus törökországi tárgyalásainak szinte minden részletét. . . Veress László neve nem hangzik el Hitler dühös szemrehányásaiban. Ha a Gestapo már akkor ismeri és jelenti a tevékenységét, nyilván őróla is említés tétetik. Horthynak itt jól jön, hogy csupa újságíró és nem diploma-ta, nem hivatalos ember szerepel a „bűnlajstromban”: könnyen állíthatja, hogy kormányának ezekhez semmi köze! Neki magá-nak még annyira sem! (Valóban: a részletekről nem kapott, nem is kért tájékoztatást.) Az 1943-as klessheimi tárgyalásból két do-log mindenképpen kiderült. Az egyik: az Abwehr, a Sicherheits-dienst, a náci felderítő és elhárító szervezet jól ismeri a magyar poli-tika konzervatív, régóta angol-orientációjú szárnyának szándéka-it. A másik: Hitler hajójából kiszállni nem könnyű és nem kocká-zatmentes vállalkozás.

Ujváry pedig pontosan ekkor indul el az isztambuli „arcvonalra”.

— Ghyczy Jenő — aki akkor Kállay Miklós miniszterelnök és külügyminiszter mellett „a külügyminiszter állandó helyettese” rangot viselte, de tulajdonképpen a Külügyminisztérium vezetője volt —, egyszerűen Ghyczy egy napon nekem szögezte a kérdést: lenne-e kedvem lemenni Sztambulba, főkonzulnak? Némi tartózkodással fogadtam az ajánlatot. Természetesen tudtam, hogy mi a tét, ezt Ghyczy is megmondta. Attól féltem, hogy semmi sem lesz az egészből! Hogy a németek meggátolják — de az angolok sem tekintenek minket másnak, mint Hitler szövetségesének! Féltem a kudarctól. Ghyczy azt mondta, hogy vigyem magammal anyámat, aki angol születésű, ő lesz a lobogó a sztambuli bevonulásomnál — így mondta Ghyczy.

— Ebből is világos, hogy az ön feladata az angolok, illetve az angolszász hatalmak felé való „nyitás” volt. Nem?

— De igen. Ez egyébként nem is volt kérdéses. Ghyczy a figyelmembe ajánlott egy bizonyos Kaloianisz nevű görög diplomatát, aki valamikor Budapesten volt, majd pedig — miután a németek megszállták Görögországot — Isztambulban működött. Később Kaloianisszal nagyon jó barátságba is kerültem.

— Tudott ön Veress László isztambuli működéséről?

— Hogyne. Tudomásom szerint hazaérkezésekor éppen az volt az egyik téma, hogy küldjenek le megfelelő súlyú személyt, vagy személyeket a megbeszélések folytatására.

— Katonákat?

— Erről nem tudok.

„Hiúság vására.” Ki-ki önmagát kívánja legfontosabb személyiségként beírni a történelembe? Ki-ki nagyobb, pompásabb szobrot kíván önmagának, mint a többieknek? Vagy talán csak arról van szó, hogy még azok is konspiráltak egymás előtt (olykor egymással szemben), akik tulajdonképpen azonos végcélt szolgáltak? Lehetséges talán, hogy kémek, ellenkémek, ügynökök és titkos diplomaták világában nem is érvényesülhet más, csak aki rendkívüli fontosságot képes tulajdonítani a maga személyének és ténykedésének, aki eszerint tud fellépni és partnereivel is — leg-

alább ideig-óráig — el tudja hitetni, hogy az ő keze minden más kéznél messzebbre ér. . .

— Ahogy Sztambulba érkeztem, ahol többször jártam már, mint a politikai osztály közel-keleti referense, az volt az első dolog, hogy elköltöztessem a konzulátust a korábbi helyéről. Biztonsági okokból, főleg. Kibéreltem egy kétemeletes épületet, hivatal és lakások céljára. Voltaképpen bázist kellett kiépítenem a továbbiakra.

— És az ankarai magyar követség?

— Vörnle Jánossal eleve rendkívül rossz volt a viszonyom. Köztudott volt róla, hogy vad német- és nácibarát. Egyáltalán nem örült az én lemenetelemnek, próbált is tenni ellene, sikertelenül. Feltétlenül meg kellett oldani, hogy én teljesen független lehessenek a követtől, ami meg is oldódott annak elrendelésével, hogy én közvetlenül jelentsek a Külügyminisztériumnak és nem a követségen keresztül, mint a bármely más országban működő konzulok. Nekem tehát közvetlen futár-összeköttetésem volt Budapesttel. Kéthetenként jött a futár, leadta az én postámat, aztán továbbutazott Ankarába. Visszafelé ismét megállt Isztambulban és átvette a küldeményeimet. Persze Vörnle mégis neszét vehette az én dolgaimnak, mert egyre inkább áskálódott ellenem, az egyik munkatársamat meg a spiclijévé tette. . . Vampetich Ödön irodafőtisztet. . . Még néhány másikat is. . . Namost, ami az angolokkal való kapcsolatfelvételt illeti. . . Természetesen nyomban leérkezésemkor összejöttem Frey Andrással és Váli Ferencsel. Kiderült, hogy közöttük áldatlan féltékenység dűl. Nem azt mondom, hogy akadályozták volna egymás munkáját, de nem jártak egymás kezére. Megkíséreltem némileg elhatárolni a munkaterületüket, azon az alapon, hogy Freynek főleg amerikaiakkal, Válinak pedig inkább angolokkal volt jó kapcsolata. De azért ez nem volt ilyen egyszerű. . . Azzal a göröggel, akit már említettem, Kaloianisszal Frey András révén jöttem össze és aztán persze Pálóczi-Horváth-tal, aki Bobby Howard néven szerepelt. . . Ővele Váli hozott össze.

— Ön ismerte Pálóczit már itthon is?

— Nem, dehogy! Azt se tudtam, hogy létezik.

— A továbbiakban többször is találkozott vele?
— Elég sűrűn, igen.
— Kialakult önben valamilyen kép a Pálóczi-Horváth gondolkodásáról, szemléletéről?

— Nyilván megkapta az instrukciókat ahhoz, hogy hogyan és milyen értelemben beszéljen velem. Ez természetes. Ez így szokás az ilyen esetekben. De azért nem tudta elkerülni, hogy személyes felfogása is beleszövődjék a diskurzusba és egy kissé visszariadtam az ő felfogásától. . . . hogy is mondjam. . . . talán túlzóan radikálisnak, túlzóan baloldalinak tűnt, kiváltképp, hogy — ugye — mégiscsak angol szolgálatban állt, dehát azt kellett gondolnom: ha az angoloknak megfelel így, akkor nekem is meg kell felelnie.

— Pálóczin kívül kikkel tárgyalt még?

— Ő az isztambuli angol főkonzulátus tisztviselőjeként szerepelt, bár valójában a SOE munkatársa volt. Tőle a szálak a SOE két magyar referenséhez vezettek. Az egyik urat Morgannak, a másikat Burland-nek nevezték. Ezeket Váli is igen jól ismerte. Továbbá Kaloianisz, ugye. . . .

— Ön végül is ugyanabban a körben mozgott, amelyben Veress László. Sikerült valamivel előrébb jutnia?

— Nem is sikerülhetett.

— Miért?

— Mert mi azt szerettük volna — bár ezt ilyen nyíltan természetesen sosem fogalmaztuk meg —, hogy az angolszász hatalmak ne tekintsenek minket „igazi” hadviselőnek. Ők pedig szakadatlanul csak azt kívánták, hogy cselekedetekkel, vagyis szabotázsokkal és effélékkel adjuk tanújelét a németellenességünknek, ami kiváltotta volna a német megszállást és a magyar szélsőjobboldal fellépését miellenünk.

— Szélsőjobboldalon ön a nyilasokat és az Imrédy-pártot érti?

— És a kormánypárt többségét is.

Sok hűhó semmiért? Így utólag szemlélve az eseményeket, hallgatva a koronatanúkat, valóban árnyékbokszolásnak tűnik mindaz, ami az isztambuli színpadon lezajlott. S itt még szót sem ejtet-

tünk arról a — valószínűleg — külön vonalról, amelynek fő képviselője a szófiai katonai attasé: Hátszegi-Hatz Ottó vezérkari ezredes. Pedig ezen a vonalon is történt egy és más, ami különálló tárgyalást érdemel. És szót sem ejtünk itt az egyéb színpadokról, pedig akár a svájci, akár a lisszaboni — hogy a többi végképp ne is említsük — hasonlóképpen nem volt híján az eseményeknek.

Ami Isztambult illeti: bizonyos az, hogy Veress László 1943 márciusában, Ujváry Dezső pedig májusban hivatalos külügyi emberként lépett kapcsolatba az angolszász hatalmak ottani képviselőivel, de ezek a megbeszélések még csak a tapogatózás szintjén álltak, csillagászati távolságban a kormányközi tárgyalás nívójától.

Ujváry Dezső a budai boltíves szobában kényelmesen elereszkedve karosszékében, bölcs nyugalommal, helyeslően bólogatva hallgatta ezt az összefoglalást. „Így volt, valóban — és másképp nem is lehetett.” Valamelyik kérdésemre még azt is kimondta, hogy „számunkra az volt a leglényegesebb, hogy egyáltalán kontaktusban legyünk velük és fenntartsuk a kontaktust. . . . Pusztán a kontaktus, a kapcsolat létezése is megérte a fáradságot”.

Veress László, a londoni szállóban, sötét öltönyben s fehér garbóban, vibráló, de lefojtott nyughatatlanságában az eredményeket hangsúlyozza. „Az első lépés a legnehezebb. Dehát az első lépéseken túljutottunk s erre már távolabbi terveket lehetett alapozni!”

Végül is: kudarc, vagy siker? Csupán nézőpont kérdéséről lenne szó?

— Veress úr! Mikor indult el ön a második isztambuli útjára?

— 1943 augusztusának legelején.

— Miért éppen akkor?

— A hadihelyzet miatt. Július 10-én a szövetségesek partraszálltak Szicílián. Július végén megbukott Mussolini. Szemmel látható volt, hogy a Földközi-tenger térségében az erőviszonyok megváltoztak és hamarosan méginkább megváltoznak. És ez a térség relative közel volt hozzánk!

(Tegyük hozzá: éppen akkoriban indítják el a németek a kursz-

ki offenzívát, az utolsó nagyszabású támadó hadműveletüket a keleti arcvonalon. A páncélosok ezreivel, ágyúk tízezeivel, katonák százezeivel indított, óriási propagandakoncerttel övezett offenzíva napok múlva megtorpan, rövid hetek múltán pedig gyors és veszteségteljes visszaözléssé, „elszakadó hadmozdulattá” válik. Nehéz nem látni, hogy a hitleri birodalom összeomlása csak idő, immáron nem is túl hosszú idő kérdése.)

— Mindezen események hatására a kormánycsoport, vagyis azok a magyar politikusok, akikről már beszéltünk, most már úgy látták, hogy a szövetségesekkel való tárgyalás valóban igen sürgetős, talán elérkezett a huszonnegyedik óra! Megbíztak azzal, hogy ismét utazzam le Isztambulba, próbáljam meg felvenni a tárgyalások szálait, mivel azok tulajdonképpen megszakadtak azáltal, hogy katonai megbízott kiküldésére, amely kívánságról én Budapesten referáltam, nem került sor.

— Dehát leküldtek egy új és a szövetségesek számára is elfogadható főkonzult!

— Az nem volt katona!

— Ön sem!

— Kérem, az elutazásom előtt olyan utasítást kaptam, hogy abban az esetben, ha katonai megbízott nem indulna utánam, úgy az ankarai magyar követséghez egy rejtjeles táviratot küldenek ezzel a szöveggel: „A Times hiányzó példányát Veress szerezz be.” Ez annak jelzése lenne, hogy felhatalmaztak a katonai jellegű kérdéseknek a magyar vezérkar nevében való tárgyalására. És ez a távirat meg is érkezett az ankarai követségre, az egyik titkár desiffrálta és ő maga adta át nekem.

— És ezek után?

— Meglehetősen késedelemmel kezdődtek a tárgyalások. Az én utazásom úgy volt beállítva, hogy az Izmiri Nemzetközi Vásár magyar kiállítása miatt megyek a kiállítandó anyagokkal, és igen körülményes módon, vonaton utaztam a háborús Románián, Bulgárián keresztül, hosszú napokig... majd pedig várnom kellett az említett budapesti táviratra is... És akkor, csak akkor kerülhetett sor az első találkozóra azokkal az angol tisztekkel, akikről már szó volt, és ezután nagyon határozott kérésemre, amelyet

ezek az urak továbbítottak, találkoztam az angol nagykövetség képviselőjével, aki a nagykövet helyettese volt: Sterndale Benett úrral.

— Hol?

Egy magányos isztambuli házban, amely az angoloké volt, vagy ők bérelték. Sem szomszédos házak, sem szemben lévő épület, csak kertek...

— Ennek a találkozásnak a dátuma?

— 1943. augusztus 17-e.

Magyar részről ki volt ott?

— Rajtam kívül az isztambuli főkonzul: Ujváry Dezső.

— Ez tehát valódi diplomáciai tárgyalás volt?

— Nyilvánvalóan. Hivatalosan megbízott diplomaták tárgyalása.

— Mi volt a tárgyalás lényege?

— Megkísérlem emlékezetből összefoglalni. Először is leszögeztem, hogy mi tisztában vagyunk azzal: a szövetséges hatalmak kizárólag a feltétel nélküli megadás elve alapján hajlandók velünk szóbaállni. Ezt tudomásul vesszük. Ha a szövetséges hatalmak csapatai elérkeznek hozzánk, mi nem fogunk ellenállást tanúsítani. Sőt: átállunk az ő oldalukra, együttműködünk velük. Addig is újabb magyar csapategységek nem mennek ki a keleti frontra. A honvédséget felkészítjük arra, hogy megvédje az országot a németekkel szemben. A honvédség vezetéséből eltávolítjuk az exponáltan németbarát tiszteket.

— Dehát kinek a nevében vállalta mindezt?

— A kormánycsoport... A miniszterelnök: Kállay Miklós, a belügyminiszter: Keresztes-Fischer Ferenc, a vezérkari főnök: Szombathelyi Ferenc és a Külügyminisztérium vezetői, mint Ghyczy Jenő, Szentmiklóssy Andor, Szegedy-Maszák és a többi... Leszögeztem — és azt hiszem: joggal tehettem ezt —, hogy ezek a politikusok tulajdonképpen a teljes államhatalmat reprezentálják és hogy a honvédség köreiben, a tábornoki karban is vannak olyanok, akik ezen az alapon állnak.

— Például?

— Például Náday István vezérezredes, aki akkor egy hadsereg-

nek volt a parancsnoka, vagy nagybaczoni Nagy Vilmos, a korábbi honvédelmi miniszter. De mások is. És a főkonzul, Ujváry Dezső megerősítette, hogy én a felsoroltak nevében és megbízásából tárgyalok.

— Dehát mindez nem volt különösebb újdonság. Tulajdonképpen már 1942 vége óta nagyjából ugyanezeket az elképzeléseket és javaslatokat adták elő azok a magyarok, akik érintkezésbe kerültek a nyugatiakkal. Frey is és Váli is, satöbbi. És aztán ön is, Veress úr.

— Az új dolog itt az volt, hogy angol részről megértették: egy ilyen megegyezést... egy fegyverszünetet mi a jelen pillanatban nem deklarálhatunk! Ezt egyelőre titokban kell tartani! Mi mindent megteszünk annak érdekében, hogy a fegyverszünetet, ha majd lehet, végre is hajthassuk.

— És Sterndale Benett ezt az elgondolást elfogadta?

— Kijelentette, hogy választ kapunk a javaslatunkra. Ezzel váltunk el egymástól.

— És ezután?

— Ezután vártuk a választ.

Ujváry Dezső ugyanerről a mister Benett-tel lezajlott tárgyalásról így beszél:

— Föltétel nélküli megadás, természetesen, ezen nem lehetett vitatkozni, de a mi részünkről, vagyis a magyar kormány részéről felmerültek mégis bizonyos kívánságok, vagy kérések. Viszont Sterndale Benett elmondta a maga nézetét arról, hogy mit tart jónak és mit nem, tehát hogy egyáltalán mit érdemes felvetnünk a későbbiekben. Például, hogy a magyar kormány szeretné, ha az ország megszállásában nem vennének részt az utódállamok csapatai, aztán hogy ne bombázzanak magyar területet, satöbbi. Sterndale Benett kifejtette, abba nem lehet beleszólni, hogy a hadvezetés hogyan bonyolítja le a háborút. Azt mindenesetre megértette, hogy Magyarország részéről egy katonai fordulat, egy átállás csak akkor lehetséges, ha ők már megérkeznek Magyarországra közelébe, amikor ez az átállás gyorsabban lebonyolítható, mintsem hogy a németek meg tudnák akadályozni.

— Sterndale Benett a brit kormány nevében folytatta ezt a tárgyalást?

— Igen, de hangsúlyozva, hogy itt a szövetséges hatalmakról van szó.

— Tehát — ha jól értem — egy olyan fegyverszüneti megegyezésről folyt a tárgyalás, amelyet az adott pillanatban kötnének meg, de amelyik egy későbbi pillanatban válik majd hatályossá.

— Pontosan, kérem! Pontosan erről volt szó. Fegyverszüneti megegyezés, amely egyelőre a legteljesebb titokban tartandó, mindkét fél részéről.

— És ez a titkos fegyverszünet érvényes lett volna akkor is, ha a Vörös Hadsereg érkezik el hamarabb a magyar határokhoz?

— Sterndale Benett megmondta: arra ne számítsunk, hogy a nyugati hatalmak bármit is tennének a szovjet kormány tájékoztatása nélkül és eszünkbe se jusson arra spekulálni, hogy a nyugati hatalmakkal való megegyezés révén... szóval, hogy a nyugati hatalmak a mi kedvünkért szembekerülnének a Szovjetunióval. Hogy erre ne spekuláljunk. Hát ezt természetesen tudomásul kellett venni.

— Kipihente magát, Veress úr?

— Köszönöm. Folytathatjuk. Akkor kérem, elutaztam az Izmiri Nemzetközi Vásárra, úgy kellett viselkednem, mintha egyedül emiatt jöttem volna Törökországba. Majd visszatértem Isztambulba. És itt szeptember... tehát 1943. szeptember 9-én reggel közölték velem... egy angol megbízott közölte, hogy a javaslatunkra szóló választ a törökországi angol nagykövet aznap éjszaka közli velem.

Veress most újabb, rövid pihenőt kér, bár láthatólag egyáltalán nem fáradt. Sőt: mintha valamiféle hegycsúcsra ért volna fel, mintha tágabb tudóvel szívna a levegőt: alighanem azért fogadta el végül is az interjúra szóló meghívást, hogy elmondhassa azt, amire éppen most készül. Megigazítja a ruházatát, kihúzza magát, amikor int, hogy elindulhat a kamera.

— Magyar részről a találkozón egyedül én vettem részt, angol részről pedig a nagykövet: Sir Kantchbull-Hughessen és két angol

tiszt, a SOE tisztjei. A találkozó a késő éjjeli órákban zajlott le, a Márvány-tengeren. Szép, meleg, holdvilágos őszi éjjel volt, emlékszem a tengervíz csillogására. . . Hosszú időbe telt, amíg a kis hajó, amellyel a két tiszt kivitt a Márvány-tengerre, megtalálta a nagykövet jachtját, amely egy öbölben horgonyzott. Akkor az egyik tiszt a mi kis hajónkról motorcsónakon átment a jachtra. Ott teljes sötétség volt, hiszen már hajnali 2 óra felé járt az idő. Aztán hirtelen fények gyulladtak és a motorcsónak áthozta a nagykövetet a mi kis hajónkra, amely szintén az angol kormány tulajdona volt. Talán biztonsági okokból is jó volt, hogy ez a fegyverszüneti tárgyalás egy hajón zajlott le. Tulajdonképpen nem is jó szó a tárgyalás. . .

— Hanem?

— Kérem, az angol nagykövet felolvasta nekem az angol külügyminiszter táviratát. Ez lényegében válasz volt arra, hogy a magyar kormánycsoport felajánlotta a feltétel nélküli megadást. Ez a válasz a szövetséges koalíció válasza volt, mert az angol kormány előzetesen megtárgyalta és tisztázta azt az Egyesült Államok elnökével és a Szovjetunió kormányával is. A távirat értelmében az angol kormány felkéri a magyar kormányt, hogy a feltétel nélküli megadás felajánlását erősítse meg más diplomáciai képviselő útján. Továbbá: egy alkalmas pillanatban hozza nyilvánosságra a feltétel nélküli megadást. Ha a magyar kormány most még nem tartja elérkezettnek az időt a megadás kinyilvánítására, akkor egyelőre adja bizonyítékát jószándékának azzal, hogy megszünteti az együttműködést a hitleri Németországgal és ellenállást készít elő, valamint kisebb szabotázscselekményeket hajt végre. Továbbá: a magyar kormány katonai megbízottat küld ki a fegyverszüneti megállapodás végrehajtásának előkészítésére. Ezeket a kifejezetten általános politikai feltételeket kiegészítették bizonyos technikai természetűek. Itt arról volt szó, hogy Magyarország kormánya elvállalja egy kislétszámú angol katonai misszió fogadását, továbbá, hogy rádióösszeköttetés létesül Budapest és Isztambul között. Én megkaptam — nem ott a hajón, természetesen — a rádiókészüléket, illetve készülékeket: kettőt vittem magammal Budapestre, egyszerű faládákban, bár a német biztonsági ellenőrzés

Bulgária és Törökország határán nagyon szigorú volt. De sikerült.

Ez volt az Izmiri Nemzetközi Vásár „visszáruja” . . .

— Ujváry úr, ön tudott azokról a rádiókészülékekről?

— Természetesen. Ez az adó-vevő berendezés egészen a német megszállásig működött is, tudtommal Budapest különböző helyein, illetve Sztambulban. Ennek az egész rádió-dolognak az ügyintézője Veress László volt.

— És Isztambulban? A vonal másik végén?

— Azt hiszem, az angol főkonzulátuson, de ezt nem tudom biztosan.

— És ott ki lehetett az „ügyintéző”?

Ujváry Dezső habozik, rágyújt, iszik egy kortyot, majd egész halkán és kissé bizonytalanul kimond egy nevet. Csupán egy vezetéknévet. És később kelletlenül, még keresztnévet is. Sőt, címet is. Budapesti címet.

A név viselője szerepelt a telefonkönyvben. Felhívtam. Kereken megtagadta, hogy akár csak szót is váltson velem.

Pedig hát egyet-mást alighanem ő is elmondhatott volna.

Ha netán kezébe jut ez a könyv, s elolvassa ezt az írást, tekintse felkérésnek arra, hogy meggondolja magát. Jobb későn, mint soha.

— Veress úr, hogyan fogadták önt Budapesten az illetékes tényezők?

— Kérem, viszonylag hosszú ideig tartott, amíg hazaértem. Ugye — vonaton kellett utaznom, Szófián keresztül, több napos út . . . Amikor azután referáltam a Külügyminisztériumban . . . Hát az isztambuli megállapodás kétségtelenül meglepetést keltett, talán azt is mondhatnám, hogy bizonyos fokig megdöbbenést . . . a kormányfő, Kállay részéről, és a kormánycsoport egyes tagjai részéről is . . . Ennek legfőbb oka az volt, hogy az Isztambulba való leutazásom és visszatérésem időpontja között nagyon is hosszú idő telt el és eközben sok minden történt. Ugye a legfontosabb, hogy az olaszországi hadihelyzet nem egészen úgy alakult, aho-

gyan azt még júliusban el lehetett képzelni. A szövetségesek elfoglalták ugyan Szicíliát és folytatták a támadást Olaszországban, de aztán a Nápoly környéki partraszállás nehezen ment, nehezebben a vártnál. . . Mussolini megbukott ugyan és ezzel a Berlin—Róma tengely kettétört. . . De Mussolinit az új kormány, a Badoglio-kormány fogságából, ugye, a németek kiszabadították, az ismeretes, drámai módon. . . Hát mindezek az események igen erős lélektani hatást gyakoroltak az itthoniakra. . . Amikor Magyarország a feltétel nélküli megadást felajánlotta a szövetséges hatalmaknak. . . ugye: az angol kormány útján a szövetséges hatalmaknak ajánlottuk fel. . . Nos: 1943. augusztus 17-én még indokolt volt az a feltételezés, hogy a szövetségesek olaszországi hadjárata gyors lesz és sikeres. Hogy az angol—amerikai haderők Olaszországon átszaladnak és rövid időn belül elérik az északolasz partokat, majd pedig Isztriát és a ljubljanai rést, amelyen keresztül a Duna-völgybe benyomulni szándékoztak. Tehát a magyar kormánycsoport elgondolásának így a katonai realitása és megalapozottsága százszázalékos volt. Augusztus közepén. Csak-hogy szeptember közepére. . . Amikor én Isztambulból a megállapodás után visszaérkeztem, már nyilvánvaló volt, hogy a szövetséges offenzíva lelassult és nem számolhatunk azzal a gyors előnyomulással, amelyet néhány héttel, néhány nappal korábban még joggal feltételezhettünk. Így a budapesti kormánycsoport tagjai között felmerült az az aggály, hogy nem idő előtt, nem túl korán tette-e meg Magyarország ezt a döntő fontosságú lépést, a feltétel nélküli megadás felajánlását? A kormánycsoport egy-két vezető tagjától még olyan szemrehányást is kaptam, hogy én tulajdonképpen túlléptem a felhatalmazásomat!

— Tehát kísérlet történt a megállapodás visszacsinálására?

— Nem, nem. Az a tény, hogy a szövetségesek elfogadták nemcsak a megadásra vonatkozó javaslatunkat, hanem tulajdonképpen az átállási szándékunk közlését is — hát ez óriási hatást gyakorolt minden beavatottra. Hosszú vita folyt ugyan arról: eleget tegyenek-e a szövetségesek igényének, hogy az isztambuli megállapodást a magyar kormánycsoport egyik diplomáciai képviselte útján erősítsék meg, de végül ez is megtörtént. A lisszaboni

magyar követ, Wodianer Andor kapott utasítást arra, hogy a liszszaboni angol követnél tegye meg a megerősítést. Amit meg is tett.

Az utolsó percekben olyan lendülettel, olyan fiatalos hévvel beszélt — szinte láttam Veress László külügyi segédtitkárt, amint nálánál jóval idősebb és a ranglétrán messze feljebb álló uraknak érvel, magyaráz — és szinte láttam az urakat is, szinte hallottam a fennhangon kimondott és a soha ki nem mondott véleményüket, aggályaikat. Félték Hitlertől, aki nem sokat teketóriázik a vele szembefordulókkal; félték a Vörös Hadseregtől, amely a kurszki győzelem után még erősebb tempóban tör előre; félték attól, hogy a Vörös Hadsereg hamarabb érkezik el Közép-Európáig, mint az olasz hadszíntéren topogó nyugatiak; félték attól, hogy a németektől csak harc és nehéz áldozatok árán lehetséges az elszakadás, és — miként Olaszországban történt — netán Magyarország is éppen a németektől való elfordulás során válik hadszíntérre! Félték attól, hogy a háború terheinek növekedésével felszínre törnek a régóta lappangó belső feszültségek, indulatok . . . Féltették a kényelmüket, az oly régóta megingathatatlan, de tán mégsem egészen rendíthetetlen hatalmukat . . . féltették a megszokott kényelmüket . . ., a jó fizetésüket és szépnek ígérkező nyugdíjukat . . ., félték az elhatározástól, amely elindíthatja a lavinát. Félték a cselekvéstől, de félték a nem-cselekvéstől is.

— Veress úr, ön tulajdonképpen másféle fogadtatást várt?

— Kérem, azzal le kell számolni, hogy az ilyen ügyek . . . az ilyen feladatok . . . aki ezekbe belekerül, ugye . . . Ezek nagyon bonyolult dolgok . . . Én mindenesetre úgy érzem, akkor is úgy éreztem, ma is úgy érzem, hogy teljesítettem a feladatomat. A kötelességemet.

Most pedig térjünk rá a rádió adó-vevő ügyére.

— Kérem, én két rádiókészüléket hoztam, ezek meglehetősen súlyos táskarádiók voltak. Egyrészt biztonsági okokból kaptam kettőt, arra az esetre, ha az egyik elromlana . . . De volt az angol szervezeteknek egy olyan elgondolása is, hogy az egyik rádió kifejezetten csak a kormánycsoporttal való hivatalos kapcsolattartást

szolgálja, a másikat pedig használjuk a teljesen bizalmas természetű értesülések közlésére és vételére. Én ezt a megoldást nem tartottam célszerűnek, ezért az egyik készüléket a Külügyminisztérium raktárában helyeztük el, ha jól emlékszem: egy pincehelyiségben. Ott is volt, legalább a német megszállásig, de tudtommal még Buda ostromát is ott vészelte át.

— És a másik?

— Az működött. A belügyminiszter, Keresztes-Fischer gondoskodott a működtetéséről, két megbízható, rádiózásra kiképzett rendőrt adott. . . Az üzeneteket én fogalmaztam és rejtjeleztem, majd a szolgálatos rendőr adta le. Megfordítva is: a beérkező üzeneteket én vettem át, én fejtettem meg és adtam tovább a Külügyminisztériumon keresztül a miniszterelnöknek vagy a kormánycsoport azon tagjának, akit érintett. Az első üzenetváltás időpontja 1943. szeptember 29. volt. Ebben mi azt közöltük, hogy a húsz nappal korábbi isztambuli megállapodást az államfő, a kormányfő és a külügyminiszter tudomásul vették, mérlegelik a szükséges lépéseket és megteszik a szükséges intézkedéseket. Ezután, legalábbis egy ideig, az üzenetváltás elég rendszeres volt. A legfontosabb kérdés — erről szólt a legtöbb üzenet — azzal az angol katonai misszióval foglalkozott, amelynek befogadását a Márvány-tengeri megállapodásban kikötötték. Kállay miniszterelnök, elsősorban Kállay habozott, hogy ezt a missziót beengedjük-e? Mivelhogy világos volt, hogy ennek a missziónak nem politikai feladatokat szánnak, hanem főleg németellenes felderítés, szabotázsakciók. . .

— A márvány-tengeri megállapodásban ezek is szerepeltek, nem?

— De igen. Mégis: nagyon nehéz elvárni egy kormánytól, hogy elősegítse a saját országa területén végrehajtandó szabotázsakciókat. . . Ez a huzavona kétségkívül igen negatív hatást gyakorolt az angolokra. Végül is decemberben, 1943 decemberében leadhattam azt az üzenetet, amely szerint a miniszterelnök, illetve a kormánycsoport hozzájárul az angol misszió fogadásához, és az angol kormányra bízta a misszió idejuttatásának megoldását.

— Csak angol misszióról volt szó?

— Kérem, mi az angol kormányval voltunk kapcsolatban. Ugyanakkor az Egyesült Államok európai megbízottaival is fennállott kapcsolat, de nem az isztambuli vonalon keresztül, hanem Svájcban. Ezzel nekem nem volt dolgom. Ami viszont az angol missziót illeti, mondom: 1943 decemberében adtuk meg a végleges választ. De meglepő módon angol részről erre most kitérő felelet érkezett.

— Rossz vért szült a hosszas halogatás?

— Igen, kétségtelenül.

Kesernyés a légkör körülöttünk, amint ott ülünk a kis teázóasztal két oldalán, Veress László és jómagam. Uramisten, mennyi próbálkozás, tárgyalás, konspiráció, hány száz akta és hány ezer teleírt papírlap áll mindannak a hátterében, amit Veress itt elbeszélt. Hány és hányféle titkosszolgálat szimatolt, nyomozott, ígért és fenyegetett, hogy felderítse ezt a nagy semmit, amibe a rengeteg mindenféle fáradtság végül is beletorkollott. Veress László is, amint a teáját kavargatja, alighanem erre gondol. Hirtenlen rámnéz.

— Kapcsolják be a gépeiket. Még valamit el akarok mondani. Ez talán teljesen ismeretlen... Az angol Külügyminisztérium iratai közt megtalálhatják a bizonyítékokat... Kezdhetjük?

— Tessék, Veress úr!

— Volt egy harmadik isztambuli utam is. 1944 márciusában. Ennek hátterében a Kárpátoktól keletre, tehát szovjet területen álló magyar haderők sorsa állt. Persze nem csak ez... Ugye, ismeretes, hogy a voronyezsi katasztrófa után Magyarország már csak megszállási feladatokat vállalt a keleti arcvonalon, tehát olyan hadosztályaink voltak ott, amelyeket a fegyverzetük is, az összetételük is legfeljebb partizánokkal való harcra tett alkalmassá, de semmiesetre sem arra, hogy a Vörös Hadsereg reguláris egységei ellen vessék be őket. Erre megegyezés is volt a németekkel, hogy a magyar megszálló csapatokat mindig az arcvonal mögé, attól meghatározott távolságra kell visszavonni. De 1944 elején a kormány és a kormányzó azt kérte a németektől, hogy ezeket a megszálló hadosztályokat engedjék vissza a Kárpátok

mögé. Folytatni fogják a harcot, védeni fogják az ország határait, de a Kárpát-vonalon. Ezt a kérést a németek kategorikusan megtagadták. Maga Hitler! Ugyanakkor a magyar vezérkar és a magyar kormány a legnagyobb keserőséggel látta, hogy ezeket a magyar hadosztályokat a németek teljesen kiveszik a magyar vezetés kezéből, fennállott a veszély, hogy ezek közvetlen harcérintkezésbe kerülnek a szovjet csapatokkal. Ezt el kellett volna kerülnünk, már csak a márvány-tengeri megállapodás értelmében is, amelyben köteleztük magunkat arra, hogy új egységeket nem küldünk ki a Szovjetunió ellen és szisztematikusan csökkentjük a németekkel való együttműködést. Ebben a helyzetben összehívtak a Külügyminisztériumban egy nagyon bizalmas megbeszélést, amelyen vezető külügyi tisztviselők vettek részt, s amelynek során arra a következtetésre jutottunk, hogy elérkezett az ideje... hogy halaszthatatlan az érintkezés felvétele a szovjet hatóságokkal, a szovjet hadvezetéssel, kormánnyal. Rádiótáviratot küldtünk Isztambulba, az angol képviselőhöz, közölve ezt a szándékunkat és kérve ehhez az angol kormány segítségét. Ebben az ügyben küldtek ki ismét március elején Isztambulba. Közöltem ott a magyar kormány készségét, sőt kívánságát, hogy a Szovjetunióval kapcsolatot létesítsen. Az elképzelés az volt, hogy ha kizárólag német érdekekben és német hadrendben, német vezetés alatt bevetik a keleten levő magyar egységeket — mintegy 9 hadosztály lehetett ott —, akkor ezek a csapatok szükség esetén akár fegyverletétel keretében is szabaduljanak meg a német kötelékből és menjenek át az orosz oldalra. Ez volt a lényege az előbb említett bizalmas külügyi megbeszélésnek, de ehhez a miniszterelnök is hozzájárult.

— Ön Isztambulban Pálóczi-Horváthnak és a SOE tisztjeinek adta elő mindezt?

— Igen. Az volt az álláspontjuk, hogy a túlságosan szem előtt levő Törökország nem alkalmas arra, hogy itt léphessünk közvetlen kapcsolatba a Szovjetunióval. De megegyeztünk abban, hogy a mi javaslatainkat továbbítják Londonba. Eközben javában folyt a németek felvonulása Magyarország megszállására, amiről én mit sem tudtam, s így hazautaztam. Csak később, már a háború után tudtam meg, hogy javaslatunkat Londonban megtárgyal-

ták, az angol külügyminiszter és az angol vezérkar arra az elhatározásra jutott, hogy a mi javaslatunkat a szovjetekkel és magyar kormány megbízottakkal együtt, tehát egy hármás bizottságban kívánja megtárgyalni. Egyidejűleg az angol külügyminiszter engedélyezte a katonai misszió beküldését Magyarországra, 1944 áprilisában, az úgynevezett „holdfény-periódus”-ban. Minderre — mint ismeretes — a német megszállás bekövetkezte miatt már nem kerülhetett sor.

— Mi történt önnel, Veress úr, 1944. március 19-én?

— Kérem, még a német megszállás bekövetkezte előtt egy vagy két nappal — amikor tehát Horthy kormányzó és kísérete már kint volt Salzburgban Hitlernél és amikor már nagyon erős hírek érkeztek a megszállási előkészületekről —, egy rádiótáviratot küldtünk Isztambulba, amelyben kértük, hogy ha német megszállás miatt magyar politikusok vagy közéleti személyiségek, kompromittált személyek menekülni kényszerülnének, segítsék őket Jugoszlávia felé, kérjék ezen személyek segítését Tito tábornagtól is. Hogy fogadja be őket.

— És ön?

— Én meglehetősen kalandos utazás után, Románián, Bulgárián és jugoszláv területeken át eljutottam végül a partizán-területre, ott néhány napig egy partizán hadtestparancsnokság vendége voltam. Legvégül pedig a Tito főhadiszállására érkezett egyik amerikai repülőgépen átvittek Dél-Olaszországba. Akkor már ott állomásozott a szövetséges főparancsnokság.

— Veress úr! Az ön ismeretei szerint felhasználták-e mások is a Magyarországról való menekülésnek ezt az útját?

— Nincs tudomásom róla. Amikor a jugoszláv partizánok területén tartózkodtam, ott nem találkoztam más menekültekkel. Egyetlen eggyel sem. Elégge csodálkoztam is...

— Ujváry úr! Önök az isztambuli főkonzulátuson hogyan szereztek tudomást Magyarország német megszállásáról?

— Először is: kaptunk a Külügyminisztériumtól olyan tájékoztatást — egy-két nappal korábban —, hogy az ausztriai határszé-

len német csapatgyülekezések folynak. Állandóan bekapcsolva tartottunk egy rádiót, amelyik a budapesti adást vette. A rendes, normális, mindennapi programot. És amikor aztán március 19-én az előzetesen ismertetett műsor helyett csak szakadatlanul zenéltek, vagyishogy katonai marsokat adtak, meg ilyesmiket — akkor már nagyjából tisztában voltunk a helyzettel. Egész rövidesen, talán már másnap meg is kaptuk a Külügyminisztériumtól, akkor még Szentmiklóssy Andor aláírásával a hivatalos tájékoztatást a történetekről.

— És utasítást?

— Azt nem. Semmit. Egyébként én magam és az isztambuli főkonzulátus személyzetének többsége... Mi kérem disszidáltunk. Ez a szó akkor azt jelentette, hogy bejelentettük: nem tekintjük alkotmányosnak és érvényesnek a Sztójay-kormányt, amely német nyomásra és az ország szuverenitásának megsértésével jött létre, és ezért nem is szolgáljuk ezt a kormányt. Tehát disszidálunk. Namost kérem, hasonlóan járt el a semleges országokban akkreditált magyar követek és diplomaták többsége. Túlnyomó többsége. A stockholmi, a berni, a lisszaboni, a madridi, a vatikáni, satöbbi. De az ankarai nem! Vörnle megmaradt a Sztójay-kormány képviselőjének. Ez természetesen különlegesen nehézre tette az én... a mi helyzetünket. Én akkor átmentem Ankarába, a török külügyminisztériumba, bejelentettem működésem beszüntetését és elbúcsúztam. Ugyanakkor — egyebek között — a szovjet nagykövethoz is elmentem, Visinszkij volt akkor a nagykövet és nála kvázi bemutatkoztam. Jó félórás beszélgetést folytattunk, inkább világpolitikáról, mint direkte magyar-szovjet kapcsolatokról. Ezután Isztambulban is megismerkedtem a szovjet főkonzullal, akit — ha jól emlékszem — Ivanovnak hívtak.

— Korábban, mint a Kállay-kormány képviselője, nem találkozott vele?

— Nem. Talán egyes fogadásokon... De lényegében véve nem.

— Az ankarai követség egységesen Sztójay mellé állt?

— Vörnle János igen... A többiek — hát nem egységesen, nem is mind. Például Gáspár Ödön nevű beosztott diplomata néhány

héttel a megszállás után eljött hozzám Isztambulba azzal, hogy az otthoni hírek következtében szörnyű undor fogta el és ő is szeretne disszidálni. Én erről lebeszéltem. Azzal, hogy maradjon csak inkább a helyén, ha lehet, informáljon engem. Így is történt.

— Előkerültek így jelentősebb információk?

— Hogyne. Természetesen rengeteg kisebb jelentőségű híradás mellett. . . De például, amikor a román és bolgár átállás után német tengeralattjárók rekedtek ott a Fekete-tengeren, a berlini kormány Sztójayék közvetítésével akarta átjátszani ezeket a hajókat a törökök kezére. Gáspár Ödön ezt a hírt nyomban továbbította hozzánk, mi pedig továbbadtuk angol, amerikai és szovjet vonalra. Ezek aztán tiltakoztak a török kormánynál és az egészből nem lett semmi.

Kis híján szomszédok voltunk, így magánemberként, kamera nélkül is felkerestem néhányszor dr. Ujváry Dezsőt. Egyszer számba vettük, hogy milyen sorsra jutottak, akik egykor többé vagy kevésbé jelentékeny szereplői voltak ennek a „kiugrási” politikának. Ujváry cigarettafüstbe burkolózva, lassan és az ujjain számlálva vette őket sorra.

— Kállay: március 19-én megbújjik a budai török követségen, aztán elfogják, német koncentrációs táborba viszik, amerikaiaknál szabadul fel, a végén kiköt New Yorkban. Ír egy könyvet érdekes könyv, de igen elfogult, talán még a memoárok átlagos elfogultságán is túlmenően öngazoló. New Yorkban halt meg. Ullein-Reviczky is írt egy könyvet, franciául: „Német háború — orosz béke” a címe — hát ugye, ez is elfogult könyv. . . Szegény Szentmiklóssyt Dachaubá vitték a németek és ott a flektíuszba belehalt. Szegedy-Maszák is Dachauban volt, túlélte. Követ lett, a Magyar Köztársaság első washingtoni követe, amíg nem disszidált. Gellért Andor? Azt hiszem, ő is Amerikába került. Váli biztosan, Frey András is, azt hiszem. Mindegyik — talán Gellért Andort kivéve — hazatért 1945-ben, de aztán egyiknek sem volt maradása itthon. — Csenedesebbre fogja a szavát, majd kissé meg-rántja a vállát, mintha azt mondaná: én már öreg, szívbeteget ember vagyok, mi a csodától félnék? — és ismét visszatér a szokott

hangerőhöz. — Nem volt maradásuk itthon. Először is, mert féltek. Hát ugye, igazuk is volt talán, a Pálóczi-Horváth, aki előbb nagyfiú lett, szerkesztő lett, vagy talán főszerkesztő is — aztán angol kémnek minősítették és lecsukták. 1956 után ment ki Angliába. Ott is halt meg.

— És az ön pályafutása?

Erről igen szűkszavúan beszélt.

— Főleg külkereskedelemben dolgoztam. Fontos posztokon, vezető állásokban is. Aztán nyugdíjba mentem. Pacemaker dirigálja a szívverésem ütemét.

— Ujváry úr, ön annyi év után realisnak, vagy irreálisnak ítéli-e azt a politikát, amelyiknek az volt a célja, hogy kizárólag az angolszász nagyhatalmakkal tárgyalva jusson ki Magyarország a Hitler szövetségében vívott háborúból?

— Utólag, ugye, könnyű lenne ítélni. . . Mi akkor jóideig láttunk realitást ebben a törekvésben. Mi azt nagyon jól tudtuk, hogy a háború után mindenképpen sokmindennek meg kell itt változnia, szóval, hogy a háború előtti társadalmi berendezkedés, hát az ugye teljesen korszerűtlen és idejétmúlt volt, mi sejtettük azt, hogy itt majd a szociáldemokraták, meg a kisgazdák sokkal nagyobb szerephez jutnak, ugye a Keresztes-Fischer már a háború alatt belátta ezt és igyekezett is előmozdítani ezeknek a pártoknak a felfejlődését. De akkor még nem gondoltunk egy alapvető változásra, egy teljes fordulatra. . . Mi akkor, nemcsak a külpolitikában, ugye, az angol orientációt tekintettük kiútnak Hitlerrel szemben is, de a radikális belső változásokkal szemben is, ezt kérem kár lenne tagadni, mert úgyis nyilvánvaló. És amikor az angolszász haderők közelebb voltak hozzánk, ugye Szicíliában, meg pláne Olaszországban, szóval közelebb, mint a Vörös Hadsereg, hát akkor még volt némi realitása ennek a tendenciának, de később már nem volt realitása. Ezt nem ismertük fel idejében. Bűn ez? Talleyrand híres mondása jár a fejemben. . . Egy államférfinak valamely nagyon nagy bajokat okozó lépésével kapcsolatban mondta volna: „Ez a lépés több mint bűn. Ez *hiba*!” Azt hiszem: ott hibáztuk el, hogy nem néztünk rá elég gyakran a térképre.

Először egy anekdotát hallottam róla, régi világbeli tisztektől. Eszerint: amikor Hitler 1939-ben megindította a Lengyelország elleni rohamot, egy m. kir. vezérkari alezredes jelentkezett a budai Várban, s kért sürgős kormányzói kihallgatást. Mivel felsőbb körökben jól ismerték, igen hamar bejutott Horthy színe elé. „Alázatosan kérem főméltóságod legmagasabb hozzájárulását, hogy a honvédségtől szabadságoltatván, felajánlhassam szolgálataimat a lengyel hadseregnek.” Horthy — az anekdota szerint — megilletődötten veregette a kissé köpcös, de keménykötésű, merev „vi-
gyázz”-ban álló tiszt vállát. „Derék! Nagyon derék!” A tiszt még megtoldotta a kérést némi magyarázattal: „Főméltóságod bizonyára megérti az érzelmeimet: öt éven át volt Varsó a szolgálati helyem, számtalan jóbarátra tettem ott szert, s ezek a barátaim, tisztbajtársaim most agresszió áldozatai lettek, többségük a szó fizikai értelmében is. Kötelességemnek tartom, hogy az ő oldalukon harcoljak...” Horthy bólogatott volna: „Igazad van, tökéletesen megértelek és nagyra becsülöm az érzéseidet. Szívesen elengednélek, de képzeld csak el, hogy mit szólnának hozzá a németek, ha a fülükbe jutna! Márpedig a fülükbe jutna ez is, mint minden egyéb...” A vezérkari alezredes — állítólag — még próbálkozott, de Horthyból akkor már megindult a szóáradat, amellyel szokása szerint elborította a látogatót, mígnem az katonás tisztelgés után eltávozott.

Ezt az anekdotabeli vezérkari tisztet, aki 1934-től 1939-ig volt Varsóban katonai attasé, Lengyel Bélának hívták. 1974-ben, amikor hetvenhét évesen az ausztriai Grazban élt, „szolgálaton kívüli



Lengyel Béla (Graz)

altábornagy”-ként írta alá a leveleit. Azt a levelet is, amelyben beleegezett, hogy a Magyar Televízió SZÁZADUNK sorozatához interjút adjon. Grazban, a Drei Raaben Szállóban találkoztunk vele. Ott vettük fel azt a közel másfélórás film-visszaemlékezést, amelynek egyik része az 1944. március 19-e körüli eseményekről szól.

— Hol és milyen helyzetben érte önt Magyarország német megszállása?

— Én akkor már huzamosabb ideje Kárpátalján állomásoztam, mint a 16. szolnoki hadosztály parancsnoka. Hadosztályomat 1944. január elején mozgósították, ugyanakkor a 24. ungvári hadosztályt is, továbbá az 1. és a 2. hegyi dandárt. Mind a négy

seregstest Máramarossziget, Körösmező, Huszt térségében vonult fel.

— A feladatuk?

— Készültség. Arra az esetre, ha Galíciában széjjelesne a német arcvonal. Ami hamarosan be is következett. A mi feladatunk az volt, hogy a német arcvonal felbomlása esetén mi biztosítsuk a Kárpát-vonal védelmét. Ez aztán már 1944 februárjában aktuális lett, mivel a német 6. hadsereg Dél-Ukrajnában, Novocserkasznál igen nehéz helyzetbe került. Bekatlanozták. Így a romániai Iași és az ukrajnai Trembovka városok között az arcvonalon jókora űr keletkezett. Itt, a Kárpátok előterében ekkor részünkről csak alárendelt erők harcoltak. Főleg magyar egységek. Például a mi 18. hadosztályunk, Vasváry József, akkor vezérőrnagy, későbbi altábornagy parancsnoksága alatt.

Vasváry József is Ausztriában él, Bregenz közelében. Őhöz 1977-ben jutottunk el. Leginkább arról az időszakról beszélgettünk vele (a filmkamera előtt), amikor a Vezérkari Főnökség 2-es osztályának (felderítés, kémelhárítás) ő volt a főnöke. Ez 1942—43-ra esett. De természetesen szóba kerültek a frontélményei is. Nyomasztó élmények voltak. 1943 legvégén került ki Ukrajnába, a 18. hadosztály élére, amely a pinszki mocsaraktól vonult vissza és nem harcoló, hanem megszálló, vasútbiztosító hadosztály volt.

— A vasútvonal mentén 3—4 kilométerenként 6—6 ember volt felállítva, tehát egy-egy ilyen fél-rajunk volt hivatva a vasútvonal biztosítására. Nomost kérem, az én tudomásom szerint volt egy megállapodás a magyar és a német vezérkar között, hogy ha az arcvonal 30 kilométerre megközelíti az általunk biztosított területet, akkor minket hátrahoznak.

— És így is történt?

— Ellenkezőleg. Egy szép napon rámtelefonált az előljáró hadtestparancsnokom és közölte: mától kezdve harcoló csapat vagyunk. Megkérdeztem tőle: „Uram! Mivel?! A hadosztályomnak összesen egy ütege van, semmi nehézfegyverzet...” Dehát a pa-



Vasváry József (Bregenz)

rancs, az parancs. Ugyanis a németeknek nem volt ott semmi tartalékuk, képtelenek voltak megvetni a lábukat. Ez még március 19-e előtt volt. . .

Itthon, Budapesten készítettünk hosszú, rengeteg eseményről szóló filminterjút Kéri Kálmánnal, aki 1942-től volt az egymást váltó honvédelmi miniszterek szárnysegéde. Egyike a legtájékozottabb embereknek! Az ő emlékezete szerint:

— A keleti német arcvonal a Vörös Hadsereg valóságos pörölycsapásai alatt annak rendje és módja szerint kettészakadt. Románia határán ott állt a német „Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz”, amelynek észak felé nem volt csatlakozása a Dnyesztertől északra küzdő „Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz”, mert a ket-
tő között jókora űr keletkezett. Ez a helyzet éppen 1944 márciusára alakult ki ily módon. Éppen ez tette szükségessé a németek részére, hogy hozzánk bevonuljanak!* Egyrészt felmerült annak a lehetősége, hogy a Kárpátok előterében keletkezett űr még ki is tágulhat, ha Magyarország netán kiugrik a háborúból. Ha viszont kézbe tudják venni a magyar haderőt, akkor azt betolhatják ebbe az űrbe! A németeknek tehát abszolút szükségük volt Magyarországra és a honvédségre, amelynek akkor még tartalékai is voltak, legalábbis létszám tekintetében, hiszen még nem volt teljesen mozgósítva.

Amit Vasváry József, amit Kéri Kálmán mond: pontosan öszszevág Lengyel Béla emlékeivel. Egyre kerekesebb, egyre világosabb a kép. Egymásba kapcsolódnak a láncszemek.

— Altábornagy úr, kapott-e akár a vezérkartól, akár máshonnan valamiféle előzetes értesítést arról, hogy a németek Magyarország megszállására készülnek?

— Sejtelmem sem volt a dologról. Dehát nem csoda. Semmiféle kapcsolatom nem volt Budapesttel, amióta kimentem a frontra. Egyetlen alkalommal rendelték haza, de akkor is mindössze egy napra, tábornoki értekezletre. Ez február közepén történt.

* A német megszállás okairól részletesebben ír Juhász Gyula a könyv Utószavában (A szerkesztő).



Vasváry József, a VKF 2. oszt. főnöke

A Kárpátokban. Középen, kezében kesztyűvel: Csatay Lajos honvédelmi miniszter.



Kéri Kálmán: több honvédelmi
miniszter szárnysegédje



Kéri Kálmán
az interjú felvételekor



— Tárgya?

— Hivatalosan: a hadi tapasztalatok értékelése. De bizonyára cél volt az is, hogy eloszlassanak bizonyos félreértéseket. Arról ugyanis sokan tudtak — én is tudtam róla —, hogy Szombathelyi vezérezredes, a vezérkar főnöke, ugyanúgy, mint Kállay Miklós kormánya, szorgalmazta az összes magyar egységek visszahozását Ukrajnából a Kárpátok mögé. Legutoljára 1943 karácsonya után járt kint Szombathelyi a német főhadiszálláson ebben az ügyben. Ezt Hitler nem vette jó néven! De itthon is voltak, akik ebben németellenes célzatot véltek felismerni. Az értekezleten Kállay miniszterelnök is beszélt hozzánk és leszögezte, hogy azért akarják visszavonni a magyar alakulatokat, hogy a Kárpátokat feltétlenül megvéddhessük. Neki is, meg Szombathelyinek is az volt az álláspontja, hogy mi ki tudunk tartani a Kárpátokon, feltéve, hogy a Szovjet Hadsereg nem akar minden áron áttörni a Kárpátok vonalán.

— Ön szerint reális elképzelés volt ez?

— Abból indultak ki, hogy a Szovjet Hadsereg elsősorban Berlin felé igyekszik, így fő támadását a Kárpátoktól északra eső területeken folytatja majd és nem fog nehéz hegyi csatákkal bajlódni, kiváltképp, ha a Kárpátokban nem lesznek német csapatok, hanem csak mi és mi nem támadjuk őket. . . Hát ez persze csak elképzelés volt.

— És ami a realitást illeti?

— A realitás az volt, hogy a Kárpátokban voltak betonerődítések, támaszpont-szerűleg, és a térközökben tábori erődítéseket is kiépítettünk. De végső soron mi sosem voltunk felkészülve arra, hogy a világ egyik legnagyobb katonai hatalmával kerüljünk szembe. Mi mindig csak a kisantant államai ellen folytatandó hadművelet, vagy háború távlataiban gondolkodtunk. A Kárpátok megvédésének realitását vagy irrealitását csakis ebben a vetületben lehet taglalni.

Ködös mondat, alaposan elüt Lengyel Béla máskor aprólékosan precíz, pontos fogalmazásmódjától. Dehát, mi egyebet mondhatna ez a sötét öltönyös, nyakkendő, idős úr, aki ma is, „szolgálaton kívüli altábornagy”-ként szigorúan tartja magát a Legfel-

sőbb Hadúrra letett esküjéhez, aki 1939-ben ugyan fegyvert készült fogni Hitler ellen, de immár több évtizede havonta átveszi az NSZK-ból átutalt tábornoki nyugdíjat; aki a második világháború vége óta nem járt idehaza (bár feleségének gyönyörű, modern baromfitelepe irodai munkáit végezve, magyar gazdaságokkal is levelező és üzleti kapcsolatba jutott, így Bábolnával is). Dehát most mégis a budapesti tévé embereivel, s kamerájával szemben ül, s pusztán ezzel is bizonyosan kivívja majd jó egynéhány Nyugaton élő „szolgálaton kívüli” egykori tisztársa neheztelését. Végtére mégsem mondhatja, hogy merőben megalapozatlan volt — 1944-ben pedig már igazán téboly! — afra számítani, hogy a m. kir. honvédség megállíthatja a Szovjet Hadsereget! Nem: ezt nem mondhatja. Inkább — mivelhogy alighanem maga is érzi, hogy félresiklott a beszélgetésünk — másfelé tereli a szót.

— A csapataink Ukrajnából való kivonása természetesen azt is jelentette, hogy igyekszünk végrehajtani az 1943 szeptemberében Isztambulban létrejött angol-magyar titkos megállapodást. Mert ugye abban benne volt, hogy fokozatosan kivonjuk az erőinket, fokozatosan csökkentjük a németekkel való katonai együttműködést satöbbi. Tulajdonképpen ezt mi végre is hajtottuk, mert a doni katasztrófa után a megmaradt csapatokat hazahozták, friss erőket mi már nem alkalmaztunk a keleti arcvonalon. Csupán megszálló alakulatok voltak kint. Mi az isztambuli feltételeket tulajdonképpen mind végrehajtottuk, egyetlen kivétellel.

— Éspedig?

— A feltételek között szerepelt a magyar katonai vezetés átszervezése is. Isztambulban kezességet vállaltunk azért, hogy a központi katonai vezetést olymódon szervezzük át, hogy az lojálisan végrehajtsa egy későbbi időpontban lehetségessé váló átállást. . . Tehát a vezérkarban, a tábornoki karban fel kellett volna váltani mindazokat a tiszteket, akik túlságosan is elkötelezték magukat a németek mellett. Hát ez, ugye, nem történt meg.

Itt kissé eltértünk a tulajdonképpeni témánktól. Ő is, én is nyilvánvalóan arra gondoltunk, mi lett volna, ha éppen ezt a feltételt teljesíti a Legfelsőbb Hadúr és a Kállay-kormány? Meg aztán: képes lehetett-e éppen ennek az alapfeltételnek a teljesítésére?

Voltak-e, akikkel a „túlságosan németbarátokat” fel lehetett volna váltani? És azok a „túlságosan németbarátok” nem voltak-e a jóbarátaik, a rokonaik, a sógoraik, komáik, iskolatársaik, tánciskola-társaik, sport- és kártyatársaik . . . Meg aztán: hová nyúlnak vissza annak a túlzott barátságnak a gyökerei . . .

Jobb, ha most néhány percre leáll a felvevőgép, amíg ő is — de én is — elrendezzük a gondolatainkat. Öt perc szünet.

— Mi történt önöknél 1944. március 19-én?

— A német megszállás után a Kárpátalján álló két hadosztály és két hegyidandár együtt az összes tiszántúli erőkkkel a kolozsvári IX. hadtestparancsnokságnak, dálnoki Veress Lajos altábornagynak az alárendeltségébe került.

— Ez Budapeستtel, a vezérkarral összehangolt intézkedésre történt?

— Egyáltalán nem. Budapeستtel a kapcsolat néhány napra megszakadt. Ez Veress Lajosnak a teljesen egyéni akciója és öntevékeny intézkedése volt. Mint a Tiszántúl rangidős tábornoka, a maga elhatározása szerint rendelkezett így. De tudomásom szerint ebben egyetértett vele a debreceni VI. hadtest parancsnoka: kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy is.

— Mi volt ennek az intézkedésnek a célja?

— A németek a Tisza, illetve a Hernád vonaláig szállták meg az országot. Ez a két folyó volt a demarkációs vonal. Az összeköttetés a Tiszántúl és a megszállt ország között megszakadt, akkor még nem lehetett tudni, hogy mennyi időre és milyen következményekkel.

— Tudomásom szerint a két tiszántúli hadtest azonnal elrendelte az összes tartalékos bevonulását. Vagyis mozgósított. Vajon volt ennek valamilyen németellenes célzata?

— Az bizonyos, hogy nem volt a németeknek bejelentve. És az is bizonyos, hogy a német és a magyar csapatok közötti fegyverbarátság akkor néhány napra megszakadt.

Igen: a fegyverbarátság megszakadt, amíg nem lehetett tudni, hogy a németek netán lefegyverzik-e a honvédséget, hogy Horthy

a helyén marad-e és nevével, helyénmaradásával szentesíti-e a „közös megegyezés” alapján való bevonulást. . .

— Altábornagy úr! Történt-e a németek részéről valamilyen ellenrendszabály Veress Lajos altábornagy intézkedéseivel szemben?

— Tudomásom szerint nem. Dehát nem is volt rá szükségük. Mert már néhány nap múlva tisztázódott a helyzet, még Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöksége idején.

— Mielőtt tehát német igényre leváltották, majd a Gestapo le is tartóztatta Szombathelyit.

— Úgy van. Szombathelyi vezérezredes intézkedései alapján a németek a Tisza vonalán is engedélyezték a szabad forgalmat, megszűnt a Tizsántúl magárahagyottsága. A Kárpátalján álló négy seregtest, köztük az én hadosztályom is, alárendeltetett a Lakatos Géza vezérezredes parancsnoksága alatt álló 1. hadseregparancsnokságnak. Az 1. hadsereg pedig annak a német hadsereg-csoportnak, amelynek Model vezértábornagy volt a parancsnoka. Model parancsára a magyar 1. hadsereg elindult Galícia felé, az én hadosztályom nehéz hegyi menetben, a Toronyai-hágón kelt át, majd Kolomea és Stanislav irányában indítottunk támadást. Mindennek az volt a tulajdonképpeni célja, hogy az igen nagy nyomás alatt álló román hadsereget tehermentesítsük, mennél több szovjet erőt vonva magunkra. Hát ez sikerült is. . . A németek helyzete még azáltal is könnyebbé vált, hogy már április legelején jórészt kivonhatták Magyarországról azokat az erőiket, amelyekkel az országot megszállták, miután a fegyverbarátság és a szövetségesi viszony helyreállt, ugye. Mihozzánk is odavezényeltek két német hadosztályt: ezeket a magyar 1. hadsereg seregtestei közé rakták. . . Aztán az időközben otthon végrehajtott mozgósítás eredményeként további négy magyar hadosztály került ki a Kárpátok előterébe. Egyedül a Vattay altábornagy parancsnoksága alatt álló lovashadosztályunk került északra, a Pripjaty-mocsarakhoz, továbbá a 20. egri hadosztály.

— Az angolokkal kötött 1943-as isztambuli megállapodás szerint minden magyar erőt ki kellett volna vonni a szovjet területekről. Így azonban. . .

— Így az isztambuli megegyezés nyilvánvalóan hatályon kívül került.

Eddig tart a Lengyel Bélával készült filminterjúnak az a része, amely az 1944. március 19-e körüli eseményekkel és azok közvetlen következményeivel kapcsolatos. A továbbiakban végigmen-tünk az egész 1944-es éven — részletesen megbeszéltük a nyári eseményeket, amikor Lengyel Béla altábornaggyá előlépve Lengyelországba megy, azzal a feladattal, hogy onnan hazahozza a Varsó közelébe visszavonult magyar 2. tartalék hadtestet és a lovashadosztályt. Nem hiába volt katonai attasé, diplomata: sikerül rávennie a német hadvezetést a csapatok hazaengedésére. Az-tán szeptember elején a Dél-Erdély elleni támadás egyik tábornoka, bár tudja-látja, hogy a román példát követve sürgősen fegy-verszünetet kellene kötni, s ennek a véleményének hangot is ad. Igaz: óvatosan. Mert alapvetően óvatos ember. Óvatos akkor is, amikor október 14-én éjjel Utassy Loránd vezérkari ezredes jelentkezik nála a Duna-Tisza közén azzal, hogy át kell mennie az arcvonalon, Malinovszkij marsall törzséhez. Mielőtt átengedné, telefonál a vezérkar főnökének, Vörös Jánosnak. „Átengedhetem?” „Át kell engedni!” A nyilas hatalomátvétel után Utassyt le-tartóztatják, Sopronkőhidára viszik. Lengyel Béla ugyan a legta-volabbról sem nyilas, de neki a haja szála sem görbül meg. (Végső soron Utassynak sem.) Az óvatossága sosem hagyja cserben. . .

Münchenben szállodaszobámból kíséreltem meg az első telefonhívást. Női hang válaszolt. Mondom a nevemet s mindjárt azt is, hogy magyar filmes vagyok — mire az imént még bajoros szólású asszony hibátlan magyarra vált.

— Most nincs itthon az uram. Dehát mit akar tőle?

Elmondom: információt, 1944-es eseményekről. Interjúról, filmkamera előtti beszélgetésről még nincs szó. Más az, ha valakinek jóelőre írhatok, ha részletesen tájékoztathatom a filmről, amelyhez a tanúvallomását kérem, s arról is, hogy milyen kérdéseket intéznék hozzá egy interjú keretében. De ezúttal csupán a telefonkönyvben bukkantam rá a címre: a név persze jóideje ismerős volt, iratokból, mások emlékezéseiből, az is, hogy a név viselője állítólag Münchenben él. Dehát nem különleges név — egyelőre az sem bizonyos, hogy a számomra fontos név, meg a telefonkönyvben fellelt vajon azonos személyt jelent-e?

— Asszonyom, az ön férje ugye 1944-ben Magyarországon volt?

— Na és? Miért fontos ez?

Most már nyilvánvaló, hogy ráhibáztam.

— Szeretném a férjét meglátogatni. Személyesen jobban elmondhatnám, miről is van szó. Filmet készítek 1944-ről, s keresem azokat, akik abban az időben beláthattak a kulisszák mögé. Tudom, hogy az ön férje akkor sok mindent láthatott!

— Csak este jön meg az uram. Ha akarja, felhívhatja. De már nem fiatal ember. Nem is egészséges. Ne ártson neki!

Az esti telefon után — 9 felé — felkerestem. Éjfélig beszélget-

tünk, a férfi — úgy tűnt — egy szót sem tudott magyarul. Az aszszony már az első tíz percben elmondta: nem 44-ben házasodtak össze, ugyan dehogy, sokkal régebben, még amikor Ausztria „külön” ország volt, szóval 38 előtt, akkor ismerkedett meg a fiatal osztrák rendőrtisztel, 44-ben persze elkísérte Magyarországra, márcsak az itthoni rokonság miatt is, meg egyébként is, hiszen akkor könnyebb volt az élet Pesten, mint a Reichben (a Birodalomban), bár nem sokáig, mert aztán Pestre is kezdték szórni a bombákat, szegény Budapest és szegény budapestiek, istenem, az ura is el volt keseredve, tulajdonképpen mindig rokonszenvezett a magyarokkal, mint az osztrákok általában, ugye, és otthon soha, egyetlen szó el nem hangzott a hivatali dolgokról, erre nagyon ügyelt az ura, kellett is, abban a beosztásban és azokban az időkben... Ő nem akarja befolyásolni az urát, isten ments, neki kell döntenie, de talán, ha mégis elszánja magát erre a micsodára, interjúra, azt talán jó néven vennék tőle Magyarországon, a maiak persze, talán vízumot is kérhetne, mert egyelőre nem mer, pedig olyan szívesen viszontlátná Budapestet, meg pláne a Balatont!

Másnap délután: filminterjú forgatása Münchenben, dr. Alfred Trenker, a Gestapo egykori budapesti főnöke lakásán.

— Doktor úr, 44-ben mikor jött Magyarországra?

— 1944. március 19-én érkeztem. A csoportommal.

— Akkor már javában tartott a német seregek bevonulása Magyarországra?

— Igen, mi az elsők között voltunk. Minden esetre: az első rendőri csoport. Lehetséges, hogy a mi vonatunk volt a legelső.

— Hányan voltak?

— 32 emberem volt. Meg én. Összesen tehát 33. Géppisztolyok, és két gépfegyver.

— Mi volt a feladatuk?

— Parancs szerint Budapestre érkezve mindenekelőtt a Várba kellett mennünk, gépkocsink természetesen volt, velünk jött a vonaton. A Várban a magyar kormányt kellett volna őrizetbe venni, aztán különböző más személyeket. Mintegy 3—400 név volt a lis-



**Trenker Budapesten
(A kép jobb oldalán)**

tán. Politikusok, újságírók, szociáldemokraták, szak... hogy is mondják?

— Szakszervezet?

— Igen. Szakszervezeti vezetőket is. A listát magától Kaltenbrunnertől kaptam, tudja: ő tulajdonképpen Himmler után a második ember volt a Birodalmi Biztonsági Főhivatalban.

— És Kaltenbrunner kitől kapta?

— Úgy tudom: Budapestről. Az SD-nek (*Sicherheitsdienst* = *Biztonsági Szolgálat*) voltak ott emberei már régóta, ezek készítették elő a mi akciónkat.

— Elmondaná doktor úr a magyarországi „akció” előzményeit?

— Kérem... Úgy tíz nappal az elindulás előtt, tehát március

5-e és 10-e között, a birodalom legkülönbözőbb részeiből hívtak össze rendőrtiszteket Mauthausenbe.

— Gestapo tiszteket?

— Főleg. Voltak persze bűnügyiek is. Minden esetre: jó rendőrök. Jó szakemberek.

— Mauthausenbe? A koncentrációs táborba?

— Nem magába a táborba. Illetve... hát nem oda, ahol a fegyencek voltak. De akkor még semmit sem tudtunk. Bevetésről volt szó, helymeghatározás nélkül. Aztán 17-én odaérkezett Kaltenbrunner. Tőle kaptuk meg a részletes eligazítást. Nagy rendet kell csinálni Magyarországon, mert megbízhatatlan a kormány, nem tartják magukat a szövetségi hűséghez, mindenféle ellenséges elemek félig-meddig szabadon működhetnek, éppen most, amikor az ellenség... a front a Kárpátok felé közeledik. Tiszta helyzetet kell teremteni. Ez volt Kaltenbrunner előadásának a lényege. Ja, és az is, hogy még nem dőlt el a forma. Hogy nyílt, katonai megszállás lesz-e, vagy barátságosabb alapon...

(1944 márciusának elején a Szovjet Hadsereg gyorsan nyomul előre Galiciában — Magyarország rövidesen a front közvetlen háttere. A német hadvezetés százszázalékos biztonságra törekszik s nem tűrhet meg egy olyan szövetségest, amely nem kizárólag a német érdekeket nézi. Március 15-én Horthy meghívást kap: jöjjön sürgősen Salzburgba, Hitlerhez. 16-án Horthy válaszol: elfogadja a meghívást. Ez Hitler számára fél győzelem! 18-a Horthy és Hitler vitáival telik el, többször megszakad a tárgyalás, majd ismét folytatódik. 18-án este megindulnak a német csapatok Magyarország felé. Este 8 és 9 között Horthy — négy szemközt — ismét találkozik Hitlerrel. Tudomásul veszi a megszállás tényét — megígéri, hogy nem mond le —, hazatérve a németeknek megfelelő új kormányt nevez ki. Bár Horthy semmit sem ír alá, Hitler tudja: könnyű lesz azt a látszatot kelteni, hogy a megszállás közös megegyezés alapján történt. A honvéd vezérkar főnöke: Szombathelyi vezérezredes táviratot küld a helyettesének: a német csapatokat barátként kell fogadni, ellenállni nem szabad, a honvédség maradjon a laktanyáiban. A bevonuló németeknek így már szervezett ellenállástól nem kell tartaniok. Gyorsan módosítják a ki-



**Trenker Münchenben:
készül a filminterjú**

adott rendelkezéseket: néhány nagyobb egységet Magyarország helyett máris a frontra indítanak, mivel ott egyenesen katasztrofálissá vált a helyzetük. Újabb parancs: a katonai erők zöme ne vonuljon be Budapestre, álljon meg a város határában. De ez a parancs nem érinti a „rendőröket”.)

— Mielőtt elindultunk volna, Kaltenbrunner nyomatékosan megmondta: semmi esetre se provokáljuk a magyarokat! Járjunk el úgy, mintha a magyarok támogatására, erősítésére érkeznének.

— És a letartóztatások?

— Részben ezért volt fontos a villámgyors akció. Egy-kettőre, az első pillanatok zavarában elintézni azt, ami a legfontosabb. Kész helyzetet teremteni, mielőtt rájöttek volna, hogy mi is történt!

— Sikerült?

— Tulajdonképpen nem.

— Miért?

— Elmondjam részletesen? Szívesen elmondom, ha érdekli. Láthatja: én semmit sem takargatok. Ez már történelem.

— Lenne szíves, Trenker úr...

— Szóval: amikor a hadvezetés még azzal számolt, hogy egyes magyar helyőrségek mégis ellenállnak, elhatároztak egy ravasz akciót. Ugye: a mi csoportunk is vonaton utazott, együtt egy páncélos ezreddel. Bécs felől. Mintha csak Magyarországon átutazó

egység lennénk, a Balkán felé. Ahogy az szokásos volt. Aztán a határon már jóval túl: tűz ütött ki a vonaton. Valami robbanás volt. Kiderült, hogy ezt a mi embereink csinálták. Mindenesetre jó ok volt arra, hogy a járművek lerakodhassanak és az országúton roboghassanak Budapest felé. Egyébként a város szélén már egy küldönc várt ránk, valamilyen budapesti német katonai parancsnokságtól, hogy a páncélos ezred maradjon a város szélén. Álljanak meg. Ők persze örültek, nem volt nagy kedvük a harchoz. Mi továbbmentünk. Namost ez az egész mégsem sikerült jól, mert a vasutasok jelentették a magyar szerveknek, hogy mi történt. És a magyar kormány ebből már következtetni tudott. Értesítettek egy csomó embert. Amikor reggel 1/27 felé mi felérkeztünk a Várba, ott sokféle gépfegyverek álltak, kénytelenek voltunk visszafordulni, a következő találkozópontra. A lényeg mindenesetre az, hogy mire hozzáfoghattunk a letartóztatásokhoz, sokan — éppen a legfontosabbak közül — már nem voltak a lakásukon. Persze, nem mind. De sokan. Kínos is volt ez, amikor jött Himmler.

— Himmler Budapesten volt? Erről eddig sehol sem olvastam, hallottam.

— Két-három nappal 19-e után jött és csak egy, vagy másfél napra. A legszigorúbb inkognitóban.

(Akkor hát mégsem tévedett Mencseli bácsi, a Gellért Szálló évtizedeken át volt főpincére, aki szorgalmasan összegyűjtötte a „jelentősebb” különtermi vacsorák, ebédek díszes menükártyáit, s hátlapjukra finom ceruzavonásokkal feljegyezte — ha tudta — az ülésrendet is. Az egyik díszvacsora vendégei között feltűnik Himmler neve. Fontos ez? Mindenesetre egy adalékkal több annak érzékeléséhez, hogy a március 19-e utáni napokban még a náci vezetők sem látták világosan: hogyan tovább? Horthyval, vagy Horthy nélkül? A mindenesetre átszervezett magyar közigazgatási apparátussal vagy anélkül? A honvédséget lefegyverezve, szélnek eresztve és új, német kommandójú haderőt szervezve — vagy a honvédséggel együtt? Megszállás, mint Lengyelországban, Csehországban — vagy valami más? Himmler nyilván a helyszínen kívánt tájékozódni. Az biztos, hogy inkognitós villámlátogatásá-

ra csak március 26-a előtt kerülhetett sor. 26-án már a Vezéri Főhadiszálláson volt, Hitlernél. Oda várták a megszállás közvetlen irányítóit: Veessenmayer „teljhatalmú megbízottat” és Freiherr von Weichs tábornagyot, a Margaréta-terv katonai parancsnokát. Március 28-án lezárult a magyarországi „bánásmód” vitája. Részben azért, mert Horthy addigra már kinevezte Sztójay Döme kormányát, s ez a totális németbarátság kormánya volt. Még inkább azért, mert nem volt idejük vitatkozásra, ide-oda szervezkedésekre: azonnal szükségük volt a magyar csapatokra. S a honvéd vezérkar készséggel vállalta, hogy két héten belül frontra küld és fegyverbe állít nagyjából ugyanakkora erőt, amekkorával a németek végrehajtották a megszállást. . . Az új magyar kormány „hagyományos fegyverbarátságról”, „törhetetlen szövetségi hűségről” nyilatkozott. És szériában gyártotta a hűséget bizonyító rendeleteket. Tulajdonképpen nem is Hitlerék döntötték el a „bánásmód” körüli vitát: a magyar jobboldal élt a német bevonulás adta lehetőségekkel.)

— Trenker úr! Önök megbíztak Horthyban?

— Az volt az érzésünk, hogy velünk tart, éppen a salzburgi tárgyalások alapján és nem feltételeztük, hogy ezt netán kedve ellenére tenné, bár később mégis ez volt a helyzet. De eleinte egyáltalán nem! Meg aztán olyan jó volt mindjárt az együttműködés a különböző hatóságokkal, azt kellett hinnünk, hogy ez a kormány és a kormányzó utasítására történik így.

— Ön milyen magyar szervekkel működött együtt?

— Természetesen a rendőrséggel. Csakis a rendőrséggel. Hain Péterrel ugye.

— Hogyan ismerkedett meg vele?

— Ez így történt: mivel a Vár környékén gépfegyverek álltak, tüzelőállásban, ott semmit sem tehettünk katonai kíséret nélkül. Erre lerobogtunk a dunai rakpartra, azon az oldalon, ahol a Parlament áll. Ehhez előre pontos terepvázlatot kaptam. Ott üres telkek voltak, meg raktárak és egy szállítási vállalat raktáránál volt találkozonk a Biztonsági Szolgálat régóta Pesten dolgozó, persze titokban dolgozó embereivel, akik már előre gondoskodtak taxikról, megbízható taxisofőrökről, hogy aztán szétspriccelhessünk a



Hain Péter két arca:
a kormányfőtanácsos...



...és a politikai nyomozó,
„proli”-nak öltözve

letartóztatások foganatósítására. Ezek az ügynökeink — ezt így mondják rendőri nyelven — kinéztek egy szállodát, azt hiszem: Astoriának hívták, néhányan már ott is laktak. Így aztán az Astoriába mentünk úgy 9 óra táján. Ott a szállodaigazgatóság tiltakozása ellenére berendezkedtünk. És oda érkezett Hain Péter, szóval ő magától jött! Bemutatkozott, mint a magyar rendőrség főnöke, kitűnően beszélt németül, nagyon szívélyes volt, kiüríttette számunkra az egész szállodát. Az első foglyainkat már oda hoztuk be.

(Hain a rendőrség politikai osztályának, főleg a baloldal, a kommunisták ellen dolgozó detektívje volt. Egy ideig a Horthy személyes biztonságára ügyelő fődetektív, de innen kitették, amikor „túl jó” német kapcsolataira fény derült. Március 19-én még valójában nem volt semmiféle „főnök”. Március végén nevezték ki a rendőrség politikai osztályának vezetőjévé, az akkor már letartóztatott Sombor-Schweinitzer utódává.)

— Eleinte elég nehéz volt a helyzetünk. Ugye, én, meg a 32 emberem... Nem sok ilyen bonyolult munkához. Csak úgy 10, fél 11 felé érkezett meg Bécs felől néhány száz főnyi rendőralakulat. És Kaltenbrunner is.

— Önök tehát megkezdték a letartóztatásokat az erősítés beérkezése előtt?

— Kérem, mi nem azért jöttünk, hogy csak álldogáljunk. Az ember azért kapja a feladatát, hogy azt a lehető legpontosabban végre is hajtsa. Amennyire csak a körülmények megengedik.

Dr. Alfred Trenker — hetven év körüli, jó karban levő úr, majdnem galambbősz, választékkal fésült haja feltűnően göndör — alacsony, szerény megjelenésű emberke. Távolról sem az „árja”, a „germán” mintapéldánya. Sőt.

Felkerestem egykori náci főembereket, akiknek a fellépése, magatartása, de a környezete is arról tanúskodik, hogy „annak idején” volt gondjuk némely „privát üzletekre”, amelyek megalapozták későbbi tehetőségüket. Trenker dr. bizonyára nem üzletelt, nem volt megvesztegethető. Stréber diák módjára nemcsak arcát, hanem egész testét feszesen tartó figyelemmel koncentrált a precíz

válaszadásra. Ha egyszer elvállalt valamit, azt a legjobb tudása szerint el is végzi. Akkor is, ha történelmi „ismereteiről” kell számot adnia. Halálfejes, SS-jelvényes egyenruhában is ugyanilyen precíz, aprólékosan pontos tisztviselő lehetett.

A felvétel szüneteiben kedélyes, mosolygós, anekdotázó házigazda. Egészen más, mint „szolgálatban”. Lehet, hogy szolgáláton kívül, „magánemberként”, háziköntösben és papucsban annak idején is tudott érezni, sajnálni? Embernek nézni azt, aki „szolgálatilag” csupán egy szám a rubrikában, csupán egy ügy, amelyet szakszerűen le kell bonyolítani?

— Hogyan épült fel a magyarországi német biztonsági erők szervezete?

— A csúcson a legfelsőbb SS- és rendőrführer állt. Winckelmann tábornok. A kötelékszerűen szervezett rendőrség (Ordnungspolizei) élén is egy tábornok állt, a nevére már nem emlékszem. A biztonsági rendőrség (Sicherheitspolizei) a bűnügyiekből és a Gestapóból állt, ennek a parancsnoka dr. Geschke Standartenführer volt, a korábbi prágai rendőrfőnök. Őhöz tartoztak a Gestapo-parancsnokságok. Ilyen nyolc vagy kilenc volt, főleg a megyeszékhelyeken. A budapestinek én voltam a parancsnoka. A főváros és környéke tartozott hozzám.

— Milyen ügyekkel foglalkoztak?

— Kizárólag politikai természetűekkel. Államellenségekkel és államellenzőkkel szemben. Államellenség az, aki aktívan ténykedik a „Reich” ellen. Államellenző az, akinek ellenséges érzülete ismertté válik, vagy akiről fel lehet tételezni, hogy szembehelyezkedik a német érdekekkel. De magyar állampolgárok ellen mi nem léphettünk fel! Erre szigorúan ügyelni kellett.

— Egy pillanatra, doktor úr! A Sztójay-kormány ugye a „Birodalom” érdekeit szolgálta. Igaz?

— Természetesen.

— Ha most egy magyar állampolgár szembehelyezkedett a Sztójay-kormánnyal, akkor szembehelyezkedett a német érdekekkel is!

— Ezt mi is így értékeltük. Ilyen esetben előterjesztést kellett ír-

nom a főnökömnek, dr. Geschkének, ő átíratot intézett a megfelelő magyar szervhez, tehát Hainhoz és az eljárás Hainékra tartozott. Voltak persze közös eljárásaink is. De az ügyrendet, a szolgálati utat feltétlenül be kellett tartani. Ha ez nincs — akkor dolgozni sem lehet.

Ha kínzásokról, kivégzésekről beszélne, ha mosakodna, mentetőzne: talán könnyebben elviselném. De ez a hivatalnoki precizitás görcsöt kelt a gyomromban. Látom — ahogy a korabeli filmhíradókban — a makulátlan egyenruhákat, csillogó csizmákat, simára kefélt frizurákat, a kötelességtudás büszkeségét sugárzó (és fanatikus) tekinteteket, az egész ápolts és csiszolt gépezetet, amely indulatmentesen, de kérlelhetetlenül öröl, öröl, öröl... Rövid szünetet kérek, és egy pohár vizet. „Szellőztessünk egy pillanatra, doktor úr. Lehet?” — Hogyne lehetne, bár Münchenben nem nagyon jó a levegő... Tessék csak! Érezzék magukat otthon az urak!

— Folytathatjuk, Trenker úr?

— Tessék parancsolni. Én a rendelkezésükre állok.

— Az Astoriából ugye a Svábhegyre költöztek?

— Igen, Hain intézkedése alapján. Azok is ilyen szállodaféle épületek voltak, a Mirabelle, a Majestic, és a többi. Szemben az-
zal a nagy szanatóriummal, ha jól emlékszem.

— Ott volt Eichmann székhelye is?

— Egy ugrásnyira. De szolgálati szempontból nem volt kapcsolatunk. Eichmann Sonderkommandója teljesen önálló volt. Berlinből kapta a parancsait. Az ő tevékenységük szigorúan „Geheime Reichssache” (*titkos birodalmi ügy*) volt.

— Ez mit jelent?

— Olyasmi, mint az angolszászoknál a „top secret”. Az ilyen ügyekről csak az tudhat meg bármit is, akinek azzal tényleges tennivalója van. Ezek pedig egyáltalán senkivel sem beszélhetnek az ügyről. Még a felettesükkel sem, ha az nincs beavatva a szóban forgó ügybe.

— De önök azért tudták...

— Természetesen tudtuk, hogy Eichmann milyen területen dolgozik. Viszont ez a nagy titkosság, ugye, éppen Eichmann munkaterületén nagyon fontos volt. A zsidó-deportálások esetében, ugye, megkísérelték, hogy ameddig csak lehetséges, titokban tartás a deportálás tényleges célját. A nyugtalanság elkerülése végett.

— Hogyan készítették elő a deportálást?

— Eichmann eléggé kis létszámmal jött Budapestre. Talán 10-12 tisztje volt. De ezek már ugyanezen a munkaterületen sok tapasztalattal rendelkeztek, más országokban. Eichmann előre tudta, mely magyar hatóságokkal, személyekkel ismertetheti a terveket. A belülben volt egy államtitkár. . .

— Endre László? Vagy Baký?

— Endre, azt hiszem. Szóval Eichmann előterjesztette a terveket. Hogy úgy mondjam: mint a magyarok tanácsadója. Az volt a cél, hogy úgy tűnjön, mintha az egész a magyarok csinálnák. És aztán beosztották Eichmannhoz a magyar csendőrséget, persze nem alárendelésről volt szó. Eichmann csak a parancsnokság útján érintkezhetett, illetve rendelkezhetett a csendőrséggel. Pontosabban: ő nem is rendelkezhetett tulajdonképpen, a rendelkezés, a parancsadás joga, az ugye. . .

— Értem, Trenker úr. Kérem: tudta ön, hogy mi vár a deportáltakra?

— Voltak, ugye, mindenféle mendemondák. Dehát, ami „Geheime Reichssache”, arról nem lehetett beszélni. Emlékszem egy esetre. Egy parancsnoki megbeszélés volt, áprilisban vagy májusban. Én is ott voltam. És Winckelmann tábornok, aki ugye a legfőbb SS-vezető volt Magyarországon, egyszer csak odafordul Eichmannhoz. „Mondja, Eichmann! Hogy is néz ki ez a dolog? Horthy, meg a környezetebeli állandóan kérdésekkel bombáznak engem. Különböző emberek visszahozását követelik rajtam. Mondja, igaz az, hogy a zsidókat lelövik? Vagy elgázosítják?” És Eichmann, mivel az ügy, ugye, „Geheime Reichssache”, azt felelte a tábornoknak: „Ez rémhír és ellenséges propaganda. A zsidókat munkára visszük. A munkaképtelenek a táborokban maradnak.”

Csak azt nem tette hozzá, hogy a táborokban aztán mi történik velük.

- Önök tehát tudták?

— Nézze: aki utánagondolt, és akinek voltak bizonyos információi, annak tudnia kellett, hogy mi a valóság. Én utánagondoltam és végtére tudtam is egyről-másról, a munkám során látnom kellett. . . Még a háború elején, 1940-ben Lengyelországban dolgoztam egy ideig, a poseni (*poznani*) rendőrségen. Láttam magam is nagy autókat, amelyeket eredetileg fertőtlenítésre, tetvetlenítésre használtak, aztán már másra is. Ugye. . . Énbennem az egész dologról a következő kép alakult ki: eleinte különleges Kommandókat vezényeltek a keleti területekre, különösen aztán Oroszországba. Felelősek voltak a hadifoglyokért, zsidókért sőt többi. Ezeknek a Kommandóknak minden egyes fogoly csak balaszt volt. Táborok sokezer emberrel, kiéhezve, betegen, tetvesen. . . Valamelyik ilyen Kommandó parancsnoka, aki különösen rigorózus és erőszakos ember lehetett, felső parancsra vagy anélkül, egyszerűen hozzáfűzött az agyonlövésekhez. Ennek aztán híre ment és valakinek eszébe juthatott: miért ne csináljuk ezt nagyban? Akkor keletkeztek a nagy megsemmisítő táborok. Már nem a helyi parancsnokok hatásköre alatt, hanem központi irányítással. Körülbelül így fejlődhetett ki a dolog, én legalábbis így képzelem el.

- És amikor már egyértelműen látható volt a háború kimenetele, nem féltek a Gestapo emberei, hogy ezért majd bűntudniuk kell?

— Egyszer, még Budapesten, szóval 44-ben, Eichmann azt mondta nekem: „Ha a háborút elveszítjük, akkor tudom, hogy mit kell tennem. Én akkor végzek magammal. Nem akarom, hogy jobbra-balra hurcoljanak, közszemlére tegyenek, és a végén úgyis felakasztanak.” Ebből látható, Eichmann nagyon jól tudta, hogy mi vár rá, meg a többiekre is. Tehát tudta: mi történik a lágerekben. Meg hát, azért tudni lehetett az ellenséges rádióadásokból is. Mindenki tudta, hogy mi történik a zsidókkal.

— És a cigányokkal?

— Ugyanaz. Annyival volt bonyolultabb, hogy ezek nem egy-csomóban laktak. Össze kellett fogdosni őket, ez a magyar csend-őrség feladata volt. De végül is ugyanaz történt velük is, mint a zsidókkal. „Alacsonyabbrendű faj” — ez rájuk is vonatkozott.

Most Trenker kér kis pihenőt. Felesége teát hoz. Aranyszínű tea, virágmintás porcelánban. Rendkívül jó zamatú tea, dicsérem. Igen, ők ezt a speciális fajtát egy speciális szaküzletben vásárolják. Megkaphatom a címet, érdemes lenne vinni belőle. Az aszszonnyal beszélgetünk, magyarul. Trenker doktor a félig nyitott ablaknál áll — a számára érthetetlen nyelv mintha kívülrekesztette volna az egymást értő emberek „közösségéből”. Nyakkendőjét igazgatja, haját simítja. Olykor aggodalmas pillantást küld felénk. A tekintete azt kérdezi: értékelik maguk az én őszinteségemet? Eléggé világossá tettem, hogy én mindenről csak tudtam, de semmi közöm hozzá?

Folytassuk? — Jó, folytassuk. Böven van még megbeszélni valónk. 1944 nyarán még Budapesten volt és a budapesti Gestapofőnöknek végtére is sok mindenről kellett tudnia. Hivatalból. Szolgálati beosztása folytán.

— Hogyan alakult a kapcsolatuk a magyar szervekkel a nyár folyamán?

— Kétségkívül romlott. Úgy június felé már magyar részről ilyen csendes ellenszegülés volt érezhető. Az oroszok előrenyomultak és Horthy egyáltalán nem volt megelégedve azzal, hogy mi pedig visszavonultunk. És így egyre feszültebbé vált a kapcsolat.

— Meddig volt Budapesten?

— Pontosan 1944. július 21-ig. Ugye: július 20-án volt a Hitler elleni merénylet. Engem másnap azonnali hatállyal Berlinbe rendelték, a Birodalmi Biztonsági Főhivatalba. Ott megalakult az ún. „Július 20. Különbizottság”, ennek volt feladata a Hitler elleni merénylet résztvevőinek letartóztatása, kihallgatása. Engem beosztottak ahhoz az alcsoporthoz, amelyik a Wehrmacht tisztekkel foglalkozott. Mintegy két hónapon át vettem részt a kihallgatásokban.

(Ismét filmsor pereg a szemem előtt: német urak, civilbe öltözött tábornokok, diplomaták, történelmi nevek viselői — a vésztörvényszék előtt. Hitler mellszobra előtt ül a taláros vészbíró — artikulátlan üvöltése elnyomja a kihallgatottak fakó, monoton hangját. A vádlottak egyik kezükkel a nadrágot szorítják, le ne csússzon — elvették az övüket. 1944 nyara: inferno.)

— Meddig volt ebben a beosztásban?

— Amikor a front már közel járt Berlinhez, akkor minket is kiveényeltek. Mint egyszerű katonákat, ugye, mert mi a katonai dolgokhoz nem sokat értettünk. Dehát szükség volt minden ép-kézláb emberre. A legvégén sikerült átverekednünk nyugat felé, úgy, hogy 1945 áprilisában, április legvégén hadifogságba kerültem. Nyugaton. 1948-ban jöhettek haza. Voltak kellemetlenségeim, bíróság elé is citáltak, dehát nyilvánvaló volt, be is tudtam bizonyítani, hogy én csupán a beosztásommal járó feladataimat láttam el, én soha senkivel szemben nem léptem fel agresszíven, nem vettem részt kegyetlenkedésekben. Csak azt tettem, amit tennem kellett. A szolgálati szabályzat szerint.

Elöttem egy világos lemezből készült, réz-zsaníros, rézkapcsos kis fadoboz. Rajta „DARJEELING, NEW SEASON — ALOIS DALLMAYR, MÜNCHEN — BREMEN”. Benne alufóliába csomagolva az a bizonyos, rendkívül finom zamatú tea, amelyet úgy dicsértem. A doboz tetejére Trenker doktor tintával ráírta: „Wohlbekommen” — ami körülbelül azt jelenti: „Kedves egészségre!”. És az aláírása.

Emlék egy kellemes beszélgetésről.

Vajon megkóstoljam dr. Trenker teáját?

Előjáték és előzmények

Falusias előváros vagy inkább városias falu, Bécestől autóbusszal jó félórára. Bazaltkockás úttest, kétoldalt öreg platánok, aszfaltos járda, földszintes lakóházak. Bár a házak szorosan egymás mellé sorakoznak, az ember (magyar kisvárosi utcákra emlékezve) szinte látja a ház mögötti kertet, virágágyásokat, a nyírt bukszusokat, lugasokat. Bizonyosan akad ezekben a kertekben bokortövi, mókásnak és eredetinek vélt kerti törpe is.

Kétszárnyú, barna fakapu. Jó masszív. Csillog a rézkilincs, a biztonsági zár. Szokatlan helyen *második* biztonsági zár is — és kukucskaló ablakocska. A kapu kétoldalán egy-egy csengő, egy-egy csillogó réztábla: nyilván a kapubejárat kétfelé szeli a házat, s mindkét oldalon egy-egy lakás. Nem túl előkelő, kívülről nem túl modern, de bizonyára minden kényelemmel ellátott, jó lakás.

A baloldali csengő alatt, a réz névtábla vésetében Sidol-maradványtól fehérlik a név: F. NOVAK. Igen, őt keresem. Novak urat. Franz Novakot. Becsengetek. Másodszor is csengetek. Harmadszor is. Végre nyílik a kapu, de alig nyílik: lánc őrzi belül. Házkapun eddig sosem találkoztam ilyen láncsal, csak lakásajtón. Idősebb asszony fél arca jelenik meg az alig-nyílt kapuban. Fakószőke, sápadt, talán ráncosabb a korához illőnél.

— Sajnálom kérem, Novak úr nincs itthon. Elutazott. Nem tudom, mikor érkezik. Sajnálom. Jónapot!

— Asszonyom, én a Magyar Televíziótól jöttem. Novak úr címét Münchenben kaptam meg, Novak úr egyik régi ismerősétől. Egykori kollégájától. Csodálom, hogy az illető úr még nem jelezte

telefonon az én várható jöveletem. Vagy talán telefonált? Nem, kérem, a müncheni úr nevét majd Novak úrnak mondom meg, másnak nem mondhatom meg, nincs rá felhatalmazásom.

— Hát akkor várjon!

Járkálók fel-alá.

Végre nyílik az egyik ablak, őszhajú ember nyitja, szorosan mögötte rosszarcú, fiatalabb. A fiatalabb lenne valóságos óriás, vagy pedig az őszhajú nőtt volna az átlagosnál kisebbre? Franz Novak ilyen apróka ember? Persze az a régi fénykép, amely Novakot SS-uniformisban ábrázolja: csak mellkép. A testmagasságra nem utal. Dehát amolyan szőke germán istenként feszít rajta Novak. Meg egyébként is — valahogy elképzelhetetlen lett volna, hogy majdnem törpe.

Furcsa társalgás: ő az ablakban, én az utcán. Alig mer kihajolni, mintha attól tartana, hogy hozzávágok valamit. Közlöm az ajánló nevét: a müncheni dr. Trenker az, az egykori budapesti Gestapo főnök, akivel néhány hete készítettünk filminterjút. Igen: Trenker úr telefonált. De mi a bizonyíték, hogy valóban én vagyok a szóbanforgó filmes? Nem: ő nem hisz az igazolványoknak. Jó oka van rá! Egyszer már jött ide valaki, amikor éppen börtönből szabadult, és az a valaki vitriolos üveget akart hozzávágni, az utolsó pillanatban fogták le. Manapság pedig emberrablók is léteznek. Még az a jó, hogy a fia ilyen keménykötésű fickó! (A testőrként mögötte álló rosszarcú tehát a fia.) Neki ugyan tiszta a lelkiismerete és nincs takargatni valója, de mit számít ez a *gyűlölettel* szemben?!

Fél beengedni, de attól is fél, hogy a csodába küldjön. Ha a müncheni Trenker szóba állt ezekkel a filmesekkel, akkor emögött lehet valami. Töpreng, szeretne időt nyerni, észreveszi a nem messze várakozó magyar rendszámú gépkocsit, s benne az operatőrt, aki most éppen kiszáll az utcát, a házakat, fákat fényképezni, zavartalanul, mintha otthon lenne, s egyáltalán nem rejtőzködve —, Novak homlokán izzadságcseppek ütnek ki, hátranéz a rosszarcúra, az a vállát vonogatja. . . — Novak úr, ne haragudjék, drága az időnk. Akármeddig is szívesen maradok, ha ön haj-

landó beszélni az 1945 előtti időkről. Ha nem akar a kameránk elé ülni, beérem magnetofonnal is, bár sajnálnám. De döntse el kérem, hogy mi legyen!

Végül is azt javasolja: menjek el a falusi csendőr-őrszobára, ő is odamegy, ott igazoljam magam és beszélgezzünk az őrszobán. Megmutatja az őrszobához vezető utat. Elindulok, amire ő nem számított. Odaérve látom, hogy Novak a rosszarcú, s még egy másik férfi fedezete alatt éppen az ellenkező irányból érkezik. Nagy hadművelet! A fiatal ügyeletes csendőrnek (nyoma sincs semmiféle kakastollasságnak) Novak pergő nyelvvel magyarázza: őellene már egyszer megkíséreltek, ugye, egy merényletet! Az egyenruhás belepillant az igazolványomba, némi utálattal fordul Novakhoz: ugyan kérem, ne legyen már olyan beijedt, Novak úr! Nyugodtan hazamehet ezzel az úrral!

S így végre bekerülök Novak lakásának sáncai mögé, legutoljára még a ráncos arcú asszony: Novakné gyűlölködő „mire jó ez az egész” sziszegését kell leküzdenem, de ebben már Novak is segít. „Értsd meg, ez nagyon jó, legalább elmondhatom, hogy mi az igazság, legalább mindenki megtudja, hogy nekem tiszta a lelkiismeretem, hogy rajtam nem lehet számonkérni semmit!”

Novak úr és társai

Nemcsak termetre majdnem-törpe; törpényi a történelmi szerepe is. Tulajdonképpen csak azért akartam szemtől-szembe állni, ülni vele, mert cégének magasabbszintű képviselői vagy nem élnek, vagy nyomtalanul eltűntek, vagy pedig nem jutottam velük dűlő-re. Krumey urat telefonon hívtam fel, de kategorikusan megtagadta azt is, hogy rövid, „technika nélküli” beszélgetésre fogadjon. Hunsche doktor úrhoz ezek után inkább előzetes jelentkezés nélkül csöngettem be, de csak a kertjében váltottunk néhány mondatot. Krumey egykor Budapesten Adolf Eichmann helyettese volt. Dr. Otto Hunsche az Eichmann-különítmény egyik tisztje, s „jogügyi szakértője”. Franz Novak tiszthelyettes pedig: a „vasútügyi referens”. Rá hárult a feladat, hogy marhavagonokról, mozdo-

nyokról gondoskodják mindazokban az országokban, ahol a Birodalmi Biztonsági Főhivatal megszervezte a zsidók tömeges deportálását. A Főhivatal deportáltatott lengyeleket, ukránokat, oroszokat, cseheket, szerbeket, görögöket, franciákat és más nációbelieket. Novak úr azonban annak a főosztálynak volt a munkatársa („IV—B—4.”), amelynek élén Eichmann állt. Ez a részleg a zsidókérdésre specializálódott. Magyarország esetében — mellesleg — cigányokkal is foglalkoztak, de csak amúgy „be-segítés” módra.

Franz Novak a deportálás vasúti problémáinak: a szerelvény-szerzésnek, menetrend-egyeztetésnek stb. nagy tapasztalattal rendelkező, s főnökei által maximálisan elismert szakembere volt.

Egy karrier állomásai

Született: 1909-ben, egy alpesi faluban. Elemit és polgári iskolát végzett, tehát 14 éves koráig járt iskolába. Aztán nyomdászinasnak állt. Szedőként szabadult fel, dolgozott egy nagyobb bécsi nyomdában is. A harmincas évek elején, a nagy gazdasági világválság idején csatlakozott a náci mozgalomhoz, amely akkor rohamosan növekedett Ausztriában. Előbb az osztrák Hitler Jugend aktivistája (kitűnő sportoló: síversenyző), majd az (Ausztriában illegális) SA tagja. Soha, sehol sem vezető, de mindig hangos és elől álló: kicsi ember, akinek mégis észre kell vettetnie magát. Észre is veszik! Komoly feladatokat bízunk rá, amikor a nácik 1934-ben puccsal kísérlik meg Ausztriában a hatalom megragadását, amikor meggyilkolják Dollfuss kancellárt. De ezt a felkelést (amellyel akkor még Mussolini is szembehelyezkedik) az osztrák hadsereg leveri, a puccsistáknak menekülniük kell — akinek nem sikerül Németország felé, az Jugoszláviába szönik. Franz Novak is. Jugoszláviában internálótáborba kerül társaival együtt. De a jugoszláv kormány német nyomásra kiadja őket a III. Birodalomnak. Ott az Osztrák Légio katonai tábora várja.

— Én vásárra vittem a bőrömet! Amikor mi megkíséreltük a hatalomátvételt, könnyen ott hagyhattam volna a fogamat. Hát

Novak, az „ideális germán”



Novak a mikrofon előtt



nem? Jó, hogy a Birodalom mögöttünk állt, de azért ráfizethet-tem volna. De én kész voltam rá! Én akkor semmit sem bántam volna, annyira bíztam az Eszmében! Hitlerben! Eszme és Hitler, az akkor egy és ugyanaz volt nekem!

— Meddig, Novak úr?

— Nem is tudom... Már 34 után, Németországban nem minden tetszett... De tulajdonképpen 1943-ban, Sztálingrád után kezdtem el gondolkozni, szóval akkor már láttam, tényleg, hogy megette a fene... Előbb? Hát mondom: 34-ben! Képzeld csak el, én akkor már évek óta minden időmet, minden energiámat a mozgalomnak szenteltem, aztán jött a szögesdrót Jugoszláviában, meg a bizonytalanság, hogy áttesznek-e végül a Reichbe... Furcsa érzés volt ám, a szögesdrót mögött! No, a Birodalomban óriási csinnadrattával fogadtak bennünket, vágtuk a díszlépést, remek volt minden, de aztán négyévi katonai táborélet! Jó élet volt, de azért az is csak olyan drót mögötti... És azért láttam én, hogy vannak a Reichben jónéhányan, akikről nem várnak el ilyen kemény életet és mégis jól megy nekik. De milyen jól! No aztán jött az Anschluss, 1938-ban. Mi: az Osztrák Légión az élen masíroztunk be Ausztriába. Megint óriási ünnepségek, zenebona. De azután? A hétköznapiakon? Valami komolyabb dologra lett volna igényem. Valami állami állásra. Hát megszolgáltam érte! Családot akartam alapítani. De se a vasútnál, sem a postánál nem jutott hely, azt mondták: mehetek a Gestapóhoz. Miért ne mentem volna? Rendőrség — hát nem? Rendőrség minden országban van! És én meggyőződéses nemzetiszocialista voltam! Akkor még, szóval Sztálingrád előtt... A zsidók kivándorlását intéző irodába kerültem, Eichmann alá. Később Prágába vezényeltek, amikor bevonultunk oda. De én mindig csak irodában dolgoztam. Igyekeztem precíz, jó munkát végezni. Az én statisztikáimban, az én kimutatásaimban, jelentéseimben sosem találtak hibát a feletteseim. Síoktatóként is észrevettek. Prágából áthelyeztek Berlinbe, a Biztonsági Főhivatalba, a zsidóügyek osztályához. Megint Eichmannhoz. Akivel én személyileg sosem szimpatizáltam, dehát ez most nem tartozik ide. Ő volt a főnök. Én csak tiszteljes voltam. Tulajdonképpen közönséges aktakukac.

Hová mennek a vonatok?

— Novak úr! Mikor hallott ön a Wannsee-konferenciáról?

— Én?! Soha! Soha! Csak jóval a háború után!

(A berlini Wannsee-negyed egyik villájában tartották az SS vezetői azt a konferenciát, amelyen kidolgozták a „zsidókérdés vég-ső megoldását”. Vagyis: deportálás a megszállt Lengyelországba, gettókba, majd koncentrációs táborokba — és megsemmisítés. Ez a menetrend érvényes Németországra, szövetségeseire és a német megszállás alá kerülő országokra.)

— Én egész egyszerűen elhittem mindent, amit Hitler, illetve a nemzetiszocializmus mondott. Minden tekintetben. Természetesen a zsidókérdés tekintetében is. Miért ne hittem volna el? Hát nem? De persze sosem volt szó olyasmikről, ami később kiderült. Azt az ember el se tudta volna képzelni! Nem is tudom: ha én véletlenül olyan helyre kerülök, ahol ilyesmi történtek, hát esetleg beteget jelentek, vagy esetleg odavágódom az illetékes elé, hogy kérem, én ezt nem tudom csinálni, küldjenek ki inkább a frontra! Hát nem tudom, mi lett volna, ugye. . .

— Dehát Novak úr, az ön vonatai. . .

— Munkaerő, kérem! Mindig arról volt szó, hogy dolgozni mennek. Hogy kell a munkaerő! No és, ha egyszer a zsidóknak nem kell katonáskodniuk, hát akkor miért ne dolgozzanak? És azokban a nagy, lengyelországi táborokban, ugye, voltak is hatalmas gyáraink!

— Láttá őket?

— Soha! Én azokat a vonatokat se láttam közléről!

— És a kollégáitól sem hallott semmit?

— Először is ez titkos birodalmi ügy volt, amiről tilos volt beszélni. Még egymás közt se beszélgethettünk ezekről a dolgokról. Véletlenül se. Másodszor pedig: mindig voltak rémhírek. Vagy mondjuk: híresztelések. Nagyon rémes híresztelések. Én aztán egyszer odamentem a közvetlen főnökömhöz, Günther Sturmbannführerhez, dehát azt felelte: „Ne nevetesse ki magát, Novak! Számunkra létkérdés a munkaerő! Mi nem pazarolhatjuk el a munkaerőinket!” Meggyőzően hangzott, kérem. Meg aztán. . .



Kaltenbrunner

Nézze, én őszintén beszélek. Háború volt. Berlint akkor már szinte naponta bombázták. Közöttünk is voltak, akik a feleségüket, a gyerekeiket siratták. Miért sírjak én másfajta miatt? Tudtuk mi azt, én is tudtam, hogy a zsidóknak, akiket áttelepítünk, hát nekik is lesznek veszteségeik. Dehát háború volt! A háborúban meghal az emberiesség!

Megismétli az utolsó mondatát, nagy nyomatékkal és bólogatva hozzá. Úgy néz a szemembe, mint aki rátalált egy mindent megvilágító magyarázatra, egy megfellebbezhetetlen igazságra. Harmadszor is elismétli, csupán a szórenden változtatva:

— Bizony kérem! Ja, ja! Meghal az emberiesség a háborúban! Ja, ja...

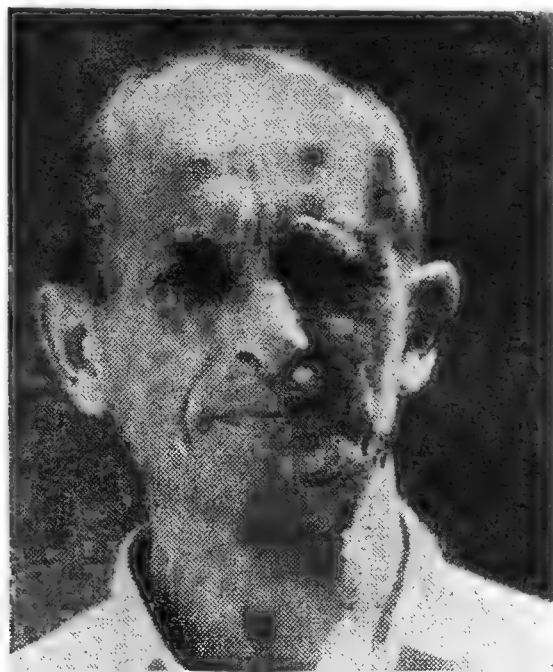
Vendégszereplés Magyarországon

— Váratlanul kaptam a parancsot 1944 márciusában, hogy másnap utazzam Linzbe, illetve a Linz melletti Mauthausenbe. Már a vonaton összetalálkoztunk jónéhányan, akiket a Biztonsá-



Eichmann — amikor ő ítélte...

...amikor felette ítékeztek



gi Főhivatal különféle osztályairól vezényeltek oda, persze talál-
gattuk, mit jelent ez? Bevetés! — az nyilvánvaló volt, kérdés,
hogyan? A linzi pályaudvaron teherautók vártak ránk, irány
Mauthausen, a nagy koncentrációs tábor, persze csak a tábor
mellé mentünk, a személyzet egyik laktanyáját kaptuk meg. Ha-
marosan sorakozó. Sok tiszt is volt köztünk, azoknak is sorakoz-
ni kellett, az Eichmann is ott állt feszesen a sorban, ahogy kell.
A közvetlen parancsnok Geschke Standartenführer volt, a koráb-
bi prágai rendőrfőnök. Aki aztán ott volt Budapesten is. Megala-
kítottak hat vagy hét Sonderkommandót, ilyen különítményeket,
amelyek mindegyike valamilyen különleges feladatot kapott. Az
egyiket Eichmann kapta meg. Talán tízen voltak a tisztek és úgy
20—25-en mi, tiszthelyettesek. Eichmann akkor részletes eligá-
zítást tartott. Másnap, vagy harmadnap közölte: holnap indulás!
Aznapi este még mind együtt moziba mentünk. Nem emlékszem a
filmre, de az még kellemes, nyugodt este volt. Aztán hajnalban te-
herautón Budapestre. Eichmann vezette a konvojt. Akkor már tu-
lajdonképpen a mieink bent voltak Magyarországon. Március
20-a vagy 21-e lehetett, amikor mi Budapestre érkeztünk.

— Már elindulásukkor tudták, hogy több százezer embert fog-
nak deportálni?

Novak úr csapdát sejt. Rebben a tekintete, mélyet nyel: kiszá-
radt a torka. Majd kihúzza magát. Nyilatkozni készül.

— Erre a kérdésre igennel kell felelnem. Igen: tudtuk, hogy az
akkori Magyarországon közel egymillió zsidófajú él. A birodalmi
politika értelmében természetesnek tartottuk, hogy itt ugyan-
olyan intézkedésekre kerül sor, mint mindenhol másutt.

— Tehát a deportálásra készültek.

— Igen. De szeretném leszögezni, hogy mi csak tanácsadók
voltunk. Egyébként mindenről a magyar hatóságok gondoskod-
tak.

— Miről?

— Például, és éppen ez a legfontosabb, például karhatalomról!
Az egész a magyar csendőrség bonyolította le! Ugye, a Biroda-
lomban egészen más volt a helyzet, ott a Biztonsági Főhivatal ki-
adott egy rendelkezést, akkor azt az égvilágon mindenki rohanva



Endre László

végrehajtotta. De Magyarországon Eichmannak nem volt parancsolási joga! Ő csak rohanguált egyfolytában a hatóságokhoz, ahhoz a belügyi államtitkárhoz...

— Bakyhoz?

— Ahhoz is, de többet a másikhöz. Az Endre Lászlóhoz. Mindennapos volt nála. Ugye, mielőtt elindultunk Magyarországra, még nem tudtuk pontosan, hogy a zsidók áttelepítését hogyan is fogjuk végrehajtani? Ezt akkor még a fejesek se látták világosan. De aztán kiderült, hogy Horthy olyanokat vett be a kormányába, akik ugye a Birodalom barátai, és akik... Ezt elhiheti, kérem! Az az Endre, az például sokkal nagyobb antiszemita volt, mint az Eichmann! Aki nem is volt antiszemita. Csupán százszázalékos hitlerista. Ha ő azt a parancsot kapja, hogy hozza haza az áttelepítetteket, elhiheti kérem: Eichmann mind egy szálíg visszahozza!

— Akit még életben talál...

— Na igen. De az más kérdés. Én most Eichmann jelleméről beszéltem.

— Önnek, Novak úr, mi volt a munkaköre Budapesten, 1944. március 19-e után?

— Nekem az volt a dolgom, amikor már az áttelepítés megkezdődött, hogy naponta jelentsem Berlinnek: a mai napon ennyi és ennyi személyt indítottak el, ennyi és ennyi szerelvényben, a célállomásra való beérkezés előrelátható időpontja ez és ez.

— A célállomás. . .

— Na igen. Auschwitz.

— Még 1944 nyarán sem tudta ön, hogy mit jelent a zsidókérdés végső megoldása?

— Akkor már. . . Nem vitatom, akkor már Magyarország esetében elég nyilvánvaló volt. Úgyhogy sokszor megfordult a fejemben, de persze már korábban is, Sztálingrád óta, hogy még a front is jobb lenne ennél, habár, ugye, a front sem volt éppenséggel biztonságos. Voltak is néhányan, akiknek jó kapcsolatuk volt a fejeseknél, akiknek sikerült még az utolsó pillanatokban valami más



Bakó László

beosztásba kerülniök! Dehát nekem nem voltak ilyen kapcsolataim. Én csak kisember voltam, ugye.

Összehúzza magát. Annál is kisebbre, mint amekkora.

Ha zenét komponálnék Novak úr témájára, a főszólamot nem gépfegyverropogás, hanem írógépkattogás vihetné.

A szép napok

— Én még a legbékésebb békeidőkben sem értem meg olyan szép napokat, sőt heteket, mint 1944 nyarán, Budapesten. Vicc, kérem! A háború kellős közepén! Sőt a vége felé!

— 1944 nyarán?

— Amikor leállították a szállításokat. A deportálást.

— Ki állította le?

— Én csak azt láttam, hogy május-júniusban iszonyú forgalom volt, képzelheti: mit összeizzadtam az irodámban, hogy egyenesbe tegyem annak a rengeteg vonatnak, szállítmánynak az ügyeit! Elvben napi négy szerelvényben egyeztünk meg, egyenként kb. négyezer fővel — mondom: ez volt a papírforma, de a valóság több volt és össze-vissza, a megfelelő rendszeresség nélkül, június legvégéig, ugye, közel ötszázezer fő. De éppen akkor, június legvégén, láttam a jelentésekből, hogy egyre kevesebb vonat indult, aztán már egy se.

— Dehát akkor már befejezték a vidékiek elszállítását! Vidéken akkor már csak munkaszolgálatos zászlóaljak voltak. Akkor már csak a budapesti zsidók deportálása várt magukra!

— No, de éppen ezt állították le!

— Ki?

— Nézze, ha például nekem lett volna hatalmam hozzá, hogy leállítsam, hát én biztosan leállítom, már sokkal korábban is. Márcsak a saját érdekemben is. Mert ugye, legyünk őszinték, mi sem adtunk sok lehetőséget a túlélésre. Hát ugye, ha elveszítjük a háborút, nekünk se adnak majd túl sok sanszot, ezt világosan lehetett már látni, dehát egy magamfajta kisember mit tehet azon kívül, hogy fél? Én akkor már rég elhatároztam, és ehhez követ-

kezetesen tartottam is magamat, hogy csakis a kötelességemet teljesítem. Azt igen, mert különben... Szóval parancs — az parancs. Azt csinálni kell. De egy hajszállal se többet! Azt a pluszt, amit egy ember is hozzátehet a dolgokhoz — amitől a dolgok úgy igazán előremennek — hát azt a pluszt én nem fogom hozzátenni többé! Ezt már 1943-ban megfogadtam.

— És hogyan is volt azokkal a szép hetekkel?

— Ja, bocsánat. Elkanyarodtunk.

— A lényegről beszélt, Novak úr.

— Persze... Szóval: július eleje! Előbb csak az volt, hogy nincs több vonat. A fejesek izgultak, tárgyaltak, persze csak egymás közt. Aztán kiszivárgott hozzánk, már a tiszthelyettesekhez is. Később hivatalosan közölték, hogy Horthy állította le az elszállítást. Hát ugye, amit a magamfajta kis senki nem tehetett meg, még ha féltette is az irháját — azt egy Horthy megtehetette. Igaz viszont, hogy Horthynak félnivalója is sokkal több volt, meg félténivalója is. Nekem mindenesetre annyi hasznom volt a szállítások leállításából, hogy nem volt semmi dolgom. Délelőtt strand, délután kávéház, cukrászda, Duna-korzó! Volt ugyan olykor bombázás, de éppen akkoriban nem különösebben. Budapesten még éjszakai élet is volt. Hajjaj!... El se hinné az ember, igaz? De volt! Minden volt! Én talán soha nem éltem olyan jól! No, persze, nem tartott soká. Szeptember elején az egész Sonderkommandót levitték egy Arad nevű városba, Eichmannal együtt. Azon a vidéken, a Bánátban rengeteg német élt (*népi német* — mondja), azok akkor már menekültek, ugye, már Románia is front volt, hát jött az a rengeteg német, szekéren, targoncán, battyukkal, bugyrokka, jószággal, bőgő gyerekekkel — nekünk kellett őket egy kicsit rendbeszednünk, és el irányítanunk a Reich irányába. Hát ez már a végpusztulás előjele volt, ugye. Én aztán október elején Berlinbe utaztam, és október 16-án vagy 17-én jöttem megint Budapestre. Akkor ott már lezajlott az a puccs, a Szálasi-féle. És akkor arról volt szó, hogy megint kezdődik a munka.

— Azokban az őszi hetekben nekem annyit kellett rohangálnom, hogy a lábam is majd leszakadt! Méghozzá feleslegesen! Az Andrassy úton volt a Vasútigazgatóság, ott volt nekünk is, mármint a német haderőnek egy kirendeltségünk. Naponta kellett ott jelentkeznem, hogy adjanak szerelvényeket. Dehát akkor már tulajdonképpen itt volt a front! Az a néhány szerelvény, amelyik még futott — hát az másra kellett. Pedig hát éppen akkor nagyon is szükség lett volna munkaerőre: már épült az észak—dél védővonal! (*Az Ausztria és Magyarország határa táján ázott árokrendszer, amely aztán 1945 áprilisában, a szovjet hadsereg nagy rohama idején órákig sem nyújtott védelmet a németeknek.*) Dehát vonat nem volt, összesen talán ha egy vagy két szerelvényt tudtam szerezni, azt ki is használtuk, dehát nem sokat jelentett, ugye. Akkor az lett a jelszó, hogy gyalogmenetben történjék az áttelepítés. A deportálás. Nekem ehhez tulajdonképpen nem volt semmi közöm. Én igyekeztem szerelvényeket szerezni. De a nagy tömeg — az gyalog ment. Téboly! Civilek ilyen hosszú gyalogmenetben! Télen! Milyen munkaerő lesz azokból, mire célhoz érnek?

— Meddig maradt Budapesten?

— Éppen karácsony előtt jött a menetparancs. Mielőtt az oroszok bekerítették Budapestet. Irány Berlin. De ott már nem működött a régi hivatal. Beosztottak a harcoló alakulatokhoz. Akkor már mindenkit a frontra küldtek. Tiszthelyettesi rangban ugyan, de tulajdonképpen közönséges bakaként. Egy SS-tizedes volt a parancsnokom. Szóval a fronton is jelentéktelen szerepet játszottam. Danzignál. Ott szagoltam meg a puskaport. A vicc a dologban, hogy amilyen jó sportoló én voltam — ha valamivel hamarabb kerülök ki, hát biztosan szerzek legalább egy Lovagkeresztet. De 1944 végén már nem hogy Lovagkereszt — akkor már sz... se volt.

— Viszont így frontkatonaként került hadifogságba. Igaz?

— Igaz.

— És a „túlélési lehetőségek”?

— Kérem! Én később hallottam róla, hogy a nürnbergi perben

valaki részéről elhangzott a nevem. De még csak körözést se adtak ki ellenem! Soha! Amikor mindennek vége volt, szépen munkába álltam, itt Bécsben, a régi szakmámban, mint nyomdász, ugye. A saját nevemen! Senkinek se volt velem baja. De miért is lett volna? Hát bántottam én bárki emberfiát? Ültem az irodámban, akár Berlinben, akár Budapesten, akárhol. Írtam a jelentéseket meg a statisztikákat. Néha megfordultam egy-egy megbeszélésen, konferencián, ahol vasutasokkal volt dolgom, hol német vasutasokkal, hol másfélékkal. Nem volt egyszerű összeegyeztetni egy sor ország menetrendjét. De ez minden, ezt csináltam, de semmi mást. És ezt is szigorúan parancs szerint. Ha esetleg az irodámba bejött valaki... egy olyan, aki csillagot viselt... bár ilyenre nem is emlékszem... de ha bejött volna, én egészen biztosan azzal szemben is korrekt módon jártam volna el. Semmi kiabálás, semmi brutalitás. De soha! Soha! Én pontosan aszerint jártam el, ahogy az elő volt írva. És aki a parancshoz tartja magát, az nyugodtan alhat.

— És ön nyugodtan alszik, Novak úr?

— Hát eleinte, ugye, vártam... Tulajdonképpen csodálkoztam, hogy nem történik semmi... De nem történt. Csak amikor az Eichmannt megtalálták, illetve elhurcolták és Jeruzsálemben pert csináltak... Számítottam rá, hogy odavisznek tanúskodni. Ezt, mondjuk, meg lehetett volna érteni. De nem! Itthon zúdítottak pert a nyakamba! Először úgy látszott, hogy nem ítélnék el, de aztán mégis. Engem! Aki olyan kisember voltam! Bezzeg, aki fejes volt, de idejében másfelé orientálódott! Azoknak kutya bajuk se lett! Hát nézze... Láthatta, hogy őszintén beszélek... Nem tagadom. Igenis voltak rossz álmaim. Voltak. Csak tudja — már alaposan végiggondoltam én ezt: semmi okom rá, hogy a lelkiismeretemmel kínlódjam. Amikor a háború már a vége felé járt, az SS főfő-fejesei, Himmlertől lefelé, de nem ám csak a legfejesebbek, egy bizonyos határig lefelé, ugye... Szóval mind kaptak egy kis üvegcsét. Egy ampullát, amilyenben az injekció van. Csak egészen kicsit, vékony üvegből. Azzal, hogy ezt tartásák a szájukban, amikor fogságba kerülnek, és ha nem kerülhetik el, hogy felismerjék őket, akkor inkább harapják el azt az ampullát. Ciánkáli

volt benne. Egy harapás — kész! Nem kell elviselni vallatást, hercehurcát, aztán kivégzést. Himmler használta is az ampulláját, amikor valahol Dánia és Németország határán elkapták. Használta a közvetlen főnököm, a Günther Sturmbannführer is! Minden fontos ember kapott ilyen ciánkálit. Én nem! Engem a saját főnökeim is olyan jelentéktelennek minősítettek, akinek semmitől sem kell tartania, mert hiszen csak egy nulla!

Szórakozottan babrálom a magnetofont. Vajon kérdezzek-e még valamit?

— Most már mindent tud, ugye?

— Azt hiszem, Novak úr, a lényeget tudom.

Szedelőzködöm. Novak szívélyeskedik, láthatóan megkönynyebbül, alighanem jó étvággal ül majd le a vasárnapi, családi ebédhez, már többször benézett a fia, a menyé, az unokája, hogy igyekezzünk, mert ennének... Elnézést kér a család nevében, hogy azok nem jönnek ki búcsúzkodni — a kert felé kísér a kapuhoz —, biztosan áll itt valahol egy mókás kerti törpe —, jó lesz vigyázni, hogy véletlenül se tegyek kárt benne.

Az esztergomi Primási Levéltár 1944-beli gazdag iratanyagában sok szó esik a budapesti Apostoli Nunciatúráról: a Szentszék diplomáciai képviseléről, amelynek élén a 30-as évek eleje óta Angelo Rotta nuncius állt. Monsignore Rotta nevét annak idején minden magyar újságolvasó ismerte, a mozijárók pedig a Filmhíradóból ismerték alakját. Sajátkezű aláírása aztán 1944-ben vált közismertté: ezrével írta alá azokat az „oltalomleveleket”, amelyek a Vatikán diplomáciai és spirituális tekintélyére támaszkodva igyekeztek védelmezni az üldözöttek különböző kategóriáit, leginkább a gázhalálra szánt, majd a Dunába lövetéssel fenyegetett zsidókat, zsidó származásúakat.

Monsignore Rotta a második világháború után hazatért Rómába, magas kort ért meg, de őt már hiába is kereste volna a TV SZÁZADUNK sorozatának forgatócsoportja. Feltűnt azonban a Rottáról készült fényképek némelyikén egy fiatal pap, aki a háború idején — a képekből ítélve — még nem lehetett 40 éves. Könyű volt kitalálni, hogy ez a pap csakis a nuncius „uditore”-je (vagyis a nuncius mellé beosztott diplomata, követségi titkár); az esztergomi iratokban a neve is olvasható: Gennaro Verolino. A fényképek és a név alapján fogtunk kereséséhez s nem is sokára megérkezett a válasz: Monsignore Verolino immár érseki rangban — Rómában él, a háború után évekig volt apostoli nuncius dél-amerikai országokban, ma pedig a Szentszék Titkárságának vezető munkatársa.

Tarka-barka, Michelangelo tervezte díszruhát viselő, sisakoskardos svájci gárdisták segítettek cipelni súlyos felszerelésünket a

végtelen hosszú vatikáni folyosókon, néma lépcsőházakban, márványborítású belső udvarokon, mígnem eljutottunk a felvétel céljára kijelölt kisebb fogadóterembe. Verolino atya figyelmes volt, csendes, eleinte kissé tartózkodó; nem mondta ugyan, de alighanem idegen szituáció volt számára a filminterjú-adás; bár alighanem gyakran irányultak rá — szertartás, egyházi események kapcsán — film- és tévékamerák, de sosem ült még le csendes beszélgetésre, történelmi visszaemlékezésre filmkamera elé, ráadásul egy „odaátról” (vagyis a „vörös keletről”) érkezett filmmel... Sokat tapasztalt diplomataként visszas érzéseiből semmit sem árult el (csak évekkel később, újabb találkozásunkkor tett rá célzást), hamarosan megfélemezett a máról, minden érzésével-gondolatával visszatért 1944-be. Mert Gennaro Verolino 1944-et *nem* közömbös szemlélőként élte át.

A filmfelvétel francia nyelven készült.

— Amikor Hitler 1944. március 19-én elrendelte Magyarország megszállását, bennünket a Nunciatúrán nem ért egészen váratlanul a hír. Tudtunk róla, hogy Hitler kirendelte Horthy Salzburgba s féltünk a következményektől. Tudtuk, hogy magyar részről történtek bizonyos lépések az angolszász hatalmakkal való kapcsolatfelvételre, amiről a németek is tudomást szereztek — sejthető volt, hogy Hitler biztos akar lenni Magyarország „hűségében”... Amikor aztán Horthy kormányzó hazaérkezett és kinevezte a Sztójay-kormányt, akkor attól kellett aggódnunk, hogy jóvátehetetlenül súlyos eseményekre kerül majd sor. A nuncius rövidesen fel is kereste Sztójajt, hogy rendezzen vele bizonyos kérdéseket. Mindenekelőtt az üldözött zsidók ügyében.

— Kezdetől fogva érzékelhető volt az új kormány e téren hozott intézkedéseinek célzata?

— A Nunciatúra természetesen nem volt tájékozatlan. Magyarországon is hoztak egyes zsidóellenes törvényeket, 1938-ban, 1939-ben, satöbbi, csak hogy ezek nem fenyegették senkinek az *életét* — mindenféle igen kétes érdek és célzat vezérelte őket, de *nem* a tömegmészárlás szándéka. A Sztójay-kormány rendeleteinek a végső szándéka elég nyilvánvaló volt, legalábbis azok előtt, akik

már rendelkeztek valamelyes információkkal. Én magam 1942 nyarán kerültem Budapestre, de mielőtt elfoglaltam volna állomáshelyemet, előbb egy-két napra Pozsonyba kellett utaznom, bizalmas postát vittem az ottani nunciusnak: Monsignore Burzionak, aki sajnos már nem él. Burzio atya akkor, 1942-ben napról napra kemény csatát vívott a szlovák kormánnyal az ottani zsidóság megmentéséért, mert a megszállt Lengyelországba deportálták őket, s maga a deportálás *módja* is sok mindent elárult... Már 1942-ben nyilvánvaló volt, hogy életről vagy halálról van szó! Magyarországon mindez csak a német megszállás után került így napirendre. Az egymás után megjelenő rendeletek tulajdonképpen minden kenyérkereső foglalkozástól eltiltották a zsidókat, megfosztották őket a szabad közlekedés lehetőségétől, meghatározott helyekre gyűjtötték őket, megkülönböztető jelzést, sárga csillagot kényszerítettek rájuk. Ezeknek a rendeleteknek a közzététele után kereste fel a nuncius Sztójay miniszterelnököt és követelte a humánus eljárást mindazokkal szemben, akiknek a származásukon kívül nem volt semmi más bűnük. Sztójay tett bizonyos ígéreteket, dehát...

Elhallgat. Megtörli a szemüvegét. Csak hangjának lehalkulása jelzi a fegyelmezett diplomata belső feszültségét.

— Aztán megkezdték a deportálást.

Csend van. A Vatikán vastag falai megsűrrik Róma zajait. Csak a felvevőgép halk zümmögése hallatszik. Verolino érsek köhint, krákog, mintha csupán valami morzsa karcolná a torkát, aztán megismétli, talán mert olyan hihetetlen, hogy *valóban* megtörtént...

— Igen, megkezdték a deportálást. 1944. május 15-én küldte a Nunciatúra az első formális tiltakozó jegyzéket a Sztójay-kormánynak. A jegyzékhez Angelo Rotta egy Sztójayhoz címzett személyes levelet is csatolt. A jegyzék mindenekelőtt az ügynevezett „természetjog” klasszikus érvelésére támaszkodva szögezte le, hogy ha isten életet adott egy emberi lénynek, ezt az életet senki sem veheti el, hacsak az illető törvénybe ütköző, halálos ítéletet vonzó bűncselekményt nem követett el. De üldözni — halálba üldözni — emberek egész tömegét kizárólag származásuk, a faji ho-



Angelo Rotta pápai nuncius és (a szemüveges) Gennaro Verolino, Budán

vatartozásuk miatt, ez jogtalan! Ez igazságtalan! Ez lehetetlen! A Sztójayhoz intézett személyes levélben pedig az Apostoli Nuncius leírt egy valóban hallatlanul súlyos mondatot. Azt írta: tudjuk, hogy a valóságban mit jelent a deportálás!

— Valóban tudták? Konkrétan?

— Mi akkor már tudtuk, hogy Auschwitzba viszik őket. Tudtunk a gázkamrákról. Tudtuk, hogy akiket nem tartanak munkára alkalmasnak, azokat nyomban odaérkezésükkor meggyilkolják. Voltak olyan személyek, akik vonatot kísértek, vasutasok, akik láttak bizonyos dolgokat... És iszonyodva jelentették nekünk. Nem csoda, hogy amikor követeltük: engedjenek oda közülünk valakit! Látni kívánjuk az elszállított embereket ott, ahol állítólag új életet kezdhetnek... ezt a követelésünket természetesen mindig elutasították. Tudták, hogy miért. De mi is tudtuk.

— Mi volt a Sztójay-kormány válasza a Nunciatúra jegyzékére?

— Ó, a válasz. . . Az írásbeli válaszban, de a kormány különböző személyiségei előszóban is egyre azt bizonygatták, hogy szó sincs deportálásról. Csupán kötelező külföldi munkára viszik az embereket. Igen? Dehát munkára — munkaképes emberek kellenek! Miért visznek munkára kisgyerekeket? Vagy 70—80 éves agastyánokat? A kormány erre azt válaszolta: csupán azért járnak el ily módon, mert rájöttek, hogy a zsidók szívesebben veszik, ha a családjuk is velük tarthat. Így jobban dolgoznak. . . Hát persze ez is átlátszó magyarázat volt. Mondottuk is: miért csak a zsidók részesülnek ebben a kiváltságban? Azok a magyar munkások, akik kint dolgoznak Németországban — azok miért nem vihetik ki a családjukat? Aztán meg: azt még csak-csak elfogadná az ember, hogy egy asszony elkíséri a férjét. De amikor teljesen magányos öregembereket visznek el vagy gyerekeket, akiknek ott sincsenek a szüleik? Mire jó ez? Miért és hová viszik őket? Mi az igazi szándékuk?! . . . Kérdések, kérdések. . . Nem kaptunk rájuk kielégítő választ. Nem is kaphattunk, természetesen.

— Június közepére hallatlanul kiéleződött a helyzet. A Nunciatúra az addiginál is erélyesebb lépésre szánta el magát. Ezt a lépést Serédi Jusztinián bíboros hercegprímással együtt kívánta megtenni.

(Június közepe. . . Akkor már a vidéki deportálások jórészt lezajlottak. Akkor már csak a Dél-Dunántúl és a főváros környéke, illetve maga a főváros volt hátra. . . De akkor már eljutott a világba — Budapestre is, Budára is! — az úgynevezett „Auschwitz-jegyzőkönyv”, amelyről részletesen szólunk a SZÁZADUNK sorozat egyik, 1981-ben elkészült filmjében. Ez a jegyzőkönyv, amelyet Szlovákiában, Zsolnán vettek fel auschwitz-i szökevényekkel, bizonyítékokkal szolgált mindarra, amiről addig csak kósza hírek szóltak, s nem konkrét számadatokkal, pontos és részletes leírással, helyszínrajzokkal alátámasztott vallomás. E jegyzőkönyv közismertté válása után már senki sem hivatkozhatott arra, hogy „nem tudott róla”, hogy „nem tartotta elképzel-

hetőnek, normális emberi aggyal felfoghatónak”. . . A jegyzőkönyvnek döntő szerepe volt abban, hogy a budai Várba is kemény figyelmeztetések érkeztek; Horthynak szembe kellett néznie a valósággal: azzal, hogy ha fel nem lép a további deportálás ellen, úgy ő is háborús főbűnösként végzi!)

— Júniusban a Szentatya személyes táviratot intézett Horthy kormányzóhoz, hogy szüntesse meg a deportálást. A Nunciatúra újabb jegyzéket intézett a kormányhoz és ennek másolatát megküldte Horthynak is. Serédi hercegprímás pedig pásztorlevelet készült írni. Eleinte habozott: nem volt benne biztos, hogy a pásztorlevél célravezető eszköz lesz-e? Egy ideig remélte, hogy talán többet érhet el személyes tárgyalásokkal. Azt hitte: ez jobb a pásztorlevélnél, amely esetleg felbőszítené a kormányt. De aztán látnia kellett, hogy így semmit sem ér el. Ezért hát ő maga megfogalmazta a pásztorlevelet. Úgy volt, hogy július második vasárnapján fogják felolvasni a szószékről az ország összes római katolikus templomában. De a kormány erről tudomást szerzett, maga Sztójay miniszterelnök könyörgött Serédinek, hogy vonja vissza a pásztorlevelet. Serédi csak akkor volt hajlandó erre, amikor Sztójay írásba adta, hogy nincs több deportálás! És így ekkor egy nyugodtabb időszak kezdődött el.

A pásztorlevél fogalmazványát a Prímási Levéltár őrzi. Serédi Jusztinián levélváltását is egyik-másik püspökkel. Például Apor Vilmos győri püspökkel, aki már június előtt követelte egyházi fellettese határozottabb fellépését, sürgette a pásztorlevél kiadását. Akadnak ellenkező értelmű levelek is.

A református egyház levéltára is őrzi e tárgyban számos szívszorítóan izgalmas iratot. Kiderül, hogy Ravasz László, a református egyház legnagyobb tekintélyű püspöke már hetekkel a megszállás után járt Horthynál, s keményen figyelmeztette: tartsa távol magát a német irányítású Sztójay-kormány minden aktivitásától, hogy a következményeket is elháríthassa magától. Horthy akkor még fölényes volt, megsértődött: nem kiskorú ő, aki lelkiatyai irányítást fogadna el! . . . Nemsokára éppen Ravasz püspök

javasolja Serédi primásnak az összes magyar egyházak közös fellépését, de ebből is csak levélváltás lesz, a közös fellépés helyett legfeljebb egyes lépések összehangolása: amikor a katolikus templomokban majd a pásztorlevelet hirdetik ki, a református és evangélikus szószékeken püspöki körlevél hangozzék el... Csak-hogy az esztergomi postahivatal buzgó főnöke lefűleli a kinyomtatott pásztorlevelet tartalmazó csomagokat, sürgősen jelentést tesz az illetékes kereskedelem- és közlekedésügyi miniszternek: Kunder Antalnak (aki nyomban ki is utal neki 1000 Pengő jutalmat). Kunder riasztja Sztójajt, az hívhatja Antal István vallás- és közoktatási minisztert — robognak Gerecsére, a primási nyaralóba, másnap pedig Leányfalura, Ravasz László betegágyához... tárgyalás, könyörgés, ígéretés — végül írás születik: a kormány kötelezettséget vállal, hogy ezentúl megkülönbözteti a zsidó vallásúakat azoktól, akik csupán zsidó származásúak... a zsidó vallásúakkal szemben is a keresztény humanizmus alapján jár el... nincs többé deportálás! Azt természetesen Serédi hiába követeli, hogy a már elszállítottakat hozzák haza... A Sztójay-kormány illetékesei jól tudják, hogy valamivel több, mint 437 ezer embert szállítottak már ki az országból, s hogy a német jelentések (panaszok) szerint az elszállítottaknak mindössze egyharmada ítéltetett munkaképesnek... De a tárgyaló felek azt is tudják, hogy 1944 tikkasztó, forró nyarán még legalább 200-250 ezer ember zsúfolódik össze a főváros megjelölt házaiban, s hogy Adolf Eichmann speciális csoportja a m. kir. csendőrség közreműködésével készül a „budapesti nagy akcióra”, amelynek már a napját is kitűzték...

Mindez a kulisszák mögött zajlott. Egész sor interjút vettünk fel ennek a „kötélhúzásnak” különböző résztvevőivel, koronatanúival. Verolino érsek csak a sűrített lényegét mondja el — ő talán nem is ismert minden részletet, de mégis: elég alaposan részt vehetett ebben a csatában, hiszen alig ismert részletekről is tud.

— Amikor a németek és a csendőrök mégis végre akarták hajtani a budapesti deportálást, akkor a kormányzó végre bátorságot vett, s fellépett ellenük. Katonai erővel — a testőrségével és

páncélos egységekkel — kiharcolta a csendőröket Budápestről.

Elmosolyodik. Láthatóan: megnyert csatát ünnepel.

— Amint mondtam: a viszonylag nyugodtabb időszak augusztus közepéig tartott, akkor ismét deportálásról szóló hírek kezdtek szállingózni. Akkor mi a Nunciatúrára összehívtuk a semleges országok követeit. Az apostoli nuncius ugyanis a diplomáciai testület doyenje is volt. A semlegesek: hát ugye az apostoli nuncius mellett a svéd követ: Danielsson úr, aztán a svájci ügyvivő, a spanyol ügyvivő és Portugália képviselője. A Dísz téri Nunciatúrán jöttünk össze velük, a jegyzőkönyvet is mi készítettük el. Kereken kimondtuk benne, hogy tűrhetetlen, ha kizárólag a származásuk miatt embereket a legyilkoltatásnak tesznek ki! Emlékszem: az egyik diplomata kelletlenkedett, hogy ez a fogalmazás talán túl erős, majdnem olyan, mintha azt írnánk, hogy „Uraim! Önök közönséges gyilkosok!” Azt válaszoltam ennek a diplomatának: „Bármilyen szomorú, de hát éppen *ez* a tény!” És a mondat benne maradt a szövegben. Ez tulajdonképpen egy jegyzék volt, amelyet másnap a nuncius és Danielsson svéd követ nyújtott át a magyar kormánynak. Ezúttal elég határozott, megnyugtató válasz érkezett.

Mire Angelo Rotta választ kapott erre a jegyzékre, a hadihelyzet gyökeresen megváltozott. Az angolszász erők inváziós frontja Európa nyugati peremén megszilárdult, kiterjedt. Róma (és a Vatikán) felszabadult. Javában zajlott a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő szovjet offenzíva, az úgynevezett Bagratyion-hadművelet. Augusztus végére szétmorzsolódott a Romániában bevetett német hadseregcsoporthoz, csupán töredékei szivárogtak át Erdélybe. Bukarestben lezajlott a fordulat... Horthy mindezt csak arra tudta kihasználni, hogy menessze végre a Sztójay-kormányt. Dehát ez is eredmény! Legalábbis az lenne, ha...

Most már október 15-e, az elvetélt „kiugrási kísérlet” és a sikeres nyilaspuccs felé tartunk.

— A nuncius különböző forrásokból tudta, hogy szeptemberben fontos tárgyalások kezdődtek a kormányzó szűkebb környe-

zetében, fegyverszünet létrehozása érdekében. Tulajdonképpen ezzel a kifejezett célzattal alakult meg Lakatos Géza kormánya is. Október első napjaiban aztán Horthy hívatta Angelo Rottát. Anélkül, hogy valami konkrétumot mondott volna, a célozgatásaiból meg lehetett érteni, hogy mire készül. Arról beszélt, hogy „ha történne valami”, úgy a családja számára a Nunciatúra oltalmát szeretné kérni. Monsignore Rotta természetesen igennel válaszolt. Majd — ha jól emlékszem, október 12-én, vagy 13-án — a kormányzó személy szerint engem hívott át. Közölte, hogy most már folyamatban van az a „valami” és megismételte a családjára vonatkozó kérést. És október 15-én este, azután már, hogy a rádióban elhangzott Horthy fegyverszüneti proklamációja, meg is érkezett hozzánk Horthyné, aztán a lezuhant Horthy István özvegye a kisfiával, és egy szobalány. 19-ig voltak ott nálunk, amikor aztán elvitték őket Horthyval és néhány magas rangú tisztjükkel együtt Bajorországba.

— Tehetett-e még valamit a Nunciatúra, amikor Szálasi került hatalomra?

— Egy sor kétségbeesett lépés, kísérlet... kevés eredménnyel. De az ember nem adhatja fel!

Ez az az időszak, amikor Auschwitzba már nem mennek vonatok, mert nincs vagon, nincs mozdony, a Nemzeti Felkelés Szlovákiáján keresztül nincs közlekedés — hamarosan Auschwitz sem lesz... De mennek — vánszorognak — tízezrével gyalogmenetben a budapesti zsidók a nyugati határszélen tátongó tömegsírok felé és a fővárosban, a Duna-parton ropognak a sortűzek... Ez a pokol elszabadulásának időszaka, amikor kitör a totális anarchia, amikor már válogatás nélkül, vallástól és származástól függetlenül is halál vár mindenkire, aki bárhol, bármiért gyanút kelt a nyilas fegyveresekben...

— A Nunciatúra lépéseket tett a kormánynál, hogy nyilvánítsa Budapestet „nyílt várossá”. Monsignore Rotta arra is elszánta magát, hogy elmenjen Szálasihoz, a „nemzetvezető”-höz. De Szálasi úr elutasította a javaslatot. Ő védelmezni akarta a fővárost. Kijelentette, hogy Hitler is ugyanúgy fogja védeni Budapestet, mintha német város lenne!... Hiábavaló volt minden érv. Aztán

44 karácsonya után megkezdődött Budapest ostroma. Akkor még egy kísérletet tettünk. Felkerestük a már körülzárt főváros magyar katonai parancsnokát, Hindy tábornokot. Értelmetlen, felelőtlen, bűnös dolog az ellenállás folytatása és kilátástalan is! De Hindy szerint: a katona dolga az, hogy harcoljon. Különben is: közelednek már a felmentő csapatok... A Disz tér alatti pincében, iszonyú körülmények között éltük át az ostrom heteit, hónapjait. 1945. február 3-án a nunciussal átbetorkáltunk a Disz térről a Várba, le a föld mélyébe, ott volt akkor a német főparancsnok, Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornok. Monsignore Rotta az emberek szenvedéséről beszélt, amiről természetesen a tábornok is tudott. Azt mondta: „Kérem, ha valaki át akar menni az oroszokhoz, felőlem mehet.” Dehát hogyan? A Duna jegén át?

Monsignore Verolino a Vatikánban, interjúfelvétel közben



Hiszen mindkét partról tüzet nyitottak volna arra, aki ott mozog! Én akkor nyíltan megkérdeztem: „Miért nem köt fegyverszünetet, tábornok úr?” Azt válaszolta, hogy ez túllépné a hatáskörét. „Dehát van rádiójuk! Kérjen felhatalmazást!” Ezt — érdekes! — megígérte. Talán meg is tette, de nem fegyverszünetre, vagy fegyverletételre került sor, hanem kitörésre, pontosabban: kitörési kísérletre, 1945. február 11-én este. Előzőleg még egy levélkét küldött át a német tábornok, hogy a hátrahagyott mintegy 11 ezer sebesültet a Nunciatúra oltalma alá helyezi. . .

Monsignore Verolino azután még egy ideig a Váci utcai zárdában lakott, majd mihelyt a háború véget ért, hazatért Rómába. Azóta csak egyszer járt Budapesten, átutazóban. Pár percre felugrott a Dísz térre, körülnézett — aztán továbbutazott.

Életének legsúlyosabb, legnyomasztóbb élményei kötik a mi fővárosunkhoz. Furcsa: az ilyen kötelék is elszakíthatatlan.

Egy naiv ember – bársonyszékben

(24 részlet egy végtelen beszélgetésből)

Mester Miklóssal 1977. február 28-án és április 17-én ültünk felvevőgép elé, budapesti, Veres Pálné utcai lakásán.

Azon kevesek közé tartozik, akiknek emlék-körképe igen tág: meglepő fiatalon került magas posztra, talán éppen azért, mert hallatlan ellentmondások sűrűsödtek benne.

A „start” időszakában találkozott Teleki Pállal, a tudóssal, aki józanul mérlegelte az ország társadalmi-gazdasági struktúrájának reformigényét, de hamarosan találkoznia kellett a politikus Teleki Pállal is, a konzervatív megmerevedettség machiavellista őrangyalával. Amikor a Teleki-vezette kormánypárt harsány jobboldalisággal próbálná kifogni a szelet a szélsőjobb vitorlájából: a kormánypártnak szüksége van „népből jött” új emberekre, így kerül be Mester Miklós a parlamentbe (1939). És amikor le kell számolnia azzal, hogy a MÉP-től, a kormánypárttól, Telekitől hiába vár földreformot, átáll Imrédy Béla új, szélsőjobboldali pártjába. Jó ideig meggyőződéssel hiszi, hogy az Imrédy-párt meghozza majd a földreformot. . . Mester Miklós tehát párthíve lesz a nyílt diktatúrára törő Imrédynek, a radikális zsidótörvényt alkotó Imrédynek, a hitleri német birodalomhoz való teljes elköteleződést hirdető, előkészítő Imrédynek. Ugyanakkor könyvet ír a nemzeti-ségi kérdés toleráns kezeléséről, s a könyve címlapján József Attila-verset idéz. Ugyanakkor szoros barátságba kerül a cionista Buk Miklóssal és több más cionista vezetővel is. Aztán államtitkárként tagja lesz a Sztójay-kormánynak, de bár az Imrédy-párt tagja, nem az Imrédy-pártot képviseli a Sztójay-kabinetben, amelyben éppen a mentőakciók egyik kulcsembere. . . Ma hetven-

öt éves. Töprengő ember. Sok-sok éven át (önként) mélyen hallgatott. Amikor megszólalt a kamera előtt: mindenképpen őszinte kívánt lenni.

Segíteni akarta a múlt mai szemmel való tisztázását.

Bár azt természetesen nagyon jól tudta, hogy a saját szemét nem cserélheti ki.

1. Kamera elé ülünk

Meglepett, hogy mennyire lámpalázás. És méginkább, hogy mennyire nem leplezi a lámpalázát. Meg is magyarázta.

— Nézze, kérem, immár több mint harminc éve nem szerepeltem a nyilvánosság előtt. 1944 óta. Illetve: 45-ben, 46-ban jónéhányszor a Népbíróság előtt, tanúként. Általában: a vád tanújaként. Talán nem is kell mondanom: ez a szereplés nem volt kedvemre való. Dehát nemcsak a törvény kötelezett rá, hanem magam is a kötelességemnek tartottam. Hiszen a többsége azoknak, akik tanúskodhattak volna, sőt: akik vádolhattak volna, 1945-ben már nem élt. Lelkiismereti kérdés volt számomra... olykor ugyan nehéz volt, mert a lelkiismeretem azt igényelte, hogy egyik-másik vádlottról olyasmit is valljak, ami a mentségére számított, illetve számíthatott volna... Nagyon frissek voltak akkor még az indulatok, nagyon sok volt még akkor az elszámolatlan tartozás... Azért vagyok kérem ilyen lámpalázás, mert számomra ma is lelkiismereti probléma ez az interjú... Tudom: ebben a pillanatban csak ez a holt gép, ez a filmkamera képviseli itt a nagy nyilvánosságot, dehát nem is erről van szó... Én, ugye, túl a hetvenedik születésnapomon... én tisztában vagyok azzal, hogy amit itt most elmondok, az filmen, hangszalagon túl fog élni engem... az megmarad, mint tanúvallomás... a történelem számára, az utókor számára... a magyar nemzet jövő generációi számára, hogy kissé fellengzősen fejezzem ki magamat... Szeretnék ezért pontosan fogalmazni. Amennyire telik tőlem. Amennyire az ismereteim az események pontos leírását megengedik. Mert az — ugye — biztos, hogy az egykori helyzetemnél fogva... az is-

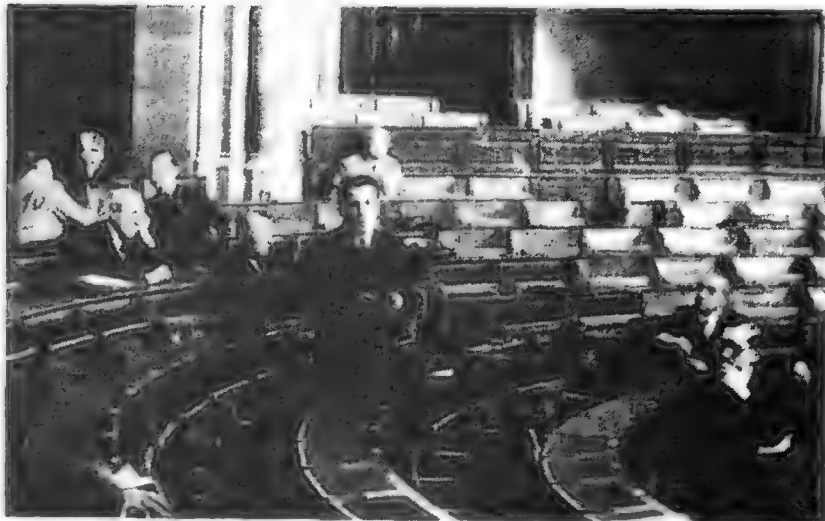
meretségi köröm révén is. . . Akkor is, ha egyesek naivnak ítélték, és sok esetben – ahogy később rájöttem — valóban naiv is voltam. . . Dehát egészen biztos, hogy nagyon sok mindent láttam, tudtam, nagyon sok titkot is — már ami annak idején titoknak minősült.

Dr. Mester Miklós az 1944. március 19-e után kinevezett Sztójay-kormány vallás- és közoktatásügyi államtitkára. Ennek a kormánynak egyetlen olyan tagja (leszámítva a külügyminiszter-helyettest és az egyik szak-államtitkárt), aki nem minősült háborús bűnösnek, miként Sztójay Döme vezérezredes, miniszterelnök, vitéz Rátz Jenő vezérezredes, miniszterelnök-helyettes, vitéz Imrédy Béla gazdasági „csúc”-miniszter, vitéz Jaross Andor belügyminiszter, vitéz Endre László és Baky László belügyi államtitkárok, Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter, Szász Lajos iparügyi miniszter, Kunder Antal kereskedelemügyi miniszter, Antal István vallás- és közoktatási, egyben igazságügyi miniszter. A névsor, amely joggal kiegészülhetne a második és a harmadik „vonalba” tartozó legfőbb állami tisztviselők, politikusok neveivel, még a történelem iránt kevésbé érdeklődők zömében is borzongást kelt. Ha másért nem, hát azért mindenképpen, mert ezek az emberek még 1944-ben is tudtak tülekedni magas posztért, ranglétrán való emelkedésért, címért, rangért, hivatalért, amikor pedig csak a vak nem látta, hogy hónapok vannak hátra az összeomlásig, a rendszer összeomlásáig és mennél magasabban áll valaki, annál nehezebb lesz számára a megmaradás — a szó mindenfajta értelmében.

Vagy akkor ez nem látszott ennyire? Nem így látszott?

A tülekedők között Mester Miklós volt a „naiv”. Vagy csak tette a naivitást? Megbújt a naivitás mögött? Hiszen bújócskát kellett játszania. Ő ugyanis meghatározott feladattal: a mentés feladatával került a Sztójay-kormányba. S azonos minőségben tagja maradt a Lakatos-kormánynak is.

— Már több mint 30 éve, hogy hallgatok, hogy — amennyire csak lehet — teljes visszavonultságban élek. Tudatosan vállaltam ezt az élet- és magatartásformát. Emlékszem: 1945-ben, vagy talán 46-ban? mindegy, közvetlenül a háború után, az élet — és a

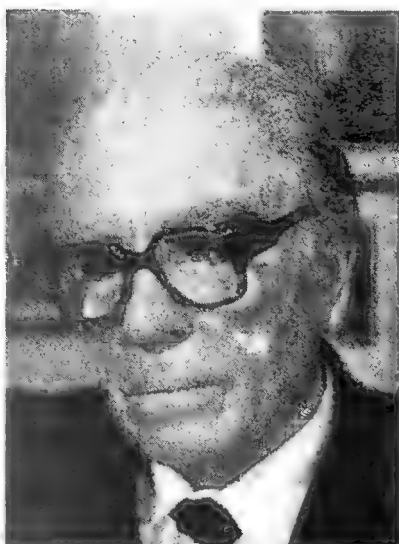


Mester Miklós a Parlamentben

Mester Miklós a 40-es években



Mester Miklós a 70-es években



politikai élet — újraindulásakor engem többen is hívtak, kapacitáltak, hogy jöjjenek! Vállaljak politikai szerepet! Mondták, hogy szükségük van rám. Éppen énrám, akiről... hát köztudott, hogy menteni igyekeztem, ami és aki menthető... De én mindig azzal hárítottam el a hívást, hogy: vigyázat! vigyázat! Igaz ugyan, hogy én nem ártottam, hanem mentettem, de akkor is benne voltam, benne éltem egy bizonyos politikai világban... Éppen azért kerülhettem abba a helyzetbe, hogy emberek megmentéséért cselekedhessem, mert az akkori vezető körökben ismertek, egyesek kedveltek, mások gyűöltek, de ezáltal benne voltam a nézetek körforgásában... Egyszóval 1945 után sokáig éltem abban a tudatban, hogy én csak kompromittálnám azt a politikai mozgalmat, csoportosulást, amelyben szerepet vállalnék. Lehet: ebbe belejátszott az a félelem, hogy valaki megvádol valamivel... hiába, ugye! „Aki a korpa közé keveredik...” Attól én nem féltem, hogy bármi váddal jogosan illethetne valaki is. De ha már védekezni kell... Most, utólag azt kell mondanom: szerencsém volt, ha akkoriban nem húzódom vissza, biztosan belekeverték volna valamilyen konstruált perbe, jól hangzott volna, hogy „összeesküdött a demokrácia ellen az imrédysta képviselő, Sztójay államtitkára!” — vagy efféle... De azt viszont nem szeretném, ha mindazt, amiről én tanúságot tehetek, le nem rögzíthetném! Ezért fogadtam el a meghívást erre az interjú-felvételre. És ezért is van lámpalázam.

2. Személyi adatok

1906-ban született, az Udvarhely megyei Rugonfalván. Szülei eredetileg cselédemberek, aztán néhány évig Amerikában dolgoznak, élére rakják a dollárokat, hazajöve — az első világháború utáni években — húsz hold földet vásárolnak. Közben a fiuk gimnáziumot végez, Budapestre kerül. 1937-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen történészként doktorátust szerez, 1925-től 1949-ig a Népies Irodalmi Társaság alkalmazottja, 1936-tól a Társaság egyetemi- és főiskolai diákokthónának igazgatója, 1950-ig.

1950-től a legkülönbözőbb munkahelyeken dolgozik: adminisztrátor a Horizont Könyvterjesztő Vállalatnál; Budapestről kitelepítve, Borsodban mezőgazdasági és erdőgazdasági munkás; aztán visszakerül a Horizonthoz. 1955-től 58-ig az Elektronikus Mérőkészülékek Gyárában, a szállítási osztályon dolgozik. Majd pedig a Magyar Könyvterjesztő Vállalatnál előadó 1966-ig, nyugdíjazásáig.

3. A német megszállás

— 1944. március 19-e, vasárnap. Én aznap délelőtt, már nem tudom hány órakor, a Magyar Színház erkélyén, az első sorban, középen ültem. A színpadon nagy asztal, az elnökségnek. A Magyar Megújulás Pártja — ahogy rövidítették: MMP —, vagyis Imrédy Béla pártjának az ülését tartották. „Antibolsevista gyűlés” — ez volt a hivatalos címe. Sem én, sem a körülöttem ülők nem tudtunk a már lezajlott tragédiáról. Nem tudtunk a német csapatok bevonulásáról, a már folyó letartóztatásokról. Az ülés hangulata — hogy is mondjam? — nyomasztó volt. A háborús események, ugye... Nagyon vártuk, hogy mit tudnak mondani a vezetők? Jól ráláttam a színpadra. Bejött Imrédy, a párt elnöke, aztán Rátz Jenő alelnök, Jaross Andor, Kunder Antal, aztán Rajniss Ferenc és Oláh György, mindkettő képviselő és újságszerkesztő, meg egy nyugalmazott tábornok: Vincze András. A beszédek részleteire természetesen már nem emlékszem. De a lényegre igen. Minden szónok egy általános frázist hangoztatott: „Győzelem, vagy halál!” Abban a történelmi pillanatban, amikor a front már igen közel volt Magyarországhoz, tulajdonképpen oktalan politika volt ez a rémítgetés... Ez volt az Imrédy-párt akkori fő jelszava. „Győzelem, vagy halál!” Jelzem: én ennek a pártnak voltam a tagja. A parlamenti képviselője. Az 1939-es választásokon kerültem be a parlamentbe, a kormánypárt programjával. De számomra a fő kérdés, a mindent eldöntő kérdés a földreform volt. A parasztság sorsa. Rá kellett jönnöm — naiv voltam, túl

későn jöttem rá —, hogy a kormánypárt vezetői semmiképpen sem akarnak földreformot. Egyáltalán nem akarják megreformálni a már rég korszerűtlenné lett gazdasági berendezést. Ezért kerültem szembe Teleki Pállal. Mikor Imrédy Béla — többekkel együtt — kilépett a kormánypártból és megalapította a saját pártját, a MMP-t, én csatlakoztam hozzá. Hittem Imrédy szociális érzékében, államférfiúi képességeiben, gazdasági szaktudásában, reformer törekvéseiben. Naivitás volt... Visszatérve a Magyar Színház-beli ülésre: én nagyon vártam egy Szakács Balázs nevű, csikszentmihályi kigazda felszólalását, akit jól ismertem, akinek a fia ott lakott a Vilmos császár út 55. szám alatti (*ma Bajcsy-Zsilinszky út*) Székely Diákotthonban, amelyiknek én voltam a vezetője... Szakács Balázs az Imrédy-párt Csík megyei vezetője volt, egyszerű ember, de igazi népszónok. És ő elmondta az ülésen, hogy Csík megyéhez már igen közel a front, olyan a megye, mint egy katonai tábor. Már viszik a fogatokat, a lovakat, már az övéit is elvitték. Azt mondta, hogy az emberek vágnak a békére. Ő megélte az első világháborút, amikor 1916-ban Csikból menekültek az emberek a román offenzívakor — ő most abban bízódik, hogy ez a tragédia románok és magyarok közt nem ismétlődik meg, hogy létrejön valamilyen megegyezés... Döbönt csend fogadta Szakács Balázs beszédét, amelyet később a MMP lapjai meghamisított szöveggel közöltek. Még Szakács Balázs beszélt, amikor egy rendőrtiszt... emlékszem, kard volt az oldalán és a rendőrsapkát is az oldalához fogta... valósággal lábujjhegyen jött be a színpadra, valamit Imrédy fülébe súgott, Imrédy súgva pár szót válaszolt is... A rendőrtiszt csendben kiment. Szakács Balázs befejezte a beszédét, azonnal szünetet rendeltek el. Talán egy perc sem telt el, máris elterjedt a hír, hogy Magyarországot megszállták a németek. Rövid szünet után Imrédy szól a színpadról. Csak pár mondatot. Hogy bizonytalan a helyzet, rendkívüli állapot, még nem lehet áttekinteni, legfontosabb a fegyelem, majd a tagok megkapják a megfelelő tájékoztatást. Bezárta a gyűlést. Hazafelé indultam, a Vilmos császár útra. Németet nem láttam. Repülőgépek húztak el felettem. Aztán az anyósom telefonált Bu-

dáról. Hogy a Széna-téren egy hatalmas tank áll, gyerekarcú németek a tank körül. Aznap még nem tudtam ennél többet.

— Nem sok, Mester úr!

— Jellemző a naivitásomra, ugye?

4. A második nap

— Március 20. Hétfő. Délelőttre telefonon behívtak az Imrédy-párt Teréz körút 24. szám alatti helyiségébe (*ma Lenin körút*) . . . az I. emeleten volt . . . rendkívüli pártértekezletre. Már az előszoba zsúfolásig volt; jöttek, akik érkezettnek látták az érvényesülés pillanatát. Akik sejtették, hogy most majd imrédysták kerülnek egy sor fontos állásba, minisztériumokba, főispánnak, alispánnak, polgármesternek, satöbbi. Az értekezletre csak a képviselők mehettek be — 25 képviselője volt a MMP-nak, szemben a kormánypárt 20-nál több képviselőjével —, meg az elnökség tagjai. Még az ülés előtt félrehívott Németh Andor Győr megyei képviselő, hogy jöjjenek vele, azzal odalépett Imrédyhez: „Bajcsy-Zsilinszkyt letartóztatták. Ellenállt, lőttek rá, súlyosan megsebesítve vitték el. A Várban német tankok, a csövük a kormányzói lakosztály felé néz. Mit tudsz erről, kérlek?” Imrédy idegesen felelt valamit, majd megnyitotta az ülést. Harsányan beszélt, főleg arról, hogy a kormánypárt az oka a helyzet ide fajulásának. A „megszállás” szót véletlenül sem ejtette ki a száján.

Dehát erről már mindenki tudott!

— Akkor már mindenki. Persze. De Imrédy nem beszélt a németekről. Csak a kormánypártot szidta, de bírálta a nyilasokat is. A Szálasi-pártot. Kijelentette, hogy a nyilasokkal lehetetlen közös frontot létrehozni. Mert Szálasi, meg a pártja egyeduralomra törekszik. Őket is szidta. Aztán kijelentette, hogy a kormányzó iránt lojálisnak kell lenni! Ezután Jaross beszélt. Ő már nyíltan szólt a megszállásról. Arról, hogy Magyarország elvesztette a szuverenitását, amin úgy lehet segíteni, ha egy németbarát kormány alakul. Ebben az esetben a németek kivonulnak és az ország szuverenitása helyreáll.

— Vajon ezt Jaross honnan vette? A németektől? Veesenmayertől?

— Veesenmayer neve ott el sem hangzott.

— Pedig Imrédy, Rátz, meg több más MMP-vezér akkor már járt nála!

— Ezt mi akkor nem tudtuk. Én semmi esetre sem. Bár... Na, majd rátérek. Most még — a rend kedvéért — elmondom a Rajniss felszólalását. Sürgette ő is a kormányalakítást. Hogy enélkül nagyon nagy baj lesz! Azt mondta: a Pavelič horvát csapatai készen állnak, hogy bevonuljanak Magyarországra. Egy kisebb horvát alakulat be is jött már a Muraközbe, de kiharcolták. Nyilván a németek... Tiso szlovák egységei felvonultak a határra. Romániáról azt mondta, hogy ott még nem vonultak fel ellenünk, mert a csapataik zöme kint van a keleti fronton, de ha még pár nap eltelik, s nem alakul meg az új kormány, akkor Antonescu is beavatkozik. Én is felszólaltam. Én arról beszéltem, hogy a MMP most nagyon erősen előtérbe kerül. De senki se gondolja, hogy ezt a MMP a saját erejének köszönheti! Ez csakis a külső tényezőre vezethető vissza! Mindenki megértette, hogy a németekre gondolok. Rajniss rám kiabált: „Mi ez, kérem? Mi van emögött?” Ráfeleltem: „Ez csak ténymegállapítás!” Azzal folytattam, hogy helyeslem a szolidaritást Horthyval. Részletesen is ki akartam fejteni a nézetemet, azt, hogy most össze kellene fognunk a kormánypárttal. De erre már nem volt idő. Miközben beszéltem, Rátz Jenő egyre az óráját nézte. Halkan beszélgettek is Imrédyvel. Imrédy aztán bezárta az ülést. Idegesen jött Rajniss felé, akinek én a közelében álltam. Amikor Imrédy odaért Rajnisshez, azt kérdezi tőle: „Mondd csak, ki állította össze azt a listát a letartóztatottakról?” Rajniss intett neki, hogy ne olyan hangosan! És halkan, sűgva felelte, de én világosan hallottam: „Baky!” Ez volt számomra az első utalás rá, hogy Baky László kifejezetten a németek embere. Akkor még nem sejtettem, hogy rövidesen mennyi dolgom lesz vele... Közben Rátz Jenő egyre csak noszogatta Imrédyt: „Menjünk már, Béla, mert elkésünk!” Egyik ingerültebb volt, mint a másik. Elsiettek. No, az előbb, amikor Veesenmayert

említette, ez jutott az eszembe: hozzá siethettek. Ha az apró jeleket jobban összerakom, rájöhettem volna akkor is.

— Ez történt március 20-án.

— Igen, hétfőn.

— Lépjünk eggyel tovább!

5. „Pisztolyt hordjatok!”

— Szóval március 21-e, kedd. Délelőtt. Említettem: a Vilmos császár út 55-ben laktam, az I. emeleten. Ülök délelőtt az irodámban, látom, hogy az ablakom előtt két férfi halad el. Látszott, hogy igen gondterheltek. Az egyiket jól ismertem: Molnár Endre volt, statisztikus, demográfus, jó viszonyban voltunk. A Statisztikai Hivatal csak kiegészítő személyként alkalmazta, státuszba kinevezni a származása miatt nem lehetett. Molnár a kisebbségi statisztika terén úttörő munkásságot fejtett ki, több tanulmánya jelent meg. Ő volt az egyik látogatóm. A másik: egy magas, tekintélyes megjelenésű, barna ember. Bemutatkozott. Komoly Ottó volt, a Cionista Szövetség elnöke. A nevét ismertem: mérnök, kiváló építész. Könyvet is írt, főleg a szép családi házak építéséről. Korábban is több cionistával voltam jó ismeretségben. Mozgalumokat jószándékú nemzeti mozgalomnak ítéltam. Komoly és Molnár mindjárt kereken elmondták: arra szeretnének felkérni, hogy közvetítsem a kérésüket Imrédy Bélához.

— Milyen kérést?

— Hogy ők a Pesti Izraelita Hitközség megbízásából, de tulajdonképpen az egész magyar zsidóság nevében kívánnának tárgyalni Imrédyvel. „Miért éppen Imrédyvel? – kérdeztem. — Mi történt?” Az történt, hogy a Síp utcában, az Izraelita Hitközség székházában megjelentek a németek, SS-tisztek, közölték a hitközség vezetőivel, hogy ezentúl ők, vagyis a németek rendelkeznek a magyar zsidósággal. Azt mondták Komolyék: tartanak tőle, hogy deportálni fogják a zsidóságot. Dehát ők magyar állampolgárok! Tudják ők jól, hogy most igen nehéz a helyzet, hogy Magyarország helyzete rendkívül nehéz. Elviselnek bármilyen

megszorító intézkedést, de itt! Magyarországon! Ne szolgáltatassák ki őket külföldre! És azért akarnak éppen Imrédyvel beszélni, mert Imrédynek döntő szerepe van és lesz, Imrédynek olyan jók a kapcsolatai a németekkel, hogy ő most posszibilis politikus. Természetesen vállaltam. . . Kértem, hogy másnap reggel jöjjenek el a válaszáért. Ezzel elmentek. . . Vívódtam, hogy most mitévő legyek? Titokban próbáljak beszélni Imrédyvel? Négyszemközt? Vagy pedig teljes nyíltsággal? Gyalog mentem a Vilmos császár útról a Teréz körút 24., a párthelyiség felé. Csak mire odaértem, csak akkor döntöttem el, hogy én nem diplomatáskodom, nem titkolózom. Túl nagy volt a tét. Felmentem az emeletre. Tömve az előszoba, tömve a nagyterem. Csupa hivatalra váró! . . . Imrédy bent volt a szobájában, nagy asztal mellett. Körülötte a párt elnökségének a tagjai, csupa nyugállományú tábornok, persze civilben. Nagy vitában voltak. Odaállok Imrédy elé. „Na mi van?” Erre én elmondtam az egészet, pontosan úgy, ahogy Komoly Ottótól és Molnártól hallottam. És még hozzátettem: „Itt most sok százezer emberről van szó!” Amíg beszéltem — erre igen jól emlékszem, mert ez élmény volt számomra —, Imrédy lehajtotta a kopasz fejét, az asztalt nézte. A többiek közbe-közbeszóltak! „Miezt, kérem? Nevetséges!” — meg ilyeneket. De én Imrédytől vártam a választ. Amikor befejeztem, felemelte a fejét, széttárta a karját, azt mondta: „Sajnálom, nem tudok foglalkozni ezzel az ügygel.” Mire jómagam: „Hát én is sajnálom. Elviszem a választ, mást sajnos nem tehetek.” Köröskörül nagy zsidobongás. „Van nekünk más gondunk is! Kik érdekelnek a zsidók?” És a többi. Már mennék, de látom: Imrédy feláll, mielőtt ellépne az asztalától, kihúzza a fiókot, idegesen kivesz onnan egy pisztolyt és zsebre vágja. Furcsán nézhettem rá. . . Ő erre odaszól: „Mit csodálkozol? Nem kell ezen csodálkozni! Ajánlom neked is, és ajánlom mindnyájatoknak, pisztolyt hordjatok!” . . . Másnap reggel közöltem a negatív választ Komoly Ottóékkal. Nagyon letörtek. Emlékbe mindketten otthagyták egy-egy tanulmányukat, dedikálva. Kértek, hogy legalább én segítsek. Én?! Hát ha benn is vagyok az Imrédy-pártban, annak semmi valószínűsége, hogy én valamilyen szerephez, komolyabb szerephez jutnék. De ők erősítették, hogy

nézetük szerint igenis, komoly szerepem lesz! Na, jó. Ha úgy hozná a sors, én megteszem, ami tőlem telik, ezt megígérhetem. Délután... ez, ugye, március 22-e, szerda! Igen! Délutánra megint rövid pártértekezletet hívtak össze. Imrédy bejelentette, hogy megalakult a Sztójay-kormány. Csalódott volt. Ő akart volna miniszterelnök lenni. Aminthogy Rajniss pályázott a kultuszministerségre. Viszont mégis: a MMP három kulcsfontosságú tárcát kapott. Nemsokára Imrédyből közgazdasági miniszter lett. Rajniss viszont csak Szálasi kormányában jutott tárcához.

— És ön, Mester úr?

— Én?!

— Ön is bekerült a Sztójay-kabinetbe!

— Az később volt. Jóval később. És én nem az Imrédy-párt képviselőjeként kerültem a kormányba.

6. Hogyan lett ön államtitkár?

— No, ez nem olyan egészen egyszerű. Egyszerűbb lenne elmondanom, ha akkor felírtam volna egy noteszba, naptárba a sok mindenféle találkozást, beszélgetést... De tulajdonképpen, ha nem is a pontos dátumokra, az események sorára elég pontosan emlékszem. Először is: március 23-a, vagy 24-e lehetett, a Vigadó-Kioszkban ültem és odaült hozzám egy ismerősöm, Albrecht Dezső képviselő, az Erdélyi Párt ügyvezető alelnöke. Ez az Erdélyi Párt voltaképpen a kormánypárthoz tartozott, de mégis megtartott valamelyes különállást, s én, mint szintén erdélyi, de egyébként is, sokukkal jóban voltam. Albrecht szemrehányóan kezdte: „Kérlek, az mégsem volt helyes, hogy Imrédyék oda mentek!” Bámultam: „Hová?” Albrecht: „Hát Veessenmayerhez! Van ennek az országnak államfője, őhöz kellett volna menniök először!” Hát persze. Ezért sürgette Rátz Jenő Imrédyt március 20-án! Amint már említettem... Dehát akkor hallottam ezt először és szörnyen felháborodtam, Albrecht alig tudott lecsillapítani, hogy isten ments! — nehogy most Imrédyhez rohanjak szemrehányolni, mert akkor ki kell vallanom a hír forrását! Nyeltem.

Aztán Albrecht még a következőt mondta: „Felajánlották az Erdélyi Pártnak a vallás- és közoktatási minisztériumban a politikai államtitkári állást. De mi ezt nem fogjuk betölteni. Tebenned megbízunk, vállald el!” Arra se jutott időm, hogy komolyan töprengjek az Albrecht javaslatán, alighogy hazamentem: cseng a telefon, Zsindely kéri, hogy sürgősen keressem fel.

— Zsindely Ferenc?

— Ő. Igen. Nyugalmazott miniszter, Kállay Miklósnak közeli embere, Keresztes-Fischernek is, nagy befolyása volt a kormánypártban. Na, most egy kis kitérő... Hát én, mint kezdő ember, kapcsolatba kerültem először is Zsindelyné Tüdös Klárával, aki a népi kollégiumi mozgalmaknak... Népi írók, falukutatók, népművészet, népzene is... Mindezt lelkesen támogatta, saját maga is, mint iparművész, mint színházi kosztümtervező igen sokat tett... Így aztán összeismerkedtem a férjével is, aki sokkal konzervatívabb felfogású volt a politikában, mint a felesége, de ugyanakkor támogatta a népi mozgalmat... Engem Zsindely Ferenc hozott be a politikai életbe. Az ő javaslatára kaptam 1939-ben képviselőjelöltséget. Amikor aztán a földreform elmaradása miatt átléptem az Imrédy-pártba, a kapcsolatunk kissé elhidegült. De ha engem Zsindely hív, világos, hogy megyek! Az Akadémia utcába hívtak, ott volt a kormánypárt székháza. Az Akadémia utca és a mai Beloianisz utca sarkán. Azt mondta Zsindely: „Bántott, amikor otthagytad a pártot. És lám, milyen csodálatos az élet, most az a nagyszerű, hogy te az Imrédyéknél vagy!” Hát ez meglepett. Miért olyan jó ez? „Azért, mert meg kell menteni a Győrffy Kollégiumot!”

Miért? Mi a baj vele? — Hát, ugye, köztudott, ez a kollégium a népi, főleg parasztszármazású fiataloknak, egyetemistáknak volt a fellegvára, a baloldali fellegvára! Én akkor is tudtam, de Zsindely és felesége is tudták, hogy a kollégiumban sok a kommunista. Nem tudtuk, hogy a kommunista párt tagjai-e, de azt tudtuk, hogy határozottan kommunista nézeteket vallanak. Nem is kevesen. Zsindely elmondta, hogy az új kormány most sorra tiltja be a lapokat, oszlatja fel a különböző szervezeteket, intézményeket záratnak be, satöbbi. Ez a sors vár a Győrffy Kollégiumra is. És eb-

ből kifolyólag esetleg még ő és a felesége is bajba kerülhetnek, mert közismerten a kollégium patronálói voltak. Azt találta ki, hogy miniszteri biztost kell a kollégium élére kinevezni, ami látszólag megszünteti a kollégisták autonómiáját. És, hogy kormánypárti embert Zsindely most erre nem javasolhat, vállalom el én a miniszteri biztosságot. Természetes, hogy vállalom! Mire Zsindely: hogy ő még ifjúkorából barátságban van Jaross Andorral, az új belügyminiszterrel, „Bandi”-ként emlegette, vele simán elintézi. Megint csak közbevetve mondom el: később elég gyakran találkoztam a kollégistákkal, Kardos Lászlóval is, aki az igazgatójuk volt, másokkal is. Akkoriban Milotay István az Új Magyarországban durván nekirontott a Győrffy Kollégiumnak, azt sikerült leállítanom. Jóval később, szeptemberben, több győrffystát letartóztattak, azokért kellett közbenjárni, de mondom: ezek már későbbi dolgok. Csak azért mesélem el, mert ez mind hozzátartozik azoknak az időknek a levegőjéhez. . . . Amikor a miniszteri biztosságot már letárgyaltuk, elmondtam Zsindelynek az Albrecht javaslatát, a kultuszállamtitkárságot. Zsindelynek tetszett a gondolat. „Nagyon is hasznos lenne!” Mindjárt átvitt Lukács Bélához, aki a kormánypárt elnöke volt, nagy befolyású ember, a kormányzóval is rokonságban. Lukács mindjárt kijelentette: „Kitűnő elgondolás! Támogatlak!” És akkor Zsindely, meg Lukács megbeszélték: én éppen alkalmas lennék arra, hogy az Ambrózy Gyula bizalmi embere legyek a kormányban.

— Ismét egy új név. . .

— De ezzel a névvel sokszor találkozunk majd a továbbiakban. Ambrózy volt a kormányzói kabinetiroda főnöke. A kormányzó-ság esze. Ambrózy mindent tudott. Ő mondta meg Horthynak, hogy ki az, aki audienciára jön és mit kell neki mondani. Ő írta a leveleket, a beszédek, a memorandumokat. Ha 1944-ben, hatalmának megingása idején Horthy mégis . . . öreg kora és szerény tehetsége ellenére is viszonylag férfiasan tudott viselkedni, abban döntő szerep jutott Ambrózy Gyula befolyásának. Ambrózyénak és Bethlenének. De Ambrózy jelentőségét általában kevésbé ismerik. Egyszer. . . itt már sorra került az én államtitkárságom ügye. De még valamit tisztázni kellett. Annak idején — ugye —



Ambrózy Gyula



Bereczky Albert

Zsindely Ferenc



Zsindelyné Tüdös Klára



egy-
es miniszteriális posztok esetében nagy jelentősége volt a vallási hovatartozásnak. A vallás- és közoktatási miniszter általában katolikus volt. A politikai államtitkár református. Ez rendben is lett volna, mivel én református vagyok. De mielőtt elfogadnám a kinevezést, tudnom kellett a református egyház véleményét! Éppen akkor jött el hozzám Bereczky Albert, aki a Pozsonyi úti templom lelkésze volt. Kértem, hogy beszélje meg az ügyemet Ravasz László püspökkel. Nyomban felkereste, aztán hozta vissza az üzenetet: Ravasz püspök nagyon is helyesli a dolgot! Sőt: Bereczky egy füst alatt beszélt a Gestapo előtt bujdosó Tildy Zoltánnal is, aki református lelkész volt és amellet az akkor illegálissá lett Kisgazdapárt elnöke. Akit Bereczky rejtett el a megszállás napján. És Tildy is helyeselte, ha belépek a kormányba.

— Találkozott ön akkoriban Tildyvel?

— Ha jól emlékszem: háromszor. De az első személyes találkozás augusztusra esett.

— Most még csak márciusnál tartunk.

— Igen. Még az államtitkárság dolgához tartozik... Április első hetében lehetett, megint volt egy érdekes látogatóm... Elmondjam?

— Ha ide tartozik!

— Dr. Csomoss Miklós. Orvos. Ilyen... politikailag is aktív ember. Ismertem elég régről, főleg a népi mozgalom különböző összejöveteleiről, a Bartha Miklós Társaság vitáiról... Csomoss doktor bizalmas kapcsolatban volt a Revíziós Liga igazgatójával, dr. Fall Endrével, akinek viszont az egyik legjobb barátja Bajcsy-Zsilinszky Endre volt. Sok név, sok egyesület, szervezet... A maiaknak talán már mind idegen név, de hát a történelem embereken keresztül és szervezetekben, intézményekben bonyolódik, kénytelen vagyok neveket is említeni... Talán nem is tartozik ide egészen, de elmondom, megint csak a légkör illusztrálására... Bajcsy-Zsilinszky, amikor március 19-e reggelén a németek már lötték a lakása ajtaját, még telefonált néhány barátjának. Fall Endrének is: „Bandi! Azonnal menekülj! Itt vannak a németek!” A lövöldözés is behallatszott a telefonba. Fall azért került veszélybe, mert ő volt az egyik irányítója annak a titkos diplomáciai há-

lőzatnak, amelyik a semleges országokban működött és a szövetséges hatalmakkal igyekezett valamilyen fegyverszüneti megállapodásra jutni. Ezt elsősorban a Revíziós Ligának a külföldi „titkárai” intézték, zömmel Teleki Pál egykori munkatársai, tanítványai. Hát erről, akármilyen titkosan is történt, tudhatott egyet-mást a Gestapo. Így Fall a Bajcsy-Zsilinszky telefonja után nyomban felhívta dr. Csomoss Miklóst, aki részt vett az ő tevékenységében. Akkoriban még kevés autótulajdonos volt, de Csomossnak volt kocsija, elrobogott Fallért. A Döbrentei téren találkoztak, onnan levitte előbb Kisújszállásra, majd pedig Felsőgödre, özvegy Szudy Elemérné villájába. Később magam is jártam ott kint Fall Endrénél, sikerült az üzeneteit továbbítani a börtönbe Bajcsy-Zsilinszky Endréhez. Fall ott Felsőgödön maradt végig, néhány évvel 1945 után hunyt el. Dehát ez csak kitérő volt, ugye...

— És volt ennek kapcsolata az ön kinevezésével?

— Volt kapcsolata! Nagyon is jelentős!

— Éspedig?

— A Revíziós Ligának, amelynek Fall Endre volt az igazgatója, Herczeg Ferenc volt az elnöke. Az író. Ahogy akkor mondták: az írófejedelem. Amolyan „dísz”-ember a Liga élén, de időnként bele is folyt az ügyekbe. Mindenről referálni kellett neki. Nem ide tartozik, hogy Herczeg Ferenc írói pályafutását értékeljük, ide csak az tartozik, hogy Herczeg sokkal közelebbi embere volt a kormányzónak, mint ahogyan az általában ismert. Bizonyos tekintetben Horthy jobbkeze volt. Nem tudom, régebben is így volt-e, 1944-ben feltétlenül. Egyszóval: Csomoss Miklós referált Herczegnek Fall Endre megszöktetéséről, elrejtéséről. Egy füst alatt referált Herczegnek énrólam is. Hogy jól ismer, hogy megbízik bennem. Hogy egyáltalán nem a németek, a nácik oldalán állok. Mikor aztán elsőízben voltam Horthynál, kijelentette: azért beszél velem nyíltan, mert engem Herczeg ajánlott be nála és amit Herczeg mond, az őelőtte szent!...

— Eszerint tehát az ön ajánlója: az Erdélyi Párt, továbbá Zsindely Ferenc és Lukács Béla, aztán Ravasz László, aztán Herczeg Ferenc...

— Végül is 1944. április 30-án történt meg az államtitkári kinevezésem.

— Hány éves volt akkor, Mester úr?

— 38 éves voltam éppen.

7. Bemutatkozások

— Amint a kinevezésem megtörtént, elmentem Ambrózyhoz. Ugye: említettem, hogy ő volt a kormányzói kabinetiroda főnöke, a kormányzóság esze. És hogy Zsindely, meg Lukács Béla az első pillanattól kezdve azzal az elgondolással egyengették az én államtitkári kinevezésem útját, hogy én majd Ambrózy bizalmasa legyek a kormányon belül. Nahát ez elég furcsa szituáció, ugye? A kormányzó kinevez egy kormányt — nemcsak a miniszterelnök kinevezéséhez kellett a kormányzó, de minden egyes miniszter és államtitkár kinevezéséhez is kellett az aláírása. Sőt, még jóval lejjebb is. Tehát itt volt egy Horthy által kinevezett kormány, és a kormányzóságnak ugyanakkor külön „bizalmasai” voltak a kormányon belül. Nemcsak én: ilyen bizalmas volt bárcziházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár, a minisztertanács ülések jegyzőkönyvének a vezetője, némileg ilyen „bizalmas” ember volt a külügyminiszter állandó helyettese: Arnóthy-Jungerth Mihály is, más részről viszont a németeknek is voltak beépített embereik a kormányban, olyanok, akik a Sztójay-kabinet amúgyis egyértelmű németbarátságán, németekkel való kollaborálásán túlmenően különleges jó viszonyban voltak Veesenmayer követtel, vagy — mert az megint egy másik „vonal” — Winckelmann tábornokkal, a magyarországi SS-csapatok és rendőri szervezetek főparancsnokaival. Ami engem illet — nincs benne szégyellni való —, én Ambrózynak voltam a „beépített embere”, tehát voltaképpen Horthynak. És azt se tagadom, mert ha igaz is, hogy az 1919-es szegedi Horthyval nem tudtam rokonszenvezni, ha végső soron Horthyt és az egész rendszerét nagy mértékben felelősnek tartom azért a helyzetért, amely 1944-re bekövetkezett, de viszont az 1944-es

Horthyban én sok jószándékot és segíteni akarást láttam és efelett sem lehet szemet hunyni.

— Ismerte Horthyt korábban is?

— Személyesen nem. 1944. március 19-e előtt velem Horthy szóba sem állt volna, márcsak azért sem, mert a földreform híve voltam és ezt a parlamentben is nyíltan hangoztattam, ugyanúgy azt is, hogy pártoltam a nemzetiségi egyenjogúságot. Erről könyvet is írtam, 1936-ban jelent meg, az első oldalán egy József Attila-idézettel. Egyszóval: a német megszállás előtt én túl radikális lettem volna a konzervatív Horthynak.

— És Ambrózynak?

— Ő is konzervatív volt. Mint ahogy Herczeg Ferenc is. Nem is beszélve gróf Bethlen Istvánról, aki — ha akkoriban bujkált is a Gestapo elől — állandó szoros kapcsolatban volt Horthyval és éppen akkoriban döntően fontos volt az ő befolyása. Azt szeretném mondani, hogy a konzervatív világ számos képviselője, aki korábban egyáltalán nem mutatkozott érzékenynek a szociális problémák iránt, sőt teljesen érzéketlen volt azok iránt, ezekben a vészes-súlyos időkben nagyon szépen, nagyon jól vizsgázott emberiességből. Amikor április 30-án államtitkár lettem, nyomban felmentem a Várba Ambrózyhoz. Hamarabb mentem őhöz, mint Antal Istvánhoz, akinek a minisztériumába kerültem.

— Ambrózy bizalommal fogadta önt?

— Teljes bizalommal, az első perctől kezdve. Mindketten tudtuk, hogy ugyanazt akarjuk. Akkor már, ugye, az embertelen zsidóellenes rendeletek egész sorozatát hozta meg a Sztójay-kormány. Ambrózy kijelentette: ami most a zsidókkal történik, az a legnagyobb szerencsétlenség Magyarország számára. Azt mondta: háborúba már belesodródtunk máskor is. De arra, hogy itt népiirtást végezzenek, arra nem volt példa a magyar történelemben. Ez nemcsak a zsidókra nézve tragédia, hanem az egész magyarságra nézve is!

- Ez volt Horthy véleménye is?

— Néhány hét múlva már egész biztosan. De az első jelentkezésemkor is nagyjából így nyilatkozott.

- Mikor volt az?

--- Május legelején, röviddel akinevezésem után.

Akkor még nem kezdődött meg a deportálás?

Nem, de jöttek már hírek arról, hogy főleg Kárpátalján milyen iszonyatos módszerekkel viszik gyűjtőtáborokba az embereket. A kormányzó nagyon nyomott hangulatban fogadott. Kijelentette: ő mindent tud rólam, de most még az se számít, hogy én a földreform híve vagyok, ő pedig nem. Rólam sokfelől kapott információt, de ha egyedül Herczeg Ferenc informálta volna, neki az is elég, mert amit Herczeg mond, az őelőtte szent. Azt mondta: legyen a bizalmi emberük abban az egyetlen kérdésben, ami most fontos, tudniillik: emberek megmentésében. Dolgozzam együtt Ambrózyval. Menjek el a fiához is: ifj. Horthy Miklóshoz. Csak ezekről a dolgokról beszélt, kultúrpolitikáról persze egy szót se. Reám egy sértődött, megalázott ember benyomását tette. Szidta Endre Lászlót és Bakyt, hazaárulóknak nevezte őket, eladták magukat a németeknek — mondta. Meg, hogy neki nincs olyan hatalma, amilyen azelőtt volt. De nem tűri, hogy bántódása essék olyan nagy művészeknek, mint például Rózsahegyi Kálmán, vagy hogy a Bajor Gizi családjának essék bántódása. Legyen ezekre gondom! Azt is megmondta, hogy minden elveszett, a háború is, de abban reménykedik, hogy a Kárpátokban valahogy meg lehet állni és kapcsolatot lehet majd teremteni a nyugati szövetségesekkel. Szerinte Magyarországot nem éri az a nagy csapás, hogy harctérre váljék. Beszélt a finnekről, akik harcolnak, pedig reménytelen a helyzetük. Érezhető volt, hogy a finn helyzet erősen foglalkoztatta. Mondott egy érdekes dolgot, ami megdöbbenített. Nem hiszem, hogy ő találta volna ki. Azt mondta: mi elvesztettük a becsületünket, mert tűrjük a német beavatkozást a belpolitikánkba. Bezzeg a finnek nem engedték, hogy a németek a belügyeikbe beavatkozzanak. Én nem akartam akkor vitatkozni vele, de az, hogy egy olyan nagy csapásra, amilyen a német megszállás volt, a magyarság nem egységesen reagált, hogy nem egységesen ítélte azt el és állt szemben azzal, az bizony az előző magyar kormányok hibája volt és így a kormányzóé is. Dehát benne nyoma sem volt valamilyen önkritikus álláspontnak...



Ifj. Horthy Miklós (Liebmann Béla felvétele)

— Az ön minisztere: Antal István nem sértődött meg, amiért ön hamarabb ment Ambrózyhoz, mint őhozzá?

— Nem. És ezt én Antal javára írom. Később is: amikor látta, hogy én milyen sűrűn járok fel a kabinetirodába, nem féltékenykedett, nem kérdezte, hogy mit intéztem ott. Pedig tudta ő, nagyon jól.

— Bizonyára Antallal is volt egy ilyen „bemutatkozó” beszélgetése.

— Természetesen. Megegyeztünk abban, hogy kultúrpolitikai kérdésekben most nem sokat tehetünk. Elfogadta, hogy a legfontosabb: menteni, ami menthető.

— Mester úr! Melyik magyar minisztérium volt illetékes 1944-ben a zsidók ügyeiben?

— A Belügyminisztérium.

De egy sor beszélgetésből, egy sor iratból az derül ki, hogy például az akkoriban létrehozott Zsidótanács tagjai önhöz jártak, önnel tartottak kapcsolatot. Miért?

— Mert Endre László, aki belügyi államtitkárként a zsidó-ügyekben illetékes volt, egyáltalán nem volt hajlandó tárgyalni velük. Nem is fogadta a Zsidótanács tagjait.

— Dehát miről lehetett volna, miről kellett volna tárgyalni?

— Elsősorban a mentesítésekről.

— Arról tehát, hogy X vagy Y mentesüljön a zsidókat... a többi zsidót sújtó intézkedések alól?

— Valóban: eleinte csak erről volt... csak erről lehetett szó.

— Egyáltalán: kinek állt jogában kivételt tenni valakivel?

— Július elejéig a belügyminiszter volt illetékes. Jaross Andor belügyminiszter alá is írt minden mentesítési kérvényt. Legalábbis azokat, amelyeket én továbbítottam hozzá, az illetőnek a kulturális, vagy tudományos és egyéb érdemeire való hivatkozással. Csakhogy Bakó és Endre László elszabotálta a dolgot. Ha már mást nem tehettek, akkor visszatartották a Jaross által aláírt mentesítést. Az volt a trükkjük, hogy csak akkor adták ki az iratot, amikor az illetőket már deportálták. Mondok erre példát is. Például Mohácsi Jenő, kitűnő író, műfordító. Ő fordította Az ember tragédiáját németre. A feleségétől tudtam meg, hogy mire a mentesítése megérkezett, Mohácsit már elvitték. Vagy Mansfeld Géza esete. Pécsi orvos volt, kiemelkedő tudós. Jaross aláírta a mentesítését, Endre elsüllyesztette. Elvitték. Aztán például... Eljött hozzám Zárday Imre, aki a szegedi egyetemen egyik munkatársa volt Rusznyák István professzornak. Rusznyák pedig a legközelebbi barátja volt Szent-Györgyi Albertnek, a Nobel-díjas tudósnek. A biokémikus Szent-Györgyi és a belgyógyász Rusznyák szorosán együtt dolgoztak. Zárday felhozta Rusznyák és egy másik szegedi orvosprofesszor: Purjesz Béla mentesítési kérelmét. Jaross aláírta az iratokat, ezt kivételesen sikerült azonnal elintézni, aztán Zárday vitte le őket. Rusznyák és Purjesz akkor már a gyűjtőtá-



Purjesz Béla orvosprofesszor



Rusznyák István orvosprofesszor



Faust Imre

borban volt. Amikor a táborparancsnok csendőrtisztnek odaviték a mentesítéseket, az egyszerűen szétlépte. Zárday kétségbeesve jött vissza hozzám. Hát már a magyar belügyminiszter aláírása sem elegendő?! Álltam tehetetlenül. Beszéltem Ambrózyval. Antal Istvánnak is referáltam. És Antalnak érdeme: ezek után lehetővé tette, hogy amikor a minisztertanácsban ezek az ügyek napirendre kerültek, ott én lehettem a kérdés előadója a minisztérium részéről!

— Az a minisztertanács június végén volt, ha nem tévedek.

— Június 21-én.

— Addig még sok víz lefolyt a Dunán...

— Igen. És mintegy négyszázezer embert vittek el Auschwitzba. És akkor már azt is tudni lehetett, hogy az Auschwitz név mit jelent.

— Korábban nem volt nyilvánvaló, hogy a deportálás mit jelent?

— Nem. Egy ideig nem volt az egyértelmű.

— Vagyis nem volt egyértelmű, hogy a deportálás célja a megsemmisítés?

— Csak az volt kezdettől világos, hogy valami szörnyűség kezdődött el.

8. „Sápadt arc, feldúlt lélek...”

— Május 10-én Ravasz László református püspök, aki a református egyháznak a tényleges feje volt, felkereste Sztójay miniszterelnököt. Én, mint protestáns államtitkár, vele mentem. Nem folytam bele a megbeszélésbe, de ott ültem Ravasz mellett, szemben Sztójayval, és azt kívántam kifejezésre juttatni, hogy szolidáris vagyok Ravasz Lászlóval. Ravasz azt követelte, hogy ne történjék embertelenség, barbárság! Elsősorban a megkeresztelkedettek érdekében szólt. Ő természetesen azokért emelt szót, akik református hitre tértek. Azokhoz szerinte hozzányúlni nem szabad! De volt ennek a kérdésnek egy másik oldala is. Végül is: Magyarország háborúban állt, az emberek bevonultak katonának.

Sokan voltak olyan magyar állampolgárok is, akik kint dolgoztak Németországban. Úgy tűnik, hogy a németeknek ez nem elég, követelik, hogy a zsidóságból is kapjon Németország munkaképes embereket. A munkaképes korú zsidó férfiak zöme akkor már itthon is munkaszolgálatos alakulatokban volt. Tehát ezekből követelnek a németek. Ravasz László azt hangsúlyozta, hogy ezeket az embereket emberséges módon kell kezelni. Ugyanúgy kell bánni velük, mint azokkal a magyarokkal, akik már kint dolgoznak Németországban. Ezt követelte Ravasz. Csakhogy hamarosan ismét felkereste Sztójayt és most már adatokat hozott! Arról, hogy itt egészen másról van szó! Hogy visznek ki öregeket is, és gyerekeket is! És ez embertelen eljárás! Sztójay azt felelte: a zsidóknál olyan erős a családi kötelék, hogy nem szabad a családokat egymástól elszakítani. Nagyjából ugyanebben az időben jártam Esztergomban is, Serédi hercegprímásnál. Én akkoriban nagyon sok sápadt arcú, feldúlt lelkű emberrel találkoztam. Ilyen volt a hercegprímás is, Ravasz püspök is. Fegyelmezték magukat, de nagy lelki feszültségben éltek. A hercegprímás szinte szóról szóra azt mondta, amit Ravasz László. Ő úgy fogalmazott, hogy aki katolikus lett, ahhoz hozzányúlni nem lehet, a többiekre vonatkozóan pedig emberséges bánásmódot kívánt. Az evangélikusok részéről Kapy Béla püspökkel találkoztam, nagyjából ugyanaz volt az ő álláspontja is. Egyedül Bereczky Albert, a Pozsonyi úti lelkész, egyedül ő volt azon, hogy az egyháznak általában a deportálások ellen kell tiltakozniuk. Bereczky rá is vette Ravasz Lászlót, hogy levélben kérje fel a hercegprímást találkozásra és az egyházak közös álláspontjának megfogalmazására a deportálás ellen. Június 15-én írta Ravasz ezt a levelet. De Serédi hercegprímás ellezte a közös akciót. Az volt a véleménye, hogy ő eddig is megtette, és ezután is megteszi a kötelességét, nincs szükség közös lépésre.

— Ebben az időben már ismerték Budapesten az úgynevezett Auschwitz-jegyzőkönyvet?

— Igen. Én is tudtam róla, Bereczky Albert révén. De informált erről Komoly Ottó is, és a Zsidótanács elnöke, aki eredetileg a Pesti Izraelita Hitközség elnöke volt: Stern Samu is.

— Ön, Mester úr, olvasta az Auschwitz-jegyzőkönyvet?

— Nem. De az információk egyértelműen úgy szóltak, hogy most már bizonyított dolog: Auschwitzban szisztematikusan, gázzal elpusztítják az embereket, aztán krematóriumban elégetik őket. Komoly Ottó felvitte a jegyzőkönyv másolatát ifjú Horthy Miklósnak. Ambrózy révén a kormányzó is megkapta, vagy tájékoztatást kapott. Én pedig Stern Samu részére eszközöltem ki titkos kihallgatást a kormányzónál ebben az ügyben.

— Ez a jegyzőkönyv volt az első hír arról, hogy mi történik Auschwitzban?

— Ez nem hír volt, hanem bizonyíték. Hírek, suttogások, feltételezések és nagyon indokolt következtetések voltak korábban is. Számomra ezeknél még többet jelentett egy válasz, amelyet Herczeg Ferenc a német követségen kapott.



Ravasz László



Serédi Jusztián

9. Egy elszólás

— Magától Herczeg Ferencről hallottam. Az ő könyvei a patinás Singer és Wolfner kiadónál jelentek meg. Ennek a cégnek a tulajdonosa akkor egy kitűnő festőművész volt: Farkas István, Herczegnek jó barátja. Farkast elhurcolták, deportálták. Erre Herczeg fölment a német követségre. Tekintélyes írónak számított abban az időben, idős ember... nem lehetett nem fogadni. Vitt magával mindjárt egy kérvényt is Farkas István ügyében. Egyszóval: felmegy a követségre, egy fiatal német diplomata fogadja, elolvassa az írást, és teljes flegmával kijelenti: „Kérem! Segíteni fogunk! Feltéve, hogy Farkas úr még nem került a krematóriumba!”

10. A minisztertanács

A kormányzó utasítást adott, hogy végre ezt a kérdést nyíltan tárgyalni kell a minisztertanácson.

— A deportálást?

— A zsidókérdést. És akik ezt az egész deportálást csinálták, azok számoljanak be a ténykedésükről.

— Mi indította erre a kormányzót?

— A sok tiltakozás. Az egyházaké. A Vatikáné. A semleges országoké. Az angol parlamenté. Rooseveltnél. Aztán az Auschwitz-jegyzőkönyv... Most, amikor az a nagy pusztítás: a vidéki zsidóság deportálása már megtörtént, a kormányzónak az volt a célja, hogy a pesti zsidóságot... Hát volt itt még mintegy 250 ezer ember! Hogy a deportálást megszüntesse. Dehát a zsidók deportálása: ez volt a nácik egyik legfőbb követelése. Ez politikai kérdés volt részükről! A kormányzó részéről pedig szintén politikai kérdés volt, hogy a németeknek ezt a fő követelését megtagadhasssa. És természetesen az emberiség is ezt kívánta, amikor már minden bizonyított volt... Világos volt, hogy a németek feltétlenül végre akarják hajtani a budapesti deportálást. Mármint, hogy ezt sikerül-e megakadályozni — hát ez az erőviszonyok kérdése!

A kormányzó tehát — ez természetesen Ambrózynek, Bethlennek az elgondolásait jelenti —, azt akarta, hogy mielőtt kereken megtiltja a további deportálást, előbb egy kísérletet tesz. És erre az látszott alkalmasnak, hogy követeljük a zsidóügyek, illetve a mentesítések ügyének kivételét a Belügyminisztérium kezéből! Ambrózyval megbeszéltük, hogy a minisztertanácson én majd kifejezetten provokálni fogok. Ugye: szükséges volt, hogy nyilvános támadás érje Bakyt és Endrét. Hogy mennyire embertelenül intézik a dolgokat!

— És ez a provokáció megtörtént?

— Meg.

— Vegyük sorra, Mester úr. . .

Minden részletre, minden szóra én már nem emlékszem. De arra igen, hogy felszólalt a csendőrség felügyelője: Faragho Gábor altábornagy. . . Ő katona volt, csak katonai részről felügyelt a csendőrség felett, annak tényleges felhasználását a Belügyminisztérium közbiztonsági államtitkára irányította, vagyis Baky László. Aki mellel szolgálaton kívüli csendőrőrnagy volt.

— És az SS-titkosszolgálat szabályos ügynöke!

— Itt álljunk meg egy pillanatra!

11. Közjáték — Bakyval

— Elmondom: hogyan jöttem rá, hogy Bakynak igen szoros kapcsolata van a németekkel. A kiindulópont: a Kölnische Zeitung budapesti tudósítója, Michaelis Adolf. Az Ostrom utca 6. szám alatt lakott, szép lakásban, hatalmas könyvtárszoba is volt benne. . . Tökéletesen beszélt magyarul. Többször találkoztam vele, voltam a lakásában. Így nem tekinthettem gyanúsnak, mert akkor saját magamat is gyanúba kellett volna fognom, hogy Baky is járt oda, igen otthonos volt ott. Hallatlanul jól informált ember volt Michaelis, mindenről tudott, mindenkit ismert. Namost 1944 áprilisának elején, amikor még nem voltam államtitkár, a Győrffy Kollégium miniszteri biztosává való kinevezésemkor Zsindellyel felmentünk a Belügybe, Jaross Andorhoz. Elmenőben látom,

hogy az államtitkári szoba, Baky szobájának az ajtaja nyitva áll. És az íróasztalnál SS-tisztek, meg csendőrtisztek között egy nőt látok... Kétszer is benéztem, annyira ismerősnek tűnt... Nagyon csinos nő volt, feltűnően csinos! Hát, persze! Michaelis Adolf felesége! Magyar asszony volt, felismertem, be is mentem a szobába, köszöntem, kérdezem: hogy van az Adolf, hogy vannak a gyerekek? Ridegen fogad, sarkonfordul, faképnél hagy. Furcsa volt, hogy más volt a hajszíne, mint egyébkor, mintha kicsit elmaszkírozták volna. Mesélem aztán Zsindelynek az esetet, azt mondja: „Persze! Ez a Baky csak magyarul tud, hiába olyan nagy németbarát! Tolmácsra van szüksége!” Rendben van... De alighogy hazaérek, cseng a telefon. Michaelis. Hogy várjam meg ott-hon, rögtön jön. Jött is. Azt mondja: „Kellemetlenséget okoztál nekem!” Én? Vajon mivel? Azzal, hogy a feleségét üdvözöltem? „Nagyon kérek, senkinek se szólj arról, hogy hol láttad a feleségemet!”

— Mit bizonyít ez, Mester úr?

— Nem is tudom... Hát Michaelis, ugye, rendkívül tájékozott ember volt. A diplomaták csak néhány évig maradnak egy helyen, de ő végig, hosszú-hosszú évekig volt itt, még a Szálasi-kormány alatt is... Hát azért mégiscsak furcsa, hogy egy magyar államtitkárnak a titkárnője, a tolmácsa — egy német újságíró felesége, egy német birodalmi állampolgár legyen! Nem?

12. Folytatódik a minisztertanács

(Ott tartottunk, hogy a csendőrség tényleges irányítója Baky államtitkár volt, míg Faragho altábornagy, a korábbi moszkvai katonai attasé, csak honvédségi vonatkozásban: a kiképzés, felszerelés, ellátás, előléptetés stb. ügyeiben volt illetékes.)

— Faragho olyasmit mondott, hogy nem is történt a deportálások során különösebb, jogsértésnek minősíthető durva fellépés, ő kivizsgálta a sérelmeket, csak egynéhány sérelmes eset fordult elő. Akik visszaéltek a hatalommal, azokat ő már felelősségre vonta. Körülbelül ilyeneket mondott Faragho, de elég szolidan viselke-

dett. Sokkal fontosabbak voltak azok az írásbeli jelentések, amelyeket Endre és Baky adtak. Endre néha megállt a jelentésének a felolvasása közben és megjegyzéseket is fűzött a felolvasottakhoz. Aztán Baky jelentése következett. Ezek — Endre és Baky — egészen képtelen dolgokat mondtak. Szerintük humánusan történt az egész deportálás. Endre azt mondta, hogy még frissítő szolgálatot is szerveztek az állomásokon! Akkor Jaross... ő ült velem szemben, egyik oldalán Endre, a másikon Baky. Amikor Endre a frissítő szolgálatot emlegette, Jaross elnevette magát. Én komoran néztem rá. Magához tért és abbahagyta a nevetést. Ha jól emlékszem: mindjárt ezután én jelentkeztem szólásra. Elmondtam a találkozásaimat Serédi Jusztiniánnal, Ravasz Lászlóval. Az egyházak tiltakozását. Aztán Rusznyák és Purjesz professzorok esetét, hogy a szegedi tábor csendőrparancsnoka eltépte a mentesítésüket, mondván: neki a belügyminiszter aláírása semmi, neki csak az számít parancsnak, amit Baky és Endre írnak alá. Baky válaszolt: „Nem igaz!” Én meg vissza, hogy bizonyítom! Tanúim vannak rá! Közbeszól Sztójay: „Tessék hagyni, hadd beszéljen az államtitkár úr!” Erre folytattam... Elővettem a berlini *Mathematische Zeitschrift* című folyóiratnak egy — azt hiszem — 1942-es számát. Ott szerepel rajta a híres matematikus professzor, Fejér Lipót neve. Mondom: aki jó a németeknek, az nekünk nem jó? Fejér Lipótot is sárga csillaggal jelöljük meg, hogy el ne kerülhesse a deportálást!? A legvégén azt mondtam, hogy tessék kivenni a zsidókérdés kezelését a Belügyminisztérium hatásköréből! Mire Baky: „Jobban teszed, ha a magyar egyetemi tanárok ügyét véded!” Én meg: „Éppen, hogy azt védem! Nyugodt lelkiismerettel mondom, hogy azt védem most is!” Láttam, amíg beszéltem, hogy Sztójay vörös volt a dühtől. Különösen, amikor arról beszéltem, hogy eltépték a mentesítést, mert akkor még azt is hozzátettem: „Úgy látszik, nincsen tekintélye a belügyminiszternek és a kormánynak!” No, utánam még felszólalt Imrédy, de nem érintette az általam mondottakat. Elnézett felettem, mintha ott se lennék. Aztán rendkívül izgalmas volt az Arnóthy-Jungerth Mihály felszólalása. Szenvtelen diplomata magatartással mondta el az egészet, a külföldi sajtóból idézte mindazokat a részleteit a depor-

tálásnak, amelyekről a magyar közönség semmit sem tudott. A külföldi lapok viszont leírták, hogy milyen embertelenség történt. Ma is érthetetlen számomra, hogy a minisztertanács ezt mind végighallgatta, megjegyzés nélkül! Kultúremberek!... Arnóthy-Jungerth hivatkozott a pápára, az amerikai tiltakozásra, Angliára. A svédeknek a tiltakozására is. Nagyon komor hangulat alakult ki a jelentése következtében. Láttam: Sztójajt majd szétveti az idegesség. Jaross mintha beleroskadt volna a székébe. A minisztertanács után nekem Baky nem is köszönt. Endre sem. Haragosan összeszedték az irataikat és tüntető sietséggel vonultak el. Jaross még egy darabig ott üldögélt, aztán halkán odamondott felém egy „szervusz”-t. Annál inkább szolidáris volt velem bárcziházi Bárczy István. A tanácskozás alatt ő, mint jegyzőkönyvvezető, egy külön asztalnál ült. Egyébként nagyon szép teremben ültünk, a miniszterek mind elegáns ruhában... Bárczy István volt messze a legelegánsabb. Mikor felszólaltam – szemben volt velem, jól láttam –, abbahagyta a jegyzést és engem nézett. Igazi szimpátiával. Egyesegyedül Bárczy István. Ugyanakkor Antal István leszegte a fejét, az asztalt nézte. Amikor vége volt az ülésnek, Antal félrehívott a teraszra. Azt mondta: „Bátor felszólalás volt, de készülj fel rá, hogy letartóztatnak.”

— Mester úr! Általában féltek Bakytól? Úgy értem: még a kormányon belül is féltek tőle?

— Nagyon jogos a kérdés. Azt mondta Antal István, ijedt arccal: „Tudod te egyáltalán, hogy ki ma Magyarországon Baky László és Endre László?” És még hozzátette: „Nagyon naiv ember vagy te, ettől mersz olyan magabiztos lenni”... Látható volt, hogy aggódik értem.

— És ön, Mester úr?

— Én Ambrózyhoz siettem. De előbb még elmondok valamit. Amikor az ülés véget ért, Sztójay bement egy közeli szobába. Az ajtót félig nyitva hagyta. Amint arra mentem, hallottam, hogy németül telefonál. És hangosan, tagoltan mondta be Rusznyák István és Purjesz Béla professzorok nevét. Én azt nem tudom, hogy kivel beszélt. De hamarosan kiderült, hogy mindkét tanárt – csa-

ládostól — Bécsnél kiemelték a lezárt vagonokból és visszahozták őket.

— Amikor átsietett a Várba, Ambrózyhoz, neki mi volt a véleménye? Meg tudta volna önt védeni?

— Nem ő, hanem esetleg a kormányzó. Hiszen maga a minisztertanács, hogy az egyáltalán létrejött ebben a formában, már ez is arra utalt, hogy a deportálás folytatásának, vagy leállításának a kérdése kapcsán a kormányzó tekintélye, cselekvőképessége növekvőben volt!

— Volt ebben valami része a hadihelyzet alakulásának? A normandiai inváziónak?

— Legalábbis annyiban, hogy megnövekedtek Horthy reményei. Talán az önbizalma is. Említettem: abban bíztam, hogy közvetlen kapcsolatba lehet majd kerülni a nyugati szövetségesekkel.

13. Egy „dokumentumfilm”...

— Mester úr! Macartney, a híres angol történész és magyar specialista azt írja: a június 21-i minisztertanács semmi megoldást nem hozott a zsidóügyek kezelésében.

— Igen, ezt írja, de téved! Persze szép dolog lett volna nagy hangon meghirdetni... újságokban, rádióban, satöbbi... hogy mostantól minden megváltozik! Dehát ezt nem lehetett! Hát a németek azért itt voltak! Csapatok! Gestapo! SS-ek! És — legyünk őszinték — a magyar társadalom nem volt egységes! Nem egységesen ítélte el a magyar társadalom a lezajlott borzalmakat sem! Sajnálatos, hogy így volt, de így volt: bizony akadtak, akik hajlandók voltak elfogadni az elhurcolt zsidók javait, sőt sorba is álltak értük! Akik hajlandók voltak profitálni a tragédiából! Szóval nem volt olyan könnyű és olyan veszélytelen akkor kiállni az emberiség oldalán! Én nem akarom magamat hősnek feltüntetni, én csak azt tettem, amit a lelkiismeretem diktált. De azért hadd mondjam meg: nagyon sokan voltak akkor is, akik elszörnyedtek a borzalmak láttán, akik iszonyodtak, akik kétségbe estek, de teljesen passzívak maradtak. A többség — sajnos — passzív ma-

radt. Igaz: nemcsak Magyarországon volt így. Romániában például, ahonnan nem deportálták a zsidókat külföldre, a háború első éveiben — 1941-ben, 42-ben — rengeteg zsidót gyilkoltak le. Az utcákon, tereken, házakban, parkokban, Iaşiban, Galatiban, Ploieşiben, a Dnyeszteren túli megszállt területeken... És Bukarestben. Ilyen szörnyűségeket nem „a nép” követett el — ott sem. De a legnagyobb tömeg ott is, másutt is és nálunk is alapjában véve passzív maradt. Ez olyan kérdés, amely külön elemzést igényelne!

— Dehát végül is tévedett Macartney, vagy sem?

— Tévedett. A június 21-i minisztertanács feltétlenül eredményes volt. Ennek volt a következménye, hogy a mentesítések ügyét ki lehetett venni a Belügyminisztérium kezéből és hogy szakadás állt be Faragho Gábor, illetve Baky és Endre között.

— Talán előbb Faraghóról...

— Június 22-én a kormányzó fogadta Faragho altábornagyot. Bizalmasan közölte vele, hogy Svájcban, a berni német követségben meghívottak előtt lejátszottak egy filmet, ez a film a magyar csendőrök brutalitását mutatta be.

(A felvétel valószínűleg a nagyvárad-i gettó deportálásakor készült, a pályaudvaron. A jelenlévő németek, SS-tisztek félrehúzódtak, amikor a kamera dolgozott, a csendőröket pedig felbraztatták, hogy mutassák csak be, milyen kemény legények ők! Hadd lássák Németországban: milyen szövetségeseik vannak! Néhány kiegészítő felvétel is készült ehhez a „dokumentumfilmhez” — isten tudja: hol? A film szerint ott, ahol a deportáló vonat kilép a magyarok hatásköréből és német „kezelésbe” kerül. Itt patyolatfehérbe öltözött ápolónők, egészségügyiek sürgölődnék a marhavagonok megviselt utasai körül. A filmnek nyoma veszett, egyetlen filmarchívum nyilvántartásában sem szerepel. Csak szemtanúk leírásából ismerjük.)

— Faraghót megdöbbsentette Horthy előadása. Bizonyára észbe kapott, hiszen nagyon értelmes ember volt.

— Rájött, hogy Baky és Endre útján járva, ő is a kötélén végzi?

— Így lehetett. Mindenesetre: ettől kezdve ő szembefordult Bakyékkal és titokban a kormányzó pártjára állt. Bizalmi ember

lett. Egyébként a június 21-i minisztertanács következménye lett az is, hogy rövidesen Bakyt és Endrét eltávolították a funkciójukból.

14. És a mentesítések ügye?

— Ezt a Miniszterelnökség hatáskörébe utalták, de oly módon hogy Ambrózy, vagyis a kabinetiroda nagyobb beleszólást kaphatott. A Tárnok utca 5. szám alatt felállítottak egy külön hivatalt, egy miniszterelnökségi kirendeltséget, amely a kormányzói mentesítéseket intézte.

— Ki kaphatott ilyen mentesítést?

— Ez nem volt lefektetve! Tehát mindenki beadhatta a kérést. Aki megkapta a mentesítést, az megmaradhatott a lakásában, az rendelkezhetett a lefoglalt vagy zárolt vagyonával, pénzével, azt nem érintették a megkülönböztető, korlátozó rendelkezések. Természetesen özönével jöttek a kérések, rengeteg jött hozzám, vagyis az én hivatalomhoz is. Ambrózyval abban egyeztünk meg, hogy aki behozta a kérvényét, vagy akár csak valakinek az adatait, akinek szüksége volt a mentesítésre, mi azoknak kiadtunk egy „előzetes igazolást”. A minisztérium pecsétjével. Felhatalmaztam Molnár Andor miniszteri tanácsost, hogy ő is adhasson ki ilyen igazolásokat, miszerint az illetőnek a kormányzói mentesítése folyamatban van és ezért máris védelem alatt áll. Ambrózy is adott ki ilyen előzetes igazolásokat.

— Miért volt erre szükség?

— Mert Imrédy, Kunder és Jaross azt próbálták elérni, hogy korlátozzák a kormányzó mentesítési jogát. Ahhoz a feltételhez akarták ezt kötni, hogy a mentesítettek nevét, címét közzé kell tenni a hivatalos lapban. Ez persze kiszolgáltatatta volna őket. . .

— Imrédy, Kunder és Jaross. . . Tehát a Sztójay-kormány imrédyista, MMP-beli miniszterei.

— Úgy van!

— Miért?

— Mert ekkoriban Imrédy nehéz helyzetbe került a németekkel

szemben. Horthy követelésére Imrédynek, mint közgazdasági miniszternek kellett kifogást emelnie azért, hogy az SS lefoglalta a Weiss Manfréd Iparműveket, ezt a hatalmas iparvállalatot. Látványosan „megvették” szabályos szerződések alapján. Dehát milyen szerződés az, amit életveszélyben lévő, kiszolgáltatott emberekkel íratnak alá? Még ha a Weiss Manfréd családjának egy-két tucat tagja ezáltal tényleg meg is menekült. Itt Imrédy elég keményen szembekerült a németekkel, főleg az SS-sel. De Veessenmayerrel is, aki azt kérte, hogy Magyarország szállítsa ki a németeknek a deportáltak élelem-fejadagját. Imrédy helyzete tehát megromlott a németeknél és talán gesztus volt részéről a németek felé, hogy kekékkötője akart lenni a mentesítésnek. De viszont mi akkor — Ambrózy is, jómagam is — sürgősnek láttuk a mentesítés ügyét, ezért találtuk ki az „előzetes igazolás” formuláját. Hiszen akkor még nem lehetett biztosan tudni, hogy sikerül-e megakadályozni a budapesti deportálást! Végére is világos volt, hogy ez a hadihelyzet alakulásának is függvénye! Ha a németek valamilyen módon lélegzethez, időhöz jutnak, akkor még nehezebb lesz a megakadályozása. . . . Ezért is siettünk a dologgal. Ebben nagyszerű segítőim voltak, akik százszámra hozták a mentesítendőké nevét, adatait. Például Bajor Gizi. Aztán Palló Imre és Orosz Júlia operaénekesek. És Sergio Failloni karmester. Tamási Áron. Lukács Miklós, aki akkor is az Opera igazgatója volt. No, és a titkárom, Csomor Gusztáv, aki minden dolgomban-ügyemben benne volt, mindenről tudott és intézkedett. Én ebben az időben nagyon sok drámai pillanatot éltem át. Talán a legdrámaibb a nagy íróval, Heltai Jenővel volt kapcsolatos. Heltait többen is felszólították, hogy kérjen mentesítést. Nem tette. Itt van a levele, az eredeti, még a boríték is az eredeti.

15. A levél

(Halvány-drapp papír, a bal sarokban apró, egyszerű betűkkel: Heltai Jenő, II. Bimbó u. 4. Jól olvasható kézírás. A dátum: 1944. július 23.) „Méltóságos Uram, nagyon tisztelt Barátom! Fiam, dr. Heltai János, néhány nappal ezelőtt közölte velem, hogy a Kul-

Buiv. p. n. 1917. pulvis 2 B.

Ugilewicz, Adam, *1900-1901* *St. Petersburg*

[illegible]

Heltai Jenő

is by lower than midgeyan magnesian limestones which are
a red and siliceous fossiliferous sandstone is common

Set in italics level of condensation same as that of the original.

[illegible]

Agnes, 202

Heltai Jenő levele

tuszmínisztériumban — tudtom nélkül — kérvényt adott be, amelyben, úgynevezett érdemeimre való hivatkozással, a zsidó-rendeletek alól való fölmentésemet kérelmezte. Közölte velem azt is, milyen rendkívüli jóindulattal — ha szabad azt mondanom: barátsággal — fogadtad ezt a kérelmet. Erről időközben Palló Imrének, kedves jóbarátomnak a leveléből is értesültem... (*Fiam*) nagyon jól tudta, hogy én magam sohasem kértem volna semmiféle mentesítést. Sok jót kaptam attól az országtól, amelyben születtem és amelynek a nyelvén írok, el kell fogadnom a rosszat is... Amilyen nagy könnyebbség és elégtétel volna az, hogy kiemelnek a sok százezer főnyi zsidó vagy megkeresztelkedett tömegből, olyan elképzelhetetlen számomra, hogy bármiféle kivételezést vagy kedvezést kérjek... Sohasem kértem se előnyt, se jutalmat, érdemekkel hivalkodni nem tudok és egy hosszú élet alkonyán megváltozni többé nem tudok. Még akkor sem, ha azok, akik szeretnek és féltenek, szenvednek is emiatt. Még egyszer köszönöm mindazt, amit értem tétél és vagyok igaz tisztelettel és nagy baráti érzéssel, hálás híved — Heltai Jenő.”

16. Ki adott, ki kapott többet — az asszimiláció

— Azok a drámai pillanatok, amelyeket akkoriban át kellett élnem, nagyon sokat jelentettek a saját álláspontom, felfogásom tisztázásában. Ekkor jöttem rá, hogy nem eléggé vettem figyelembe addig az asszimiláció jelentőségét. Nem láttam eléggé annak fontosságát a magyarság szempontjából... Amikor Heltaival összehozott a sors, muszáj volt elgondolkoznom azon, hogy mit adott ő a magyarságnak és mit kapott tőle? A levelében is utalt rá. Rájöttem, hogy ő többet adott, mint kapott. Többet adott, mint sok úgynevezett „törzsökös” magyar. Ez az igazság. Tudósokkal, művészekkel kellett akkor találkoznom, akiknek nemzetközi hírnök volt, ők is mind többet adtak a magyarságnak, mint amennyit kaptak tőle. Magyaroként éltek, magyarul beszéltek, írtak, hatni akartak a magyarságra, mert ez volt a fontos számukra, és magyarként ismerte meg őket a világ. Rájöttem: milyen nagy értéket

jelent a magyarságnak az asszimiláció. A természetes asszimiláció. És rájöttem, hogy az asszimiláns magyar, meg a nem-asszimiláns magyar között csak egy különbség van. Az, hogy jellemben és tudásban ki mit képvisel, ki mennyit jelent a magyarság számára, egyáltalán: magyarnak és embernek ki mennyit ér?

17. A lelkiismeretek megnyugtatósa

Mester úr! Bereczky Albert visszaemlékezéseiben szó esik egy tárgyalásról, amely 1944 júliusának elején zajlott le Ravasz László református püspök betegágyánál. . .

— És amelyen én is részt vettem. Igen. Ravasz házában, Leányfalun. Ott volt — ha jól emlékszem — Bereczky is, aztán Révész Imre debreceni református püspök, Kapy Béla dunántúli evangélikus püspök, Lőrinczy Szabolcs, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tanácsosa, aki nekem igen jó emberem volt. . . Bibó István történész is ott volt, ő az Igazságügyi Minisztérium tisztviselője volt, de a megszállás óta nem járt be a minisztériumba, betegszabadságra ment. . . Ő mint Ravasz László veje volt jelen. No, és a hangadó Antal István volt, a miniszter. Egyébként közvetlenül ez előtt ő — Antal — tárgyalt Serédi hercegprímással, lényegében azonos ügyben.

— Serédinél ön nem volt ott?

— Nem, oda a minisztérium részéről Beresztóczy Miklós kísérte el, ő volt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium katolikus ügyosztályának a vezetője. Namármost, ami a lényegét illeti: a hercegprímás arra készült, hogy pásztorlevelet adjon ki, tiltakozásul a zsidók elleni kegyetlenkedések miatt. A pásztorlevél el is készült, már a postára is adták, hogy egy meghatározott vasárnapon minden miséző pap a szószékről olvassa fel. De a pásztorlevelet tartalmazó csomagokat az esztergomi postahivatal feltartóztatta, a postaigazgató feljelentést tett az illetékes miniszternél, aki természetesen Kunder Antal volt. . . Amikor Sztójay tudomást szerzett a primási pásztorlevélről, nyomban elküldte Antal Istvánt Serédihez. Ugyanekkor kiderült, hogy a protestáns egyházak is a primá-

séval nagyjából azonos tartalmú körlevelet bocsátanak ki. Emiatt kellett a beteg Ravasz Lászlót felkeresni. Ami itt elhangzott, többé-kevésbé azonos lehet a Serédi gercsei nyaralójában elhangzottakkal. Antal István — a Sztójay-kormány nevében — valósággal könyörgött, hogy az egyházak álljanak el a pásztorlevél, illetve a körlevél kibocsátásától.

— Mit nyújtott volna a kormány ennek fejében?

— Határozott ígéretet arra, hogy a sérelmeket megszüntetik. Hogy megszüntetik az embertelenségeket. Hogy leállítják a deportálásokat.

— Vagyis a budapesti deportálást.

— Igen. Serédi azt követelte, hogy Sztójay mindezekre írásban vállaljon kötelezettséget. Sztójay meg is írta ezt a levelet. Így a pásztorlevél helyett csak egy rövid közleményt olvastak fel a templomokban.

— A római katolikus templomokban.

— Lényegében ugyanúgy zajlott le a dolog Ravasznál is. Antal könyörgött és ígéretet. Ravasz súlyos szemrehányásokat tett és hajthatatlannak látszott. De aztán hatott rá az az érv, amely egyébként Serédire is hatott. . .

— Mi volt az?

— Ha a keresztény egyházak ragaszkodnak a kormánnyal való nyílt szembeforduláshoz, a kormány templomi elítéléséhez, akkor a kormány nem tehet mást: lemond. És ha a Sztójay-kormány lemond, akkor a németeknek nem lesz más választásuk: a nyílasokat fogják beültetni a hatalomba. Ez az érv Ravaszra is hatott.

— Miben egyeztek meg?

— Abban, hogy a protestáns lelkészek is csak egy rövid közleményt olvassanak fel, amely arról szól, hogy az egyházak megbeszéléseket folytatnak a kormánnyal az embertelenségek megszüntetéséről.

— És ez meg is történt?

— Meg. Igen. A következő vasárnapon.

— Nagy hatása volt?

— Nem tudok róla.

18. Új kormány

— Még 1944 tavaszán volt, hogy a Honvédelmi Minisztérium erőteljesen követelte: nyáron be kell hívni az egyetemi hallgatókat fegyveres kiképzésre és fel kell készíteni őket arra, hogy szükség esetén az egyetemistákat minden további nélkül bevethessék a harcokba. Itt — meg kell hagyni — Antal István is a sarkára állt. A kormányzó és Ambrózy segítségével végül kompromisszum jött létre, hogy nem lesz fegyveres kiképzés, de erődépítésre nyáron igénybe veszi a honvédség az egyetemi ifjúságot. A honvédség adja az ellátást, szállást, ők adják ki a munkát, de a vezetést nem adtuk át a katonaságnak: tanárok mentek velük a munkatáborokba. Aztán jöttek panaszok, hogy csapnivalóan rossz az ellátás, mire magam mentem a helyszínre Erdélybe. Kiderült, hogy nem is olyan vészes az ellátás. De jó alkalom volt ez arra, hogy körülnézhessenek Erdélyben.

— Mikor volt ott?

— Augusztus 20-án utaztam el.

— És mit tapasztalt?

— Kezdjük azzal az illúzióval, amely Horthyban — de nemcsak Horthyban — élt, hogy a Kárpátok vonalán meg lehet állítani a szovjet hadsereget. Erdélyben sokkal kézzelfoghatóbb volt, mint Budapesten, hogy ez az elképzelés tarthatatlan illúzió. Hát a front nem volt már messze onnan! A Prut folyónál állt akkor a front! Éjszakánként odahallatszott az ágyúdörgés! Aztán egy másik benyomás. A németek pihenő ürügyén hátravont csapataikat nem a kiépített vagy épülő erődvonalnál helyezték el, hanem a magyar csapatok hátában.

— Hol értesült ön a romániai fordulatról?

— Augusztus 23-án este, Szovátn. Másnap siettem vissza a fővárosba. Rögtön mentem Antal Istvánhoz, hogy intézkedés történjék a diákok hazahozatalára. Ő már telefonon intézkedett. Ami a kormányt illeti: Sztójay akkor már hetek óta beteg volt és megindult az akció a megbuktatására. A németek, Veessenmayer is, nagyon ragaszkodtak hozzá, így ez igen nehéz kérdés volt.

— Dehát a romániai események: az ottani német hadsereg ösz-

szeomlása és a román átállás épp elég gondot okozott a németeknek!

— Igen, ebben a helyzetben Ambrózy elment Sztójayhoz, aki — a kormányzói kívánságnak eleget téve — beadta lemondását.

— Jött a Lakatos-kormány!

— Igen. Ez augusztus 30-án alakult meg. Lakatos Géza személye ellen a németek nem emelhettek kifogást, mert hiszen hadseregparancsnok volt korábban, kint a fronton, ő onnan jött haza, ő ott teljesítette a kötelességét. . .

— Hitler ki is tüntette!

— Egy nappal az új kormány megalakulása előtt, 29-én Ambrózy felhívott, közölte, hogy miképpen alakultak a dolgok és hogy én maradjak továbbra is a helyemen. Elmondta, hogy a Lakatos-kormánynak három feladatot kell megoldania: a szuverenitás helyreállítását, a deportálás teljes megszüntetését, a fegyverszünet bizalmas előkészítését.

— Fegyverszünetet — de kivel?

19. Lendület Erdélyből

— Akkor már szóban volt. . . nem könnyen és nem mindjárt, de csakis ez volt a realitás. . . tehát akkor már elfogadták, hogy nekünk a szovjettel kell felvennünk a kapcsolatot. Ez már ugye, a Lakatos-kormány idején volt, talán szeptember elején, szeptember első napjaiban. Jött a lendület Erdélyből — ahogy a románok kiugrottak, mindjárt jött Erdélyből a komoly hang, hogy nekünk is ki kell lépnünk a háborúból. Érdekes, hogy az arisztokráciának a tagjai, akikkel én — megmondom őszintén — nagyon szembe szálltam, ahogy például nyíltan a parlamentben is interpelláltam Bánffy Dániel báró ellen, aki földművelésügyi miniszter volt a Kállay-kormányban, de nagyon rosszul fizette a munkásait — de nemcsak őt, támadtam én jónéhány más arisztokratát is —, és most azonos platformra kerültem velük. Nagyon meglepett, hogy

a háború, illetve a fegyverszünet kérdésében sokuk milyen határozottan viselkedik, holott éppen nekik volt a legtöbb veszteni valójuk. Ezek közé tartozott Bethlen István gróf is, meg kell adni. Amit a háború dolgában tett, az tiszteletre méltó. Amikor 1941-ben Bárdossy, az akkori miniszterelnök titkos ülésre hívta össze a parlamenti pártok vezetőit, akkor Bethlen figyelmeztette a társaságot, hogy nem kell belemenni a háborúba, nem lehet ezt a háborút vállalni! Még — tudomásom szerint — a polgári demokrata Rassay Károly volt ilyen véleményen, de a többiek, azok a háború mellett voltak, ez az igazság. De hogy visszakanyarodjunk...

— 1944 szeptember elejénél tartottunk.

— A kormányzó szeptember 10-én bizalmas tanácskozást hívott egybe. Arra meghívta Teleki Béla grófot, ő volt az Erdélyi Párt elnöke, aztán Bánffy Dánielt, aki szintén erdélyi volt és Bethlen Istvánt is. A kormányzó elsőnek — amint értesültem — Teleki Bélának adta meg a szót, mondván, hogy ők erdélyiek a legérdekeltettebbek, hiszen Erdélyben most már harcok folynak. És Teleki Béla határozottan amellet foglalt állást, hogy a fegyverszünetet meg kell kötni. Bánffy Dániel szintén. És Bethlen István is őket támogatta. Ezután már komoly akciók következtek.

— A Faragho-féle fegyverszüneti delegáció kiküldésére gondol, Mester úr?

— Nem. Előbb volt a Faust-akció.

(Faust Imre könyvkiadó az első világháború idején hadifogoly Oroszországban, itt ismerkedik meg a forradalmi eszmékkel. Itthon vöröskatona, majd Újvidéken él és tagja a Kommunisták Jugoszláviai Pártjának. 1927-ben hazatér Pécsre, majd Budapesten kis könyvkiadó vállalatot alapít. 1933-ban a KMP megbízásából kiadja a Társadalmi Szemle III. évfolyamának 3. számát. Eljárás indul ellene, rendőri felügyelet alá kerül. 1943-ban letartóztatják, akkor Bajcsy-Zsilinszky részvételével akciót indítanak védelmében azok a zömmel haladó szellemű írók, akiknek egyik-másik munkáját kiadta. Kiszabadul. 1944-ben a Gestapo letartóztatja, internálják. A toloncházban ismerkedik meg számos letartózta-

tott szakszervezeti vezetővel. Barátai tekintélyes összeggel megvesztegetik Jaross belügyminiszter titkárát, így Faust már 1944 nyarán szabadlábra kerül.)

— Június legvégén ismerkedtem meg Faust Imrével. Feljött hozzám, elhozta Szabó Dezső levelét és az Elsodort falu dedikált példányát. Elmondta, hogy most ő Szabó Dezső kiadója. Beszélgetés közben egy alkalommal nyíltan megmondta, hogy ő kommunista és tulajdonképpen azért jött, hogy engem személyesen megismerjen, mert tudja, hogy velem nyíltan lehet beszélni. Hát ezt honnan tudja? Említette néhány jó ismerősömet és aztán dr. Csomoss Miklóst. Akiről már beszélgettünk: a Revíziós Liga igazgatóját, dr. Fall Endrét ő rejtette el a német megszállás első napján.

— A kommunista Faust jó ismeretségben volt dr. Csomossal?

— Csomoss érdekes egyéniség volt... Különböző helyeken volt ő aktív, ha valamelyik helyen csalódás érte, átment a másikhoz, de nem önző, egyéni érdek vezette. Jószándékú ember volt, a köz ügyét akarta szolgálni. Volt ilyen más is, aki a szélsőséges jobboldali radikalizmustól jutott el a progresszióig. Nem akarom kettejük egyéniségét, vagy kiváltképp a jelentőségüket összehasonlítani, dehát óhatatlanul is Bajcsy-Zsilinszkyre kell itt gondolnom...

— Faust Imre önnél a Kommunista Párt tagjának mondta magát?

— Nem. Azt mondta, hogy ő kommunista. Ez jelenthet gondolkodásmódot, felfogást, szellemi és érzelmi töltést. Ő a Kommunista Pártról nem beszélt. Máig sem tudom, hogy tagja volt-e? Azt viszont tudom, hogy aktívan részt vett a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége nevű, akkoriban létrejött illegális ellenállási szervezetben, amelyben akkor Csomoss Miklós is benne volt. De ebben a Szövetségben működtek kisiparosok, kiskereskedők, munkások; együtt dolgozott velük az Építőmunkások Szakszervezete egyik-másik vezető embere, a kommunista Somogyi Miklós is, de másrészt meg ifjú gróf Bethlen István is. És volt olyan vezető emberük, aki később, 1945 után lett kommunista, meg olyan is, mint Dudás József mérnök, akit 1956 után, mint ellenforradal-

márt felakasztottak. Egyszóval igen vegyes alakulat volt ez, de kétségkívül Hitler-ellenes. És számomra nemcsak természetes volt, hanem — hogy úgy mondjam — felemelő is, hogy itt együtt tud működni Csomoss, az erősen nacionalista magyar, a svábból asszimilált, nagyon is jó magyar érzésű, kommunista nézetű Faust Imrével. És amikor — Faust első látogatása után — találkoztam Csomossal, ő elmondta, hogy folyik egy nagyon komoly akció, amelynek az előkészítésében ő Fausttal szorosan együttműködik.

— Milyen akcióról volt szó?

— Arról, hogy készülnek átmenni a fronton.

— Szovjet oldalra?

— Igen, szovjet oldalra.

— Mi célból?

— Hogy információt szerezzenek: hajlandók-e az illetékes szovjet szervek fogadni egy magyar hivatalos küldöttséget, fegyverszüneti tárgyalások céljából.

— Kinek az elgondolása volt ez?

— Ez Faust gondolata volt. Akkor persze nem tudtam, csak később értesültem róla, hogy az illegális Kommunista Párt figyelemztette Faustot: ne vegyen részt ebben az akcióban. De Faust ragaszkodott hozzá. Én aztán beszéltem Faustról Ambrózynak, Csomoss pedig ifjú Horthynak. El is vitte hozzá Faustot. Ifjú Horthy Miklós a háborúból való kiugrással komolyan foglalkozott, de őszintén meg kell mondanunk, hogy ehhez ő nem volt elég jelentős kapacitás. Jóindulatú ember, dehát — mondjuk így: politikai kérdésekről „elvi magaslaton” nem lehetett beszélni vele. Tehát ő tudott Faustról, és az ő révén az apja is tudott róla. Meg Ambrózy révén is, akit pedig én informáltam. És ez a kérdés akkor vált aktuálissá, amikor a románok kiugrottak. Addig még mindig húzódoztak, és csak a nyugat felé akartak komoly kapcsolatot teremteni. De ekkor már nálunk is, még inkább Erdélyben muszáj volt érezni, hogy a háború elérte a házunk táját. És amint említettem: jött a lendület Erdélyből! Mozgásba lendültek a dolgok!

20. Az első delegáció

— Úgy szeptember 10-e körül lehetett, talán 12-én: eljött hozzám Csomoss Miklós, Dudás József és Faust Imre. Általában nagyon vigyáztunk, hogy csak egyesével találkozzunk, de ezúttal eljöttek mindhárman. Megmondták: most már mindent tisztáztak ifjú Horthy Miklóssal, illetve az ő útján, és átmennek a fronton. De van még egy nagy akadály a dolognak. Az, hogy a kormánynak kell egy bizalmi ember ebbe a delegációba. És ezt a szerepet én vállalom el.

— Mire ön?

— Egy napi haladékot kértem. Közben megbeszéltem Ambrózyval. . .

— Amikor ön szóvátette a dolgot Ambrózynál, ő már tudott az ügyről?

— Az átmenés tervéről igen. Csak arról nem, hogy az én személyem is szóba került. De végül is abban maradtunk, hogy hát nem lehet! Exponált állásban voltam, ha egy-két nap nem megyek be a minisztériumba, rögtön érdeklődnek: hová lettem? Ismerve a magyar világot — a titkok hamar kiderülnek —, kompromittáltam volna az egész akciót. Hát akkor ki menjen? Szóba került Rátz Kálmán országgyűlési képviselő, aki oroszul is jól tudott. Dehát ő már idős volt ehhez. Javasoltam Csűrös Zoltánt, akiről tudtam, hogy kapcsolatban van az ellenállási mozgalommal, ő egyetemi tanár volt a Műegyetemen, vele Csomoss is beszélt, meg Faust is, de nem vállalta, a kicsiny gyerekeire való hivatkozással. Így került sor a végén báró Aczél Edére. Ő lett ebben a bizottságban, ebben a delegációban a kormányzásnak a bizalmi embere.

— Ki volt ez a báró Aczél?

— Elég ellentmondásosak a róla hallható vélemények. . . Hát elmondom, amit én tudok. Dél-Erdélyben volt földbirtoka, úgy 300 hold körül. Kiváló mezőgazdasági szakember. Amikor Észak-Erdélyt a bécsi döntés hozzánk csatolta, ő átjött. Hogy is mondjam. . . egy merész, kicsit feltűnni vágyó ember volt. A románokkal kapcsolatban nem olyan állásponton volt, hogy azt el lehetett volna fogadni. Amikor Erdélyben meglátogattam a diák-

táborokat, ő ott járt és beszédeket tartott, heccelte a diákokat, hogy a románokat hogyan lehet zaklatni. . . Megmondtam neki, hogy én ezt nem helyeslem. Dehát. . . a románoknál is voltak ilyen szélsőséges elemek, ugye. . . No, amikor szeptember 10-e körül felkeresett, elmondta, hogy ő — mint tiszt, mint zászlós — részt vett a dél-erdélyi harcokban, Torda környékén, és ő ott olyan hatalmas szovjet hadsereget látott felvonulni, olyan felszereléssel, hogy a további harcnak az égvilágon semmi értelme nincs. Azt is elmondta: a Torda környéki magyarok kérték, egyesek könyörögtek: őket ne „szabadítsa fel” a honvédség, mert ezzel csak ártanak nekik! Mondtam neki, hogy menjen fel azonnal a kabinetirodára! Mert hogy Aczélnak szabad bejárása volt Ambrózyhoz is, a kormányzóhoz is. Menjen és referáljon odafönt! Ez is lendített egyet Horthyn, hogy keresse a fegyverszünetet a szovjet felé. Egyébként Aczél Ede. . . Hát ő azzal hencegett, hogy szélsőjobboldali, ugyanakkor nem volt benne semmiféle szélsőjobboldali pártban. Kormányzóhű volt. Bejáratos mindenhova, minden minisztériumba. Egy atléta! Erős, mint a medve. Volt hat gyereke, azokat mezítláb járatta. Különös ember és külön ember. . . Tehát ő lett annak a Faust-féle delegációnak a harmadik tagja. De az volt a kikötés, hogy elindulás előtt menjenek le Inkepusztára, Bethlen Istvánhoz, ő adja meg nekik az instrukciót.

— Kinek a kikötése volt ez?

— A kabinetirodáé. Erre ők megint eljöttek hozzám, adjam kölcsön az autót. Nagyon szép Opel Admiral volt. Ezzel mentek. Éjjel indultak, az egész napot ott töltötték, a következő éjjel jöttek vissza. Majd pedig a kabinetirodától kaptak kocsit, azzal mentek ki a frontra. Azt hiszem, dálnoki Miklós Béla, a kárpátaljai hadsereg parancsnoka tudott a dologról. Őhöz tartozott kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy, hadtestparancsnok, annak a frontszakaszán engedték át őket. Báró Aczél, Dudás és Faust. És egy tolmács, annak a nevére nem emlékszem.

— Mikor mentek át?

— Budapestről alighanem szeptember 20. körül indultak. Tehát egy vagy két nappal később mentek át. És október elején, talán 2-án vagy 3-án Aczél Ede ismét itthon volt, újból eljött hoz-

zám. Elmondta, hogy amint átérték szovjet oldalra, ott kihallgatták őket, aztán autóval mentek Kijevbe, onnan repülön Moszkvába. Ott talán ha két napig voltak, magas rangú vezérkari tisztekkel beszéltek, akik közül az egyik nagyszerűen beszélt magyarul. Azt mondták nekik: gyorsan térjenek vissza és jöjjön ki egy hivatalosan megbízott küldöttség, Horthynak a megbízólevelével, aláírásával. Ha ilyen delegáció jön, akkor hivatalosan tárgyalnak Magyarországgal. Ők hazatérve — miközben Dudás is, Faust is lövést kapott a magyar előőrsöktől — a Csomoss Miklós lakására mentek, Lázár utca 13. szám alá, ott készítették el a jelentésüket, két gépelt oldalon. Azt Csomoss azonnal elhozta nekem, én pedig siettem vele a kabinetirodába, Ambrózyhoz.

— Tudta Mester úr, hogy ekkor már útrakelt Moszkva felé a Faragho Gábor vezette hivatalos delegáció?

— Igen. Ambrózy informált erről. Nem a személyekről, nevekről, hanem a lényegről. Tudtam azt is, az erdélyiek: Teleki Béla és Bánffy Dániel indították el, ők bízták meg gróf Zichy Ladomért, hogy szlovákiai birtokán lépjen érintkezésbe a szlovák partizánokkal és rajtuk keresztül a szovjetekkel is. Tehát az első megbízást Zichy Ladomérnak nem a kormányzó adta. De amikor a kedvező válasz Besztercebányáról megjött, akkor elhatározták a hivatalos magyar fegyverszüneti bizottság kiküldését.

— Vajon kiszivárgott-e valami ezekről a dolgokról?

21. A Nemzeti Szövetség

— Valamilyen úton kiszivárgott egy és más. Ekkor kezdtek el a németek készülődni Horthy ellen. Elhatározták, hogy el fogják távolítani. Két vonalon indult el a szervezkedés. Az egyik: a fegyveres szervezkedés, a nyilasok fegyveres megszervezése. De kellett nekik egy politikai tömörülés is, mert a nyilasoknak nem volt politikai súlyuk. A németek arra készültek, hogy létrehoznak egy szélesebb politikai tömörülést, lényegében az egész jobboldal tömörülését, ezzel megbontják a kormánypárti többséget. . .

— Nem volt elegendő a nyers erőszak?

— Az alkotmányosság formai betartása, a látszat megőrzése — ez nálunk mindig nagy szerepet játszott. Akkor is. És ezt még a németek is tudomásul vették, mert hiszen ők álltak az egész mögött, bár Rajniss Ferenc volt ennek a jobboldali parlamenti tömörülésnek, az úgynevezett Nemzeti Szövetségnek a kigondolója. Szeptember végére már százötven országgyűlési képviselő állt be a Nemzeti Szövetségbe. A Szálasi-féle nyilas pártból, a Baky Lászlóék Nemzetiszocialista Pártjából, az imrédysta-pártból és a kormánypártból is sokan. Itt muszáj elmondani egyet-mást Rajniss Ferencről. Nagyszabású ember volt, ezt meg kell adni. Néptanítói oklevéllel rendelkezett, de ösztöndíjjal eljutott a Columbia Egyetemre, a londoni egyetemre is. Szociológiával foglalkozott, közgazdaságtanból doktorált, angolul, németül, oroszul jól beszélt. Tele volt ambícióval. Érvényesülni akart. Próbálkozott mindenfelé, a Kisgazdapártban kezdte, de feltűnt Szálasi mellett is, sőt a polgári demokratáknál is. Aztán az Imrédy-pártban kötött ki. Pontosabban: a náciknál. Nem valamiféle hivatástudat vezette, mondjuk: az igazságnak a szolgálata. Hanem az érvényesülés. Nagyon jól megjátszotta az önzetlen németbarátságot — és ezt sokan el is hitték róla, egy darabig magam is —, csak a végén minden kiderült. Teljesen a náciok szolgálatába állt. Még hozzá cinikusan! Emlékszem, 1944 áprilisában, amikor néha még bejártam az Imrédy-párt helyiségébe, Rajniss egyszer három-négy képviselővel beszélgetve azt mondta: „Kitartani a háború győzelmes elvesztéséig!” Röhögve mondta ezt. Ugyanakkor írta a lapjában a cikkeket a biztos győzelemről, a német csodafegyverekről. „Győzelem — vagy halál!” — ez volt a cikkeinek a fő jelszava.

— Ő szervezte tehát a Nemzeti Szövetséget?

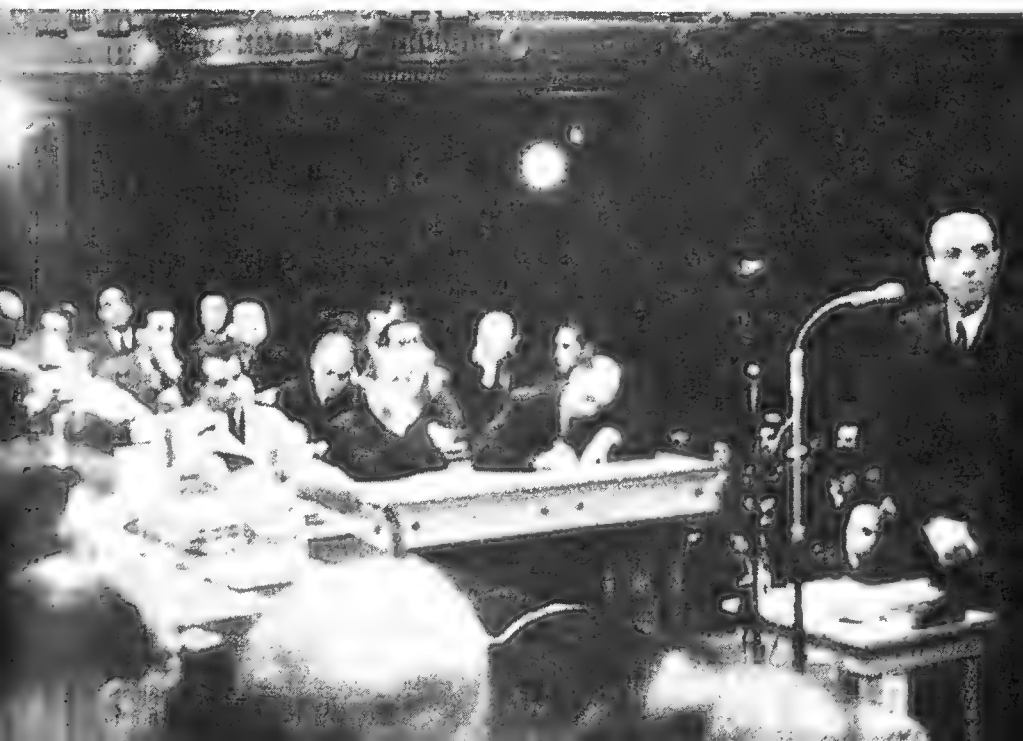
— Ő volt az egyik. A háttérben ott volt Bárdossy László is. Aztán a kormánypárti Szász Lajos, aki a Sztójay-kormányban még miniszter volt, s akit Rajniss vitt be a Szövetségbe. A nyilasok részéről Szöllösi Jenő.

— Dehát mi volt ennek a Szövetségnek a tulajdonképpeni tennivalója?

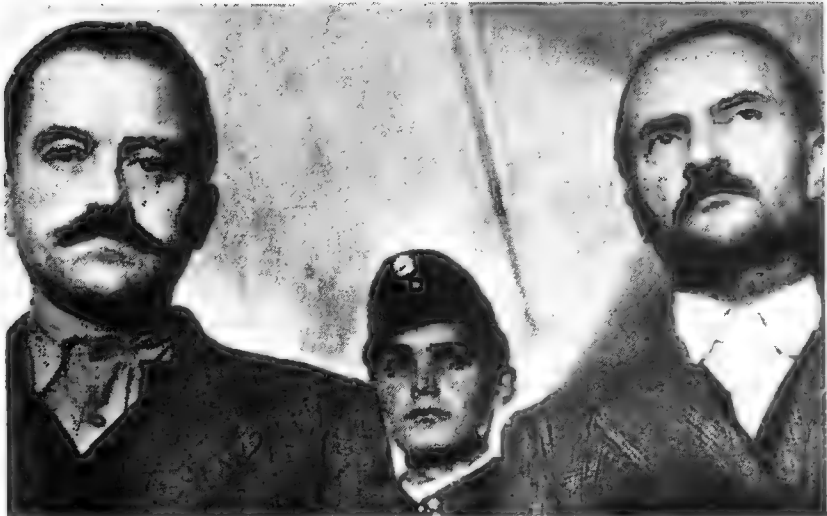
— Ugye, ezt akkor csinálták, amikor tudomást szereztek róla, hogy a kormányzó elhatározta a fegyverszünet megkötését, ami-



Imrédy Béla
programbeszédet mond



Imrédy Béla a Népbíróság előtt



Báky László és Endre László — ítélethirdetéskor

ről Lakatos miniszterelnök is tudott. A Nemzeti Szövetség arra a jogi álláspontra helyezkedett, hogy sem a kormányzónak — az államfőnek —, sem a kormánynak nem áll jogában fegyverszünetet kötni, hanem ez kizárólag az országgyűlés joga. Megjegyzem: 1941-ben a hadbalépést is csak utólag vette tudomásul az országgyűlés. . . De most az volt a cél, hogy megfenyegezzék a kormányt és a kormányzót is. Hogy megfélemlítsék őket. Azok, akik beálltak a Nemzeti Szövetségbe, azon az állásponton voltak, hogy törtenjék akármi, ameddig a németek folytatják a háborút, addig folytatjuk mi is. „Győzelem — vagy halál”!

— A nemzet halála?

— Éppen ezért nem mindenki állt be közéjük. Sőt! Mellesleg: odahozták nekem is az ívet, hogy írjam alá, lépjek be. Mondtam: sokkal becsületesebb dolog most a kormányzó mellé állni és vállalni a felelősséget azért, amit most tenni igyekszik, mert ez a nemzetnek az érdeke. Erre Marton Béla képviselő a fülembbe súgta: „Vedd tudomásul, hogy a kommunistáknál nem lesz irgalom számodra!” Én meg azt feleltem neki: „Nézd, kérlek, én nem tévesztetem össze magamat a nemzettel, mint ti!”

— Végül is: a Nemzeti Szövetség, vagy teljes nevén: a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége a háborúból való kiugrás, a német szövetségből való kiugrás megakadályozásának célját szolgálta?

— Úgy van. És már eleve arra való volt, hogy legalizálja a kormányzó puccsal való eltávolítását, egy szélsőjobboldali kormány hatalomra juttatását.

22. Aktívak és passzívak

— Tudott-e ön a Kisgazda-, Kommunista- és Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és néhány más szervezet által létrehozott Magyar Frontról?

— Hogyne. De ez még a nyárra nyúlik vissza. Sőt! Említettem, már áprilisban elmondta Bereczky Albert, hogy ő rejtette el Tildy Zoltánt, a Kisgazdapárt elnökét. Később, amikor a Magyar Front létrejött, Bereczky Albert volt egyike azoknak, akik az eleven kapcsolatot biztosították az illegalitásba vonult baloldali pártok rejtőző vezetői között. Én Tildy Zoltánnal két ízben találkoztam. Mindkét alkalommal Bereczkynél, a Pozsonyi úti parókián. Ez egy érdekes, zegzugos épület volt, ha az ember bement a főkapun, esetleg a templomon át jött ki, de még rejtett kijáratok is voltak. Többen is rejtőztek ott ezekben az időkben. Néha kommunisták is. Ott találkoztam Tildy Zoltánnal.

— Ambrózy tudott erről?

— Én is szóltam neki, de Bereczky is, mert ő is elég szoros kapcsolatban volt Ambrózyval.

— Találkozott ön ekkoriban Szakasits Árpáddal is?

— Nem. Tudtam, hogy Kenessey Pongrác nyugalmazott főispán lakásában rejtőzik, az Ilona utca 21. szám alatt, de én nem jártam nála. Viszont Bereczky informálta Szakasitsot én rólam. Ez kiderült 1945 után: Szakasits tényleg tudott az én tevékenységemről.

— Mikor volt az első találkozása Tildyvel?

— Augusztusban. Tildy arról beszélt, hogy sajnos, lassan haladnak az események. Ő március 19-e után azt hitte, hogy az egész nem tarthat tovább egy hónapnál, s hogy ily módon nem esnek oly

sokan a német megszállás áldozatául. Azt elismerte, hogy a kormányzó emberséges magatartást tanúsított, főleg a budapesti deportálás megakadályozásával, de azért ha majd egy új rendszer jön, a kormányzónak távoznia kell a hatalomból. Olyan elbánásban fogják részesíteni, amely megfelel az emberiség követelményeinek, de mint államfőt nem lehet megtartani. Én ezt tudomásul vettem, nekem is ez volt a véleményem.

— Vajon ekkor, augusztusban szóba került-e már, hogy a kormányzó találkozzék a Magyar Front vezetőivel?

— Erről beszéltünk is Tildyvel. Leginkább Bereczky Albert sürgette a dolgot, de másrésről Ambrózy is. És Ambrózy volt az, aki gyakorlatilag keresztülvitte, hogy Horthy fogadja Szakasits Árpádot, meg Tildy Zoltánt.

— Szó esett-e önök között a „kiugrás” előkészítéséről?

— Tildy éppen arra biztatott, hogy a katonákkal keressük a kapcsolatot. Hát nekem, ugye, sosem volt kapcsolatom a hadsereggel, ebben nem sokat tehettem. Elvállaltam, hogy megkísérlem a közvetítést a rendőrségnél. Elhatároztam, hogy érintkezésbe lépek Török János nyugalmazott rendőrfőparancsnokkal. Idős ember volt, de még jó erőben. Nagyon népszerű volt a rendőrség köreiben. Bereczkyvel ketten hívtuk. Bejött hozzám a minisztériumba, megmondtam, hogy bizalmas tárgyalásról van szó és a becsületére bízom . . . De láttam, hogy meg lehet bízni benne, csupán — semmit sem vállalt. Ő bármit is kizárólag parancsra tesz. Felsőbb parancsra. Ezzel a magatartással — éppen az adott helyzetben — semmire sem lehetett jutni. Mindent lát, mindent megért, az érveinket helyesli, a célkitűzéseinket helyesli, a felelősségvállalásunkat tiszteli — de ő semmit sem csinál. Majd ha parancsot kap. Ahogy a szolgálati szabályzat írja . . . Egyébként elég furcsa: Horthynak, ugye, a tisztikar volt a legdédélgetettebb társasága. Aztán itt volt a Vitézi Szék, 25 ezer „vitéz” — egy sem állt ki mellette. Egyesegyedül Szinnyi-Merse Jenőről, a Kállay-kormány kultuszminiszteréről hallottam, hogy október 15-én a fiával együtt felsietett a Várba, azzal, hogy fegyveres szolgálattételre jelentkezik: rendelkezzenek vele. De senki másról nem tudok, aki ezt megtette volna . . .

— Most már a vége felé tartunk, Mester úr.

— No, még azt, hogy október 10-re — ha pontos az emlékezésem — összehívták az Országgyűlés Véderőbizottságát. Azt hiszem: ez volt a régi, a háború előtti országgyűlés utolsó, akkor még úgy-ahogy létező szerve. Ezek az ülések a „békeidőkben” is szigorúan titkosak voltak. Minden pártnak ott volt a képviselője. Október 10-én persze jelen volt a honvédelmi miniszter: Csatay Lajos vezérezredes. Hát — pánikhangulat volt. Csatay azzal kezdte a beszámolóját, hogy három és félszeres, sőt négyszeres túlerővel állunk szemben. Hogy átálltak a románok, hogy a bolgár hadsereg is hadba lépett a németek ellen, Titónál általános sorozást hajtanak végre, nálunk pedig semmi sincs. Elmondta, hogy a legveszedelmesebb helyzet a déli oldalon alakult ki, onnan fenyeget a bekerítés veszélye. És így kimondta: „Vegyék az urak tudomásul, hogy a szovjet tankok bármelyik percben megjelenhetnek Soroksárnál.” Erre kitört a kiabálás. Közbeszólt Magasházy László, egy öreg tábornok, valamikor Horthynak a szárnysegéde volt, elég szimpla katonaember, alapjában véve... Goromba kifejezéseket használt, hogy disznóság, amit a németek mívelnek, hogy lefoglák Bakay Szilárd budapesti hadtestparancsnokot (akit Horthy a kiugrás katonai tennivalóinak megszervezésével bízott meg). A közbeszólásból hozzászólás lett, Magasházy lett az első felszólaló, Csatay után. Azt mondta: arra nincs a németeknek elegendő erejük, hogy minket megvédjenek, de bezzeg itt Budapest körül bőven vannak csapataik! Páncélos alakulatok! Miért nem viszik azokat a frontra? Minket akarnak sakkban tartani velük! — Aztán emlékszem: felszólalt egy erdélyi származású képviselő: Botár István, szobrász volt és földbirtokos, előbb az Erdélyi Párt tagja, aztán hozzánk állt be, a Magyar Megújulás Pártjába, ő kifejtette, hogy németbarát ugyan, de ami most történik, az tűrhetetlen! Idézett egy német hírmagyarázót, aki a hadihelyzetet magyarázta a német sajtóban vagy rádióban, a nevét is megmondta: egy Wehrmacht-tábornok volt, aki szerint Németország erődítmény, Magyarország pedig az erődítmény előtere. Az erődít-

ményt az előtérben kell védeni! Botár István is azt követelte, hogy a főváros körül álló német páncélos alakulatokat indítsák azonnal a frontra, máskülönben nekünk le kell vonnunk a szükséges következtetéseket. Azt mondta: maga a kormány forduljon ebben az ügyben a németekhez! Aztán emlékszem Jurcsek Béla felszólalására. Jurcsekről tudtam, hogy csak a németek követelésére maradhatott benne a Lakatos-kormányban, mert már rég teljesen a németek oldalán állott. Furcsán beszélt, láthatóan a Nemzeti Szövetség exponenseként. Azt mondta: senki sem biztatott minket azzal, hogy a hadihelyzet jobbra fordulhat, de húzni kell az időt, igenis harcolni kell, a nyugati szövetségeseknek is ez az érdeke és ezáltal nekik teszünk szolgálatot! De azt Jurcsek sem állította, hogy győzelemre akár gondolni is lehetne. Utána Baký László állt fel. Ő sem dicsérte a hadihelyzetet. Sőt, elismerte, hogy különösen az ország déli részein szinte üres a védővonalunk, vagyis, hogy nincs védővonalunk. De ezek után előállt azzal, hogy tudomása szerint valami küldöttség járt Moszkvában és kezdte sorolni a neveket: báró Aczél, meg Faust, meg Dudás... A tolmácsot nem említette. De tudta, hogy Kárpátalján mentek át és ott is jöttek vissza. És Aczél Edére célozva azt mondta, hogy a szálak a legmagasabb helyre vezetnek... Engem nagyon meglepett a dolog: honnan volt ő ilyen jól informálva? Azzal folytatta még, hogy ismerve a magyar közviszonyokat, a küldöttség-ügy egyhamar nyilvánosságra kerül és akkor majd nagyon destruálja a társadalmat, a közvéleményt! Én erre igyekeztem szép nyugodtan felállni, kimentem, és vissza a minisztériumba. Hívtam Csomoss Miklóst, elmondtam neki a dolgot és hogy ők most ne mutakozzanak, hamis igazolványt szerezzenek, maszkírozzák el magukat és rejtőznek el, mert ha Baký tud valamit, azt a németek is tudják... Ami a Véderőbizottság ülését illeti: később hallottam, hogy teljes zűrzavarban ért véget, semmiféle határozatot nem hoztak, kétsébeesetten felálltak, elénekelték a Himnusz és szinte kitántorogtak az ülésteremből.

24. Az utolsó nap

— Szombat, október 14-e. Még bent voltam a minisztériumban. Délelőtt bejöttek ketten a Győrffy Kollégiumból. Ha Kardos László lett volna, arra emlékeznék, mert legtöbbször vele volt dolgom. De talán Boros Lajos volt az egyik és Szücs Ferenc a másik? Így rémlik. Azzal jöttek, hogy tízezer pengő gyorssegély kellene. Hát mire? Élelmet akarnak beszerezni, nehéz hetek jönnek, most még lehet kapni mindenfélét . . . Szerencsénkre rég nem volt olyan jó éve a magyar mezőgazdaságnak, mint 1944 volt. . . Szóval bevásárolni szeretnének, de nincs egy fillérjük sem. Erre felhívtam a Nemzeti Bankot. Kaptam is ígéretet, de pénzt már nem, mert 12 óra felé járt, a pénztáros már elment. Abban maradtunk, hogy hétfőn reggel újra eljönnek és akkor megkapják a tízezer pengőt. Hát abból persze már semmi sem lett. . . No, elmennek a győrrfyisták, akkor átszól Rakovszky, a Lakatos-kormány vallás- és közoktatási minisztere, Rakovszky Iván, átszól, hogy jöjjenek a szobájába. Rakovszky idegesen járkál föl-alá és ott ül a fotelban egy férfi, kerekarcú, jó vállas, zömök ember. Azt mondja a miniszter: „Hát nézd csak! Most már nem csak Erdélyből jönnek a menekülők! Most már az Alföldről is! Itt van Gesztről a Tisza-uradalom intézője.” Ha jól emlékszem, Varga László volt a neve. Odalépek hozzá, kérdezem: „Kik menekülnek az Alföldről? Kik? A cselédek? A munkások? A földművesek?” Azt válaszolja: „Ezek közül egy sem. De még a lelkészek, a papok sem. Egy sem. De a tisztviselők! A vezető emberek! A közhivatalnokok! Szinte a teljes közigazgatás!” — Rakovszky csak járkált föl-alá, szidta a náciakat, ő is csak azt hajtogatta, hogy bezzeg az itt álló német csapatokat nem vezénylik a frontra, mert azokkal minket akarnak sakkban tartani! Aztán: most jövök a kormányzótól, Ambrózytól. Holnap, 15-én, vasárnap — döntő lépést teszünk. Így mondta Rakovszky: „Holnap jön a sötétbe ugrás! De ezt kell tenni, mert enélkül még rosszabb helyzet következne. Ambrózy azt üzenete neked, hogy tüntesd el a titkos iratokat.” És aztán. . . erre egész pontosan emlékszem. . . Rakovszky ezzel fejezte be: „Az lenne a legjobb nekünk, ha letartóztatnának!” Már úgy délután 2 óra le-

hetett. A titkáromnak, Csomor Gusztávnak megmondtam, hogy az irataim egy részét elviszem, a többit meg ő semmisítse meg. Aztán kimentem Klotild-ligetre, ott volt a családom. Ott töltöttem a szombat délutánt, a vasárnap délelőttöt. Aztán hallottam a rádióban a kormányzó fegyverszüneti szózatát. Nem lepett meg: nagyjából erre vártam. Csak utána megdöbbsenem, amikor a rádió ellenkező értelemben kezdett beszélni, ugye... hamarosan, estefelé, már a Szálasi-féle hadparancs következett... Jobbnak láttam útra kelni. Másnap reggel kimentem Klastrompusztára, ott Röricht István kommunista bányalakatosnál rejtőztem el, náluk maradtam vagy két hónapig. Közvetlenül az ostromgyűrű bezárulása előtt Rörichttel együtt bejöttem egy budapesti kórházba, a Bethesdába, és itt szerencsésen átvészeltam az ostromot, együtt a családommal, mint menekült református lelkész, amihez hamis igazolványom is volt, egyenesen Ravasz püspöktől.

A legszürkébb eminenciás.

Ausztriai beszélgetés egy háborús büntelennel

— Milyen rangot viselt ön 1944-ben?

— SS-Sturmbannführer voltam, ami őrnagynak felel meg.

— Hány éves volt?

— Éppen azon a bizonyos március 19-én ünnepeltem a huszonkilencedik születésnapomat. Már amennyire akkoriban ráértem ünnepelni, ugye. Az én beosztásomban... elképzelheti.

— Megmondhatná, doktor úr, hogy végső soron kitől függött a III. Birodalom magyar-politikája?

— Ezzel a kérdéssel provokálni akar, ugye? (Nevet.) Állok elébe, kérem! Természetesen: a III. Birodalomban minden döntés joga végső soron a Führeré volt. Hitleré. De igen sok múlt azon — bármilyen döntésről volt is szó —, hogy miféle alapanyagok: előterjesztések, javaslatok, satöbbi alapján jött létre a „Führerparancs”. És ne vegye szerénytelenségnek, illetve azt se bánom, ha szerénytelenségnek veszi: Magyarország tekintetében az én véleményem volt a... hogy is mondjam... a leginkább mérvadó. Végtére is, ugye, 1939-től én voltam a Biztonsági Szolgálat magyar referense, akkor még bécsi székhellyel. De 1943-tól már Berlinben dolgoztam, a Birodalmi Biztonsági Főhivatalban, ugye, hozzám tartozott jónéhány ország, mint például Olaszország, Horvátország, Szerbia, de talán Magyarország volt a legfontosabb, különösen a háború legutolsó fázisában... A Biztonsági Főhivatal VI. osztályán, a Külföldi Felderítés Osztályán én voltam a magyar ügyek felelőse. Namármost a „felderítés” és a „politika” — hát nem egészen azonos fogalmak, de nem is választhatók el egymástól. Legalábbis nem mereven, ugye... Vegyük Ma-

gyarországot. A magyar belpolitikát a különböző csoportok egymáshoz való viszonya határozza meg. Az erőviszonyok. Nahát: ezt fel kellett deríteni! Ha már tudom: kik az „erős” emberek, akkor ezeket meg kell nyernem, vagy félre kell állítanom, hogy a Birodalom érdekei mennél inkább érvényesülhessenek. Ez már politika. Na, ez a játék... Magyarország tekintetében, ugye... ez az én munkaterületem volt. Izgalmas feladat volt, mondhatom!

— Hogyan jutott ön 29 éves korára ilyen fontos beosztásba? Sőt, már valamivel hamarabb!

— Az egyik magyarázat: nagyon fiatalon befejeztem a tanulmányaimat. 22 éves koromra már a kezemben volt a diploma: „Dr. Phil.” És már az egyetemen Délkelet-Európára specializáltam magamat. Cikkeket írtam, történelmi cikkeket, például — emlékszem — az egyiket Héjjas Ivánról és az 1919-es magyar különítményekről, ugye... Ezenkívül pedig tagja voltam a nemzetiszocialista pártnak, amikor az még Ausztriában betiltott párt volt, meg tagja voltam az SS-nek is, ugyanakkor már... Őszinte lelkesedéssel... Nekünk, fiatal embereknek akkor Németország volt a példaképünk és Németországot Hitler jelentette. Végére Ausztriában is diktatúra volt, csak éppen nem Hitleré, hanem Dollfussé. Nahát: én Hitlerért rajongtam. És így 1938-ban, az Anschluss után egyenes volt az utam az SS Külföldi Felderítéséhez... Aztán meg volt néhány magas állású támogatóm, ugye... Például Edmund von Glaise-Horstenau tábornok, aki az Anschluss előtti utolsó osztrák kormány alkancellárja volt és nekem, hogy úgy mondjam, atyai barátom... És hát — ugye — nem tartoztam a tehetségtelenek közé... ha szabad ezt így kimondanom... 1941-ig gyorsan mentem előre, de akkor Heydrich fegyelmet akasztott a nyakamba. Ugye: Heydrich, aki Himmler helyettese volt és tulajdonképpen ő szervezte meg az egész SS-t, az egész Biztonsági Főhivatal, amelynek része volt a Gestapo, meg a Biztonsági Szolgálat, vagyis a SD, meg a Külföldi Felderítés... hát Heydrich nem rajongott az osztrákokért, engem pedig azzal vádolt, hogy nem szakítottam meg a kapcsolatot egyes régi osztálytársaimmal, akik történetesen bécsi zsidók voltak... jelzem: ez így is volt tényleg... Szóval: fegyelmi — áthelyeztek Hitler

testőrségébe, aztán egy SS-hadosztályhoz haditudósítónak, amikor 1941-ben megkezdődött a hadjárat Szerbiában. . . . Aztán Prágában meggyilkolták Heydrichet, az utódja Kaltenbrunner lett, maga is osztrák, aki engem régről ismert, én pedig nyomban visszakerültem a régi posztomra, a Külföldi Felderítéshez, ahol a közvetlen főnököm Schellenberg volt, ugye: ez is ismert név. . . . Sok nevet kell említenem, dehát ezek a nevek jelzik a III. Birodalom-beli hierarchiát, ugye. . . .

— Magyar referensként ön sokszor járt Magyarországon?

— Sokszor. Persze.

— Sok magyar ismerőse volt?

— El sem tudja képzelni: milyen sokan dörgölöztek hozzánk, sőt nyugodtan mondhatom, hogy milyen sokan dörgölöztek hozzám, amikor még Németország győzelemre állt. . . .

— És később?

— Később? Érdekes. . . . Akkor is.

Bad Aussee az osztrák Salzkammergut egyik legfestőibb városkája. Talán a legfestőibb. Idegenforgalmi központ télen is, nyáron is. A helybeliek zöme tiroli öltözetet visel: lódenkabátot, vadászkalapot zergetollal, térd alatt vastag zokniba futó nadrágot, vagy éppen szarvasbőr nadrágot, az asszonyok dirndlit, harsányszínű köténnyel. A völgybe búvó városka felett karéjban óriási hegyek. A városka fölé fennsík nyúlik: rajta öreg kastély. Nem nagy: földszintjén talán három-négy tágasabb terem lehet, emeletén meg legfeljebb egy tucat kisebb szoba. A kastélyt park övezi és a park bejáratánál táblák: „Magánterület! Belépni, behajtani tilos!” De akadnak olyan táblák is, amelyek a „céget” hirdetik: „MATURALSCHULE SCHLOSS RAMGUT”. Vagyis a Ramgut-kastélyban olyan magániskola működik, amely gyorsított tanfolyammal biztosítja az érettségi bizonyítványt azoknak, akik a megfelelő életkorban nem fejezték be a gimnáziumot, s valamilyen célból mégis érettségire áhítoznak. Kellő — tisztességes — pénzösszeg birtokában igénybe vehetik a Ramgut-kastélybeli iskolát, kollégiumot, ahol az igazgató, egyben iskolatulajdonos (és kastélybér-

(lő): Dr. Wilhelm Höttl. Egykor: a Birodalmi Biztonsági Főhivatal VI. Osztályának (Külföldi Felderítés) magyar referense.

— Ön, doktor úr, vagy önök... Meddig bíztak meg Magyarországnak a Reich iránti hűségében?

— Én is, meg az én köreim is, ugye, 1943-tól fokozódó aggodalommal figyeltük a magyarországi fejleményeket. Az világos volt, hogy a vezető körök — azok, akik valamilyen módon egyáltalán számítottak — hát azok mind antibolsevisták voltak. És mégis — egy csomó ilyen antibolsevistának az volt a legfőbb gondja, hogy miképpen léphetnének ki valahogy a háborúból? Sok tiszt is így gondolkozott, távolról sem a többség persze, de elég sok. És talán még több diplomata. Ezek tehát úgy szerettek volna antibolsevisták lenni, hogy nem vesznek részt Németország háborújában! Ami, ugye, fából vaskarika. De persze, ez csak vágyálom volt az illetők részéről és számomra nem is ezek a magyar urak okozták a legkomolyabb gondot, hanem a mi katonáink. Mert a mi katonáink képtelenek voltak felfogni, hogy Magyarországon finom la-
vírozásra volt szükség. A katonák csak azt látták, hogy Magyarország kezd bizonytalan ponttá válni, amikor az oroszok lassan, de biztosan, néha pedig nagyon is gyorsan közelednek a Kárpátokhoz. A Wehrmacht vezetői verték az asztalt, hogy Magyarországot meg kell szállni.

— Ami 1944. március 19-én be is következett. Ez esetben tehát, doktor úr, nem az ön javaslatai szerint döntöttek.

— Nagyon téved! Az eredeti tervet az utolsó pillanatban módosították. Persze ön most azt mondja, ugye, hogy azért módosult a terv, mert Hitler az utolsó pillanatban megegyezett Horthyval. Igaz, de hogyan került sor arra a bizonyos március 18-i klessheimi találkozóra? Az, kérem, az én titkosszolgálati pályafutásom legnagyobb sikere! Ezt részletesen el kell mondanom. Igen? Tehát... Hitler — ez ugye közismert — hirtelenharagú, kolerikus ember volt. Amikor rájött — és lehet, hogy éppen az én jelentéseim alapján —, hogy Horthyék minden figyelmeztetés, óvás dacára tovább folytatják a titkos diplomáciai tárgyalásokat ango-



Höttl — annak idején...

...és az interjú készítésekor



lokkal, amerikaiakkal, akkor a maga kolerikus módján döntött. Megszállás. Ahogy a katonák terve már régóta ki volt dolgozva... Román és szlovák csapatok bevonásával, a honvédség lefegyverzésével, satöbbi. Namost — egy már meghozott Führer-döntést visszaszippantatni!... Arra még nem volt példa. És ezúttal mégis... A főnököm, Schellenberg bepillantást nyert a tervbe egy vezérkari osztályvezető, von Bonin ezredes indiszkréciója folytán. Schellenberg titokban lefényképezte a tervet és átadta nekem. Én, aki jól ismertem a magyar viszonyokat, nyomban láttam, hogy ebből szörnyű baj lesz. Ha mi nyílt katonai akciót hajtunk végre Magyarország ellen, legalább néhány helyőrség biztosan ellenáll. És egyébként is... Minek? Magyarország másképp, finomabb eszközökkel is gyeplőn tartható...

— Veesenmayer úr is ezt javasolta a memorandumaiban.

— Igen, persze... De ennek nem volt jelentősége. Veesenmayer írásai nem jutottak el Hitlerig.

— És az ön írásai?

— Amikor elolvastam a tervet, nyomban írtam egy memorandumot. Tisztán katonai megoldás helyett katonailag alátámasztott politikai megoldást ajánlottam. Vonuljon be a Wehrmacht, de úgy, hogy a bevonulás — legalább látszat szerint — Horthyval való megegyezés alapján történjék. És úgy, hogy Horthy maradjon meg a helyén, ugye... Schellenberg azt mondta: „Nincs az a pénz, amennyiért ezt az írást normális szolgálati úton eljuttathatnád a Führer szeme elé! Kaltenbrunner el se fogadná, Himmler még kevésbé!” De Schellenberg mégis megtalálta a módját: odaadta Walter Hewel követnek, aki a külügyminiszter összekötője volt Hitler törzsénél. És Hewel szavának súlya volt, mert ő már 1923-ban részt vett Hitler első, müncheni puccskísérletében. Hewel úr kérésére a Führer szárnysegéde, Schaub odatette a memorandumomat Hitler éjjeliszekrényére. Hitler ugyanis a legutolsó jelentéseket mindig lefekvéskor olvasta el. Nyilván az én írásomat is, mert másnap reggel már intézkedett, hogy hívják meg Horthyt tárgyalásra. A továbbiak... hát az ugye, közismert... Március 18-án Hitler egész nap tárgyalt Horthyval, összevesztek, kibékültek, megint összevesztek és megint kibékültek... Este

Horthyék úgy utaztak haza, hogy közben már zajlott a Wehrmacht bevonulása, de már az is el volt intézve, hogy a magyar csapatok nem állnak ellen, nem lesz semmi baj, ugye. . . Én egész nap ott izgultam a salzburgi „Hotel Österreichischer Hof”-ban, aztán este Himmler és Kaltenbrunner együtt jöttek át hozzám, instruáltak, persze hiába volt éppen a születésnapom — nyomban robognom kellett Budapestre. . .

— Ahogy Veesenmayernek is, ugye?

— Hamarabb! Jóval hamarabb! Én már éjfél felé Budapesten voltam.

— És az új kormány megalakításában is volt önnek, doktor úr, valamilyen szerepe?

— A tárgyalásokat Veesenmayer folytatta, végtére is ő volt az új német követ, a teljhatalmú megbízott, ugye. . . A tárgyalásoknál őt állítottuk előtérbe, sajnos, mert nem volt elég rugalmas ember, mindenáron Imrédy Bélát akarta miniszterelnöknek, amikor pedig világos volt, hogy Horthy éppen Imrédyt nem akarja. . . Dehát Veesenmayer nem ismerte a magyar viszonyokat. Alig volt egy-két ismerőse.

Ahányszor Veesenmayert említem, ahányszor kénytelen kimondani Veesenmayer nevét, villanásnyi időre megkeményedik a tekintete.

Pedig igyekszik lágy alkatúnak tűnni, kellemes csevegőnek, akiből árad a szó, a közlés, hisz igazán nincs ugye rejtegetnivalója — hiszen mindig is maga volt a megtestesült szelídség, erőszakellenesség. . . Felderítés, titkosszolgálat — persze, persze. . . Dehát végül is senkinek sem ártott! Ómiatta ugyan a haja szála se görbült meg senkinek!

Veesenmayer! — Elhangzik ez a név és Höttl szeme megvillan. Akaratlanul. Sőt: szándéka ellenére. Nyomban hunyorít is.

Milyen lehetett ez az ember — még a hatalom birtokában —, ha gyűlölt valakit? Ha félt valakitől? Ha valaki az útjában volt? Ha valakit vallatott?

— Az ön székhelye a megszállás napjától Budapest volt. Ugye?

— Pontosabban: Buda.

— Ismerték Budapesten az ön beosztását?

— Nem túl sokan. . . Diplomataként szabályosan akkreditálva voltam, ugye, a külügynél, a vezérkarnál. . .

— Mint a német követség munkatársa?

— Nem, nem! Dehogy! Mint a VI. Osztály képviselője. Teljesen független voltam a többi német szervtől! Hálístennek. . . A Dísz téren kaptam egy elragadó kis palotát, ha jól emlékszem: Dísz tér 10. . . A vezérkar kémelhárításának akkori főnöke, Kuthy ezredes szerezte nekem — hát, ugye: zsidó tulajdonosa volt korábban, csak mellékesen jegyzem meg, hogy ezzel a zsidó családdal jó kapcsolatban maradtam, kivándoroltak Amerikába, igen hálásak nekem, mert az értékeik, festményeik nagy részét sikerült átmentenem, ugye. . . Dehát ez más lapra tartozik. Mindössze három tiszti rendfokozatú munkatársam volt, meg egy titkárnő. Megtartottam a korábbi tulajdonosok személyzetét, nekem ugye, elsősorban prima szakácsnőre volt szükségem, mert a titkosszolgálati munka legalkalmasabb színhelye, ugye, a fehér asztal volt. Ne értsen félre: én senkit sem vezettem az orránál fogva. Nem azért jutott ebéd- vagy vacsoravendégem szinte minden napra, mintha a magyar urak nem tudták volna, hogy ki és mi vagyok! Ellenkezőleg! Énhozzám mindenekelőtt azért jártak éppen azért —, mert nagyon is tudták, hogy a legrövidebb út Budától Himmlerig az én Dísz téri házamon át vezet.

— Volt nekem mellesleg egy egészen speciális rangom, vagy beosztásom, vagy hivatalom is. . . ezt csak azért említem, mert jellemző a Birodalom belső viszonyaira, eszem ágában sincs, hogy a saját szerepemet kívánnám ezzel aláhúzni, ugye. . . Az történt, hogy néhány nappal március 19-e után, nem tudom pontosan: hányadikán volt, de igen röviddel 19-e után, váratlanul betoppant Budapestre Himmler, az SS birodalmi vezére. Hát ugye: a legfőbb főnököm. Már Hitler után, persze. Szóval betoppant. Inspiciálni a német hatóságokat, az SS-szerveket, s a többi. Kísérem a követ-

ségre, Veesenmayerhez, ott Himmler azt mondja: „Veesenmayer, bemutatom önnek az én személyes képviselőmet!” Hát ez én voltam.

— Mivel járt ez a funkció?

— Tulajdonképpen semmivel. Himmler nyilván azt akarta demonstrálni, hogy ő több, mint egy másik birodalmi miniszter, mint — mondjuk — Ribbentrop. Ha Budapesten van egy követ, aki a külügyminiszter embere, akkor Himmlernek is van itt egy megbízottja, aki Ribbentrop emberét ellenőrzi. Valahogy így... persze ez nem precíz, de... No, mindegy. Nincs jelentősége. Illetve, pardon! Később! Október 15-e előtt! Néhány nappal, talán egy héttel előtte. Akkor az én intézkedésemre küldték Budapestre Rudolf Rahn követet, aki Mussolini mellett képviselte a Birodalmat és akit én jól ismertem, mert — ugye — Olaszország is hozzám tartozott... Ugyanis láttam, hogy a romániai események után Veesenmayer az idegösszeomlás határán volt, ezt a felesége is elmondta nekem, aki egyébként fűvel-fával csalta Veesenmayert, szóval tudtam, hogy kicsúszott a lába alól a talaj, telefonáltam Berlinbe Kaltenbrunnernek és kértem, hogy küldjék ide Rahnt, kifejezetten őt kértem és október 15-én már itt is volt, tulajdonképpen Rahn vette rá Horthyt, már a rádióproklamáció elhangzása után, hogy keressen módot a békés kibontakozásra, ugye... Dehát ezzel most előreugrottam az események kronológiájában. Mert, ugye, sorra kell vennünk az 1944-es év tulajdonképpen minden eseményét, ugye, hiszen mindegyikkel akadt valami dolgom, egyszerűen: a beosztásomnál fogva, ugye... Talán nem nagyozolás, ha ezt merem mondani.

A deportálás... Ez természetesen nem tartozott rám. Dehát érdekelte a dolog! Szerettem volna tisztán látni! Eichmannt, ugye, jól ismertem 1938-tól, amikor mindketten Bécsben dolgoztunk, egészen más munkaterületen ugye, de mégis... SS az egyik is, a másik is... No, és tudtam, hogy Eichmann a zsidó ügyekkel foglalkozik, tudtam már Bécsben is — ott ugyan még az volt a neve: „Zsidó Kivándorlási Hivatal”... Amikor 1944-ben Budapesten találkoztam vele, hát természetesen beszélgettünk, ugye, és akkor

a maga jellegzetesen fanatikus módján azt mondta: „Most eljött az én nagy napom!” Nahiszen. Akkor én már sejtettem, hogy mire megy a játék. De még nem voltam benne biztos. Éppen ezért izgatott! Tudtam, mert ugye, hozzám mindenféle jelentések befutottak... szóval tudtam, hogy fent Kárpátalján kezdik. Odautaztam, látni akartam. Iszonyú volt. Megrendítő. Ahogy azok a szerencsétlen emberek csak mentek, mentek és beszálltak a vonatokba, és semmi kiabálás, semmi tiltakozás... Amint láttam a deportálás módját, akkor már tudtam: szó se lehet róla, hogy ennyi embert — tulajdonképpen számunkra teljesen felesleges embert — öreget, gyereket, mindenfélét... Hát arról szó sem lehet, hogy ezt a sokszázezer embert valami táborba vigyék, Szlovákiába vagy Lengyelországba, ahogy a szerencsétlenek remélték... Ugyan kérem... Nem lehetett nem látni, hogy ennek az útnak a végállomása csakis a halál lehet. És megmondom őszintén: ezután már nehéz volt folytatni ugyanazt a... ugyanazt a magatartást, amely gyakori volt a németeknél, énnálam is, ugye, hogy tudniillik nem látok semmit, nem hallok semmit, nem tudok semmiről... Az ember, ugye, egyes esetekben segíthetett, mint például én is a híres bécsi színész: Hans Moser esetében. Mosernek a felesége zsidó volt és Magyarországra menekült. És én szóltam Eichmannnak: „Öregem, tudod te, hogy a Führer most is a Moser filmjeit nézi esténként a főhadiszálláson?” Erre Eichmann rohant, kiemelte Mosernét a vagonból. Dehát ezek csak egyes esetek, ugye... Ne haragudják, de tartsunk most egy kis pihenőt.

— Az a benyomásom, doktor úr, hogy — ha voltak is zavaró tényezők — ön alapjában véve jól érezte magát Budapesten.

— Hogyne! Bevallom: akkor már jobban, mint Németországban! Ugye... az imént beszéltünk a deportálásról... Hát ez, kérem, alapvetően befolyásolta a felfogásomat! Természetesen elkezdte a világnézetemet is.

— Ön is kezdett szembefordulni Hitlerrel?

— A háborúval. Hogy pontosabban fejezzem ki magamat: egyre sürgősebbnek tartottam, hogy különbékét kössünk a nyugati hatalmakkal!

— Dehát ez ellentmondás . . .

— Tudom, mit akar a szememre vetni! Azt, ugye, hogy én a nyugatiakkal kötendő különbékét sürgettem — de ugyanilyen tendenciák miatt szálltuk meg Magyarországot! Persze, nem én szálltam meg Magyarországot. És Magyarországon ezek a tendenciák már 1943-ban jelentkeztek, ugye . . . És egyáltalán! Magyarország túlságosan is kis ország, kis pont lett volna ehhez! Egészen más lett volna, ha a Birodalom, ha Németország ül le a tárgyalóasztalhoz a nyugatiakkal, persze titokban . . . Németország akkor még majdnem intakt volt, a bombázások dacára is, ugye, a haditermelés teljes mértékben folyt, sőt egyre növekedett, tehát az egész világhelyzet alapvetően megváltozik, ha mi az egyik oldalon tiszta helyzetet teremthetünk, ugye . . . Ezt akarta a főnököm is, Schellenberg. Egyébként ennek volt némi befolyása a magyarországi helyzet alakulására is. Ugye: a deportálás 1944. május—júniusban zajlott a vidéki városokból, megyékből, de július elejével megszűnt! Sokan azt hiszik, hogy Horthy állította le. Én nem vitatom: Horthy is parancsot adott, hogy többé ne deportáljanak, vagyis, hogy a budapesti zsidókat ne deportálják, ezt nem vitatom, bár véleményem szerint Horthyt nem különösebben izgatta a zsidók sorsa, ő csak arra törekedett, hogy kivételeket tehessen, hogy mentesítesse azokat, akiket meg akart védeni, de egyáltalán nem törődött a vagyontalan kisemberek, a kis-zsidók sorsával . . . Az ugye, világos, hogy Horthy tilalma ellenére is folyt volna tovább a deportálás, ha német részről erőltetik . . . Csakhogy Himmler maga állította le a deportálást! Ugyanis Schellenberg meggyőzte, hogy tárgyalni kell a nyugatiakkal, és ennek minimális előfeltétele volt a deportálás megszüntetése. Európa többi országaiban akkor már lezajlott . . . Magyarországon is, csak Budapest volt hátra. És akkor Himmler ki is adta a megfelelő parancsot. Szóval: ez döntötte el a budapesti zsidók sorsát, és nem Horthy tilalma. Egyébként is: a deportálásnak egyes magyarok fanatikusabb hívei voltak, mint akár Eichmann!

— Például Baky László belügyi államtitkár, aki 1938-ig csendőrőrnagy volt, aki 1944-ben kezében tartotta a csendőrséget, és

aki – közismerten – igen közeli jó viszonyban volt önnel, doktor úr. Nem lát itt valamilyen ellentmondást?

— Ugyan miért látnék? Én Bakyyal valóban elég jó viszonyban voltam. És elég régóta! Baky, ugye, nagyon sok mindenről tudott! Leginkább a magyar csendőrség kémelhárító szerve útján, amelyik egészen kiváló volt! Egyáltalán: a magyar csendőrség remek volt! Tényleges hatalmat jelentett! Katonai erőként is jelentékenyebb volt, mint más országok szokványos állambiztonsági szervei. És méginkább a felderítésük, a titkosszolgálatuk! Az egyenesen remek volt! No, és Baky, ugye, nagyszerűen játszott ezen a hangszeren. . .

— Azután is, hogy nyugdíjaztatta magát?

— Nyugdíj. . . Azért ment nyugdíjba, hogy aktív politikus lehessen. Képviselő. Hát, ugye: kétségkívül nemzetiszocialista volt. Megjegyzem, az én Dísz téri vendégeim között a kevés igazi nemzetiszocialista egyike. . . Én, ugye, tudtam, hogy Bakyyban százszázalékgig megbízhatom. Bakyynak pedig politikailag sokat jelentett, hogy én a háta mögött állok, és nemcsak én, hanem hát, ugye, az SS. . . Persze a deportálási ügyeket nem velem beszélte meg, nekem csak az információira volt szükségem. . . A politikai információira főleg, a kormány belső ügyeiről például, satöbbi, satöbbi.

— Mégsem sikerült elérni, hogy bent maradjon a kormányban.

— Hát az már jóval későbbi dolog! Akkor már lezajlott egy-két fordulat! Akkor már majdnem vége volt a dalnak!

— 1944. augusztus 23-a után. . . Hát azok nagyon keserves napok voltak, ugye. . . Jelzem, kérem, számunkra, vagyishogy a felderítés számára nem is volt olyan nagy meglepetés, mi tudtuk, hogy mi készül Romániában. A katasztrófát elsősorban Keitel és Ribbentrop számlájára kell írni. Egetverő marhaság volt egy olyan tökkelütött alkoholistát küldeni Bukarestbe követnek, amilyen Killinger volt. Csupán azért, mert régi nemzetiszocialista volt. . . Ő még augusztus 23-a reggelén is azt táviratozta Ribbentropnak, hogy Bukarestben minden csendes, minden rendben. . . Nahiszen! Keitel pedig, vagyis a Wehrmacht „csúcsa” nem volt

hajlandó és nem volt képes kieszközölni Hitlernél, hogy idejében vonja vissza a csapatainkat. Így aztán, ugye, jött a katasztrófa. A teljes déli frontszakasz összeomlása satöbbi. Nyitott út az oroszok előtt a Balkán felé.

— És Magyarország, doktor úr?

— Magyarország is! De mennyire! Egyáltalán nem voltak tartalékaink! Egy pillanatra — ami a történelemben egy-két hetet jelenthet, ugye —, éppen Magyarországon valóságos vákuum keletkezett! Nem emlékszem pontosan a dátumra, de talán augusztus 25. lehetett... Hosszú táviratot küldtem Kaltenbrunnernek... Nem is! Különfutárral küldött jelentés volt! Arról, hogy ideje felkészülnünk a teljes átrendezésre! Amikor, ugye, láttam, hogy Horthy a mi előzetes megkérdezésünk nélkül meneszti Sztójajt és hozza Lakatost... Abban a helyzetben kénytelenek voltunk jó képet vágni a dologhoz, olyasmikhez is, mint például Baky László kihagyása az új kormányból! Világos volt, hogy Horthy, ami tulajdonképpen, ugye, nem is az öregurat jelentette, hanem a környezetét, egy bizonyos várbeli kört... szóval látszott, hogy ezek hozzákezdtek a felkészüléshez... Hogy szembeforduljanak velünk, illetve, hogy abbahagyják a háborút. Horthyék elmulasztották a nagy lehetőséget, amikor Romániában kitört a felfordulás, illetve a katasztrófa, ezt csak a Sztójay-kormány leváltására használták fel. Így mi időhöz jutottunk, de nagyon nyomatékosan jelentettem Kaltenbrunnernek, hogy most aztán nekünk is lépünk kell!

— Ekkor tehát ön is elfogadta a nyilas hatalomátvétel tervét?

— Ugyan kérem! Ezt a tervet a mi oldalunkon senki sem támogatta teljes szívvel, az egyetlen Urban kivételével. Tudja: az elődöm, aki a Duna Gőzhajózási Társaság igazgatójának álcázva volt Budapesten a Biztonsági Szolgálat főmegbízottja. Éveken át. Ő már 1941-től minden mondatát azzal fejezte be, hogy: „márpedig Szálasinak kell hatalomra kerülnie!” No, ez Josef Urban volt, akinek sajnos 1944-ben nagyon megnőtt a befolyása a budapesti SS vezetők köreiből, főleg Winckelmann tábornoknál, de még Veessenmayernél is. Ő igen — ő teljesen Szálasiek mellett volt.

— És ön, doktor úr? Ön milyen lehetőséget látott?

— Én változatlanul kitartottam amellett, hogy Horthyt kell megtartani. Megfelelő nyomással nála mindig eredményt lehetett elérni. Meggyőződése, hogy ekkor is rá lehetett volna venni egy megfelelő... ugye: egy nekünk megfelelő kormány kinevezésére. Persze Lakatos nélkül, mondanom se kell. Lakatos volt az egyetlen magyar vezető, aki még csak egy udvariassági látogatás erejéig sem fogadott engem. Amikor miniszterelnök lett, ugye, illett volna, hogy legalább pár szóra fogadjon... De nem! Ami azt mutatja, hogy ő is tudta: mi a véleményem őrá!

— Ön tehát hozzáfogott egy új kormány előkészítéséhez?

— Persze nemcsak én... Nem akarok nagyozni, ugye... Én csak arról számolhatok be, ami az én házamban történt. A Dísz téren. Kötetlen meghívások sora, ugye... Imrédy Béla és Bárdossy László, és gróf Teleki Mihály, aki tulajdonképpen a régi kormánypárt tagja volt... A Szálasi emberei közül Csia Sándort hívtam meg, mert ő tűnt a viszonylag legintelligensebbnek közöttük... Abban a kis palotában elég kicsi volt az ebédlő, csak tizenkét személyes, ezt is figyelembe kellett venni, ugye... És azt is, hogy az akkori magyar szokások szerint az ilyesmiket tisztességes étkezés és jó italok mellett lehetett megbeszélni... Azt ajánlottam — és az urak tulajdonképpen el is fogadták a koncepciómat —, hogy nincs szükség egyébre, mint az alkotmányosság szigorú megtartására... ugye: a magyar alkotmányról van szó... Egy szóval: ragaszkodjanak ahhoz, hogy a kormányzónak nincs joga fegyverszünetet kötni, ez kizárólag a Parlament joga, és így a kormány is csak akkor kezdhet tárgyalni fegyverszünetről, vagy békékötésről, ha a Parlament ehhez hozzájárult... Ugye, ha az urak ragaszkodnak ehhez, akkor nincs semmi baj... Már persze — számunkra, ugye? Ez világos... Tehát én azon voltam, hogy összeszedjem, összehozzam az összes antibolsevista erőket és személyiségeket. Létrehozni egy nemzeti koncentrációt! A háború folytatása érdekében. Az oroszok ellen, természetesen. És ez a politikai csoportosulás működésbe is lépett, ugye, ez közismert...

— Ezzel a csoportosulással kívánt ön nyomást gyakorolni Horthyra?

— Természetesen voltak másféle elképzeléseim is... Pél-

dául... No, jó, tudom, hogy erről úgyis beszéltetni akar engem... Miért ne? Horthy fiának „elrablása”... Igen: ez az ügy kifejezetten az én számlámat terheli. Skorzeny egy kicsit elrontotta, ugye... Azzal kell kezdenem, hogy szeptember végén már tudtuk: Horthyék tapogatóznak a túloldalon, elhatározták — a maguk bizonytalan módján — a fegyverszünetet... Akkoriban, ha jól emlékszem: október elején érkezett meg Budapestre Skorzeny. Tudja: aki 1943-ban megszöktette a bukott Mussolinit a fogságból. Régi jóbarátom volt, valamikor együtt szolgáltunk. Jön hozzám a Dísz térre és — képzelje! — bemutatkozik! „Dr. Wolf vagyok.” Mondom neki: „Te tökkelütött! Ahogy átlépted a határt, már itt volt rólad a jelentés!” Hát ugye, kétméteres óriás, jellegzetes sebhely az arcán, meg aztán a propaganda, a filmhíradó akkora lármát csapott körülötte a Mussolini-ügy után... Azt mondja: „Különleges felhatalmazást kaptam a Führertől, hogy katasztrófa esetén lépjek közbe.” Nagyon szép, de mindössze valami három zászlóaljat hozott magával. Akármilyen válogatott vagányok, mégis csak három zászlóalj, ugye, és nem több...

— És Horthy fia?

— Ja igen, persze. Kissé keverem a témákat, elnézést. Dehát ezek a dolgok mind összefüggnek egymással, és hát régen is volt Horthy junior. A fiatalúrról tudtuk, hogy itt is, ott is háborúellenes kijelentéseket tesz, tudtuk, hogy különböző lehetetlen alakokkal tárgyalgatott, aminek természetesen nem volt jelentősége, de jellemezték a fiatalurat. Egyszer valahol kijelentette — erről jelentést kaptam persze —, hogy ha már nincs kapcsolatunk Moszkvával, akkor legalább Titóval kellene valahogy kapcsolatba lépni. Igen? Csak ez kell? Majd én segítek! Úgy intéztem, hogy a „legmélyebb titokban” jöjjön Budapestre két „titóista tábornok”. És lépjenek kapcsolatba Horthy juniorral. Ez ugye szokásos titkoszolgalati rutinfeladat. És a dolog bevágott. Háromszor vagy négyszer tárgyalt a két „tábornok” Horthy juniorral, az egyik tárgyalásuk a Várban zajlott, érdekes, hogy véletlenül benyitott a szobába az öreg Horthy is... Az utolsó tárgyalásuk lett volna az október 15-i, az Eskü téren. Az volt a tervem, hogy amikor éppen tárgyalnak, odaérkezik majd egy német rendőrjárőr, azzal, hogy a

két szerb nyomát követték, mert ezek régóta körözés alatt álló, veszedelmes partizánvezérek. És akkor döbbsen látják majd a társaságukban Horthy fiát. „Tessék erre magyarázatot adni! Nagyon gyanús, kérem! Tessék velünk jönni!” Úgy volt előkészítve, hogy percekben belül Veessenmayernek és Winckelmann-nak kellett volna azonnali, rendkívüli kihallgatásra jelentkezni Horthy-nál. „In flagranti! Vádat emelünk a főméltóságú úr fia ellen, hazaárulás, kémkedés satöbbi-satöbbi címén! Nagydobra verjük az egész ügyet!” A kormányzó erre kétségbeesve könyörögni kezd, mi pedig azt kívánjuk, hogy azonnal nevezzen ki egy új kormányt és ő álljon félre, persze nem egészen; névleg maradjon kormányzó, de kizárólag formailag. . . Namost, amint köztudott, Skorzeny, aki ismerte az én tervemet, kivette az ügyet a német rendőrség kezéből, maga akarta csinálni, mert szerette az ilyen bravúrstikliket, és aztán olyan brutálisan és ügyetlenül csinálta, hogy komoly tűzharc keletkezett az Eskü téren a Horthy fiát kísérő testőrökkel. . . Ugye: szegény Otto Klages, aki egy nagyon rendes rendőrtiszt volt, az is belehalt ebbe a lövöldözésbe. . . És tulajdonképpen nem sokra jutottunk az egészszel. . . Nem az lett belőle, amit én akartam.

— Horthy másnap lemondott és átadta a hatalmat Szálasinak.

— Én éppen ezt akartam elkerülni! Dehát akkor már, ugye, nem lehetett. . . Akkor már elhangzott a rádióban az a proklamáció és a helyzet teljesen elmérgesedett. . .

— Mindebből az következik, doktor úr, hogy ön nem tudott a proklamációról! Talán a Faragho-féle fegyverszüneti delegáció moszkvai útjáról sem tudott?

— Nagyon részletes és pontos információt kaptam. . . több oldalról is. . . Náday vezérezredes Olaszországba való elrepüléséről. . . De ami Faraghot illeti. . . akit én nagyon jól ismerek, ugye. . . , gyakori vendégem volt! . . . Tudtam róla, hogy eltűnt Budapestről. Furcsa volt, és hallottam is egyet-mást, de nem hittem el, hogy pont őt küldték volna a Szovjetunióba! Abszolút antikommunista, satöbbi. . . Persze az is igaz, hogy kitűnően beszélt oroszul. Ezt valahogy nem vettem számításba. Hiba volt. És aztán. . . Bevallom, bár ez súlyos kudarcom: arról sem tudtam,

hogy Moszkva, vagyis Faraghóék és a budai Vár között rádiókapcsolat működött. Pedig... a magyar vezérkar rádiófigyelő szolgálatát mi építettük ki, mi szereltük fel, én finanszíroztam őket, kérem! — és jobban megbíztam bennük, mint a német rádiólehallgatásban, mert jobbak is voltak! — De ebben az egy esetben az orromnál fogva vezettek. Egészen biztos, hogy észlelték Faraghóék és Horthyék radiogramm-váltásait, az sem kizárt, hogy meg is fejtették, mert — mondom — hallatlanul jól működtek! — de nekem az egészlől egy szót se szóltak. Így én nem tudtam arról, hogy... mikor is? Október 11-én, ugye? Hogy létre is jött egy megegyezés-féle az oroszokkal... Illetve tulajdonképpen fegyverszünet... Ha már feltételezem, hogy Horthyék a proklamáció beolvasását legkésőbb október 14-én elhatározták, így Horthy junior elrablása legfeljebb megerősítette az elhatározásunkat, de már nem volt olyan súlya, ahogy én kiterveztem. Egyébként Skorzeny emberei, akik persze nem ismerték a részleteket, ott az Eskü téren jó alaposan helybenhagyták az én két „titóista tábornokomat”... Nekem viszont még sikerült számukra egy-egy szép érdemkeresztet szereznem.

— Kik voltak ezek a „tábornokok”?

— Az egyik... Ezt ma már megmondhatom, mert néhány éve Dél-Amerikában meghalt; albán volt, az utolsó albán király testőrségének a századosa... Tipikus balkáni. Nekem régi emberem, aki sok kalandos akcióban vett részt... Marko Beraninak hívták.

— És a másik?

— Arról csak annyit, hogy bácskai magyar. Aki kitűnően beszél szerbül is. Többet nem mondok róla, mert még él.

Dr. Höttl irodájának nagy ablakai délre és nyugatra néznek, ki látni a hegyekre, a havas lejtőkre, amelyeket lassan pirosra fest a lenyugvó nap. Höttl szilvóriumot szürcsöl, elfáradt. Maga elé néz.

— Persze még nagyon sokat beszélhetnénk, ugye, bőven lenne mondanivalóm... Például azokról a tárgyalásokról, amelyeket Svájcban folytattam az amerikai titkosszolgálat ottani vezetőjével, Alan Dulles úrral... az olaszországi német csapatok fegyverletételéről, ami ugye — ez köztudott — a háború tényleges befejezése előtt meg is történt... Az egyik svájci utam során a Gestapo

le is tartóztatott, könnyen ráfizethettem volna. . . Dehát nem akarok az érdemeimmal büszkélkedni, nincs rá szükségem, ugye. . . Különben is, most csak magyar vonatkozású emlékeimről beszélünk, másról talán egy másik alkalommal. . .

1974-ben Bécsből hívtam fel elsőizben. Éppen csak annyit mondhattam el, hogy a Magyar Televízió számára készülő dokumentumfilm ügyében keresem — máris közbevágott:

— Micsoda?! Magyar Televízió?! Én kommunistákról és különösen magyarokról hallani sem akarok! Köszönöm! — És levágta a telefont.

Tulajdonképpen nem is vártam tőle mást. Csak a szakmai kötelességtudat hajtott, hogy még egyszer megkíséreljem. . . Két évvel később Németországból robogtunk hazafelé a TV kocsiján, ládáinkban tucatnyi, akkor készült filminterjú anyagával. Hirtelen jött ötlet nyomán tértünk le az autópályáról, s kerültünk Bad Aussee felé. Höttl doktor feleségével sikerült beszélni: a doktort utolérte az influenza, lázasan feküdt. Höttlétől csupán egy ígéretet kaptam: ha írok a férjének, a levelemre feltétlenül válaszolni fog. Így, vagy amúgy — de válaszol! És válaszolt. Meglepő, szinte meghökkentő gyorsasággal és készséggel. Igen, hogyne, hajlandó lenne interjút adni. Csak néhány részletkérdést kellene előzetesen tisztázni. . . Miért változtatta meg az álláspontját? Talán azért, mert mások is leültek már a kameránk elé? Vagy egyszerűen — mert rohamosan öregszik? Vagy valamilyen lehetőséget lát a „megnyilatkozásban”?

Egész nap a kamera előtt ült, erős lámpák fényében, a szeme is kivörösödött — alaposan elfáradt. A felvétel szüneteiben felhajtott szilvóriumok is megtették a magukét.

Ül, s maga elé mered. Mintha kissé elégedetlen lenne önmagával. Mintha azt mérlegelné, hogy sikerült-e olyan emberként szerepelnie, amilyennek látni s láttatni szeretné önmagát? Milyennek is? Nagyon okosnak, tájékozottnak, szuperravasznak! Akit teteteiben annak idején csupa jóindulat és emberség vezetett; aki átlátott mások (nagy nevek!) kicsinyes törtetésén, szolgálalkúságén, gyarlóságain; aki otthonosan forgott a legmagasabb (náci és há-

borús bűnös) körökben, mélyen ismerve azok minden kulisszatitkát, de messze elkerülve azt, hogy őt akárcsak a legcsekélyebb vád is érhetné — hiszen végső soron, ha valamit netán a szemére is lehetne vetni, arra is kellő magyarázatul szolgál tiszta, lángoló, őszinte német hazafisága és méginkább: antikommunizmusa; aki kedélyes, viccet-nótát-virágot-bort (és szilvóriumot) kedvelő igazi bécsiként nőtt fel, s az is maradt, a nehéz időkben, a legnehezebb időkben is... Mintha azon töprengene, hogy sokmindenről beszélt most a kamera előtt, de vajon eleget mondott-e? Vagy pedig túl sokat? Olyat is, amit nem kellett volna?

Nagydarab ember, elnyújtott lábbal, eleresztett vállal ül most. Nem égnek már a lámpák, nem forog a felvevőgép, nem kell magára — a tartására — ügyelnie. Mélyet sóhajt.

— Nem is tudom... Ma valahogy nem voltam a legjobb formában, ugye... Talán egyszer máskor... Talán sikerülhetne jobban is...





„Jött a lendület Erdélyből...”

Bevezetésül: töredékek

Tőkés Lajos egykori testőr-örmester mondta el (filminterjú, Budapest, 1976), 1944. augusztus 23-áról:

— Horthyné szalonja előtt teljesítettem szolgálatot, 21 órától 23 óráig. Úgy pár perccel 22 óra után kijött hozzám a Horthyné, vagyis hogy amint mondani kellett, a főméltóságú asszony. „Fiam! Hívja fel a szolgálatban lévő szárnysegédet!” Volt ott a komornyikoknak egy szobája, abban telefon. Gerlóczy százados volt akkor szolgálatban, jött is le azonnal, a Horthyné megvárta, mert a Gerlóczy egy emelettel feljebb volt, megvárta, amíg leért és akkor azt mondta neki, hogy „Gerlóczy! Hallotta?” Ő pedig, hogy „Igenis hallottam, Főméltóságú Asszony”. Hát lesújtva mondta mind a kettő, aztán bementek a szalonba. Nem tudtam, mi történhetett, de éreztem, hogy valami nagy dolog. No aztán úgy 15 perc múlva megjelent a német követ! Őt kísérő volt vele: ilyen csapatcsendőrök, láncos tábla volt ezeknek a nyakába akasztva, géppisztollyal felszerelve, hát bizonyára előzetes telefonértesítéssel jöttek, hogy így, fegyveres kísérettel... Már a főkomornyik tudhatta, mert jött eléjük, Szauternek hívták, az perfekt németül beszélt, az vezette be őket, de nagy csend volt és valahogy szokatlan izgalom. A követ ment be egyenesen a kormányzóhoz. Engem 23 órakor leváltottak, addig a követ nem jött ki Horthytól. Aztán hajnalban, vagyis augusztus 24-én hajnali 3 órakor kerültem vissza és a kollégám, akit leváltottam, mondta, hogy az ő idejében is jöttek a németek, szóval ilyen ingajáratszerűség volt azon az éjszakán a királyi palota, meg a német követség kö-

zött, a követ biztosan azért cserélt olyan sűrűn harcálláspontot, gondolom, merthogy kapta az utasításokat Berlinből. . .

Dr. Edmund Veesenmayer, egykor a „Birodalom teljhatalmú megbízottja” és követe Budapesten, mondta, 1974-ben négyszemközti beszélgetés során (Darmstadt villanegyedében, lakása szalonjában): „Augusztus 20. után. . . azok kérem nagyon meleg napok voltak. A román kiugrás után! Borzasztó híreket kaptunk Bukarestből, a romániai német seregek katasztrofális vereségéről. Ott nekünk két hadseregünk volt, azok tulajdonképpen megsemmisültek. Két nap múlva a románok hadat üzentek! Magyarországon alig volt akkor német erő. Ha a magyarok mindjárt elszánják magukat valamire. . . Hát nem tudom. . . A keleti arcvonalon déli szárnya akkor néhány hétig, legalább két hétig szinte nyitva állt! Mi abban a pillanatban alig tudtunk volna védekezni, vagy valami ellenlépést tenni. . . Én attól nem tartottam, hogy titkos megegyezés lenne Horthy és a román király között, hogy együtt lépnének fel, bár 1944 elején, mielőtt bevonultunk Magyarországra, kezdődött valami. . . A román király fővadászmestere Budapesten járt és titokban tárgyalt. . . ha jól emlékszem: Bethlen Istvánnal. De ettől nem féltem, ebben nem volt realitás. Hanem hogy most hirtelen kihasználják az alkalmat! A lehetőséget! Mert ez kétségtől nagy lehetőség lett volna, nekem alig volt ellene más eszközöm, mint a blöff. Minden esetre a követségen mindent összecsomagoltattam.” A súlyos mozgású, majdnem óriás Veesenmayer arcán az egykori iszonyat tükröződik: halkán, szinte a foga között beszél Killingerről, a bukaresti német követről, aki a titkárnője-barátnője társaságában lett öngyilkos, tudva, hogy a románok sem kímélnék, de Hitler sem, ha sikerülne egyet nyernie. . . Aztán, mintha jólsikerült kamaszcsinýról mesélne: „A blöff bevágott! Már az első éjszaka, amikor rettentően nagy vitám volt Horthyval, tulajdonképpen mindent elrendeztünk. Az öregúr szavát adta, hogy nem fordul ellenünk. Nem szegi meg a szövetségi hűséget! Mi pedig maximális segítséget ígértünk. Katonai erőt. Az oroszok és a románok ellen, ugye, de hát amúgyis elengedhetetlen volt, hogy minél hamarabb erős német

egységek legyenek bent Magyarországon, nemcsak az ellenséggel szemben, ugye . . .” Szinte hang nélküli, inkább lihegésszerű nevetéssel tett időnként felkiáltójelet a mondatai végére. „Részemről . . . illetve részünkről az volt az egyetlen engedmény, hogy tudomásul vettük a Sztójay-kabinet menesztését és helyette a Lakatos-kabinet kinevezését. Én ezt nem éreztem olyan tragikusnak; Berlin inkább tragikusnak vélte, de bele kellett menniök, nem lehetett megakadályozni.”

Egyetlen — hosszú — mondat abból a filminterjúból, amelyet Maximilian von Fretter-Pico tábornokkal, a Romániában szétvert 6. német hadsereg parancsnokával forgattunk: „Amikor a hadseregem katlanba került, maga a Führer parancsolta meg, hogy nem maradhatok a csapataimmal, bár én feltétlenül ott akartam maradni velük — de nem tehettem, a törzsemmel együtt át kellett kelnem a Kárpátokon, bár én akkor még nem sok értelmét láttam ennek, én akkor még egyáltalán nem láttam, hogyan és hol vethetjük meg ismét a lábunkat? . . .”

1944. augusztus 26-án Bakách-Bessenyei György berni követ (aki a Sztójay-kormány képviselőt nem vállalta s így „disszidens”-nek minősült) a berni magyar katonai attasé útján ezt sürögönyzi Horthynak: „Kérve kérem, rendelje el csapataink azonnali visszavonását hazai területünkre és ajánljon fel fegyverszünetet a Szövetségeseknek. Ha más út nem áll rendelkezésre, vállalom a közvetítést. *Ez a legutolsó pillanat . . .*”

Augusztus 23.: romániai fordulat. Szeptember 5.: a honvédség támadásra indul Dél-Erdély ellen. Brassó táján már szovjet tankok vonulnak át a Kárpátok hágóin, szorosain.

Ha ül: görnyedt. Ha feláll: attól tartok, hogy feje mindjárt eléri a mennyezetet. S attól is, hogy — mint a túl hosszúvá nőtt gabonaszál — derékban előrebecslik. Hosszúsálú, gyér, hófehér haja a szélcsendes szobában is meglobog. Nagyon-nagyon fáradtnak tűnik. Talán a tisztesség-tisztaság igyekezetébe fáradt bele. Budán él, a Várhegy oldalán, de a lakásába átmenekített egy darabka

Kolozsvárt: képek, faragások, tálak-kancsók-szöttesek, könyvek testében.

A filminterjú 1976 júniusában készült.

Vita Sándor eredetileg az erdélyi szövetkezeti mozgalom alkalmazottja volt, aztán az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet, az EMGE statisztikai osztályának vezetője. Mikor a második bécsi döntés Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolta: behívás (nem választás) útján 40 erdélyi képviselő került a parlamentbe, ő volt az egyik. Sem ő, sem a többiek zöme nem sokat értett a politikához; legalábbis ahhoz, amit a két háború közötti Magyarországon politikán értek.

— Augusztus 23-án este 10 óra után már hallottam a bukaresti rádióban a király proklamációját, amelyben közölte, hogy átáll a Szövetségesekhez. Reggelre ez Kolozsvárt köztudottá lett és iszonyú izgalom vett erőt a városon. Pedig bizonyos fokig fel voltunk rá készülve. Hiszen néhány napja megindult Iaşinál a nagy szovjet offenzíva és román ismerőseink már rég hangoztatták — hogy valamilyen tájékozottság alapján-e, vagy csak józan következtetés szerint, ez ma sem világos előttem, de váltig mondták —: ha a szovjet hadsereg eléri Iaşit, akkor Románia átáll. Számítanunk kellett volna rá, főleg a hivatalos köröknek számítaniok kellett volna erre a fordulatra. Mégis váratlan volt, Kolozsvárt iszonyú megrázkódtatást keltett.

Nagyon halkán, lassan, nagyon csendesén beszél. De sodrása van a szavának, szorosan illeszkednek egymáshoz a mondatok, a gondolatok.

— Már a német megszállás után megkezdődött egy bizonyos bomlási folyamat az Erdélyi Pártban. De hát ehhez tudni kell, hogy ez valójában nem párt volt, ez nem a mai értelemben vett párt. . . inkább országgyűlési képviselők csoportja volt. Ez a 40 „behívott” képviselő. . . heterogén társaság, nemcsak életkor tekintetében, hanem felfogásban és politikai ítélőképesség dolgában is. . . Csak jellemzésül mondom: amikor én Teleki Pál tragikus halála után felvettem egy értekezleten, hogy azért hát meg kellene vizsgálnunk az okokat, azt a helyzetet, amely Teleki Pált öngyilkosságba hajtotta, a többség letorkolt azzal, hogy mi nem ér-

tünk a külpolitikához, hagyjuk ezt Budapestre, nem a mi dolgunk. . . . Egy dologban mégis egységes volt ez az erdélyi társaság: nem akart beolvadni a Magyar Élet Pártjába, a kormánypártba, meg akartuk őrizni a magunk különállását s méginkább az erdélyi intézmények különállását, így nem engedték, hogy az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyletet beolvasszák a Mezőgazdasági Kamarába, satöbbi. Félünk, hogy a magyarországiak nem ismerik az erdélyi viszonyokat, hogy olyan feszültségeket válthatunk ki, mint — sajnos — a közigazgatásban, ahová egycsapásra merőben tájékozatlan emberek kerültek. . . . Úgy véltük: önmagát az erdélyi magyarságot kell alkalmassá tenni arra, hogy a maga ügyeit intézhesse. Mi negyvenen eredetileg pártonkívüli képviselők csoportjaként óhajtottunk működni, így is működünk 1941 tavaszáig. Közben azonban a magyarországi pártok megjelentek Erdélyben, kiváltképp a szélsőjobboldali pártok igen heves agitációba kezdtek, így veszély fenyegette a társadalmi békességet, méginkább a nemzetiségi békét. Hiszen Észak-Erdély lakosságának is mintegy a fele román volt! 1941 márciusában vagy áprilisában jutottunk arra a döntésre, hogy kénytelenek vagyunk önálló pártot alapítani. Ennek az Erdélyi Pártnak elnökévé Teleki Béla gróftot választottuk; addig nem volt dolga politikával, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke volt.

— Teleki Pál rokona?

— A Teleki-család református ágából származott, Teleki Pál pedig a katolikus ágból. Igen távoli rokonság volt. Az Erdélyi Párt főtitkára dr. Mikó Imre lett, a parlamenti csoport legfiatalabb tagja, s neki különösen jó baloldali kapcsolatainak voltak, mert még kolozsvári joghallgatóként marxista magánkurzusra járt, Antal Márk matematikatanárnak a magánkurzusára, amit a lakásán tartott. Ezek a kapcsolatok később igen nagy szerephez jutottak.

— Negyvennégyben?

— Leginkább a német megszállás után. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy a németek veresége már nem nagyon távoli, s így elég sokat tanácskoztunk arról, hogy mi lenne a teendő? Ha ellenzékbe megyünk: kiszolgáltatjuk Erdélyt a szélsőjobboldali agitáció-

nak, ami a nemzetiségi kérdés tekintetében katasztrofális lett volna. Így hát a belső béke őrzését helyeztük előtérbe, bár nem titkoltuk el túlságosan, hogy a Sztójay-kormány politikájával nem tudunk egyetérteni. Június végén memorandumot intéztünk a kormányhoz, szóvá téve, hogy az ország a teljes jogbizonytalanság állapotát mutatja, közéleti tényezőket letartóztattak, brutálisan kezelik a zsidókérdést és így tovább. Hogy városaink védtelessen a légitámadásokkal szemben és a kormány teljesen tehetetlen. Namost 1944 júniusának elején felkeresett engem Demeter Béla újságíró, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet lapjának a szerkesztője. Baloldali ember volt. Nem kommunista, inkább polgári baloldalinak mondanám. Felkeresett azzal, hogy az illegális Kommunista Párt néhány értelmiségi vezető embere szeretne kapcsolatba lépni az Erdélyi Párt balszárnyával, névszerint Mikó Imrével s velem. Hogy mi győzzük meg Teleki Bélát, Teleki Béla pedig Horthyt. . . arról, hogy a háborúból mielőbb ki kell válni. Ha jól emlékszem: június 15-én össze is ültünk az én Erzsébet-úti lakásomon. Első megbeszélésre. A mi oldalunkról Mikó Imre, Demeter Béla és én. Az ő oldalukról dr. Csögör Lajos orvos, aztán dr. Demeter János ügyvéd és Kovách-Katona Jenő, aki a Korunknak volt a szerkesztője, amíg azt meg nem szüntette a magyar Belügyminisztérium. Bizalmas beszélgetés volt ez és baráti beszélgetés. Csögör doktor nekem iskolatársam is volt, 40 éve jó ismerősom. . . Megbeszéltük, hogy ezt a szűk kört lassan tágítani kell, legalábbis úgy, hogy tájékoztatjuk a barátainkat, akiket erre alkalmasnak vélünk. Mi leghamarabb Teleki Bélát tájékoztattuk, ő úgy látta, hogy nincs mód tényleges cselekvésre, amíg a Sztójay-kormány a helyén marad, de biztatott minket: folytassuk ezeket a megbeszéléseket. S folytattuk is.

— Népfront?

— Vissza kell ehhez menjek az időben. 1936-ban Tamási Áron cikksorozatát indított „Cselekvő erdélyi ifjúság” címen. Ebben sürgette a különböző szellemi áramlatokhoz tartozó fiatalok összefogását, találkozását a közös erdélyi magyar célokért. Nagy visszhangja volt ennek a cikksorozatnak, s ennek alapján 1937. október 3-án valóban össze is jött Marosvásárhelyt 187 fiatal. Ez

volt a ma is gyakorta emlegetett Vásárhelyi Találkozó. Különböző világnézetű fiatalok, nagyjából egy nemzedékből valók, akik már az első világháború után serdültek fel. Az előkészítő bizottságnak én is tagja voltam. De ott volt Nagy István is, a kommunista író, ott volt Jordáky Lajos is. És Tamási Áron elnökölt. Bölcsen, higgadtan, emelkedetten. Az Erdélyért való közös felelősségtudat szellemében. Ez pontosan úgy élt az ottlévők egyikében, mint a másokban. Talán a kisebbségi helyzetből is fakadt az egymásrautaltság világosabb felismerése. Ez a felismerés vezetett valamennyiünket, amikor 44 nyarán ismét összejöttünk. Nem egyformán képzeltük el a jövőt. Nyilván a baloldaliaknak . . . a kommunistáknak más elképzeléseik voltak. De mi a jövőről nem sokat tanácskoztunk akkoriban, mert a jelen egész sor sürgető feladatot adott. Az természetesen fel-felvetődött: miként lehetne az Erdélyben élő nemzetiségek együttélését a történelmi hagyományok alapján és demokratikus módon biztosítani. Ez is a jövő kérdése volt, bár nagyon égető kérdése. A jelent illetően 1944-ben ugyanúgy gondolkodtunk, mint 1937-ben, a Vásárhelyi Találkozón is, hogy demokratikus alapon álló, nagy összefogásra van szükség az adott helyzetben. Többször is összejöttünk. Alapvető változás, döntő fejlemény csak augusztus 23-án következett el. Ahogy hírért vettük a romániai fordulatnak, Teleki Béla is bekapcsolódott a „beszélgetésbe”. Azonnal jelentkezett az az akut probléma, hogy a lakosságot meg kell nyugtatni! Iszonyú pánik volt, menekülési láz. . . És most már tényleg időszerűvé vált a fellépés Horthynál, mert ez már az utolsó pillanat volt, szinte azt mondanám: az utolsó utáni pillanat. . .

Bakách-Bessenyeinél: „Ez a legutolsó pillanat!” Vita Sándornál: „Az utolsó utáni pillanat”. . . 1944. augusztus legvége, szeptember eleje. Budapesten „csak” annyi történik, hogy a Sztójay-kormányt elnyeli a történelem süllyesztője. „Csak?” Tulajdonképpen óriási fordulat lehetne! A német megszállással elenyészett szuverenitás helyreállításának döntő állomása! Ha a kormányban nem maradnának bent Jurcsek Béla és Reményi-Schneller Lajos miniszterek, akikről köztudott, hogy a németek szabályszerű ügy-

nőkei. Ha Lakatos Géza vezérezredes, az új miniszterelnök és Hennyey Gusztáv altábornagy, az új külügyminiszter a „kiugrás”, a fegyverszünet-teremtés elhatározott szándékával fognának munkához. Dehát Buda a „ráérünk még” illúziójával csitítja a kedélyeket. Buda még a Kárpát-védelem áttörhetetlenségének (már is szertefoszlott) vágyálmába kapaszkodik. Budára nem hallatszik el az egyre közelebbi hadimoraj.

De Kolozsvárig már elhallatszik. Csendes éjszakákon félreértetlenül hallani a távoli, s mégis oly közeli ágyúdörejt.

Hallják a kolozsvári börtönben is.

Ebben a börtönben mintegy 60 „politikai” is raboskodik, közöttük Simó Gyula, akire ezekben a nyárvégi s koraőszi hetekben jeles szerep vár.

Budán ülünk a filmkamera előtt — 1977. július 17. —, s itt is erdélyi csuprok, erdélyi szöttesek. Mellettük pedig olaszországi emlékek. Simó Gyula nyugdíjaztatása előtt a Magyar Népköztársaság római nagykövete volt.

Mindenekelőtt: az út, amely a kolozsvári börtönig vezetett.

— Az édesapám, Simó Géza középiskolai tanár, 1920-ban a Kommunisták Romániai Pártjának alapító tagja volt. Tőle kaptam az első gondolatokat, a politikai nevelést. Amikor 1922-ben Köblös Elek, a Kommunisták Romániai Pártjának főtitkára megkért, hogy amatőr könyvkötőként kössek be néhány pergamenlapot egy könyv táblájába, de erről senkinek se szóljak... mostanáig nem is említettem senkinek... én akkor természetesnek vettem ezt a feladatot. A RKP jelentései voltak ezek a pergamenlapok, így küldték ki őket Bécsbe, a Kommunista Internacionálé bécsi irodájának, a Balkán-föderációnak. Ez elég rendszeres munka volt... És ugyanilyen természetesnek vettem, hogy 1925-ben két fiatal elvtársnő felkeresett, felszólítottak, hogy lépjek be a Kommunista Ifjúsági Szövetségbe. Én akkor hatodikos gimnazista voltam, Marosvásárhelyen. 26-ban a helyi vezetőség titkára lettem, 27-ben a kerületi vezetőségé. 1928-ban másodmaggal részt vehettem a Kommunisták Romániai Pártjának IV. Kongresszusán, ezt illegálisan tartottuk, a Szovjetunióban, Har-kovtól nem messze, a Donyec partján. Ezen a kongresszuson

megerősítette a párt azt a korábbi elhatározását, hogy harcot hirdet az első világháború eredményeképpen létrejött, imperialista beállítottságú Nagy-Románia burzsoá-földesúri rendszere ellen. A nemzetiségek egyenjogúságáért is harcot hirdetett a RKP IV. Kongresszusa. Valamennyi kisebbségi kommunista teljes egyetértésben határozott és harcolt a román elvtársakkal, mi ezt így is tartottuk természetesnek, hiszen a párt a forradalmi internacionalizmus alapján állt. Nem sokkal utóbb bevontak az ifjúsági szövetség központi titkárságába. Bukarestben szerkesztettük az Ifjú Leninista című illegális újságot, öt nyelven adtuk ki: románul, magyarul, németül, oroszul, bulgárul. 1929-ben a RKP Központi Bizottsága határozata alapján Moszkvába mentem illegálisan, pártgyetemre. 1930-ban tértem vissza Romániába.

Így, tömör felsorolásban, nyugodt beszélgetésben nem is érezni azt a feszültséget, amelyet a sokévi illegalitás, a „főállású” pártmunkásság jelenthetett... 1931-ben Csernovicba küldték. A Kommunista Ifjúsági Szövetség tartományi bizottságának titkára lett, Aurel Schwarz néven.

— Mindig, mindenhol idegen néven éltem, idegen igazolványokkal, idegen bizonyítványokkal. Még Moszkvában is.

1932: Bukarestben az Ifjú Leninista szerkesztője és járja az országot, mint a párt központi instruktora. Ez a nagy gazdasági válság időszaka: munkanélküliség, tömegmegmozdulások, sztrájkok és — terror. Közben megnőszül. Néhány hónap múlva — 1933-at írnak — mindketten lebuknak. Felesége — egy dobrudzsai forradalmi ifjúmunkás: Donka Christova Simó — a börtönben hozza világra gyermeküket. Simó 1935-ben szabadul.

— Alig töltöttem Bukarestben nyolc-tíz napot, amikor bekövetkezett Románia egyik legnagyobb letartóztatási hulláma, amely a párt és az ifjúsági mozgalom központi szerveit érintette, az úgynevezett Ana Pauker-féle lebukás. Július 14-én a feleségem ismét börtönbe került. A rendőrség a nyomomban volt; Kolozsvárra küldtek, onnan pedig Temesvárra. Átvettem a RKP Bánáti Tartományi Bizottságának titkári posztját. De nem soká.

Ő is lebukik. A hírhedt börtönbe, a Doftanába kerül. Közben — 1937-ben — felesége a börtönben meghal.

— Öt évet nyomtam le a Doftanában és kiszabadultam röviddel azelőtt, hogy egy földrengés szinte a földdel tette egyenlővé ezt a szörnyűséges börtönt.

— Mikor szabadult?

— 1940. október 16-án. Bent még az elvtársakkal megbeszél-
tük, hogy az időközben létrejött bécsi döntés alapján, mivel Ma-
rosvásárhely Észak-Erdélyhez tartozott és én marosvásárhelyi il-
letőségüként voltam nyilvántartva... Hogy tehát én Magyaror-
szágra távozom.

Az átjutás nem egyszerű: regényesen bonyolult úton sikerül.
Erőre kell kapnia a börtönévek után. Marosvásárhelyen marad
egyelőre. Ott van akkor is, amikor 1941-ben Románia után Ma-
gyarország is belép a Szovjetunió elleni háborúba. És ekkor:

— 1941. július 7-től kezdődően megindult az erdélyi kommu-
nista mozgalom oly nagyméretű felgöngyölítése, amelyenre soha
azelőtt példa nem volt. Körülbelül ezerkétszáz embert tartóztat-
tak le. Köztük engem is. A Székelyföldön letartóztatottakkal az
ákosfalvi vattatáborba vittek. Nekem már meglehetősen tapasza-
lataim voltak a román rendőrség vattatási módszereit illetően. De
itt meg kellett ismerkednem a magyar „Def” módszereivel. Hát
magasan túlszárnyalták a román módszereket. Eszközökben is
gazdagabbak, pszichológiai módszerekben is „fejlettebbek” vol-
tak... Öt hét után, augusztus 11-én behívtak a parancsnokságra
és a vezető azt mondta nekem: „Na, te büdös kommunista, sze-
rencséd, hogy őskeresztény vagy, mert mi most főleg a zsidókból,
meg az idegenekből csinálunk nagy pert, nem az ilyen hazaárulók
ügyéből, amelyen te vagy!”

A látványos, a sajtóban is szélesen pertraktált perből valóban
kimaradt. Feljön Budapestre, elhelyezkedik az Uri Testvérek cse-
peli repülőgépjavító üzemében, itt éri utol a bírósági idézés, hi-
szen az ágfalvai szabadlábra helyezés nem jelentette az eljárás
megszüntetését. Ismét akad spicli a vádlottak között: az ügyész-
ség pontosan ismeri Simó teljes romániai múltját. Két és félévi
fegyház. A kolozsvári börtönbe szállítják. Annak foglya 1944
márciusában, a német megszálláskor is.

— Ettől a pillanattól kezdve nemcsak a magyar őrség felügyele-

te alatt álltunk, hanem a Gestapo felügyelete alatt is. De más változás is volt. Megváltozott a börtönőrök magatartása velünk kapcsolatban. Valahogy... egyféle nemzeti összetartozási légkör kezdett kialakulni... már nem bántak velünk olyan durván...

Ahogy múlnak a hetek: már rádiókészülékhez is hozzájutnak a politikai rabok, a börtönigazgató igyekszik a kedvükben járni — talán már a jövődre gondol... Vendégek is jöhetnek, négy-szemközti beszélgetésekre is nyílik alkalom.

— Ekkoriban mind szorosabb kapcsolatba kerültünk a külvilággal, mégpedig Demeter János ügyvéd útján. Demeter gyakran meglátogatott minket. A börtönkollektíva megbízása alapján én voltam vele szoros kapcsolatban. Elmondta, hogy 1944 tavaszán olyan eligazítást kapott Budapestről a Békepárt kolozsvári szervezete, hogy keressen kapcsolatot az Erdélyi Párt és a Kisgazdapárt baloldali elemeivel, akikkel együtt lehet működni Magyarországnak a háborúból való esetleges kiugrása dolgában. Megtudtuk, hogy ezek a tárgyalások meg is indultak, s folytak is, igen sok huzavonával és végül is minden konkrét eredmény, elhatározás nélkül. A kik szóba is álltak a mi oldalunk embereivel, cselekvésre, Magyarországnak a háborúból való kivezetésére azok sem láttak lehetőséget.

S így múltak, múltak a drága hetek.

Vita Sándor

— Tehát augusztus 23.: román kiugrás. Másnap Tamási Áronnal, az íróval együtt felkerestük Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspököt, aki rendkívül nagy tekintélynek örvendett az egész magyarság körében és aki véletlenül éppen Kolozsvárt tartózkodott. Elmondtuk neki az illegális baloldallal való tanácskozásainkat. Elmondtuk, hogy sürgetőnek tartjuk a fegyverszünet megkötését. Hogy életbevágóan fontosnak tartjuk: ne történjék semmi olyan, ami a román—magyar viszonyt megterhelhetné. Ő mindezzel teljesen egyetértett. Kijelentette, hogy megy azonnal vissza Gyulafehérvárra, mert ezekben az időkben kiváltképp a hi-

vei közt a helye; utasítást adott az észak-erdélyi papjainak is, hogy mindenki maradjon a helyén. Augusztus 25-én többen is beszéltünk Teleki Bélával, kértük: utazzék Pestre, kérjen kihallgatást Horthytól, sürgesse a fegyverszünetet, mielőtt még Magyarország területén, Erdély területén lángolna fel a harc. Dehát még Sztójay volt hatalmon, még csekélyek voltak a lehetőségeink. Egyébként a Sztójay-kormány — talán a belügyminiszter — nyomban a román átállás után utasítást adott, hogy a gyanúsak, vagy megbízhatatlannak tartott románokat vegyék őrizetbe. A csendőrség, rendőrség nyomban megkezdte a rendelkezés foganatosítását. 29-én Tamási Áronnal és Haynal Imre orvosprofesszorral hármásban felkerestük Dr. Inczédy-Joksmán Ödön főispánt, felhívtuk a figyelmét, hogy ez hallatlan izgalmat kelt a románság körében, mert azt hiszik — és talán nem is alaptalanul! — hogy a németek fogják elszállítani a lefogottakat, túszként a Bukarestben ottrekedt németekért. Sikerült meggyőzni a főispánt, hogy ez az intézkedés csak izgalmat okoz anélkül, hogy bármiféle haszon származhatna belőle. Ott helyben felhívta a rendőrséget, utasítást adott az intézkedés feloldására. Teleki Béla — említettem — felment Budapestre. Augusztus 31-én pedig Mikó Imre és jómagam is. Mindenekelőtt Telekivel beszéltünk. Volt már kihallgatáson Horthynál, de Horthy kijelentette, hogy még nagyon nagy német erők vannak az országban, tart a polgárháború veszélyétől is, egyszerűen nem látja elérkezettnek az időt az átálláshoz. Lakatos Géza, aki addigra már miniszterelnök lett, megnyugtatta Telekit, hogy nem lesz Dél-Erdély ellen katonai akció. Ez nekünk igen lényeges kívánságunk volt. Mindent egybevéve Teleki némi megnyugvással tért volna vissza Kolozsvárra, ha nem aggasztja, hogy olyan csigalassúsággal haladnak előre a dolgok.

— Önök még a fővárosban maradtak?

— Mikó Imre és jómagam... Végiglátogattuk az új kormány jónéhány tagját, meglepetés volt számunkra, hogy ők távolról sem látták olyan súlyosnak a helyzetet, mint mi, erdélyiek.

— Miben bíztak?

— Az volt a benyomásunk, Mikó Imrének is, nekem is, hogy Budapesten valamilyen angolszász megoldásban reménykednek.

Azt képzelik, hogy sikerül a Kárpátoknál feltartani a szovjet csapatokat, amíg az angolszászok... tudomisen... a Balkánról, az Adria felől partra szállnak. Elmentünk Henney Gusztávhoz, az új külügyminiszterhez. Elég zárkózottnak mutatkozott, de teljes megértést tanúsított a magyar—román kérdésben — abban, hogy nem szabad Dél-Erdély ellen katonai akciót kezdeni, egyáltalán: semmit sem szabad elkövetni, ami a magyar—román viszony jövő alakulását megterhelhetné. Viszont ami a szovjettel kötendő fegyverszüneti tárgyalásokat illeti, hát ebben — hogy úgy mondjam — kitérő volt. Vagy elzárkózó. Szóval — nem mondott nemet, de igent sem. Végül is, miután az új, a Lakatos-kormány négy miniszterével beszéltünk, teljesen olyan benyomás alakult ki bennünk, hogy itt már valami megállapodás van készülöben, talán már éppen perfektuálás előtt is áll a megegyezés az angolszászokkal, és ezért a mi nagy riadalmunk odalent Erdélyben — teljesen irreális, szinte vakláрма csak... Körülbelül ilyen benyomást keltettek, vagy akartak kelteni bennünk ezek a miniszterek. De mi mit láttunk? Azt, hogy a szovjet csapatok mitőlünk 40—50 kilométerre voltak, az angolszászok meg valahol Olaszország derekánál. Így aztán szeptember 6-án elmentem Horthy Miklós-hoz...

— Az apához, vagy a fiához?

— Ifjabb Horthyhoz. Elmondtam neki kapcsolatunkat az illegális baloldallal. Hogy a román átállás után a tárgyalásaink, vagy beszélgetéseink körét ki is szélesítettük, most már számos ismerős és megbízható ember tud erről a kapcsolatról. És hogy végigjártuk a kormány tagjait, s azt kellett leszűrünk: talán mi nem láttunk be a politika kulisszái mögé és bizonyára történt itt valami, amiről mi nem tudunk, valami titkos megállapodás... Ő erre rendkívül hevesen kikelt a kormány tagjai ellen. Meglepő heveséssel mondta: „Illúzióban élnek! Szó sem igaz abból, hogy az angolszászokkal bármilyen tárgyalás is folya! Nekünk a Szovjettel kell fegyverszünetet kötnünk, hiszen vele szemben állunk harcban!” Élesen szidta a németeket. Azt mondta: néhány hónapon belül összeomlanak! Nem szabad, hogy a háború vége bennünket a németek oldalán találjon! Arra kért: foglaljam írásba az erdély-

lyiek kívánságait s én ezt ott nyomban meg is tettem, Szent-Iványi Domokosnak, a fiatal Horthy tanácsadójának és az irodája vezetőjének a szobájában. Aztán átadtam az írást ifjabb Horthy Miklósnak. És megmondtam neki: ha nem történik sürgős lépés a fegyverszünet érdekében, akkor Erdély kénytelen önállóan cselekedni! Most utólag gondolkodva a dolgon... Hisz nemcsak én, mások is közülünk hangoztatták ezt az „önálló cselekvést”... Igen, de utólag gondolkodva rájöttem, hogy ez tulajdonképpen blöff volt. Hiszen semmiféle önálló cselekvési lehetőségünk nem volt! De a blöff néha mégis beválik. Ez történt a mi esetünkben, ebben az esetben is. Majd mindjárt kiderül, csak menjünk tovább az események során.

— Szeptember 6-nál tartottunk.

— Mikó Imre akkor már hazautazott. Nyolcadikán én is. Kolozsvárt iszonyú izgalmat találtam. Tehát először is a lakosság megnyugtatója volt a feladat. Hát amennyire lehetett... Másrészt: tárgyalások egy szélesebb bázison való összefogás kialakítására. És hát ez sikerült is. Jártunk az egyházfőknél, a kommunista barátaink jártak a szakszervezeti vezetőknél, aztán sorra kerültek a különböző társadalmi egyesületek, mint az EMGE, a Múzeum Egylet, az Erdélyi Tudományos Intézet, az Egyetem... A közellátás megszervezése is gond volt, és a visszavonuló németek rombolásainak megakadályozására polgárőrséget kellett szervezni... Egyszóval: százféle feladat volt és iszonyú izgalom. Közben szeptember 7-én Teleki Béla felutazott Budapestre, 8-án részt vett a minisztertanácsnak az ülésén, mint megbízott tárca nélküli miniszter és erdélyi szakértő, s ezen az ülésen — elolvasható a megmaradt jegyzőkönyvben is — ő volt az egyedüli, aki nagyon határozottan síkra szállt a fegyverszünet érdekében. Itt most két fontos momentum van. Először is: Teleki részvétele egy szeptember 10-i megbeszélésen, Horthy kormányzóval. Másodszor: Teleki találkozása Zichy Lodomérral.

Először is: Teleki Béla részvétele egy bizonyos titkos tanácskozáson, Horthynál.

Előzmény: szeptember 1-én Bernből távirat érkezik. Bakách-Bessenyei György követ ismét hangsúlyozza, hogy a Dél-Erdély elleni katonai akció feltétlenül elkerülendő!

Ennek ellenére szeptember 5-én megindul a támadás.

Szeptember 7-én koronatanács ülést tartanak. A koronatanács — Horthyval együtt — állást foglalt a fegyverszünet elkerülhetetlensége és sürgőssége mellett. Másnap azonban — főleg Veessenmayer kulisszák mögötti akciói s Hitler üzenete folytán, amely leszögezte, hogy a német haderő nem hajlandó békésen elvonulni Magyarországról —, szeptember 8-án a minisztertanácson hosszú-hosszú vita zajlik; a háború folytatása ellen felszólalók szavaiból is kitűnik (a jegyzőkönyv tanúsága szerint), hogy a fogalmazásokba jócskán belejátszott a németektől való félelem. Végül is az ülés — a jegyzőkönyv — ezzel végződik:

„A miniszterelnök úr összegezi a miniszter urak kinyilvánított véleményei alapján a minisztertanács egyhangú állásfoglalását. Eltérően a tegnapi koronatanácsn kialakult hangulattól, amelyen az a nézet alakult ki, hogy vagy 24 óra alatt kapjuk meg a német segítséget, vagy ha ezt meg nem kapjuk, meg kell indítanunk a fegyverszünetre vonatkozó tárgyalásainkat, ma a minisztertanácsnak az az egyhangú elhatározása, hogy amennyiben a német ígéretek betartatnak... úgy Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni és nem hamarkodja el állásfoglalását arra nézve, hogy fegyverszünetet kérjen a Szövetségesektől.”

Horthyt azonban a legbensőbb, legbizalmasabb kör (maga a család is) cselekvésre ösztökéli. A kormányra többé nem támaszkodhat, mégis: valamiféle „fedezetet” keres. Talán Bethlen tanácsára hallgat (Bethlen most éppen Budán van, a Várban) és szeptember 10-re összehívja a titkos tanácsosok gyülekezetét. (Egyes források a titkos tanácsosok gyülekezetéről szólnak. Mások szerint Horthy a volt miniszterelnököket hívatta volna össze. Akár így, akár úgy: a létszám nem teljes. Láthatóan olyanokat hívtak, akikről nem volt eleve bizonyos, hogy a németek pártján állnak.)

Horthy mellett ott van Bethlen, gróf Károlyi Gyula és gróf Es-

terházy Móric korábbi miniszterelnökök, Kánya Kálmán korábbi külügyminiszter, báró Perényi Zsigmond koronaőr, felsőházi tag, az öreg tábornokok közül Sónyi Hugó, Röder Vilmos, Náday István, aztán a vezérkar főnöke: Vörös János, Lakatos miniszterelnök, Henney külügyminiszter, Ambrózy Gyula, a kabinetiroda főnöke és Vattay főhadsegéd, a kormányzó katonai irodájának vezetője. Továbbá: Teleki Béla, és báró Bánffy Dániel erdélyi földbirtokos, a Kállay-kormány földművelésügyi minisztere, akik e nap reggelén jártak kihallgatáson Horthynál, s kaptak meghívást az ülésre.

Teleki Bélával New York-i lakásában találkoztam 1977-ben. Elvittem neki a Vita Sándorral és Simó Gyulával felvett filminterjúk szövegét. Elolvasta őket: „Így volt kérem, pontosan így volt. Ennél többet, pontosabbat én sem mondhatnék”. Magyaráztam, hogy az a szeptember 10-i ülés, a titkos tanácsosok ülése döntően fontos volt és ma már bizony ő az egyetlen élő részvevője, koronatanúja ennek a tanácskozásnak. Nem tudtam meggyőzni. Vele tehát nem készült interjú. S így e döntő tanácskozásról csak közvetett (bár megbízható) információkkal rendelkezünk.

Vagy egy éve aztán előkerült egy jegyzőkönyv-pontosságú, első kézből való beszámoló. Náday Zoltán budapesti mérnök megőrizte azokat az írásokat, feljegyzéseket, amelyek édesapjának: Náday István vezérezredesnek a hagyatékában maradtak reá. Náday németellenessége a felsőbb, s a katonai körökben közismert volt. 1944. március 19. hajnalán ő volt az a tábornok, aki a német megszállókkal szembeni ellenállást javasolta. Rövidesen német kívánságra váltották le hadseregparancsnoki posztjáról. (És 1944. szeptember vége felé ő repült el Olaszországba, hogy a fegyverszünetről tárgyaljon, Horthy megbízottjaként. De még nem tartunk ott!) Feljegyzéseinek, naplójegyzeteinek jórészt angolul írta, így a szeptember 10-i ülésről szólót is. Amint írja: autó indult érte a Várból, majd telefonhívás jött: az autó lerobbant, másik kocsik indul... A feljegyzés nyilván az emlékezet mankója kívánt lenni, közvetlenül az ülés után, talán jegyzetek segítségével írhatta le. Bizonyára sietett: sok rövidítést használ, a neveket többnyire csak jelzi.

„Az ülést Horthy nyitotta meg. Rövid expozé az általános hadihelyzetről: G. (= Germany, vagyis Németország) elvesztette a háborút. . . Fegyverszünetet kell kérni, hogy ne a vesztes Németország oldalán fejezzük be a háborút, hogy megóvjuk a lakosságot és javainkat, városainkat, hídjainkat, hogy inkább egy békés megszállásnak vessük oda magunkat, mint egy ellenségesnek. A frontváltással (értsd: átállással) segíthetünk a Szövetségeseknek a háború lerövidítésében. . . Közölnünk kell a németekkel azt az elhatározásunkat, hogy kilépünk a háborúból.

Lakatos miniszterelnök beszámolt a katonai helyzetről. Közölte: három napja felhívta a németeket, hogy küldjenek végre 12 hadosztályt (6 páncéloshadosztályt) a segítségünkre, ezt a németek meg is ígérték, de a mai napig semmi sem érkezett. Erdélyben csak a szétvert 6. és 8. (német) hadsereg van és a Budapest körül álló német csapatok nem indultak meg a front felé. Tart tőle, pontosabban: biztos benne, hogy a németek sohasem egyeznek bele a mi fegyverszünet-kötésünkbe és nem fogják kiüríteni az országot. . .

Hennyey külügyminiszter. . . előterjesztette a fegyverszünettel kapcsolatos véleményét, miszerint előzetesen tudnunk kell, milyen előnyökhöz juthatnánk egy fegyverszünet révén, hozna-e ez valami változást? Fegyverszünet kéréssel sokat kockáztatnánk, először is a németeknél, akik természetesen nem egyeznének bele, másrészt a Szövetségeseknél, akik feltétel nélküli megadást kívánnak.

Vörös tábornok, vezérkari főnök. . . nem mondott véleményt a háború kimeneteléről, illetve Magyarország védelmének lehetőségeiről.

Bethlen gróf. . . energikusan, szigorú logikával, minden habozás nélkül beszélt egy sürgős, azonnali fegyverszünet szükségességéről. Németország elvesztette a háborút, nem szabad mellette maradnunk. Bár elkéstünk azzal, hogy hátat fordítsunk nekik, ezt március 19-én kellett volna, de még mindig jobb ma, mint két nap múlva. . . Nem hisz abban, hogy a németek beleegyeznének a háború általunk való befejezésébe — minden eshetőségre fel kell készülnünk. A miniszterelnöknek jól meg kell szerveznie az ellenál-

lást, a Vár, a kormány védelmét. Elfogadja a miniszterelnök által javasolt titoktartást, még a miniszterei irányában is, mert van közöttük két áruló, Reményi-Schneller és Jurcsek, akik arra is képesek voltak, hogy a minisztertanácsból telefonálják meg a híreket Veesenmayernek. Ha a németekkel közölni kell a fegyverszünet-kérés befejezett tényét, megnövekszik annak a veszélye, hogy nyomban lépéseket tesznek a kormányzó és a kormány ellen. Ő nem tart jobboldali megmozdulástól, de javasolja: tartóztassanak le néhány (szélső-) jobboldali vezetőt a hatás kipuhatolása céljából. Akárhogyan is, a csendőrségnek, rendőrségnek, hadseregnek megbízható kezekben kell lennie. — Azzal fejezte be, hogy a fegyverszünetet szerinte azonnal, aznap meg kell kérni.

Utána *Röder* szólalt fel. Jellemző módon azzal kezdte: elfogadhatatlan határozatot hozni olyan emberek körében, akik nem viselnek felelősséget, amikor pedig van egy felelős kormány. Ez itt egy beszélgető társaság és nem egy bizottság. Ha tudta volna, hogy erről lesz szó, el se jön. Majd azt kívánta, hogy ha fegyverszünet lenne, a (fegyverszünet-) kérés (híre) ne jusson el a frontvonalhoz, mert akkor a hadsereg szétszaladna! . . .

Kánya (Kálmán) kifejtette, hogy Németország 1919 óta sosem volt Magyarország barátja . . . Szerinte a fegyverszünet valószínűleg javítaná helyzetünket a béketárgyaláson.

Esterházy (Móric) a németek Magyarországgal szembeni magatartásáról beszélt. Ők nem barátaink.

Ezután vita kezdődött a minisztertanácsról.

Vattay leszögezte, hogy a minisztertanácsot nem kell megkérdézni a fegyverszünetet illetően.

Lakatos megígérte, hogy utólag tájékoztatja őket (t. i. a minisztereket).

Én Bethlent támogattam: a háborúnak vége, Magyarországot nem lehet megvédeni. Az oroszok azt tehetik velünk, amit akarnak, s amikor akarják. A német ígéretek mindig érvénytelenek voltak, sosem tartották meg őket. Nincs értelme számítani rájuk, március 19. óta ellenségeink. Az adott szót inkább Jugoszláviával szemben kellett volna megtartani. A németek részéről a legrosszabbra kell felkészülnünk. Ami a fegyverszünetet illeti, az sür-

gős, mert ha az orosz offenzíva megindul, az elsöpri a magyar hadsereget, ahogyan a Donnál is történt. Mindegy, hogy a fegyverszünet nyilvánosságra kerül, vagy sem, kénytelenek leszünk harcolni a németek ellen, ahogyan ez máshol is történt. Ami a fegyverszünet előnyét illeti, ahogy a külügyminiszter úr kifejtette, egy dolog bizonyos: ha nem kíséreljük meg, akkor nem lesz rá esélyünk, hogy részesüljünk a lehetséges előnyökből.

Sónyi (Hugó): a hadsereg fegyelme érdekében a kérdésnek titokban kell maradnia.

Károlyi Gyula: ugyanez...

Az Erdélyi Párt két tagja (vagyis Teleki Béla és Bánffy Dániel) az elszakadásról. (Tehát arról, hogy szükség esetén az erdélyiek önmaguk tesznek lépéseket.)

Az összejövetel 21 óra 30-kor ért véget.”

Plasztikus kép. Akár szó szerint beleillik egy drámába, forgatókönyvbe.

S közben nemcsak megindult, de már össze is omlott a dél-erdélyi magyar támadás.

Zichy Lodomér grófot 1976-ban — levélváltás és néhány telefonbeszélgetés után — kerestük fel, a német-holland határvidéken, nagy erdővel övezett kastélyban, ahol távoli rokonainál: egy német arisztokrata családnál vendégeskedett. Vendégeskedése hosszú időre szólt, inkább amolyan rokoni istápolásnak tűnt. Elegáns, spanyol inas tálalta fel interjúforgatás közben a kávé, whyskit, déli szünetben az ebédet.

Zichy öregén is szikár volt, ravasz pillantású. Torzonborz harcsabajsza a száját is elfedte, olykor nehéz volt emiatt a szavát megérteni. Egész magatartásában-modorában volt némi hetyke hányavetiség, „mit nekem Hekuba!”... Talán az égő honvágyát rejtette emögé. Halála előtt egyszer még hazalátogatott.

1944 szeptemberében Zichy Lodomér készítette elő a Faragho Gábor vezette fegyverszüneti delegáció kiutazását Moszkvába.

Rövid életrajza:

— 1904-ben születtem Budapesten. Már kis elemistaként Bécsbe kerültem, a Theresianumba. Udvari apródja voltam Ferenc Jó-

zsefnek, aztán IV. Károlynak is. 1919 után Marosvásárhelyt végeztem el a gimnáziumot, anyám vajdaszentiványi birtokát vezettem, aztán 1927-ben otthagytam Erdélyt. Valami 2000 holdas gazdaságunk volt Divénynél, hát az, ugye, 1919 után Csehszlovákia lett, azt a birtokot vettem át, közben elvégeztem a budapesti jogi fakultást. Divény — az ott maradt Szlovákiában a bécsi döntés után is, én magyar állampolgár voltam, de szlovákiai lakos. Ki-be utazgattam Divény és Budapest között. Namármost, augusztus vége felé már ott Divénynél is bizonyos mozgalom kezdődött, különös emberek tűntek fel, akiket a csendőrök igyekeztek megkontrollálni. . .

— Partizánok?

— Olyasmi. . . Nekem szeptember elején pénzre volt szükségem, hogy a munkásaimat fizessem. Mivel Zólyomnak, a legközelebbi városnak. . . Hát ugye: Losonc, az közelebb volt, de azt a bécsi döntés Magyarországhoz helyezte. Zólyomnak nem volt megfelelő bankja, így egyenesen Pozsonyból alimentáltam a kasszáját. De szeptember elején nem érkezett pénz. Próbáltam telefonálni, nem sikerült. Telefonálni Zólyomba se tudtam. Zűrzavar volt. Felültem a vonatra, a birtok végénél volt a vasútvonalnak az alagútja, azon nem mehetett át a vonat, mert ott már robbantottak. Másnap mégis sikerült bejutnom Zólyomba; mint a felforgatott méhkas, olyan volt ez a városka. Láttam ott lengyel tisztí egyenruhát viselő embert, meg másféle egyenruhát is. Körülnéztem egy kicsit, beszélgettem ottani ismerősökkel és megtudtam, hogy Besztercebányán egy új kormány alakult, hogy ott van a londoni csehszlovák emigráns kormánynak az egyik tagja is, és ott vannak Besztercebányán különféle külföldi megbízottak is. . .

Valóban: a pozsonyi Tiso-kormányzattal — és a németekkel — szemben létrejött a Szlovák Nemzeti Tanács, melléje állt a szlovák hadsereg jelentős része. Ugyanekkor a hegyekben, a Magas-Tátra és az Alacsony-Tátra vidékén igen erős partizánalakulatok vetették meg a lábukat.

— Nekem rögtön eszembe jutott Zólyomban, hogy a magyar ügyek. . . a magyar érdekek képviselőjére egy konzuláris személyt lehetne odaküldeni, aki — ugye — a magyar érdekek védelme ne-



A német kastély, ahol Zichy Ladomérral találkoztunk

vében összeköttetésbe léphetne Besztercebányán ezekkel a külföldi megbízottakkal. Hát ugye: én Apor Gábor vatikáni követtel elég jó barátságban voltam, tőle tudtam, hogy már 1943-ban kezdődtek részünkről lépések, hogy érintkezésbe lépjünk a szövetségesekkel, meg — ugye — a sógorom volt, a nővéremnek a férje volt Bánffy Dániel, aki a Kállay-kormányban földművelésügyi miniszter volt, és erdélyi képviselő volt, és tőle tudtam, hogy innen is, onnan is olyan válasz jött: forduljon Magyarország az oroszokhoz! Aztán — ugye — tudtam az Aczél báró dolgairól is, hát őt gyerekkorom óta ismertem, tudtam, hogy valahol át akar menni az oroszokhoz... Szóval: a tárgyalások dolga... a fegyverszünet dolga... Hát nekem ez nem volt új gondolat! És itt, ebben a... hogy is mondják... Szlovák Nemzeti Felkelés, ugye? Én ebben jó sanszokat láttam.

— Beszélte is erről valakivel?

— Ott nem. Zólyomban nem. Dehogya. Rögtön visszafordultam. Mivelhogy a birtoknak egy része Magyarországra esett, így én kishatárszéli birtokosként... nekem ehhez igazolványom volt és hát én nagyjából szabadon járhattam Szlovákia és Magyarország között, jó pozícióm volt a szlovák határőrségnél, vámőrknél, a lakosságnál is... Én ott sokmindent megengedhettem magamnak. Rögtön visszautaztam Divénybe, onnan 18 kilométerre volt Gács, az akkor Magyarországhoz tartozott, oda mentem át, onnan behajtottam Losoncra, Losoncon vonatra ültem, fel Budapestre, mindjárt felhívtam a sógoromat.

— Bárá Bánffy Dánielt?

— Őt. És neki aztán elmondtam a dolgot.

Ezután — a felvevőgép előtt — hosszan beszélgettünk arról, hogy voltaképpen ki is volt az „ötletadó”? Újra és újra visszatérve az alapkérdéshez, végül is, előbukkan a lényeg:

— Teleki Bélával még augusztusban találkoztam és akkor azt kérdezte tőlem, hogy nem tudnék-e egynéhány erdélyi politikust átmenteni Szlovákiába, hogy onnan, ezeken a partizánokon keresztül... Hát ugye: ekkor már Románia kiugrott! Szóval hogy a partizánokon keresztül vegyenek fel kapcsolatot Moszkvával.

— Teleki kifejezetten erdélyi politikusokról beszélt? Nem került szóba, hogy ebben a dologban a kormányzó, vagy a környezete is benne van?

— Inkább úgy nézett ki, hogy ez csak az erdélyi politikusoknak a nézete volt akkor, mert a hadihelyzet... Erdély olyan fenyegető helyzetben volt, az kényszerítette őket arra, hogy próbáljanak valamit...

— Tehát amikor ön Zólyomban járt, már ismerte Teleki Béláék szándékát.

— Tudtam, hogy igyekeznek valamilyen megoldásra jutni, miután a helyzetet reménytelennek tartották. De pontos elképzeléseik még nem voltak. Namost: talán még aznap este, amikor felérkeztem Budapestre... Akkoriban minden esetre... Összetálla-koztam Teleki Bélával, mondtam, hogy megyek vissza Szlovenszkóba és megpróbálok ottan kapcsolatokat teremteni, amire

ő azt mondta, hogy hát nagyon helyes. (Értsd: Teleki felkérte a kapcsolatteremtésre.)

Most közel tízpercnyi történet következik a felvételben: egy magyar alhadnagy lezáratta Gácsnál a határt, a konfliktus oka egy elbitangolt szlovák tehén stb. Zichy Ladomér bizonyára számtalanszor szórakoztatta társaságát ezzel a történettel, amelynek az a vége, hogy válogatott kalandok után ő tolmácsol Litassy alhadnagy és a másik oldalon álló partizánosztag parancsnoka: Zlattner főhadnagy között, a helyi határzár feloldásáról folyó „tárgyaláson”.

— Ki volt ez a főhadnagy?

— Pontosan nem tudom. Csak sejtem, hogy Kárpátaljáról származott, 30 év körüli volt, magyarul nem beszélt, de németül tudott. Azt kértem tőle, hogy vigyen engem egyenesen a főhadiszállásra. Zlattner becsületszavát adta, hogy engem parlamenterként fog kezelni és a visszajövelemnek nem lesz semmi akadálya. És tényleg: el is vittek autóval Zólyomba.

Ismét számos kaland következik, amelyek során a gróf általában túljárt mindenkinek az eszén. Egy szovjet elhárítótiszt gyanakodva faggatja a zólyomi várban, onnan tovább viszik egy kis, polgári házhoz: ezen a „teljesen titkos helyen” volt a főhadiszállás. Itt már ebédrel is megvendégelik. Utána tárgyal a Szlovákiában harcoló egyik nagy szovjet partizánalakulat parancsnokával: Voljanszkij főhadnaggal és politikai helyettesével, Makarov alezredessel.

— Milyen nyelven?

— Német nyelven ment a tárgyalás.

Elégge bizarr a Zichy Ladomér által festett tabló: eszerint ő (aki semmiféle felhatalmazással, megbízással nem rendelkezett) és a partizántisztek a fegyverszüneti feltételekről tárgyaltak volna. „A magyar csapatok visszavonulnak a trianoni határ mögé, 300 millió dollár kártérítést kell fizetni”. . . . Satöbbi. Milyen felhatalmazás alapján beszéltek volna ekkor feltételekről a partizánok? . . . Legvégül:

— Megbeszéltük a részleteket . . . hogy a magyar fegyverszüneti komisszió hogyan juthatna el Moszkvába? És hát . . . Hogy re-

pülőgépen viszik el őket. Rögtön visszamentem Divénybe és másnap Budapestre. Délután érkeztem. . . Ez 1944. szeptember 18-án volt. Bánffy Dánielhez mentem, ő felhívta ifjabb Horthy Miklóst és megállapodtak, hogy este, vacsora után felmegyünk hozzá bridzselés ürügyével. Így is történt. Előadtam az ügyet ifjabb Horthynak, ő azonnal felkelt, átment az apja lakosztályába, aztán azzal jött vissza, hogy másnap Bánffyval együtt legyünk itt egy újabb tanácskozáson. . .

— Az tehát szeptember 19-én zajlott le.

— Délután, úgy 6 óra felé. Bevezettek minket egy szalonba, ahol már voltak mások is.

— Kik?

— Hát maga a kormányzó. Mellette jobbról ült le Bánffy Dani, azután következtem én, aztán ifjabb Horthy Miklós. A szomszéda volt Ambrózy, a kabinetiroda főnöke, majd Vattay, aztán a Faragho és utána Rácz Kálmán. Előadtam az előadandókat és utána jött egy vita, amelyben Rácz Kálmán (országgyűlési képviselő, aki oroszul jól tudott, s akit afféle „orosz-specialistának” tekintettek; aki meglehetősen jobboldali volt, 1944. március 19. után egy időre mégis a Gestapo fogságába került) az egészet komolytalannak mondotta. A két katona (tehát Faragho és Vattay altábornagyok) nagyon ellene volt az ilyenszerű megoldásnak. A Rácz Kálmán azt akarta, hogy a tárgyalásokat Svájcban, vagy valamilyen más vonalon. . . de ne egy Szlovenszkon át, amit ő lenézett. . . Ambrózy semmiféle véleménnyel nem volt, ifjabb Horthy pedig teljes mértékben a terv mellett volt, éppen úgy, mint Bánffy és természetesen én is. A kormányzó inkább negatív irányban volt befolyásolva, különösen a tábornokoknak a nyomása alatt. Bánffy újra meg újra nekiindult és próbálta a kormányzót a zólyomi tárgyalások vonalára vinni, de mindig elvérzett az ellenvetéseken. . . Egyszer csak jelentették, hogy itt a Vörös János vezérkari főnök, sürgősen beszélni akar a kormányzóval, aki ki is ment és néhány perc múlva visszajött azzal a hírrel, hogy Salgótarjánál átadtak egy iratot, amelyet valami Makarov nevezetű ezredes írt alá és amelyik fegyverszüneti tárgyalásokra szólítja fel Magyarországot.

— Ön látta ezt az iratot?



Interjú készül Zichy Ladomérral

— Az iratot magát nem láttam. No és akkor a Bánffy rácsapott, hogy „Makarov! Hiszen ez ugyanaz, akivel a Ladomér tárgyalta!” És abban a pillanatban a kormányzó kapcsolt és a kérdést pozitív irányban döntötte el. Amint ez megtörtént, a tábornokok rögtön csatlakoztak az ő véleményéhez. És akkor már csak a technikai kérdések maradtak... Én azt kértem: szeretném, ha valaki lekontrollálná a dolgokat, akit én elkísérnék Zólyomba és vissza is hoznék, közben állítsák össze a bizottságot. Megállapodtak Kudar csendőrezredesnek a személyében. És kértem, hogy gróf Forgách Antalt a frontról rendeljék vissza, hogy ő Gácson... Hát ugye: ő volt a gácsi kastély birtokosa... Gács a magyar oldalon, Divény a másik oldalon... Szóval, órá szükség volt az ügyhöz. És akkor még a kormányzó felvetette, hogy kellene valamilyen kommunistát a börtönökből kiszedni és hát... a delegá-

cióval együtt kiküldeni... Erre Rácz Kálmán tiltakozott: az olyan lenne, mintha a kormányzó gúnyt akarna űzni Sztálinból. Szóval ezt elvetettük.

Ilyen körökben, ilyen színvonalon vitatták meg a legsorsdöntőbb kérdéseket? Családi tanácskozás, jószerint professzionista politikusok nélkül?! — Zichy Ladomér előadásmódja tán egy kis sé hányaveti, talán nem is realizálja az ügy, az eset igazi jelentőségét, inkább „huszáros” kalandnak látja, s igyekszik láttatni, de a tények tekintetében pontos az emlékezete.

— Hát így aztán szeptember 25-én el is indultunk Kudar ezredessel.

— Vonaton?

— Autón. A Kudarnak a sofőrjével.

Ezt a sofőrt Siket Istvánnak hívták.

Rózsadombi villa alagsora, egykori házmesterlakás. Szobakonyha. A szobában jóformán moccanni sem lehet: az ablakpárkányon, az asztalon, még székeken és a heverőn is magasan felpózva ócska rádiók, hangszórók, drótok, csavarok, szerszámok — s közöttük otthonosan (mintha tökéletesen kiismerné magát ebben az eszeveszett felfordulásban), az amatőr műszerész, a házigazda, a féllábú Siket István, egykor: a m. kir. Belügyminisztérium Államvédelmi Központjához beosztott csendőr szakaszvezető, gépkocsivezető.

— A hivatal, az fönt volt a Várban, az Országház utca 32-ben, harmadik emelet 112. és aztán folytatólagosan... Ennek az Államvédelmi Központnak a legfelső irányító vezetője az Ujszászy vezérőrnagy volt, a német megszállás után pedig a Kuthy László.

— Aki a vezérkari főnökség kettes osztályának a főnöke lett akkor?

— Igen, azt hiszem. De ez mind elég zavaros volt énelöttem... Velem nem sokat közöltek, én csak sokat láttam... Ugye: a közvetlen főnök, az végig a Kudar Lajos ezredes volt.

— Csendőrezredes?

— Az. És hát az ő irodája, az a Belügyminisztériumban volt. Mondtam: Országház utca...



Siket István

— Igen.

— És őt sokat vittem . . . nem olyan sokszor a vezérkari főnökségre, inkább a kormányzói kabinetirodához. A Tost alezredeshez jártunk leginkább.

— Március 19. után?

— Azelőtt is. Jóbarátok lehettek. A Tost alezredes lakására is mentünk egyszer-kétszer, valahol a gödöllői vám körül lakott, ha jól emlékszem . . . És a Kudar Lajos ezredesnek a munkatársai . . . Hát volt ott, ugye, egy Medgyesi Lajos nevű ügyész, ő volt a nyilasok beépített embere, amikor később a Szálasira kellett volna felesküdni, akkor ez a Medgyesi lett a hangadó . . . De viszont a Korondy Béla százados és a Nyerges Pál százados . . . Tulajdonképpen ezek voltak a közvetlen munkatársai, de jóbarátai is . . . Korondy, aki 1949-ben a Rajk-perrel kapcsolatban mártírhalt.

— Siket úr! Mit tud ön Faragho tábornok szlovákiai útjáról? Hogyan kezdődött ez?

— A Kudar ezredes úr behívatott, ott ült a Korondy százados úr, a Nyerges százados úr, és azt mondta: „Feri! Komollyá vált a dolog!”

— De hát önt Istvánnak hívják!

— Feri volt az álnevem. Ha valami olyan ügy volt... Szóval: asztal körül ültek. Kudar azt mondta: „Feri, most még kiléphetsz az ügyből, de aztán már nem lehet kilépni!” Mire én, hogy az ezredes úr ismer, amit én megígérek, azt tartom is. „Na jó — mondja —, a fegyverszüneti tárgyalóbizottságot fogjuk kivinni, majd



Siket István
— szolgálatban

annak idején, de előbb még elő kell készíteni.” Egyéb semmit, szóval időpontot, helyet, semmit nem mondott. Csak azt, hogy ezután kizárólag valamelyikük parancsára, utasítására mehetek el. Ki lettem véve a mindennapi életből. Azontúl én többé utasítást fönt az irodában nem kaptam, csak gépkocsiban, forgalom közben. . . Az az előkészülés, amiről Kudar ezredes úr beszélt, először is abból állt, hogy Korondyval is, meg Nyergessel is elkezdtem szolgálati gépkocsin a vezetést gyakorolni. Mert világos volt, hogy a gépkocsikat majd kizárólag közülünk való vezetheti, és nem voltak gyakorlott gépkocsivezetők. Aztán egy nap a Kudar ezredes urat vittem Gácsra. A kormányzó menyének a kis Wanderer kocsiját kaptuk meg, amit valamikor a Hitler ajándékozott neki, valószínűleg a Tost alezredes útján kaptuk meg ezt, csakis erre a célra. . .

Zichy Ladomér beszél:

— Szeptember 25-én, ha nem tévedek. . . Kudar Lajossal elindultunk Zólyom felé. Kudar megajándékozott egy kalappal, hogy álcázzon. . . Azt hiszem, Korondy százados is velünk volt.

— Egyenruhában?

— Mind civilben. Gácson Kudar „Török ügyvéd” néven szerepelt, másnap reggel némi komplikációkkal átmentünk Kudarral a határon és hamar megérkeztünk Zólyomba.

— Várták önöket?

— Vártak. Kissé elkéstünk, de sikerült találkozni. Elvittek Zólyomba, megint ugyanaz a ceremónia folyt le, mint először.

— Ismét Voljanszkij és Makarov volt jelen?

— Ugyanők. És ugyanúgy beszéltünk meg mindent, a bizottság átmenetelét, a repülőgépet meg mindenfélét. Azzal az egy differenciával, hogy Balassagyarmat mellett Kudar össze akart vonni megbízható embereket, arra az esetre, hogy ha a fegyverszünet megkötésével kapcsolatban Budapesten valamiféle bajok keletkeznének, ezek a csapatok Balassagyarmatról gyorsan bevethetők lennének és az oroszok is támogathatnák őket. És felmerült az a gondolat is, hogy így talán a kormányzó, vagy a kormány egyik-

másik tagja Balassagyarmaton menedékre találhatna. Aztán a megbeszélés után siettünk vissza Budapestre.

— Mire visszaérték, összeállították a delegációt?

— Az még napokig eltartott, eléggé konfúzus helyzet volt... No, amikor végre összejött a delegáció, akkor megállapodtunk, hogy különböző autókön megyünk...

(Közbevetve megjegyzendő, hogy ezenközben Náday István vezérezredes már elrepült Dél-Olaszországba, azzal a szándékkal, hogy ott fegyverszünetről tárgyaljon az angolokkal, amerikaiakkal. Ez megelőzte a Faragho-delegáció kiküldését. Megelőzte a báró Aczél Edéből, Dudás Józsefből, Faust Imréből álló nemhivatalos „delegáció” szovjetunióbeli útja is. Mindezek az események — amelyekkel kapcsolatban jó néhány visszaemlékezést vetünk fel — szorosan kapcsolódnak az itt tárgyaltakhoz. Szó esik róluk e kötet más fejezeteiben is.)

Siket István csendőr szakaszvezető, gépkocsivezető a Faragho Gábor altábornagyból, a csendőrség felügyelőjéből, Szent-Iványi Domokos miniszteri tanácsosból és gróf Teleki Géza egyetemi tanárból álló delegáció szeptember 28-i elindulásáról beszél:

— A delegáció a hivatali idő végeztével, vagyis 2-kor indult, mert akkor volt a legkevésbé feltűnő, hogy készülnek valahová. Kettőkor szoktam tudniillik hazavinni őket a lakásukra. És úgy emlékszem, hogy a Nyerges százados ült be az én kocsimba.

— Ez melyik kocsí volt?

— Az özvegy Horthy Istvánné Wanderer kocsija. És elmentem... igen, tudom már: a Paulay Ede utca és a Nagymező utca sarkára, ott volt valami garázs, oda. A garázs előtt volt a nagy kocsi...

— Az kié volt?

— Az a Faragho tábornoké volt. A csendőrségi főfelügyelőségé, ami a Dalszínház utca 2-ben volt. Oda sokszor vittem Kudar ezredes urat, de sokszor azt is megcsináltuk, hogy a Juhász nevű... Juhász őrmester volt a Faragho sofőrje... hogy a Juhászt szabadságolta és akkor én bementem a Dalszínház utcába, ott állt

a kocsí az utcán és amikor a Faragho lejött, bizonyos utakra el kellett vinni, általában a Városház utcába és többször a Mária tér mellé... a közelébe.

— A Batthyány utcába?

— Oda.

— Ott hova?

— A 4-es számba, vagy 24-es számba... Ott volt a Forgáchnak egy lakása. Nem ott lakott, hanem a Múzeum körút 35-ben, de a Batthyány utcában is volt neki egy lakása. Ilyen célokra.

(Az 1943-as telefonkönyv szerint: gróf Forgách Antal, II. Batthyány u. 15. A IV. Múzeum krt. 35-ben pedig a telefonkönyv Forgách Jánosné grófnőt ismeri. A Csendőrségi Felügyelőség m. kir. központja: VI. Andrassy út 25. — Siket István emlékezete tehát hozzávetőleg pontos. Valószínű, hogy emlékezete a konkrét adatokat illetően hasonló „szórással” minősíthető pontosnak. Korondy Béla özvegye is lényegében hitelt érdemlőnek tartotta a közléseit. Egyébiránt abból, hogy Faragho altábornagy Forgách Antal lakására járt, fel kell tételeznünk: Forgách gróf egyik kulcsembere, legalábbis fontos személyisége lehetett a Magyar Függetlenségi Mozgalom nevű horthysta, de a németekkel és a nyilasokkal szemben álló titkos szervezetnek, amelyikben kétségkívül vezető szerepet játszott Kudar ezredes, Faragho tábornok, méginkább Szent-Iványi Domokos, a Moszkvába induló delegáció egyik tagja.)

— Szóval a Nagymező utca sarkán állt a Faragho kocsija. Az egy nagy, 220-as Steyer kocsí volt, cseresznyepiros, hátuléses. X-012 volt a rendszáma. Namost oda a kocsihoz lejöttek a fegyverszüneti tárgyaló bizottság tagjai és beültek. Nyerges százados vezette innen a kis kocsit, a Wanderert, én pedig a nagyot, a Steyert. Körülbelül 4 óra lehetett, amikor leértem Gácsra.

— Sok csomag volt?

— Mind a két csomagter tele volt, de már két vagy három nagy bőrönd előre lett vite Gácsra, azt én vittem, de nem tudtam, hogy az ő csomagjuk, csak megkaptam a parancsot, hogy Forgách gróffal és a csomagokkal menjek le. Nem is! Zichy Ladomérrel vittük a csomagot.

— És amikor a bizottságot vitte, próbálták-e valahogy „rejtegni” az útvonalat?

— A rendszám táblákat... oda felé háromszor, vissza felé kétszer cseréltem. Nekem hat darab rendszám táblám volt állandóan a kocsimban. Azonos méretű táblák, csak két csavart kellett... Az én hivatali kocsimban még csavar se kellett, csak egy rugót meghúzni és kész... De ezeknél itt két csavart csak... Maximum 10 perc alatt kész voltam a két kocsival.

— És Gácson?

— Ott kérem szépen már vártak minket. Kinyitották a Losonc felőli kaput, a kastélykaput, behajtottunk. Aztán gyalog mentünk át, a kocsit ott maradt a Forgách-kastély udvarán. És az István, a lakáj, vagy inas, az egy kis kézikocsival vitte át a csomagokat. Valamilyen izé... terepjáró, vagy micsoda kocsizhoz. Orosz kocsit.

— Partizánok voltak?

— Ott egy szovjet tiszt volt, rendes egyenruhában. Szóval egy szovjet tiszt, de a partizánoktól... Ott kezdet fogott velem mind-egyik, a küldöttség tagjai, azzal, hogy „Na, talán még találkozunk az életben!” — és ment ki-ki... Vissza felé aztán — kértem engedélyt, hogy bemehessek Balassagyarmatra a szüleimhez —, ott cseréltem rendszám táblát az udvaron, aztán irány Budapest. Ott Kudar Lajost még bevitettem a Várba, utána a kocsit elvittem egy civil garázsba, Gergelyékhez a Mészáros utcába, lemosattam, feltöltöttem a tankot, a kilométerórát visszaállítottam... és visszavittem oda, ahonnan elhoztam. Amikor visszajött megint a Faragho gépkocsivezetője, az még csak nem is sejtette, hogy a kocsija használva volt. Az a Juhász nevű őrmester.

— Ő már másnap szolgálatba lépett?

— Dehogya. Ő neki direkt szabadságot adtak. Ilka-majorba ment, oda volt szabadsága. Ezt azért tudom, mert előbb le lett ellenőrizve, hogy tényleg ott van-e Ilka-majorban, ahová szabadságra engedték. Na aztán rá egy hétre Kudar ezredes úr behívott és azt mondta: „Feri! A munkánk sikerrel járt! Jelentették, hogy kint vannak! Közvetlenül a Tost alezredesnek. Szóval a kabinetirodának jelentették.”

Zichy Ladomér folytatja:

— Este, vacsora után mentünk el ehhez a bizonyos árokhoz (értsd: a gácsi kastélyudvart Szlovákiától elválasztó árokhoz), az árok másik oldalán állt egy csoport, mintegy ötven partizán, a lejtőn felfelé egyik kézből a másikba adták a delegáció tagjait, akik a sötétben nem tudtak volna egyedül fölkapaszkodni. Főnt voltak az autók. Egy hajtásban egész Zólyomig mentünk, ott Makarov alezredes fogadott, a Makarov és Voljanszkij szobáját kapta meg a Faragho és a Szent-Iványi, két másik tisztnek a szobáját Teleki Géza, meg én... A delegáció aztán két napot töltött még Zólyomban és a második nap éjszakáján, vacsora után, akkor nagy fotografálás volt kint és elindultak.

— Honnan?

— A Szliács fürdőhely mellett lévő repülőtérrel. Engem azzal hagytak ott, hogy amennyiben valami híradás szükséges, azt leadják majd Zólyomnak és én vigyem Pestre. De miután sikerült a közvetlen rádióösszeköttetést megcsinálni...

— Moszkva és Buda között.

— Igen. Ennek következtében az én szerepem hát... befejeződött.

(Október 15. után Zichy egy — szökött francia hadifoglyokból álló — szlovákiai partizánegységhez csatlakozik. Bánffy Dánielt — útban Gács felé — a Gestapo október 15-én letartóztatja, ahogy később Forgách Antalt és Kudar Lajost is, meg Korondy Bélát, Nyerges Pált. Így-amúgy, mind külön regény — megmenekülnek. Kivéve Kudar ezredest, akit 1944 decemberében a németek, vagy a nyilasok kivégeznek. — Siket István a nyilas uralom idején is kitart a korábbi „főnökei” oldalán, ügyesen konspirál, szorosán együttműködik Forgáchcsal, amíg az le nem bukik, karácsony előtt még csokoládét, „Mecseki-itókát” és egy pirinyó karácsonyfát juttat be Kudarnak a Fő utcai börtönbe, egy Melinda nevű ápolónő útján, akit ő szervezett be, de már december 23-án őt is lefogják. Majd — miként Korondy s Nyerges —, egy ideig a felszabadult Magyarország karhatalmi alakulatainak szolgálatában marad.)

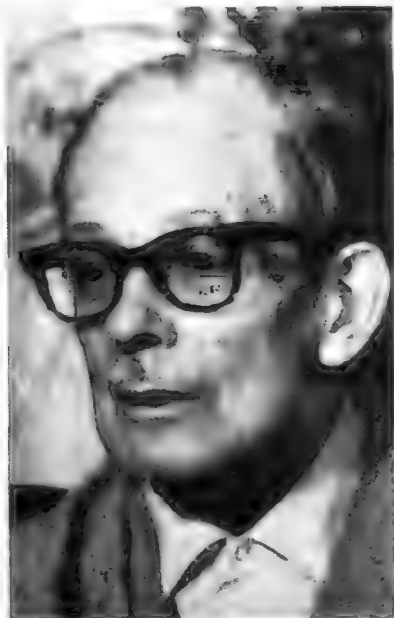
Elnézését kérem a tisztelt olvasónak, hogy ennyire szerteágazóan és — nem félek a szótól — túl bonyolultan ismertetem az egykor történeteket. Dehát valójában is túl bonyolultak voltak ezek a történések; elmondásuk módja sem lehet egyszerű. (Legfeljebb egyszerűsítő! Azzal meg mire jutunk?) Talán mégis megköveteli a tisztesség, hogy kerekén kimondjam: miféle alapgondolat vezet itt a különböző visszaemlékezés-részletek egymás mellé sorolásakor.

Nos: el kellett gondolkoznom azokon az interjúkon, beszélgetéseken, amelyek erdélyi politizáló körökből származó emlékeket hoztak felszínre. Hallatlanul izgalmasnak véltem, hogy Erdélyben — nyilvánvalóan a kisebbségi helyzet, de történelmi tradíciók folytán is — viszonylag hamar létrejött és hatékonyá lett a társadalom különböző rétegeinek-csoportjainak kézszorítása a baloldallal. Erdélyben — úgy tűnik — liberális polgári demokraták, konzervatív töltésű arisztokraták, egyházi emberek egyformán felismerték (idejében? — mindenképp jóval hamarabb, mint az „anyaországiak”), hogy a háború utáni jövőben a baloldálnak, leginkább a kommunistáknak *szerepük* lesz, méghozzá döntő, irányító-erejű szerepük. Hogy a katasztrófából kivezető út el sem képzelhető nélkülük. Tudomásul vették ezt a realitást, ennek értelmében párbeszédbe álltak a kommunistákkal, személyesen is megismerték egyiküket-másikukat, megszabadultak (némileg) a jövődőt illető lidérces rémálmoktól. Budapesten (Budán!) viszont az „utolsó utáni pillanatig” érvényben maradt a dolgok csúrése-csavarása, a szakadatlan kísérletezés, hogy valamiképpen „feledni” lehetne a baloldalt, a kommunistákat és nélkülük, a „kihagyásukkal”, mellőzésükkel politizálni. Az erdélyi politikusok fegyverszünetet követelő, kemény fellépése e politikusoknak a baloldallal kiépült kapcsolataira támaszkodott. És az erdélyiek kemény fellépése nélkül Horthy nem tudta volna elszánni magát a döntő lépésre: a fegyverszüneti delegáció Moszkvába küldésére.

Ha másért nem, a Budapesttel való összehasonlítás kedvéért feltétlenül érdemes „körülnézni” 1944 szeptemberének Kolozsvárján, ahol polgári körök és baloldaliak együttes munkálkodása valóban létrejött. Hogyan?



Simó Gyula



Vita Sándor

Vita Sándor (aki 1944. szeptember 8-án tért vissza Budapestről Kolozsvárra, méghozzá azzal a keserű meggyőződéssel, hogy az „illetékesek” még nem szánták el magukat a cselekvésre, fegyverszünetkérésre):

— Felvetődött az a gondolat, hogy egy memorandummal kell Horthyhoz fordulni, amelyet aláírnának a Horthy előtt is tekintéllyel bíró társadalmi vezetők. Ennek a memorandumnak a meg szerkesztésére Mikó Imre, Szabédi László és Nagy István kaptak megbízást. S részt vett ebben Tamási Áron is. A szerkesztés az Erdélyi Kör Fő-tér 5. szám alatti helyiségében folyt, szeptember 12-én délelőtt. Délután 6-ra összehívtuk mindazokat, akikkel már előzőleg is kapcsolatban voltunk, ennek a memorandumnak az aláírása céljából.

— Kikre emlékszik?

— Több mint negyvenen írták alá. Emlékezetből néhány név... Vásárhelyi János református püspök. Sándor Imre római katolikus püspöki helynök. Józan Miklós unitárius püspök. Mak-say Albert, a református teológia igazgatója. Tavasz Sándor, a Múzeum Egylet alelnöke és Nagy Géza, az Egylet titkára. Mis-kolczy Dezső, a Tudományegyetem rektora, Haynal Imre orvos-kari dékán. Demeter Ferenc, az Iparos Társulat elnöke. Az írók közül Tamási Áron, Szabédi László, Kiss Jenő, Nagy István, Jordáky Lajos nevére, a szakszervezetiek közül Schneg Ferenc nevére emlékszem. Aztán dr. Venczel József, az Erdélyi Tudományos In-tézet helyettes igazgatója. Az Erdélyi Gazdasági Egylettől dr. Szász István. Az Erdélyi Párt részéről Demeter Béla, Mikó Imre és én. Teleki Géza egyetemi tanár is ott volt ezen a tanácskozáson és tekintettel arra, hogy ő bármikor kaphatott kihallgatást Horthynál, ő vállalta el a memorandum átadását. Ezt a szeptem-ber 12-i tanácskozást, ezt tekinthetjük az illegális „Magyar Ta-nács” megalakulásának. A Tanács elnökévé Teleki Bélát válasz-tottuk meg, aki akkor még Pesten volt, csak egy-két nappal később érkezett haza. Teleki Géza akkor már úton volt Pest felé, a memorandummal, amelyet 14-én, vagy 15-én adott át a kormány-zónak, igen kemény szavak kíséretében, hogy ha nem dönt hamar a fegyverszünet kérdésében, akkor Erdély önállóan cselekszik!

Otthon eközben kommunista barátaink nyomatékkal hangsúlyozták, hogy az ügyészségi és a katonai fogházban lévő politikai foglyokat ki kell menteni, mert félő, hogy a németek elviszik, né tán útközben ki is végzik őket. A szabadon engedésükhöz a hadtestparancsnok: Veress Lajos beleegyezése kellett és Bethlen Béla kormánybiztosé. Mindketten beleegyezésüket adták és így az ügyészség némi habozás után szabadon is engedte őket. Ettől fogva néhányan közülük, mint Simó Gyula, Veress Pál, Nemes József — nagyon aktívan be is kapcsolódtak a tárgyalásokba, sőt a békepártiak részéről leginkább Simó Gyula folytatta a továbbiakban a tárgyalásokat.

Simó Gyula:

— Szeptember 13-án délelőtt 11-kor kerültem szabadlábra. Abban állapotunk meg, hogy egyikünk sem megy a családjához, hanem megfelelő búvóhelyet keres. Menet — Kolozsvár főterén — találkoztam Tudor Bugnariu egyetemi tanárral, aki meglepetéssel üdvözölt. „Majd találkozunk!” — ezzel váltunk el egymástól. Már a börtönkijáratnál beszéltem Demeter Jánossal, s ő közölte velem, hogy délután megbeszélésünk lesz Teleki Bélával, az Erdélyi Párt elnökével. Így tehát Demeter János barátunk és ügyvédünk kíséretében mentem el estefelé az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet Majális utcai épületébe, Telekihez, aki azzal fogadott, hogy Dálnoki Veress Lajos altábornagy, az erdélyi hadsergparancsnok képviselőjében tárgyal velünk. Kijelentettem — mivel aznap csak hatunkat engedtek szabadon — hogy amíg kommunisták vannak börtönben — s ezt úgy kell minősítenünk, hogy túszoikat tartanak! — addig érdemi tárgyalásról szó sem lehet. Teleki meglepődve fogadta ezt a hírt, hát ők úgy léptek és úgy intézkedtek, hogy minden kommunistát ki kell engedni, de ha nem így történt, akkor megérti az én álláspontomat. Egyelőre ebben maradtunk. Másnap aztán találkoztam a Békepárt kolozsvári vezetőségével. Emlékezetem szerint: Jordáky Lajossal, ő volt a politikailag legaktívabb. Aztán Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János... azért emlékszem leginkább őrájuk, mert később is, hosszú ideig együtt dolgoztunk. Egyetértettünk abban, hogy a

Szovjet Hadsereg mielőbbi győzelmét minden eszközzel elő kell segítenünk, s mindent el kell követnünk, hogy Erdélyt, az erdélyi népet, az erdélyi materiális javakat mentsük a pusztulástól, a háború borzalmaitól. Egyetértettünk abban, hogy már ma össze kell fogni minden erőt, amelyik a háború ellen mozgósítható. Ők tájékoztattak az addigi munkájukról. Ebből kitűnt, hogy bizonyos társadalmi rétegben nagyon komoly eredményeket értek el. Mégis, három pontba foglalva mondtam el a kritikámat. Először: kifogásoltam, hogy tevékenységük szinte kizárólag a kolozsvári magyar értelmiségi körökre szorítkozott. Ez nem lebecsülendő! De a munkássággal alig volt kapcsolatuk. Aztán kifogásoltam, hogy az adott katonapolitikai helyzetben szinte semmi kapcsolatuk nem volt a magyar katonákkal, katonai szervekkel. Már csak azért is szükséges lett volna ez, hogy információkat kaphassunk és hogy jelezhessük is a katonai szerveknek: mit tartunk szükségesnek a magyar nép, az erdélyi nép érdekében. Harmadszor: kifogásoltam, hogy a Békepárt vezetőségében egyetlen román sincs és hogy általában a románok közötti munka rendkívül szegényes.

— Sikerült ezen változtatni?

— Hát... Másnap, vagy harmadnap találkoztam Tudor Bugnariu-val. Azt mondta: „Nem csinálok semmit, amíg túloldalról nem kapok instrukciókat”. Tehát a Román Kommunista Párttól. Sajnos ezt az álláspontot sok más észak-erdélyi román értelmiségi is osztotta, akik — a mi hibánkból is — bizalmatlanul tekintettek a Békepártra, nem látták a Magyar Kommunista Pártot, várták a Román Kommunista Párt jelentkezését. Ezen a téren súlyos hiányosságok történtek a mi részünkről is.

— Mi történt a börtönbeliekkel?

— Két-három nap múlva... Az Erdélyi Párt és valamennyi egyház püspöke aláírásával irat ment az ügyészségnek, s ezek után, szeptember 17-én 50-60 kommunista szabadult ki. Szinte a Gestapo orra előtt sétáltak ki, hiszen a Gestapo ott volt bent a börtönben! Így már komoly bázissal rendelkezünk nemcsak Kolozsvárott, hanem Erdély más városaiban is. Amikor másodszor voltunk együtt a Békepárt vezetőségével, akkor már ott volt Veress Pali és Nemes Jóska is. Ezen az ülésen engem megválasztottak a

párt kolozsvári vezetőségének az elnökévé. Nemest bíztuk meg az értelmiségiek körében végzett munka irányításával, Veress Pali pedig a szakszervezeti munka felelőse lett. Jó tempóban haladt a munkánk. Na most — el kell ezt mondanom — az adott helyzetben arra a következtetésre jutottunk, hogy a ránk váró feladatok megoldására már nem elegendő a Békepárt. Ezért megalakítottuk a Kommunisták Észak-erdélyi Pártját. Ennek tagjává lettek a börtönből kiszabadultak, és mindazok a kommunisták, akik ke-resték a kapcsolatot velünk, most már nemcsak Kolozsvárott, hanem más észak-erdélyi városokból is. Ez így volt, történelmi tény, akkor is, ha emiatt — sajnos — később igen sok szemrehányásban volt részünk. Ennek az Észak-erdélyi Pártnak az élén háromtagú bizottság állt, titkára Nemes József volt, tagjai Veress és én. Engem a katonai ellenállás szervezésével bíztak meg. Több munkatársam is volt, a legodaadóbb, a legbátrabb, a legkiválóbb bizonyosan Balogh Edgár volt. Az ő révén értük el azt, hogy a magyar csapatok készleteiből 200 fegyvert és húszezer töltényt kaptunk. Csupán az volt a kikötése az illető tisztnek, aki ezt intézte, hogy adjuk becsületszavunkat: ezeket a fegyvereket mi a magyar nép érdekében fogjuk felhasználni. Mi megmondtuk, hogy az erdélyi nép érdekében fogjuk használni őket, ebbe beletartoznak a magyarok is. Ezt elfogadta, megkaptuk a fegyvereket. Egyébiránt máshonnan is volt fegyverünk. A magyar csapatok visszavonulóban voltak, a székely katonák, ahogy a saját falujukon át jöttek, vagy annak közelében, úgy szakadtak le. Akik eljutottak Kolozsvárig, leginkább ott hagyták el a csapattestüket. Ilyenformán Kolozsvárt, és vidékén számos felfegyverzett katonaszökevény volt, ezeket összeszedtük, szervezett egységekbe tömörítettük. Október elejére mintegy 500 fegyveresünk volt.

— És a tárgyalások Teleki Béláékkal?

— Mihelyt valamennyi kommunista kiszabadult a börtönök-ből, természetesen azonnal felvettük Telekivel a kapcsolatot. Ismét úgy, mint először: a mi részünkről jómagam, Demeter János kíséretében, a partner pedig Teleki Béla, aki kijelentette, hogy ő képviseli az Erdélyi Pártnak a békés megoldásra, a kiugrásra hajló szárnyát, de egyben Dálnoki Veress Lajos altábornagyot is.



Az Erdélyi Párt diszvacsorája. A szemben ülők között balról a 3. Bánffy Dániel, 4. Teleki Béla, 5. Kállay Miklós

— Teleki egyenruhát viselt?

— Mindig főhadnagyi, vagy talán századosi ruhát... A tárgyalások légköre Telekivel igen jó volt, elég sűrűn találkoztunk, talán hatszor-nyolcszor szeptember folyamán. Egyetértett a célkitűzéseinkkel. Egyetértett azzal, hogy itt semmi értelme az ellenállásnak, a szovjet hadsereg ha eljött Sztálingrádtól Tordáig, most már Tordától Kolozsvárig is eljön... Egy kicsit ilyen „postaszolgálatot” is ellátott köztem és Dálnoki Veress Lajos között, aki sokmindenre hajlandónak mutatkozott. Például megígérte, hogy Kolozsvár kiürítését a legvégsőig halasztja — ezt mi úgy értelmeztük, hogy Kolozsvár kiürítése el lesz szabotálva. Egyébként így is történt. Aztán megígérte, hogy a közintézmények felrobantását meg fogja akadályozni. Hogy Kolozsvár hidjainál a magyar őrségek nem robbantják fel a már odakészített robbanó szerkezeteket. Megígérte: nem tesz lépést a mi intézkedéseinkkel szemben, amelyek arra irányultak, hogy a kolozsvári magyar egyetem tagadja meg a kiürítési parancsot, hasonlóan a magyar Opera és a Nemzeti Színház is. Ezeknek a lépéseknek óriási politi-

kai és erkölcsi jelentősége volt. Ezeknek köszönhető, hogy végül is Kolozsvár közel százezer lakosából csak mintegy 15—20 ezer menekült el a front közeledtével és Kolozsvár kisugárzása más városokra ugyancsak nagyon erős volt.

Vita Sándor:

— Szeptember 17-én nyílt meg a kolozsvári egyetem... a tanév... Jellemző módon nem az egyetem aulájában, hanem az óvóhelyen, mert éppen légiriadó volt. Ezen az ünnepségen Buza László, a lelépő rektor — később Szegeden lett a nemzetközi jog professzora — ő adta át a rektori láncot dr. Miskolczy Dezsőnek, az új rektornak... Mondhatnám szimbolikus jelentősége is volt ennek az ünnepségnek. Hiszen az ember sokszor nem tudhatta, hogy akivel ma beszél, holnap ott lesz-e még?... Az egyetem megnyitása az ottmaradásnak a szimbóluma volt.

Simó Gyula:

— Tudomással bírtunk arról, hogy az erdélyi magyar politikusok egy csoportja ismételten járt Horthy kormányzónál, utoljára valamikor szeptember végén. Járt Budapesten egy küldöttség, amelynek eredetileg Balogh Edgár is tagja volt, de őt valahol a Palota egyik előszobájában „lekapcsolták” azzal, hogy ő nem járulhat a kormányzó színe elé... szóval: politikailag nem szalonképes... Ahogy elmondták: Horthy elismerte a helyzetet, a veszély súlyosságát, de azt magyarázta — Teleki Béla közlése szerint —, hogy: „Hát ha minden kötél szakad, legalább a Dunántúlt meg fogjuk menteni, ha oda az angol csapatok Olaszországon, vagy Dél-Németországon át hamarabb eljutnak, mint az oroszok!” Hát az erdélyi urak ezt távolról sem fogadták biztatásként! A Tiszántúl, a Duna—Tisza köze, valamiféle „Kelet-Magyarország” legyen, hogy a Dunántúlon megmaradhasson a régi nagybirtokos rendszer?... Akik ott voltak Horthynál, merőben lehetetlenségnek tekintették ezt az elképzelést és ezt meg is mondták Horthynak.

— Tudtak-e önök a fegyverszüneti küldöttség útjának előkészítéséről és a delegáció kimeneteléről?



Dálnoki Veress Lajos, a IX. hadtest parancsnoka Kolozsvárott és Londonban



— Valamikor szeptember végén... talán 25-e táján Teleki Béla szóvá tette, hogy Besztercebányán keresztül, amelyet a szlovák felkelők felszabadítottak, Moszkvába indul egy erdélyi küldöttség...

— Erdélyi?

— Igen, erdélyi küldöttséget mondott. S azt, hogy szeretné, ha a küldöttségnek én is tagja lennék. A pártszervezetünk ezzel egyetértett. Néhány nap múlva aztán Teleki közölte, hogy nem lehet... nem akarnak kitenni olyan veszélynek, hogy egy német járőr az útszélen lepuffantson...

Vita Sándor:

— Mi megtudtuk, hogy a fegyverszüneti delegáció elindult, de hát ezt nem volt szabad elmondanunk... Simó Gyuláék minket állandóan sürgettek, hogy... tárgyalni a hadseregparancsnokkal! Tárgyalni Horthyval! Sürgették, hogy tegyünk már valamit a fegyverszünet érdekében! De hát nem mondhattunk mást, mint hogy: megtettük, amit megtehettünk, több már nem áll módunkban... Nem volt jogunk ennél többet elmondani.

Simó Gyula:

— Mire a front Kolozsvár közvetlen közelébe ért, nekünk már jó kapcsolataink voltak a rendőrségnél is. Így aztán egyszercsak kaptunk egy listát, rajta 43 névvel, akiknek a kézrekerítéséhez a Gestapo a magyar rendőrség segítségét kéri. Ezek között voltak olyanok, akik a kolozsvári börtönből kerültek ki, és több más, ismert baloldali, természetesen Jordáky, Balogh Edgár, Csögör és a többi is. Azonnal értesítettük őket: bújjanak el biztos helyre! Kovách-Katona Jenőt én magam értesítettem. A lakásán kerestem fel, ahol egyszer már korábban is találkoztunk. Pizsamában volt és házikabátban. Kijelentette, hogy ő sehová sem megy, ő beteg, még légiriadókor se megy le a pincébe, ha egy bomba odaesik, akkor mindegy, hogy első emelet vagy pince... Ha az a sorsa, hogy elhurcolják, hát azt se bánja, ő nem hajlandó elbújni! Nem, és nem. Nem megy! Így is tett. Később megtudtuk, hogy magyar csendőrök jöttek érte, mindjárt az épület előtt átadták a német

különítménynek. A mai napig sem tudjuk, mi lett a sorsa. És hasonlóan Nagy József, az Ellenzék külpolitikai rovatvezetője... Az Unió utcai Savoy kávéházban volt, a megszokott törzsasztalnál, a figyelmeztetés dacára. Amint kilépett, elfogták és átadták a németeknek. A Pata utcában agyonlőtték és holtan kidobták a gépkocsiból. A többieknek mindnek sikerült elrejtőzniük a razzia elől.

Vita Sándor:

— A kolozsvári magyar társadalomban volt egy olyan szolidaritás... Attól teljesen függetlenül, hogy milyen ideológiai beállítású volt valaki... Dehát akik a pusztulástól való mentesítést próbálják előmozdítani, azokat csak nem hagyják bántani! Emlékszem: Demeter János például, aki — ugye — kommunista volt, egy Szentegyház utcai lakásban bújt meg, együtt Gheorghiu Ghita-val, a Tribuna Ardealului című román lap szerkesztőjével, és ott jómagam, meg Demeter Béla meglátogattuk őket. Éppen akkor razziáztak az utcában. Bejött két német és két tábori csendőr. És ha nincs ott az a bámulatos talpraesett háziasszony, aki az udvaron elkezdett ezekkel viccelődni, hát nem tudom... Aztán a piarista rendházból hoztunk papi ruhát Demeter Jánosnak, meg Gheorghiu Ghita-nak és a rendházba bújtak el...

Simó Gyula:

— Október elején végképp minden kapcsolatunk megszakadt Budapestről és minden tekintetben teljesen magunkra maradtunk Észak-Erdélyben, mint egy — sem Romániával, sem Magyarországgal kapcsolatban nem lévő — szinte önállónak tűnő földrajzi területen. Aztán október 10-én délután a német tankok megkezdték a kivonulást Kolozsvárról. Éjfélig minden katonai alakulat kivonult Kolozsvárról, de mielőtt kivonultak volna, villámgyorsan leváltották a Szamos-hidak és más hidak mellett álló magyar őrségeket és a német őrségek azonnal levegőbe röpítették a hidakat. Levegőbe repült az új, modern, alig egy-két éve felépített telefonközpont is. Hát ez nagyon súlyos csapás volt, de mégiscsak kevés ahhoz képest, ami Kolozsvárt fenyegette, ha hadszíntérré válik.

Október 11-én hajnalban, amikor előjöttem a Pasteur Intézet pincéjéből, ahol rejtőzködtem, feltűntek az első szovjet előőrsök.

Megjegyzés:

1944. október 11-én, a moszkvai Kremlben, a Faragho Gábor vezette fegyverszünet-kérő delegáció — Horthytól rádión érkezett jóváhagyással — aláírta a fegyverszüneti tárgyalások előzetes feltételeiről szóló okmányt. Azét a fegyverszünetét, amely — egy pillanatig úgy tűnt — megkímélheti Magyarországot a hadszíntérre válástól.

Azét a fegyverszünetét, amely — nem a szovjet fél hibájából — öt nap múlva elvetélt.

A barikád két oldala

Amerikai beszélgetés egy szkv. m. kir. altábornaggyal

A kis szoba uralkodó bútordarabja a pokróccal leterített, vetett ág végében álló öblös karosszék. Mellette kisasztal, temérdek angol és magyar nyelvű könyvvvel, folyóirattal, levéllel. A falon fényképek, többnyire katonaruhás férfiak, természetesen a régi egyenruhában. Az öblös karosszékben takaróba bugyolált, csontbőr öregember, csak a szeme eleven, a tekintete rám tapad, amint benyitok, amint a karosszékhez „vonulok” s szertartásosan meghajtom a fejemet.

— Szóval, maga az! — Jódarabig eltart majd, amíg megszokom az éles, kissé recsegő hangját. Sosem lehetett sokbeszédű ember, ezúttal talán jóelőre sejti, hogy többet beszél majd, mint más-kor fél év alatt. Levelei, amelyek az 1978-as látogatást megelőzték, meglehetősen szófukarok. Akad közöttük mindössze négyszoros is. Kivétel az 1977. április 20-án írott (illetve lányának gépbe diktált) levele, amelyben — postafordultával — huszonhat történelmi vonatkozású kérdésemre adott választ, nyolc sűrűn írott oldalon.

Állok előtte, mint egy kisdíák, holott régen kinőttem a diák korból. Nem holmi elfogódottság készlet csendes várakozásra, inkább a 86 évének kijáró tapintat, meg aztán némi számítás is, pontosabban: a „játékszabályok” elfogadása. (Nagybaczoni Nagy Vilmos egykori vezérezredes és honvédelmi miniszter, akihez még a hatvanas évek elején jártam Klotild-ligetre, a második, vagy harmadik látogatás végén így búcsúzott: „Viszontlátásra! És... én lévén az öregebb... Szervusz!” Észrevette zavaromat, segítségemre sietett: „Ha velünk szót akarsz érteni, akkor tudnod

kell azt az illemet, amelyikből mi már ki nem szokunk. Ha legközelebb jössz hozzám, el ne mulaszd viszonzni a tegezést. De nehogy Vilmos bátyámat mondjál! Ott még nem tartunk. Mondhatod viszont azt, hogy: Szervusz, vezérezredes uram! És vágd össze hozzá a bokádat, ne túlságosan, ne mímeld a katonát, csak jelezd, hogy tudod: katonának kijár a katonás tiszteletadás. Öregekkel csak úgy boldogulhatsz, ha vállalod a játékszabályaikat.”)

A karosszékből felém villanó pillantás leplezetlen nyíltsággal mérlegel, fejtől cipőig és vissza. Alighanem végiggondolja most leveleim minden mondatát: látom kezeügyében a jókora borítékot, amelyen a nevem áll — nyilván ebben tartja leveleimet. Meg az ő leveleinek a másolatát. Katonás, dátum szerinti rendben — gondolom.

— Szóval te vagy az! Hát foglalj helyet, kérlek, ha már én sajnos, nem tudok felkelve kezet nyújtani. Szervusz, foglalj helyet.

Dr. Hardy Kálmán tömondatos életrajza, ahogy ő maga elmondta, amikor — a négyszemközti bemelegítő beszélgetés után — kameránkat, felszereléseinket beerőltettük a kis szobába és hozzáfogtunk az interjú-forgatáshoz:

— 1892. május 5-én születtem Pécsen. Apám törvényszéki elnök volt, anyám egy nagy hitbizomány jószágigazgatójának a lánya. Gimnázium, a pécsi ciszterciánál. Érettségi után. 1910-ben: császári és királyi haditengerészet, Pola. Tiszti vizsga 1914-ben. Sorhajóhadnagy lettem. Hadiszolgálat U-Boot-on is.

— És a doktorátus?

— Apám nem lelkesedett a tengerészetért. Meg kellett neki ígérnem, hogy elvégezem a jogot is. Az államtudományi doktorátust viselem.

— Ritkaság lehetett a tábornoki karban...

— Talán ma nem lenne az?

— Az első világháború utáni sorsa?

— A zűrzavarban otthon voltam Pécsen. 1918, ugye. Az ipariskolában tanítottam számtant, mértant, gépipari technológiát. Közben tanultam, leérettségiztem a felső kereskedelmiben is. Meg nyelvek. Öt modern nyelven, azonfelül óslávul, görögül, latinul

tudom elmondani a Miatyánkot. De egyebet is, ugye. Gondoltam rá, hogy elmegyek majd a kereskedelmi tengerészethez — ha lett volna tengerünk. Nem szívesen emlékszem azokra az időkre. Nem voltak szép idők, legalábbis nekem. A magam. . . — Elhallgat. Tudom, ez volt a száján: „a magamfajtnak”. A tisztnek. Az úriembernek. De — úgy látszik — tartja magát a játékszabályokhoz: ha egyszer elfogadott beszélgetőpartnerül, nem kezdi előttem pocskondiázni a Tanácsköztársaságot. Csupán a személy szerint reá vonatkozó tényt szögezi le, de hangja mégis keményen reccsen: Végül is nekem nem volt más lehetőségem, beálltam egy kertészetbe munkásnak.

— És azután? — Készültem erre a találkozásra, tudom: most a szegedi korszakról beszél majd. Vagy pedig elhallgat, akkor pedig vége az alig megkezdett interjúnak.

— Aztán engem is elért Horthynak az a levele, hogy mindenki vonuljon be Szegedre, a nemzeti hadsereghez. Odamentem.

— Igaz, hogy ön Horthyval rokonságban volt?

— Igaz. De nem közvetlenül. A feleségem révén. Szegről-végről. De 1919-ben még nőtlen voltam.

— Milyen beosztásba került Szegeden?

— A Főparancsnokság katonapolitikai osztályára osztottak be. A Főparancsnoksággal mentem Siófokra. Aztán Budapestre, a Gellértbe. — Elhallgat, várakozva néz rám. Bizonyára többen is óvták: ne álljon szóba a magyar tévé emberével, mert az efféle filmes-tévés embernek nincs más célja, mint a kipellengérezés, a lejáratás, a beugratás. . . Figyeli: vajon nem állok-e elő valamilyen „zavarbahozó” kérdéssel? És hogy nem mukkanok:

— Na, folytatom. Amikor Horthy később fővezérből kormányzóvá lett, akkor én egyike lettem a négy kormányzói szárnysegédnek. 1928-ig voltam szárnysegéd. Akkor már volt közöttünk családi kapcsolat is, ugye, de nem ezen volt a hangsúly.

— Hanem?

— A bizalmon. A kölcsönös bizalmon. — És ezt mégegyszer megismétli, nekiélesedő hangon. Hogyne, értem! Azt kívánja a tudtomra hozni, hogy ő felesküdt Ferenc József császár és ki-

rályra, majd pedig Horthy kormányzóra, és ezzel számára véget ért a jogfolytonosság.

Árnyék ereszkedik közénk. Nehéz megtalálnom a folytatás fonálát. Ha számára az a legfontosabb, hogy rendíthetetlen horthystaságát húzza alá, akkor nem lesz túl sok kérdeznivalóm. Akkor távolról sem olyan önálló szellem, amilyennek sok régi ismerője lefestette. Nem azt várnám tőle természetesen, hogy „belepiszkoljon a saját tányérjába”. Furcsa is lenne, sőt ellenszenves. Mindenképpen ellentmondana a hitelességnek. De azért véleménye lehet!

Másfél-két órával később, amikor már belemelegedtünk 1944-es emlékeinek tárgyalásába, egyszercsak (ismét recsegős hangon, ami nála — úgy tűnt — az indulat jele) ezt mondta:

— Horthy Miklós súlyosan hibázott, amikor feltétel nélkül megbízott a tisztikarban. Amelynek elrontásában neki is nagy része volt. A szárazföldi hadsereghez nem értett, nem is próbálta pótolni ezt a hiányosságot, kontaktusa sem volt a hadsereggel, nem járt ki laktanyákba, satöbbi. . . A parádé — az semmi. Az nem kapcsolat. De ami a legfontosabb, a legsúlyosabb, az a fegyelem kérdése! Ferenc József tudott kemény lenni, ha a tiszti fegyelmén a legkisebb csorba esett. Horthy viszont két alkalommal mulasztotta el a keménységet. Először 1919-ben. A fehérterror („fehérterror!” ezt a kifejezést használja!) széttöltöztette a fegyelmet. Én erről már 1927-ben cikkeztem a Magyar Szemlében „Nemzeti hadsereg és társadalom” címen. (Ez Bethlen és a köréje csoportosulók konzervatív szellemű, de kétségkívül nívós folyóírata volt.) Azt a bomlási folyamatot nem lett volna szabad eltűnni. És a meg-lazult fegyelem helyreállítása is elmaradt. Azután pedig 1937-ben, amikor jónéhány tisztről kiderült, hogy kapcsolatban áll nemcsak Szálasival, hanem a Gestapóval is! Nem is beszélve a budapesti német katonai attaséről, ugye. . . Egész névsor állt rendelkezésre. Akkor igen keményen kellett volna rendet csinálni. De mi történt? Tiszti gyűlések. . . Szavak. Szálaszi börtönbe került, rövid időre. Néhány tiszt szolgálaton kívüli lett, hogy nyíltan politizál-hasson. És rengeteg tiszt lett titkos nyilas. Pontosan úgy beszél-tek, viselkedtek, mintha nemcsak titokban, hanem nyíltan is a

nyilaspárt tagjai lettek volna. 1944-ben aztán kiderült, hogy a tisztek között mennyi a testestől-lelkestől nyilas! — Itt kis szünetet tart, kifújja a felindultságát, majd egész halkán: — Az igazat megvallva, nemcsak Horthy hitette el magával, hogy a tisztjei élnek-halnak érte. Ha sokkal alacsonyabb szinten is, dehát végül hasonló történt velem is. Máskülönben nem fordulhatott volna elő, hogy 1944. október 15-ről 16-ra virradóra a saját vezérkari tisztem tartóztatott le. A Jászay. Egyike volt az öt fickónak, akik rám fogták a revolverüket.

— Altábornagy úr! Ön 1928-ig volt szárnysegéd és 1936-ban került Berlinbe. Melyik volt e két állomás között a legizgalmasabb beosztása?

— Genf. 1932-ben Apponyi Albert, a Népszövetség mellé küldött képviselőnk titkára voltam. A titkár — nem egészen pontos. Dehát nem a cím a lényeg.

— Mi volt ebben izgalmas?

— Maga Apponyi. A jelentős egyéniség. Nem is tudom, mit felelnék, ha azt kérdeznék tőlem, hogy miféle kiemelkedő cselekedet fűződik Apponyi nevéhez. Lehet, hogy egy se. Mégis: jónéhány ember életútját, világszemléletét meghatározta az ő befolyása. A személyiségének a kisugárzása. Nem is csak politikai értelemben. Emberi értelemben. A saját köreiben, persze. . . — Szinte mentegetőzik ezért a vallomásért, de nyilvánvaló, hogy Apponyit egyfajta példaképének tekintette. Csak jóval később jutott eszembe, amit itthon mondott el egyszer Kéri Kálmán egykori vezérkari ezredes. „A 30-as évek derekán többször hivatalosan kint jártam Berlinben. Hallottam, láttam szónokolni Hitlert a Sportpalotában, nem lelkesedtem érte úgy, mint az a sok ezer üvöltő német, de nem tagadhatom, hogy mégiscsak hatással volt rám. Hatott rám a szuggesztivitása. De leginkább a német fegyverkezés. Nálunk örökké az ezeréves határokról volt szó, de egy garas se jutott hadseregfejlesztésre. A németek pedig szinte a semmiből és máról holnapra hatalmas hadsereget hoztak létre. Hát persze, hogy ez a mi ambiciózus, fiatal tisztikarunkra nagy hatást gyakorolt. Nagyon sokan éppen emiatt tolódtak el a szélsőjobb felé. Aztán be-

nyilaztak. Én nem tudom, hogy merre tolódtam volna, ha nincs ott Berlinben Hardy Kálmán, aki mindig helyrerakta a fejemet és mindig azt hajtogatta, hogy ne csak nézzek, hanem lássak is és lennék szíves észrevenni, hogy a Hitlerék erősödése minden, csak éppen nem magyar érdek.” Kérin kívül legalább három-négy másik, akkoriban szintén magas rangú tiszt emlegette hasonlóan Hardy befolyását. Lehetséges, hogy őt sem a konkrét cselekedetei, hanem a magatartása határozzák meg?

— 1936-ban nevezték ki berlini katonai és légügyi attasénak. Ugyanakkor a berlini követ Sztójay Döme tábornok lett, Gömbös Gyula kebelbarátja, aki a magyar felderítés főnökeként sok jó szolgálatot tett Hitleréknek, még a hatalomra jutásuk előtt.

— Sztójay és az ön kinevezése között volt valamilyen összefüggés?

— Mondhatnám, hogy igenis volt. Hogy az ellensúlyozására küldtek. Dehát szó sem volt ilyesmiről. Csak később derült ki, hogy ilyesmire egyáltalán szükség lehet. Éppen az 1936 utáni években. A Hitler-féle sikersorozat, ugye. . . És a siker vonzóereje. Nálunk: a nyilasok fellendülése. A Volksbund fellendülése. . . Lehet, hogy manapság otthon Horthyt szélsőjobbboldalinak ítélik. De már a hitleri nagy sikerek idején, ugye, Horthy inkább konzervatív volt a nációkkal szemben. Hitler korábban úgy tisztelte Horthyt, mint az antibolsevizmus nagy személyiségét. Még amikor először találkoztak, Berchtesgadenben, 1936 augusztusában, még akkor teljes volt közöttük az egyetértés. Horthy azt fejtegette, hogy ha Hitler úr további sikereket akar elérni, akkor támaszkodjék Nagy-Britanniára, akkor semmiképpen ne kerüljön szembe egy olyan koalícióval, amelyiknek Nagy-Britannia is tagja. Akkor még Hitler ezzel egyetértett. Később aztán. . .

— Ön jelen volt Horthy és Hitler 1938-as találkozásánál?

— Kielben? Hogyne! Óriási pompa, valóságos diadalút egész Németországon át, Hitler úgy bánt a kormányzóval, mintha egy nagyhatalom államfője lett volna. Flottaparádé Kielben! Horthy ott volt Hitler jachtján, ott nézte végig a parádét. Aztán lepihent. Aztán felment a fedélzetre, sétálni. Ott csatlakozott hozzá Brauschitsch, a Wehrmacht főparancsnoka. Brauschitsch kérte: érvé-

nyesítse a befolyását Hitlernél a háború ellen, mert Németország arra még nincs kellően felkészülve. Hitler akkor — ugye — a Csehszlovákia elleni támadást tervezte, mindenáron ragaszkodott hozzá. A kormányzó helyeselt Brauschitschnak, mire az talán nyomban Hitlerhez ment, azzal, hogy — tessék kérem! Horthy is ellenzi a csehek elleni támadást! — Ilyesmit mondhatott, mert amikor Horthy legközelebb belépett Hitlerhez, az mindjárt kiabálni kezdett: kikéri magának, hogy a kormányzó pacifista beszédeként mondjon a tábornokainak! Erre Horthy megsértődött: ez nem az a hang, ahogy államfők egymással beszélnek, kér egy motorcsónakot, megy át a gőzösre, amelyen a kísérete utazik! — De mi volt az összeveszés hátterében? Az, hogy Hitler elképzelése szerint Magyarországnak kellett volna konfliktusba keverednie Csehszlovákiával, aztán majd kiderül, hogy mi nem bírunk a csehekkel, segítséget kérünk és a Birodalom nem habozik nekünk segítséget nyújtani. Így mi követtük volna el az agressziót, ugye, mi kerülünk szembe Angliával satöbbi. Namost, ez a kielői összeveszés, hát ez, ugye, sosem múlt el egészen, Sztójay követként azon volt, hogy a viszonyt minden módon rendbe hozza, de ez sosem sikerült egészen.

— Altábornagy úr ismeri azt a levelet, amelyet Horthy írt Hitlernek 1941-ben, amikor a németek megrohanták a Szovjetuniót? Olyasmiket írt, hogy „mindig erre várt”, hogy „életének ez a legboldogabb napja”, és más ilyeneket.

Sóhajt, iszik egy korty vizet, halkan válaszol.

– Ha ügyvéd lennék, azt mondanám, hogy ennek a bizonyos levélnek a megfogalmazásakor a kormányzó még nem tudhatta: hogyan reagálnak majd a szovjet elleni támadásra az angolok. Csak néhány héttel később vált egyértelművé, hogy szovjet—angolszáz koalíció alakul ki Hitlerék ellen. De aki józanul nézte a világot, tudhatta hamarabb, hogy így lesz! Csakhogy akkor sokan elvesztették a józanságukat. Ez volt az a rövid időszak, 1941 nyarán, amikor nálunk is eluralkodott Hitler legyőzhetetlenségének a hite. Horthy is azt hitte, hogy Hitler meg fogja semmisíteni a Szovjetuniót! A Wehrmacht néhány hét alatt eléri Moszkvát, megszerzi az orosz búzát, nyersolajat, vasat, mindent! — és ezzel



Hardy Kálmán albumából:
Horthy németországi hivatalos
látogatása, 1938

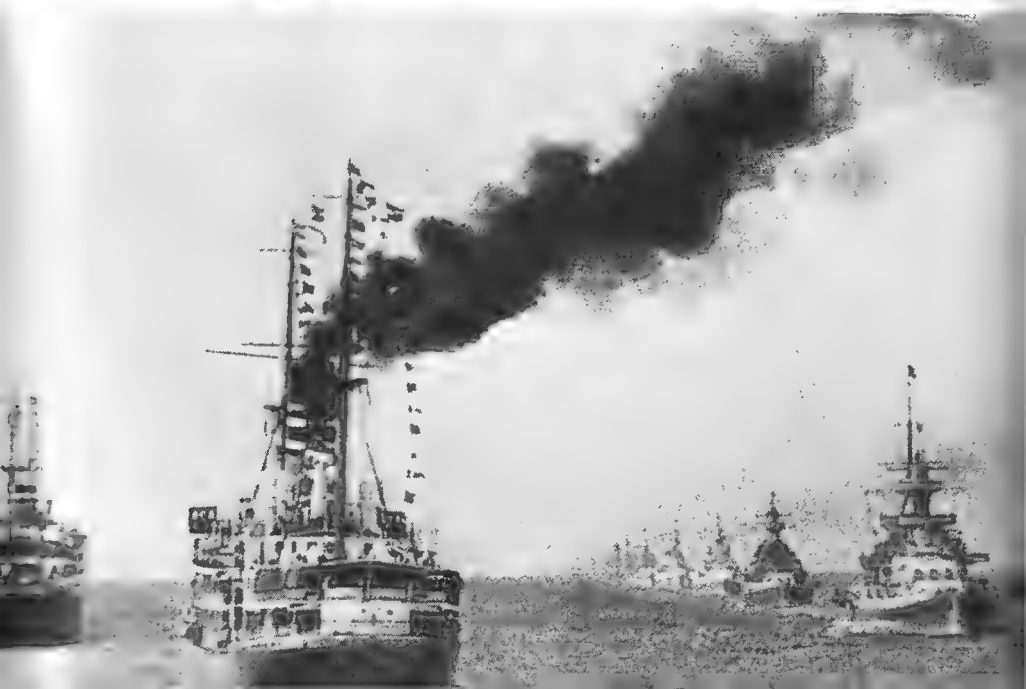




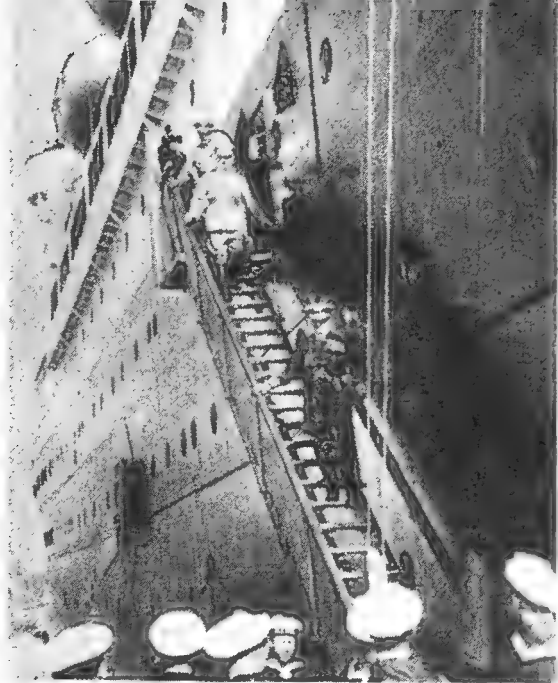
Kézfogás dr. Goebbels-szel

Szemle — Rudolf Hess társaságában





◀ Kiel: flottaparádé



Még mindig Kielben





Göring vadászkastélyában

a kimeríthetetlen tartalékkal a háta mögött Hitler már legyőzhetetlen! A vezérkar akkori főnöke, Werth Henrik is így látta, ezt írta le és követelte, hogy a németeknek ebben a diadalmenetében mi is vegyünk részt! Én akkor már hazatértem Berlinből, egy ideig éppen Werth mellé voltam beosztva. És Werth ekkor azt kívánta tőlem, hogy írjak egy elaborátumot a németek győzelmi esélyeiről. Én erre megírtam — nagyon pontos adalékokkal — hogy nincs győzelmi esélyük. Olyan még nem volt a történelemben, hogy egy tengeri nagyhatalmat leverhettek volna, hogyha szárazföldi seregekkel együttműködik. Az akkori körülmények között Anglia volt a tengeri hatalom, a szovjet jelentette az óriási szárazföldi haderőt. No, és Amerika az arzenált, a légifölény biztosításához. És hamarosan ki is derült, hogy a szovjet ellen nem megy a német villámháború. Ezzel pedig a háború eldőlt.

— Mi lett az ön elaborátumával?

— Werth elolvasta, elgondolkodott, kijelentette, hogy összehív egy vezérkari értekezletet, ahol én leszek az ügy előadója. Ugyanis leírtam, hogy véleményem szerint semmi értelme a németeket támogatnunk, inkább szép óvatosan semleges irányba kell a dolgokat terelnünk, és a mi háborús részvételünket egyre inkább korlátozni, ugye. . . . Namost Werth szétküldte az írásomat a vezérkari osztályvezetőknek, de ezek mind megellenezték. Így nem lett értekezlet. Nekem viszont nem volt maradásom a vezérkarnál, csapatszolgálatra kértem magam. Egyébként néhány hét múlva, 1941 szeptemberében Horthy már menesztette Werth-et a vezérkar éléről, éppen a „hat hét alatt Moszkvában leszünk”-teória kudarc miatt. Akkor már ő is látta, hogy nem lesz itt német győzelem. Persze nem az ön elaborátumom győzte meg, vagy nem egyedül az ön elaborátumom. Többen is hasonlóan gondolkoztak. Mindekelőtt Bethlen István. Meg például Kánya Kálmán, aki régebben külügyminiszter volt, és igen befolyásos koponya. Csak éppen a vezérkar vezető köreiben nem néztek szembe a ténnyel. Ott mucsai németbarát szubjektivizmus uralkodott. Dehát erről talán inkább a 44-es dolgoknál kellene beszélnünk, igaz?

— Igaz, bár a 44-es dolgokat nehéz lenne különválasztani a korábbi eseményektől.

— Meg a későbbiektől. . . — Ezt mintha csak sajátmagának mondaná.

— Éppen kérdezni akartam! Altábornagy úrról eléggé köztudott volt, hogy nem tartozik a nácibarátok közé. Hogy Hitler-ellenes, és nyilas-ellenes. Ismert dolog volt az is, hogy a nyilasok végül halálra ítélték. És mégis, mindezek után, ön 1945-ben, kiszabadulva a németek fogságából — nem jött haza. Miért?

— Vártam ezt a kérdést. . . . Igen: kint maradtam, mint sokan mások, mint sok olyan, akinek minden oka megvolt a kintmaradásra. Mint például az a katona, aki velem együtt a kormányzó közeli emberei közé tartozott, aki Horthytól kapta meg az altábornagyságot, akárcsak én — aki aztán Szálasi alatt lett vezérezredes és tagja volt annak a nyilas hadbírósnak, amelyik engem Sopronkőhidán halálra ítélt. . . .

— Ön most kisharnaki Farkas Ferencről beszél. Nála már jártunk, München mellett, interjút is vettünk fel vele.

— Jó néhány éve írt nekem egy hosszú levelet. Magyarázkodott. Nem is válaszoltam neki. Sem én nem mentem haza, sem ő. Pedig, ugye, engem vittek Németországba, ő pedig ment. És mégis... Furcsa játéka a történelemnek, hogy az ember olyanokkal kerülhet össze a barikád azonos oldalán, akikre legszívesebben maga is löne. Mégsem lőhet rájuk. Egyszerűen azért, mert a barikád azonos oldalán állnak. De ettől még — nem azonos emberek!

— 1942-ben lettem altábornagy és a Honvéd Folyami Erők parancsnoka. Az is maradtam — végig. Vagyis a nyilas puccsig.

— És márciusban, a német megszálláskor?

— Akkor éppen a Vöröskereszt kórházában feküdtem, lovasbalesetből kifolyólag. Május 5-én hagytam el a kórházat, jelentkeztem szolgálattételre. A kormányzó is, az új vezérkari főnök: Vörös János is kért rá, hogy maradjak meg a folyamőrség élén. Én két kérdést tettem fel Vörösnek. Az első: „Van-e neked elég szabadságod ahhoz, hogy végrehajtsd a Legfelsőbb Hadúr bármelyik parancsát?” Vörös visszakérdezett: „Ki korlátozná az én ilyen szabadságomat?” Mire én: „A németek. Vagy a nyilas alantaisaid.” Erre Vörös János: „Nekem a kormányzó parancsán túl csak az isten parancsa számít.” Na szép. A második kérdésem: „Ha az ország érdeke úgy kívánja, hajlandó vagy-e harcba vinni a honvédséget a németek ellen is?” Erre a leghatározottabb igennel válaszolt.

— Ön hitt Vörös Jánosnak?

— Igen, azt hiszem: abban a pillanatban hittem neki... Vörös legalább olyan jól tudta, mint én, hogy mi forog kockán. És legalább annyi információval rendelkezett, mint én, hogy megítélhesse a helyzetet. A katonai helyzetet. Milyen jogon feltételezhettem volna, hogy az én helyzetmegítélésem pontosabb és helyesebb? Hogy csak én viselem a szívemen a nemzet jövőjét? Azonos mundért viseltünk, ugyanazt az esküt tettük le...

Látom az arcán: nem mondja ki fennhangon, de azt gondolja, hogy „a barikád azonos oldalán álltunk”... Beszélgetésünk so-

rán már jó néhányszor szóba hozta azt a bizonyos barikádot. Talán nem akar komikussá válni a szó ismételtetésével. De túl az események felsorolásán, valószínűleg érkezésem óta a „barikád” gondolata foglalkoztatja.

— A Folyami Erők az ország különféle pontjain voltak telepítve, kiképzés miatt nem egyszer víztől távolabb is. Így én sokat jártam-keltem az országban, amit ki lehetett használni tájékozódásra, meg sok minden egyébre. Amikor még májusban felgyógyultam és szolgálatba lépés előtt jelentkeztem a kormányzónál is, nagyon kifakadt előttem a németek eljárása miatt, azt mondta, hogy végül is bele kellett egyeznie az ország megszállásába, ki kellett neveznie a Sztójay-kormányt, de mihelyt erre alkalom nyílik, az önálló politika útjára lép. Már jócskán nyár volt, ez az önállóbb út még késett. Lementem Balatonalmádiba, ott húzódott meg akkor Kánya Kálmán, az egykori külügyminiszter, igen nagy befolyású ember. Előzőleg már két öreg vezérezredes járt nála: Nagybaczoni Nagy Vilmos, meg Rőder Vilmos, akik Balatonfüreden voltak, s onnan jártak át hozzá. Ők már alaposan megbeszélték a katonai helyzetet. Ezt én most megerősítettem a vezérkartól szerzett friss információkkal. Egyetértettünk abban, hogy még súlyos kockázatok árán is haladéktalanul ki kell lépnünk a háborúból. Kánya arra kért: jelentsem a kormányzónak az ő álláspontját és tanácsát. Amikor felkerestem Horthyt, ő szó nélkül végighallgattott. Még elüldögélt egy darabig, végül azt mondta, hogy Kánya álláspontját szeretné megkapni írásban is. Nem vettem ezt rossz néven, az óvatosság sosem bűn. Gyorsan vissza Almádiba! Sajátkezűleg, ceruzával írta le az üzenetét, de szó szerint be is tanultatta velem, hogy a papírt megsemmisíthessem, ha németek törnének rám. Így szólt: „Elfogulatlan katonák — ez Nagy Vilmosra, Rőderre és reám vonatkozott — véleménye szerint a németek ezt a háborút elvesztették. Egy felelős nemzeti politika végcélja nem lehet a hősi halál. Ezért Magyarországnak mielőbb ki kell lépnie a háborúból. Erre a lépésre a Sztójay-kormány nem alkalmas, újat kell kinevezni. A háborúból való kilépést mielőbb nyíltan be kell jelenteni. Ennek a lépésnek csak megfelelő katonai erő adhat nyo-



Hadirokkantaknál (Memento?!)

matékot. Tehát gondoskodni kell megfelelő katonai erőről.” Al-
mádiból Leányfalura mentem, egyik legközelebbi barátomhoz:
Márai Sándorhoz, az íróhoz. Nála gépeltük le a ceruzával írott
üzenetet, de azt is magammal vittem, amikor — sajnos, csak há-
rom-négy nappal később — bejutottam a kormányzóhoz. Elol-
vasta az üzenetet, a ceruzás papíron felismerte Kánya kézírását,
nyomban oda is lépett a kandallóhoz és ott égette el a papírt, még
a hamut is sajátkezűleg széjjelszórta. Aztán utasított: értesítem
Kányát, hogy legyen állandó készenlétben, a testőrség útján autót
küld majd érte, felhozatja a Várba. Rövidesen — szeptember ele-

jén — Kánya fel is jött, akkor tartották azt a sorsdöntő tanácskozást, amelyiken elhatározták a delegációküldést a szovjetekhez. Horthy behívatott, hogy vállaljam el a delegáció vezetését. De még nem volt egészen rendben a lábam, nem vállalhattam. Arról még nem tudtunk, hogy a kiutazás egész simán megy majd repülőn, ugye, akkor még úgy tűnt, hogy lovon, gyalog, mindenféle utakon-módokon kell átvergődni a fronton. De a főgondom nem is a lábam volt, hanem az, hogy sajnos, egyetlen szót se tudtam oroszul. Meg is mondtam a kormányzónak: csakis oroszul tudót küldjön! Hát, Faragho tábornok, ugye, aki végül is kiment, jól tudott oroszul.

— Mindez tehát a romániai fordulat után történt, ugye?

— Úgy van! Jómagam — de igen sokan mások is — úgy gondoltam, hogy most aztán egy percet se szabad várni, most nyomban követni kell a románokat. Mindentől eltekintve: a jövőendő érdekében is! Egészen másképp néz ki a magyarság helyzete, ha ki tudjuk nyilvánítani, hogy németellenesek vagyunk! A román király az utolsó pillanatban hátat tudott fordítani a németeknek és jól tette! A német hadsereg akkor meg is ingott Délkelet-Európában. Nem mondom: a Balkánon álló németek még elég erőt képviseltek volna velünk szemben, de már nem olyan erőt, amelyikkel szemben ne lehetett volna legalább ideig-óráig védekeznünk. Dehát, sajnos — lekéstük a cselekvés pillanatát. Az egyetlen eredmény az volt, hogy a németek szorult helyzetében Horthy felváltotta a Sztójay-kormányt. Nekem akkor felajánlotta, hogy legyek külügyminiszter a Lakatos Géza vezérezredes kormányában. Vállaltam, de azzal a kikötéssel, hogy ne kérjenek előzetes hozzájárulást a németektől. Egyszerűen kineveznek és kész. Namost — néhány nap múlva megalakult a Lakatos kormány és a külügyminiszter Henney tábornok lett. Felhívat Horthy, azt mondja: Lakatos mégis csak szükségét látta, hogy kormányalakítás előtt tárgyaljon a németekkel. Amikor az én nevemet említette Veessenmayernek, az dühbe gurult: „Ha ezt Ribbentrop meghallja — nyomban megüti a guta! Hardyt mi nem fogadjuk el!” Hát — ha meggondolom — érdemes lett volna ily módon gondoskodni Ribbentrop gutaütéséről, mondtam is Horthynak, jót nevetett — a

dolog ennyiben maradt. Még megkérdeztem Horthyt, hogy az új kormányt valóban alkalmasnak tartja-e arra, hogy kivezesse Magyarországot a háborúból? Mire Horthy: „Hennyey talán alkalmas rá. Lakatos biztosan nem.” Lakatos már akkor megbukott, amikor nem volt hajlandó német jóváhagyás nélkül kormányt alakítani. Végül is a kormányzó nem bízhatott meg teljesen a Lakatos-kormányban sem, és ennek alighanem része volt abban, hogy még a legmegbízhatóbb embereit se merte beavatni a fegyverszüneti tárgyalások ügyébe, a kiugrási előkészületekbe. Engem se.

— A kiugrási előkészületekről Bakay Szilárd altábornagytól, a budapesti hadtestparancsnoktól szereztem tudomást. Vele dolgoztuk ki — négy szemközt, a legnagyobb titokban — a katonai lépések tervét. A fővárosba megfelelő erőket kellett összevonni, mert tulajdonképpen csak „szórványok” voltak ott. Nem jelentéktelen erők, de nem is igazán komolyak. Abban egyeztünk meg, hogy közvetlen kormányzói parancsra egy hadosztály feljön, én pedig felhozom a legmegbízhatóbb folyamzár-zászlóaljamat a Tisza mellől. Ennek a zászlóaljnak ütege is volt, 6 löveggel. Ercsihez kellett volna befutnia. Aztán voltak itt jó folyamőr egységek Csepelen és Óbudán is. Itt voltak az ágyúnaszádjaink, volt köztük korszerű is, tüzérséggel, légelhárító fegyverekkel satöbbi. Rám hárult volna a két szárny védelme, vagyis a fővárostól északra és délre vetettem volna be a folyami erőket, meg a hidak védelmére — ha a németek támadnának. Bakay más egységek felhozását is előkészítette, de ennek részleteiről én nem voltam tájékozva. Bakayra hárult volna magának a fővárosnak a védelme, a testőrségre pedig — tehát Lázár tábornokra — a Vár biztosítása. A beérkező hadosztály Gödöllőn állt volna, mintegy „külső” erőként. Namost, mielőtt tovább mennénk, gyorsan egy tény: az én Tisza-menti zászlóaljam nem érkezett meg Budapestre. Az a bizonyos hadosztály — hát az sem. Egyiket is, másikat is a vezérkartól érkezett parancs irányította másfelé! Tehát én 1944. október 15-ével kapcsolatban egyértelműen szabotázsról beszélek. A szabotázs vádjá elsősorban Vörös Jánost illeti, mert ő volt a főnök a vezérkarnál. Meg László Dezsőt, a főnökhelyettest és Nádas Lajost, a

hadműveleti osztály vezetőjét. Az csak természetes, hogy a kormányzónak — ha lett volna hozzá hatalma — ezekkel úgy kellett volna bánnia... elbánnia, ahogy szabotőrökkel, esküszegőkkel el kell bánni.

A hangja ismét érdes-éles. Az arca (szinte áttetsző a bőre) kipirul. Kérdezhetném, hogy vajon hogy is állunk azzal a bizonyos barikáddal, dehát felesleges. Hardy szemében a vezérkari szabotőrök nyilvánvalóan oda tartoznak a barikád ama oldalára, ahová ő is tartozott. De — a bűnük miatt — el kellett volna bánni velük. A saját osztályos társaiknak kellett volna elbánniok velük!

— Most már ott tartunk az események sűrűjénél. Október 15-e előtt egy héttel kint töltöttem az estét Leányfalun, Márai Sándoréknál. Este későn kirobogott értem a helyettesem, hogy a Várból keresnek, menjek azonnal. Fent a kormányzói katonai iroda főnöke fogad, Vattay Antal altábornagy. Négyszemközt beszélünk. „E pillanattól fogva te vagy a budapesti hadtestparancsnok!” — mondja. „Én ugyan nem! Mi van Bakayval?” Mire Vattay Tóni: „Eltűnt. Eltűntették. Úton volt a szállására. Elrabolták. A nyilasok vagy a németek. Te veszed át a helyét.” Gondolkodnom sem kellett, annyira világos volt, hogy ez az ötlet merő dilettantizmus. Éppen Bakay elrablása mutatta a legvilágosabban, hogy már a nyilasok, illetve a németek is készülődnek! Én a hadtestparancsnokságon egy árva lelket sem ismertem. Mit kezdhettem volna? Arra már nem volt idő, hogy most kezdjem kiismerni: kiben lehet megbízni, kiben nem? Akkor már nyilvánvaló volt, hogy vérre megy!

— Miben maradtak Vattayval?

— Azt javasoltam, hogy sürgőnyileg rendeljék haza a frontról Aggteleky Béla altábornagyot, aki hosszú időn át volt budapesti hadtestparancsnok, csak egy-két hónapja adta át a helyét Bakaynak, tehát a legkisebb segédtséig bezárólag mindenkit ismert a parancsnokságon. Aggteleky üljön repülőre és azonnal jöjjön. Így is lett.

— Ön Aggtelekyben teljesen megbízott?

— Attól még, hogy a nevét Adamikról magyarosította? ...

Azt tudtam, hogy nem nyilas. Hogy mennyire németbarát?... Minden esetre bíztam benne, hogy a kormányzói parancs értelmében fog eljárni.

— Dehát Aggteleky semmit sem tudott arról a tervről, amelyet Bakay dolgozott ki, önnel együtt!

— Én is kizárólag a rám vonatkozó részleteket ismertem. És tudtam, hogy a válságos pillanatokban minden a parancsnok és beosztottjai kölcsönös bizalmán, illetve a parancsnok egyértelmű elszántságán múlik.

— Akkor hát térjünk rá október 15-re.

— Reggel Lázár tábornok hívott fel a testőrségtől. Közölte, hogy a kormányzó fiát reggel elhurcolták. Amikor elmondta, hogy ez Bornemiszta Félix Eskü téri irodájában történt, számomra nyomban világos lett, hogy csapdába csalták. Ugyanis 2—3 héttel korábban felkeresett Bornemiszta, a Csepeli Szabadkikötő igazgatója, és ifjú Horthy nevében arra kért: adjak egy futártisztet, aki lemegy Újvidékre, ott meghatározott helyen és időben találkozik majd egy férfival, akinek a gomblyukába tűzve lesz valami ismeretetőjel, és ezt az egyént — minden kérdés, beszélgetés nélkül — kísérje fel Budapestre. Ez a férfi Titónak a küldöttje lesz, akivel a kormányzó fia az apja nevében fog tárgyalni. Én erre a feladatra kiküldtem Guretzky Alfréd kapitányt. De fel voltam háborodva, amiért Bornemiszta nekem kellett leintennem, nehogy rögtön kitálgalja az ügy minden legapróbb részletét. Fel is mentem a fiatal Horthyhoz és figyelmeztettem: sokkal komolyabban kell venni a titoktartást! Végül aztán Guretzky visszatért Újvidékről azzal, hogy ott ugyan senkivel sem találkozott.

— Lázár tábornok tehát reggel telefonált önnek?

— Kora délelőtt.

— És ön ezután sem kapott tájékoztatást, utasítást, parancsot?

— Semmit. A kormányzói proklamációt a rádióban hallottam. Közvetlenül ezután Aggteleky telefonált a hadtestparancsnokságtól. Nagyon izgatottan azt kérdezte: tudok-e róla, hogy Bakay erre az esetre mit tervezett? Mondom: „Erről én nem tudok, azt se tudtam, hogy ilyen esetre kell számítani.” Mire Aggteleky: „Az adott helyzetben te megerősítenéd-e a Rádió őrségét?” Azt felel-

tem: „A legnagyobb mértékben.” Tovább nem beszélünk, félttem, hogy lehallgatnak. De mondtam még, hogy máris úton van hozzá helyettesem: Trunkwalter vezérőrnagy.

— És ők miben állapodtak meg?

— Semmiben. Jóval a háború után tudtam meg Aggtelekytől, hogy Trunkwalter nem volt nála. Trunkwalter akkor már nem élt, vele nem tisztázhattam. Persze, az is lehet, hogy mire Trunkwalter odaért a Sion-zárdához, a Sashegyre, Aggtelekyhez, addigra Aggtelekyt már letartóztatta az egyik helyettese, a Hindy. Erre utal az, hogy rövidesen felhívott a Várból Lázár azzal, hogy képtelen telefonhoz kapni Aggtelekyt. Ez akkortájt volt, amikor a rádióban már Vörös János parancsát olvasták be, amely szerint a kormányzói proklamáció csupán fegyverszüneti tárgyalásokra vonatkozik, de a harcot egyelőre folytatni kell, és aki leteszi a fegyvert, azt árulóként kell elintézni. Ahogy ezt hallom, felhívom a kormányzói katonai irodát, Vattayt. Kérem tőle: „Hát ez meg mit jelent? Ez, amit itt a vezérkar főnöke mondatott be!” Mire Vattay: „Ez így rendben van.” Máig sem tudom: hogy értette? Világos, hogy egyáltalán nem volt rendben! Sőt! Tulajdonképpen ezen bukott meg az egész! Meg azon, hogy a fővárosba rendelt erők nagyobbik része nem jött meg. Sem a Kárpátaljáról berendelt 10. hadosztály, sem Kecskemét felől a lovashadosztály, sőt többi.

— Tehát délutánra már minden eldőlt?

— Valószínűleg igen, bár ezt akkor nem lehetett ilyen világosan látni. Tulajdonképpen még akkor sem, amikor a rádióban elhangzott a Szálasi-féle hadparancs, hogy ő vette át a vezetést. Dehát ebből csak azt lehetett teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a rádió az ő kezükön van! Viszont a Várban még ott volt a kormányzó és ott volt a Lakatos-kormány! És tulajdonképpen a hadműveleti területen lévő magyar hadseregek sem voltak messze — földrajzi értelemben. És a szovjet hadsereg sem volt túl messze. Én mindenesetre — a Szálasi-hadparancs elhangzása után — behívattam az irodámba a Folyami Erők Parancsnoksága teljes tisztikarát. Emlékeztettem őket az esküjükre és leszögeztem, hogy a parancsaim végrehajtását fegyverrel is kikényszerítem! Senkinek

sem volt ellenvetése, a szemembe néztek, azt hittem, hogy nagyjából biztos lehetek bennük. Ez volt tehát este. Namost éjjel, nem tudom hánykor lehetett? — ismét Lázár telefonált, azt kérdezte, persze nevek nélkül és „virágnyelven”, át tudnék-e juttatni bizonyos dolgot a pesti oldalra? Mert a hidakat SS-ek őrizték. A Folyami Erők Parancsnoksága a Vár tövében volt, Lánchíd utca 2. alatt. Hamarosan a Várkertén át meg is érkezett hozzám a két Pallavicini fiú, még gróf Pálffy József nevű képviselő. Ezek legitimisták voltak, Habsburg Ottónak az abszolút hívei, de valahogy kapcsolatban álltak az ellenállással is, a Magyar Fronttal — meg azonkívül a kormányzóval is. Egy levelet hoztak magukkal, vagy talán csak egy papírt, amelyiken egy név állt: Szakasits Árpád. Nem tudom: vajon ez Szakasits sajátkezű aláírása volt-e, vagy pedig valaki jelszóként, titkos jelként írta le a nevét? Ezt a cédulát kellett átküldeni a pesti oldalra, valakihez, talán — ha jól emlékszem, de ebben nem vagyok biztos — Szakasits vejéhez. És ez az üzenet, ez a jelszó arra lett volna jó, hogy a pesti munkásság lépjen általános sztrájkba. Azt persze nem tudom: mi történik, ha ez a jeladás eljut a rendeltetési helyére — de nem is jutott el. Én Remetey ezredet bíztam meg a végrehajtással, ő volt a folyamórség hírszerző osztályának a főnöke. Remetey kijelölt egy embert, aki német igazolvánnyal is rendelkezett. Ezt az embert Nickl őrnagynak, az időközben Ercsiből a Lánchídhöz beérkezett őrnaszadosztályom parancsnokának kellett volna Pestre áttennie. Pallaviciniék a szomszéd ház pincéjén át menekültek volna, de ott már németekbe ütköztek és visszajöttek hozzám. Akkor még persze nem tudtam, hogy Remetey ezredes és Jászay, a vezérkari tisztem — elszabotálják a dolgot. Éjfél tájt az irodámban — csak percekre — elnyomott a fáradtság, abban a pillanatban rámtörték az ajtót, öten hadonásztak a revolverükkel az orrom alatt, leszorították a kezemet, lábamat, nyakamat, fogoly voltam. Később tudtam meg, hogy a parancsnokság tisztikara simán felesküdt Szálasira. Nickl őrnagy nem: ő öngyilkosságot követett el. Bármennyire is tudtam, hogy a nyilasok alaposan beszivárogtak a tisztikarba, éppen a tényleges tisztikarba — ez a tömeges átállás mégis meglepett. Engem egy SS-tábornok elé vittek, aztán a svábhegyi

Hardy Kálmán, az aktív tisz



Hardy Kálmán, az interjú
készítéskor



Schmidt villában voltam, igen előkelő társaságban... Ott volt Hennyey tábornok, a külügyminiszter, Csatay honvédelmi miniszter, aki aztán öngyilkos lett, és még jó sokan. Hogy már itt, vagy csak később, a Royal Szállóban, ami szintén SS-börtön lett, vagy pedig Sopronkőhidán kerültünk össze... Ez már összezavarodik... De együtt ültem Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredessel, Igmándy-Hegyessy korábbi testőrparancsnokkal, Aggtelekyvel is, meg a híres színésszel: Jávor Pállal, persze Kánya Kálmánnal, Kállay Miklós miniszterelnökkel, amikor már nem volt maradása a török követségen satöbbi, satöbbi. 1945. január utolsó hetében kezdték meg a tárgyalást Sopronkőhidán, négyünk ellen. Februárban engem halálra ítélték, Dálnoki Veress Lajos vezérezredes 15 évre, két ezredes pedig felmentettek. Az ítélet ellen felbbezni nem lehetett, csak tiltakozni. Ez is időnyerést jelentett. Március végén aztán Sopronkőhidát kiürítették. Gyalogmenetben, erős fedezet alatt. Végül 1945. május 5-én Oberaudorfnál az Inn völgyében szabadítottak ki az amerikai csapatok. Később elvittek Nürnbergbe, ahol szakértő tanúként hallgattak ki a háborús főbűnösök perében, a berlini éveim tapasztalatai alapján. 1951-ben vándoroltam be az Egyesült Államokba. A feleségem, a három lányom nagysokára utánam jöhetett. A magyar és a német nyelv tanára lettem a Georgetown-egyetemen, később más egyetemeken. 1972-ben pedig nyugdíjba mentem. Most már nagyon öreg vagyok.

— Sopronkőhidán volt valamilyen kapcsolata Bajcsy-Zsilinszky Endrével?

— Természetesen. Őt egyébként 44 karácsonyán végezték ki.

— Tudta ön, altábornagy úr, hogy Bajcsy-Zsilinszky az antiszista ellenállásban kikkel fogott össze?

— Hallottam róla. Erről Márai, de sokkal inkább Zilahy Lajos útján voltak információim. Zilahy maga is részt vett egy s másban... Igen, tudom: itt akkor a baloldallal való együttműködésről volt szó.

— Beleértve a kommunistákat is. Személy szerint Bajcsy-Zsilinszky például Rajk Lászlóval, Kállai Gyulával állt kapcsolatban — másokkal is.

— Tudtam erről.

— Vajon altábornagy úr szerint Bajcsy-Zsilinszky a barikád melyik oldalán állt?

A kérdés nem éri váratlanul.

— Akkor nem az volt a döntő... Akkor a nemzet végszükségben volt és barikád ide, barikád oda: közös volt a halálos ellenség, közös volt tulajdonképpen a halálos veszedelem is. Persze, tudható volt akkor is, hogy ha egyszer túléljük a közös veszedelemet — hát akkor majd egymás között is tisztázni kell, hogy végül ki marad felül? Mert — ugye — vagy az egyik oldal, vagy a másik. De akkor, negyvennégyben nem ez volt a kérdés.

Dr. Hardy Kálmán elhunyt 1980. június 21-én, az USA Dél-Carolina államának fővárosában, Columbusban.

Nyugodjék békében.

Olyan békességes békében, amely megengedi, hogy a (kétségkívül létező!) barikád felett szót válthassunk egymással, s — ha nem is mindenben, de legalább egynémely kérdésben — szót is érthessünk.

Valahogy úgy, mint a nemzeti közveszedelem pillanataiban.

A felhőkarcolók világából: New York központjából indulunk, öt-hat autósor robog (illetve araszol) az út egy-egy sávjában, dübörög az öreg Brooklyn-híd a rengeteg gépkocsi alatt, aztán hirtelen földszintes városrészbe érünk; még ez is New York, csak nem a centrum, emberméretűbb környék. Széles-hosszú parkon át vezet most az út, végül is lestoppolunk egy nagy ház előtt, az előcsarnokban feketebőrű kapuőr; tud már rólunk, fogvillogtató mosollyal tessékel befelé, segít cipelni a filmkamera fémborítású ládáját és a lámpákat, állványokat, kábeltekercseinket. Liften robogunk, hosszú folyosón lihegünk a rakomány alatt, itt már csak ketten vagyunk hozzá: jómagam, s Molnár Miklós operatőr. Azután kikötünk egy ajtónál, amelyen az apróka névtáblán amúgy jó magyarosan ez áll: Imre Kovács.

S ebben a pillanatban hasít belém a döbbenés, hogy itt állok Kovács Imre ajtajában, igaz: a New York-i Rego-Park egyik lakóházában, s nem Pesten vagy Békéscsabán, Kecskeméten, Szolnokon, Debrecenben, Gyomán, Dunán innen vagy Tiszán túl — nem: a Hudson folyó közelében, a Rego-Park kellős közepén, de mégiscsak Kovács Imre ajtajában. Ez a név számomra, a generációmbeli értelmiségiek számára különös hangzású akkor is, ha alighanem többezren viselik ugyanezt a nevet, s magam is személyesen ismerek legalább... igen! pontosan hét Kovács Imrét, dr. Kovács Imrét, ifjabb és idősebb Kovács Imrét. De ez a Kovács Imre: egyike volt annak idején a kevés útjelzőnek; vonzóbb százszorosan a zűrös-dagályos Szabó Dezsőnél, vagy a néha túlságosan is tartózkodó, visszafogott, (legalábbis számomra) valamiféle

gőg-félével is megérintett Németh Lászlónál, vagy éppen Fájánál, akinek Viharsarok kötete a lázadás csírája volt ugyan, de akinek személyiségét hamarosan holmi nyilas-kapcsolatok gyanúja árnyékolta be.

Ami engem illet: nekem, aki a harmincas években kaposvári m. kir. reálgimnáziumi tanuló voltam, aki édesapám egyik külvárosi orvosbarátja könyvespolcán, a szép kötésű sorozatok, klasszikusok, remekírók mögötti sorokból jutottam az igazi lázadó gondolatoktól a forradalomról gondolkodtató könyvekhez — Kovács Imre neve szimbólum volt. Akkoriban valamiért úgy véltem, hogy ez a név tulajdonképpen nem is valódi — csupán álnév, amely védeni hivatott viselőjét a rendőri felfedeztetés elől. A Néma Forradalom Kovács Imréje számomra vörös felkiáltójel volt. Később az újságcikkek Kovács Imréje is. A felszabadulás utáni parasztpárti pártvezér, akinek már fényképről, filmről ismerős arca is volt, valahogy túlságosan is jóképűnek, kivasaltnak, kellemesen élni kívánónak, s élni tudónak tűnt ahhoz a forradalmi átszelle-

Baloldalt: Kovács Imre, jobboldalt: Veres Péter (Bérci László felvétele)





Kovács Imre New Yorkban a szerzővel

műtséghez képest, amellyel korábban elképzeltem. Akkor persze még nem tudtam, hogy forradalmiság és aszkézis nemcsak távol esnek egymástól — kevés híján ki is zárják egymást.

New York reggeli füstjének, páráinak tüllfüggönyén át ide látszanak Manhattan felhőkarcolói. De egyedül az ablakbéli látvány utal Amerikára, meg a házigazda nadrágon kívül viselt kockás flanellinge. Egyébként: falakon s asztalokon alföldi, erdélyi mázas és mázatlan köcsögök, csuprok, tálak, magyar hánckosárkákban várnak ropogtatásra az ital mellé való magok, a falakon néhol egyértelműen magyar vonatkozású rajz, fényképnagyítás. A ház asszonya a hivatalában van ilyenkor, egy könyvkiadó vállalatnál, talán késő délutánra hazaér. Ő ízig-vérig amerikai, de a lakás jellegét, arcélét nem az ő ízlése, szemlélete határozza meg. Gyorsan eldöntjük a filmfelvétel helyszínét: az egyik belső szobában lesz, s ameddig az operatőr a gépeit készíti, mi a dolgozószobába telepedünk, ahol minden vízszintes felületen (itt-ott még a

padlón is) magyar, vagyis túlnyomórészt Magyarországon kiadott folyóiratok, könyvek, hetilapok, napilapok hevernek, még vidéki napilap is akad közöttük, a házigazda tehát (érdeklődésből-e, az igazi hazától való elszakíthatatlansága okán-e, vagy netán pénzkereső tevékenységéhez?!) több magyar nyomdaterméket forgat, mint a hazuról jött vendég. De ott hevernek a nyugati világ mindenféle fontos újságai és folyóiratai is.

Miről szóljon az interjú? Ennek megbeszéléséhez vörösbor is kerül: kaliforniai, ahová — tudta-e? tudják-e ezt odahaza? — magyarok telepítették a szőlőt, a borászatot, de sok-sok évtized után csak mostanság jut el a borminőség az otthonihoz hasonló szintre! Egyszóval: miről beszéljünk majd a filmkamera előtt? Lehetne — ugye — a harmincas évek elejének világválságából lassan kicammogó Magyarországról, amikor egy bizonyos Kovács Imre (akkor még semmiben sem különböző a sok száz, vagy sok ezer névrokontól) 1932-ben érettségi vizsgát tesz a budai Toldy Gimnáziumban. Lehetne a református diákszervezeteken belül kialakuló progresszív tendenciákról és csoportokról, vagy a Teleki Pál által létrehozott egyetemi és egyetemen kívüli tudományos intézetek erjesztő szerepéről, és méginkább a népi írók mozgalmáról, csoporton kívül és csoporton belül dúlt csatáikról, a falukutatók munkájáról, a Cserépfalvi Könyvkiadóról, a szociográfiai irodalom kibontakozásáról, ami több volt tudománynál is, irodalomnál is: politika volt, méghozzá több-kevesebb következetességgel forradalmi politika. Aztán beszélhetnénk persze a Márciusi Frontról! Szárszóról! A Szabad Szóról! Jaj, sok mindenről kellene beszélni, bizony: filmkamera előtt, hogy megmaradjon! Dehát az idő... *mindenhez* rövid az idő... No, jó: szép, hogy a hat amerikai városban tervezett 15 interjú háromhetes programja mellett egy teljes nap jut Kovács Imrére, méghozzá az Európából való megérkezést követő legelső napon, számításba véve, hogy akár estig is dolgozhatunk, ha bírjuk szusszal; hát egyezzünk meg talán abban, hogy az 1944-es esztendőről beszéljünk, március 19-től, a német megszállás pillanatától. S ne menjünk túl Debrecenen, az Ideiglenes Nemzetgyűlésen, mert azután már egészen más időszámítás kezdődik, s annak ügyeiben tán

nem is értenénk meg egymást olyan egy nap alatt tisztázható módon. Gyerünk — még egy pohárral ebből a vörösből, muszáj, mert itt Amerikában nagyon erősen fűtik a lakásokat, megszomjazik az ember —, fogjunk hozzá. Time is money, még ha ezúttal egy garast sem lát majd az interjúért.

— Azon a vasárnapon reggel fél hét körül vert fel a telefon. Ismeretlen hang csak annyit mondott: a belügyminiszter megbízásából közli, hogy Magyarországot megszállták a németek. Arra sem jutott idő, hogy megkérdezzem: kivel beszélek? és miért közli ezt éppen énvelem? és mi most a tennivaló? — már le is tették a kagylót. Kint laktunk akkor az Ulászló utcában, amelyik a Horthy Miklós út, vagyis a mai Bartók Béla út felől fut a Sashegy felé. Hát felöltöztem szépen és gyalogszerrel elindultam, hogy megnézzem, milyen a megszállás? Hogyan történik az ilyen? Hát a hosszú séta során — átmentem a Ferenc József hídon, a mai Szabadság hídon, föl a Roosevelt tér felé, aztán vissza a Kiskörúton, az Astoriáig — már láttam, amint SS-ek civil foglyokat terelnek be a szálloda épületébe, láttam homokszínű német autókat is, a Rommel-féle német Afrika-hadsereg maradványautóit, amelyekre csak úgy krétával írták a rendszámot. A házunk közelébe érve láttam egy ilyen sárga autót, emlékszem: POL 27 volt rákrétázva. Sejtettem, hogy a POL csak „Polizei”-t jelenthet, tovább sétáltam, a szomszéd utcából hazatelefonáltam. Bandi öcsém akkor éppen tartalékos tiszti tanfolyamon volt a Mária Terézia laktanyában, amiből később Kilián laktanya lett, ma — úgy sejttem — nem katonai épület, mondom az öcsémnek: „Én vagyok, Imre, de te nem velem beszélsz, hanem egy barátjával”. Erre azt felelte: „Sajnos nincs itthon, kérem, elképzelésem sincs, hogy hová mehetett!” Na ebből világos volt a helyzet. Ott várnak rám a lakásomban! El kell tűnnöm! Hová? Elhatároztam, Gyomára megyek a nagybátyámhoz, egy húszholdas paraszthoz, róla tudtam, hogy befogad akkor is, ha veszélyes emberré lettem. A Magyar Nemzet munkatársaként gyorsvonati elsőosztályú szabadgyem volt, egyelőre igazolványnak is használható. Így azután el is jutottam Gyomára, ott maradtam jó két hétig, de akkor már nem

bírtam tovább, meg kezdett veszélyessé válni. . . Felmentem Budapestre. Nem mondom el részletesen, hol mindenfelé laktam, hányan segítettek pénzzel, ezzel-azzal. Április derekára már sokan felocsúdtak a megszállás napjának dermedt rémületéből, már látták, hogy talán tenni is lehet valamit, veszélyesebb ugyan, mint korábban, de mégis! Kezdtem keresgélni azokat, akikkel már korábban is volt kapcsolat, akikkel együtt dolgoztunk különböző csoportosulásokban, a Márciusi Frontban, a Történelmi Emlékbizottságban, meg hát a Szabad Szó szerkesztőségében! Hát az első kapcsolódásom — már ami a lényeges találkozásokat illeti — Donáth Ferencsel történt. A Városligetnél, ahol a Thököly út egyik mellékutcája kifut a Ligethez. Én Donáth Ferit jól ismertem, tudtam róla, hogy kommunista, sejtettem azt is, hogy vezető szerepe van a kommunistáknál, meg azt is, hogy ő egy olyan kommunista koncepciót képvisel, amelyik túltekint a pártszempontokon és nagyobb, népi, nemzeti összefogást sürget, mert akkor nyilvánvalóan erre volt szükség. Ezt kellene megcsinálnunk! Ez lesz a mi vizsgánk! És Donáth akkor mindjárt elmondta, hogy már összeállóban van a Magyar Front! Hogy abba a kommunisták, a szocdemek, a kisgazdák mellett be kellene kapcsolódnia a Parasztpártnak is. Én — talán kicsit naivul — azt ajánlgattam, hogy közös pártot kellene létrehozni: munkások, parasztok és értelmiségiek pártját, de Donáth azt válaszolta, hogy a kisgazdák, a szocdemeknek is, kommunistáknak is, és a parasztpártiaknak is megvan a maguk ideológiája, viszont most ideológiájától függetlenül minden olyan csoportot be kell kapcsolni a Magyar Frontba, amelyik szemben áll a megszállással, a németekkel. És így a beszélgetés tisztázta számomra azt is, hogy a kommunista párt nem akar egyeduralmat, és a jövőben is, legalábbis az első szakaszban, valamilyen koalíciót kíván. Így a Magyar Fronthoz eljutottak kifejezetten egyházi csoportok is, katolikusok is, meg protestánsok. Egyébként én nemcsak Donáth révén jutottam érintkezésbe a Fronttal! Dessewffy Gyulával is összejöttem, ő akkor a Rudas-fürdő kórházában „ápolattatta” magát, ott elég sokan rejtőztek. . . Dessewffy, mint a betiltott Kis Újság főszerkesztője, tulajdonosa, tulajdonképpen a Kisgazda párt nevében ügködött,

együtt Pfeiffer Zoltán ügyvéddel, és ők az én színre lépésemkor már többször megfordultak az Ilona utca 18-ban, Kenessey Pongrác nyugdíjas veszprémi főispán lakásában, ahol Szakasits Árpádnak volt a rejtekhelye. Dessewffy is ide akart vinni, a Magyar Front „központjába”, de végül is nem vele mentem oda, hanem Donáth Feri révén, a kommunisták révén. Pontosabban: Kállai Gyula — szintén régi ismerős — vitt el engem az Ilona utcába, és ott valami lilás háziköntösben, feketére festett bajusszal fogadott Szakasits Árpád. Mondom neki: „Hát Árpád! Te vagy az?” Megörült: „Nem ismersz fel, ugye?” „Dehogynem! Nagyon fölismerlek! De mennyire!” Erre lelohadt a jókedve. „Elég baj az” — mondta. „Azt reméltem, hogy felismerhetetlenné változtam.” Ami engem illet: hamis papírom nekem is volt, Takácsi K. Endre névre szól, de a külsőm elváltoztatásával sosem kísérleteztem. Pedig sokat járkáltam, és az Ilona utcai házzal éppen szemben, a Ferenc József intézetben. . . . Az ma is valami tanintézet, érdekes: éppen erről nem tudom, hogy miféle intézet. . . . no, mindegy, akkor SS-ek tanyáztak benne, akiknek az volt a dolguk, hogy bennünket felkutassanak, de én vígan jártam-keltem arrafelé is. . .

Mikor ott ültünk egymással szemben, a Manhattanra néző ablak előtt, kaliforniai borral a poharunkban — nem tudtam, hogy halálos kór dolgozik már benne. De ő tudta. Feltételezem, hogy az orvosok közölték is vele! Amerikában így szokás — de mindenképpen érezhette. Ahányszor megpihentünk felvétel közben, mert az operatőrnek időre volt szüksége friss nyersfilm befűzéséhez — újrakezdéskor koncentráltan, a múltra összpontosítva fogott beszédbe, hogy aztán öt-hat perc után, arcán már a fáradás jeleivel, tekintetében némi elrévedéssel, a jövőre kezdjen figyelni, arra a képre, amely majdan az utódok fiaiban alakulhat ki, egy bizonyos Kovács Imréről, aki a maga idejében jelentékeny szociográfus és publicista és író és politikus és pártvezér és nők bálványa és fenegyerek volt és. . . és. . .

Kovács Imre bizony 1978-ban már a szobrát építgette. S ehhez lépten-nyomon fitogtatta a Magyarországgal, kiváltképp Budapesttel kapcsolatos aktuális ismereteit. Mintha a saját nekrológja

számára fogalmazta volna az önsajnáló mondatot: „Emigrációba kényszerülve is a hazájához kötődött, odakötötte minden érzése és gondolata.”

Ahányszor a Magyar Frontot említi, mindannyiszor utal rá, hogy ő a Parasztpárt képviselője volt a Front vezetésében. Tehát, hogy is állunk a Parasztpárttal, 1944-ben? Vajon formát öltött szervezet volt már akkor is?

— Az volt. Igen. A Parasztpárt tulajdonképpen a Márciusi Frontból, illetve a népi írók mozgalmából nőtt ki. Elég sokat vitatkoztunk annak idején, a harmincas évek legvégén, hogy maradjunk-e tisztán „szellemi mozgalom”, vagy pedig alakuljunk-e párttá? Akadtak széplelkek, akik inkább vonzódtak volna az intellektuális mozgalomhoz. Ami engem illet: valósággal szűkülve éreztem, a zsigereimben éreztem, hogy rohamlépésben közeledik a változások ideje, olyan idők, amikor a parasztságunknak, pontosabban: a szegényparasztságnak szüksége lesz majd az önálló képviselőre. Végül is megalakítottuk a pártot. Namármost: ez nem lett persze egy csapásra tömegpárt. Inkább a Szabad Szó című hetilap köré csoportosult emberek alkották magát a Parasztpártot is. Ez egy paraszti elit volt. A pártvezetőségi értekezleteket a Szabad Szó szerkesztőségi értekezletei pótolták. Két-három hónaponta összehívtunk 80—100 embert az ország különböző részeiből. Ezek munkatársaink is voltak, meg a lap terjesztői is. Minket tájékoztattak a vidék, a falu hangulatáról, de szét is vitték a mi ideáinkat. A Szabad Szó volt a Parasztpárt „nukleusza”. Valamiféle „atommagja”. Elképzelheted, hogy a háborús időkben egyre fokozódó nyomás nehezedett ránk és mi egyre inkább erre a „nukleusz”-szerepre voltunk korlátozva. Amikor a németek megszállták az országot, véget ért ez a fejezet. A Szabad Szót betiltották. A Parasztpárt — vagyis a lap emberei, a párt emberei — illegálisba mentek. Már akinek sikerült. És így még közelebb került egyikünk-másikunk a kommunistákhoz. Mert a Szabad Szónál már jó néhány kommunista is dolgozott. Donáth Ferenc, Darvas József, Fehér Lajos, Kállai Gyula — tudtam én róluk, hogy kommunisták, csak erről sohasem beszéltünk. Legalábbis a meg-

szállás előtt. Mert illegálisan voltak kommunisták, tehát erről beszélni is veszélyes lett volna — számukra. A megszállás után, amikor már én is illegális ember lettem, nyíltan lehetett beszélni az ő kommunistaságukról is. Egyformán bukdácsoltunk ugyanabban a ladikban, ugyanannak a viharos tengernek a hullámain — hogy költőien fejezzem ki magamat. . . . Namost azt is látni kell, hogy a megszállás utáni Magyar Front — amelyikben a régóta illegális kommunisták mellett ott voltak a hirtelenjében illegálissá lett mindenféle polgári, sőt egyházi körök is — valamelyes tömegkapcsolatokat leginkább a kommunistákon, a Kommunista Párt szervezetein keresztül tudott kialakítani. Egyrészt: a kommunistáknak, ha százszor is lebukott — mindig volt illegális nyomdájuk. Akkor, a megszállás pillanatában is volt. Amellett — és ez lényeges — a kommunisták nem féltek. A parasztság — természeténél fogva — óvatosabb volt. A parasztokat nehezen lehetett belevinni valamilyen akcióba. Nem azért, hogy féltek volna, de óvatosabban meggondolták: mit kell csinálni? Részint mert a parasztnak ilyen a természete — legalábbis ilyen volt, talán ma már kevésbé ilyen, bár én nem hiszek a gyors, egy-két generáció során megmutatkozó és az alapokat érintő változásokban. Szerintem a parasztban, a magyar parasztban sok a passzivitás. Túlélésre rendezkedik be. De ettől függetlenül: egy nagyvárosban könnyebb az illegális tevékenység. Eltűnhettél a dzsungelben, a társadalomban, amely a pusztaság létével is némi védelmet nyújtott. Faluhelyen a csendőr mindig tudta, pontosan tudta: kik az elégedetlenek, lázongó kedvű emberek, kikre kell vigyázni, kiket kell időnként „kímélni” és egy kissé megfagztatni. . . . Nem is mertünk volna falun erősebb ellenállás szervezésére gondolni, mert kímélni akartuk a parasztokat. Nehogy olyan aratás jöjjön, amelyik levágja a legjobbakat.

— A tiszta kép kedvéért: amikor 1944 áprilisában vagy májusában megjelentél az Ilona utcában, Szakasitsnál — akkor már a Parasztpárt képviselőjeként jelentkeztél?!

— Hát nem. Személy szerint én kapcsolódtam be a Magyar Frontba. Engem ott úgy fogadtak el, mint Kovács Imrét. Akinek volt neve a fiatalság körében, aki a könyveivel, írásaival, szereplé-

sével már rég leadta a voksát a baloldalon. Az akkori értelemben vett baloldalon. De mivel ragaszkodtunk hozzá, hogy a Magyar Front nem valamiféle önálló párt, hanem önálló pártok, szervezetek közös képviselte, így szükségszerűen fel kellett vetődnie a Parasztpárt részvételének. Egyébiránt ez nem tetszett a kisgazdapártiaknak. Tiltakoztak ellene azzal, hogy megosztjuk a parasztságot. Valójában inkább azért, mert a Kommunista Párt erősen forszírozta a Parasztpárt jelenlétét és a kisgazdák valamiféle titkos „összebeszélésre” gyanakodtak. Hosszú hetek vitájába került, amíg elfogadták, hogy nemcsak Kovács Imre van jelen a Magyar Frontban, hanem maga a Parasztpárt is.

— Mi volt a Magyar Front taktikája és stratégiája, ha ez egyáltalán megfogalmazódott?

— Nem volt arra elegendő idő, hogy amúgy istenigazában kialakuljon minden. Tény, hogy a kommunista nyomda rölapjai, nyomtatott és sokszorosított röpcédulái révén . . . aztán nemsokára hozzánk, parasztpártiakhoz, illetve másrészt a kisgazdákhoz közelebb álló ifjúsági, egyetemista szervezetek titkos sokszorosítói útján is híre terjedt annak, hogy — vagyunk. Hogy van egy ellenállási központ!

— Az „ellenállás” szó nem okozhat félreértést?

— No jó. Hadd mondjam meg: ez az ellenállás nem irányult — legalábbis én azt az álláspontot képviseltem, hogy mi ne törekedjünk — valamiféle széles, tömeges, fegyveres ellenállás szervezésére, mivel az én megítélésem szerint erre az ország geográfiai-lag alkalmatlan. Ez volt többünk állásfoglalása. Az enyém is.

— Tehát volt másfajta állásfoglalás is.

— Volt. Persze. És én nem vitatom — azt hiszem, akkor is alig vitattam —, hogy Budapesten, tehát a milliós városban elvileg nem lehetett volna kizárni kisebb csoportok fegyveres akcióinak a lehetőségét. Igenám! — de ha mi akkor fegyveres harcba kezdünk, akkor nemcsak a Horthy-Magyarország karhatalmával találjuk szemben magunkat, hanem elsősorban a németekkel, a megszálló hadsereggel és azok letiportak, legázoltak volna bennünket.

— Dehát nem éppen a német megszállók ellen irányult elsősorban a Magyar Front szervezkedése?

— De! Pontosan!

— Tehát — ahogy te mondod: bár a németek ellen, csakhogy fegyveres akció nélkül, mert akkor eltipornak a németek. . .

— Állj meg! Én azt az álláspontot képviseltem, de úgy láttam, hogy a Magyar Frontnak is, mint szervezetnek, az volt a felfogása, hogy nekünk Horthyt kell rábírnunk az aktivizálódásra.

— Németellenes harcra?

— Erre nem lehetett számítani. De arra igen, hogy szálljon ki a háborúból! Hogy kössön fegyverszünetet! Mentse meg így az országot! Mi tehát úgy gondoltuk — ha jobban kedveled: az volt a taktikánk —, hogy egyrészt a kommunisták révén elérhetjük a tömegeket, a munkásságot és a mi parasztpárti vonalainkon keresztül a parasztságot, de másrészt viszont el kell érünk a felsőbb, vezető rétegnek az exponenseit, meggyőzni őket a háborúzás teljes kilátástalanságáról, arról, hogy itt van már a tizenegyedik óra, cselekedni kell! És itt jó hasznát vettük azoknak az arisztokratáknak, akiket tulajdonképpen reakciós célok vezettek a németellenességbe, mivelhogy feudális kiváltságaikat féltették a hitlerista megnyilas álforradalmiságtól, de hasznát vettük a ténylegesen demokrata érzésű arisztokratáknak, talán a tisztesség kedvéért így fogalmaznám: arisztokrata családokból származó, de jó magyar és becsületesen progresszív szellemű barátainknak. . . És jó hasznát vettük azoknak a középosztálybelieknek, értelmiségieknek, művészeknek, hivatalnokoknak, akik legalább fél lábbal a hatalom köreihez tartoztak, de teli voltak fokozódó aggodalommal a rendszer miatt is, meg a saját maguk jövője miatt is. . . Ezek mind vitték tovább, apránként vitték tovább a mi gondolatainkat a legfelsőbb hatalom, tehát végül is Horthy felé, aki ugyan már megtapasztalhatta, hogy mire jut a hezitálással, aki akkor már valószínűleg tudta is, hogy nem soká várhat, de még mindig húzta az időt. Én — és többen mások, ha nem is mindenki — azt tartottuk a legfontosabbnak, hogy Horthyt vegyük rá a cselekvésre, mert úgy véltük, hogy Horthy jelenti a hadsereget is, a karhatalmat is, a még akkor létező állam erejét. Emellett voltak nagyon aktív, ki-

sebb fegyveres csoportok is. Én helyesletem, hogy ahol mód van rá — ezek túlnyomórészt fiatal kommunisták voltak, meg egyes egyetemista csoportok — fölrobbantottak német tankokat, teherautókat, jelezték a németeknek, hogy itt nem egy megjuhászodott országgal van dolguk, hanem létezik egy elszánt akarás is, amelyik élesen szemben áll velük.

— És Horthy?

— Horthy egyfajta traumában volt. Őt is megrázta, ami történt. A megszállás előtt még legénykedett, hogy ő ellen tud állni Hitler fenyegetéseinek, hogy ő dönti majd el: mikor hagyja fakép-nél a hitleri szövetséget. De végül is Hitler betörte. És Horthy szembekerült azzal a traumával, hogy viselnie kell majd a felelősséget olyan dolgokért is, amelyekbe jószántából nem ment volna bele. Ebből a traumából aztán felébresztette egy s más, mindenekelőtt Roosevelttel üzenete, amiből megértette, hogy a nyakával játszik, ha nem csinál végre valamit!

— De ez már június legvégén volt. . .

— Igen. És még akkor sem jutott el a határozott cselekvésig.

— Akkor hát helyes volt Horthy meggyőzésére vagy megnyerésére játszani?

— Nem jó a kérdés. Mivelhogy természetesen nem volt helyes. Csak éppen nem volt helyette más.

Ebédelünk. Kovács Imre kockás konyharuhát tűz a nadragövébe, jókora serpenyőben sonkát süt, tojást üt rá, kenyeret szel: kóser pékségből való kenyér, ott kapni a leginkább hazaira emlékeztető kelet-európai jellegű kenyereket. . . A savanyú uborka nem egészen az „igazi”, bár elfogadható, csak ecetespaprika nincsen, főleg csípős paprikából való. No, mindegy: hazudik aki azt állítja, hogy Amerikában nem lehet ízig-vérig magyar konyhát vezetni. Szedjetelek fiúk, ne kéressétek magatokat, végtére is keményebb munka az ilyen filminterjú forgatás, mint gondolná az ember. És igyunk is hozzá. Egészségünkre! Isten, isten. . .

— Igazad van, jó a kérdésed: valóban sorsforduló volt számunkra is a román kiugrás. Namost valljuk be, mi, akik a Ma-

gyar Frontban politizáltunk, akik természetesen hallgattuk a londoni rádiót, az amerikai, a szovjet, akikhez kézen-közön eljutottak információk az állami hivatalokból is, katonaságtól is, végső soron mégiscsak borzalmasan információszegények voltunk. Nehéz dolog: tulajdonképpen lehetetlen dolog országos politikát csinálni kellő informáltság nélkül, mi pedig erre kényszerültünk.

A román fordulat valamennyiünket meglepett — persze tudtuk, hogy magyar részről, a magyar kormány részéről is indultak tapogatózó tárgyalások, nagyjából ugyanazokon a vonalakon, amerre a románok is megindultak. A mieink Isztambul, a románok inkább Kairó felé. Itt is, ott is angolok, amerikaiak voltak a partnerek. De úgy látszik, a románok hamarabb megértették, hogy a Szovjetunióhoz kell fordulni. Mikor aztán a nyugat felé nyíló ablakok becsapódtak, amikor félreérthetetlenül tudtunkra adták, hogy „kiugrás”, fegyverszünet ügyében ahhoz a Szovjetunióhoz kell fordulni, amellyel Magyarország ténylegesen hadban áll — ez bizony alapos zavart okozott a rendszerben, a vezető körökben, éppen Horthyban! Horthynak a múltja, ugye, bármi mást sokkal indokoltabbá tett volna, mintsem, hogy a Szovjetunióhoz forduljon! De nem volt más választása; ha lett volna, nyilvánvalóan azt a mást választja. Ugyanakkor bennünket is, akik természetesen tekintettük az oroszok felé való lépést, bennünket is meglepett: milyen egyszerűen, jól előkészítetten történt ez...

— Mármint a románok esetében.

— A románok esetében. Igen. Dehát akkor miért ne mehetne ugyanilyen simán a mi esetünkben is? Voltaképpen magában Horthyban és a közvetlen környezetében is fel kellett merülnie ugyanennek a gondolatnak. Hogy a szovjet vezetők most nem a régi bűnöket hánytorgatják, hanem egyesegyedül azzal törődnek: ugyan, mivel lehet megrövidíteni a háborút, csökkenteni a veszteségeket! Jellemző, hogy a megszállástól kezdve mi próbáltunk valahogy befolyást gyakorolni Horthyékra — most viszont az ő részükről kezdődött el a lázas keresgélés, tapogatózás mifelénk. Úgy vélték — és ebben alighanem igazuk is volt —, hogy a Szovjetunió irányában tett kezdeményezéshez szükségük lenne valamilyen belső „háttérre” is. Namost különböző kapcsolatok jöttek

létre, különböző tárgyalások folytak, egy részükről tudtunk, másokról csak utólag, megkésve szereztünk tudomást. Jobb lett volna, ha mi, a baloldalon állók, egymással megbeszélve és egyeztetett módon lépünk fel, dehát nem így történt, sajnos. Ami engem illet: én az Ujszászy-vonalon át jutottam kapcsolatba a Várral, Horthyékkal.

— Melyik oldal kezdeményezésére jött létre ez a kapcsolat?

— A kezdeményezés tőlük jött. Furcsa dolog — amikor Horthy rádöbbsent, hogy el kellene jutnia a... hogy is határozam meg... hát a radikális csoportokhoz, sőt a kommunistákhoz is, akkor Ujszászy tábornokhoz fordult. Ezt persze nem tényyszerűen mondom el így, csupán utólag rekonstruáltam, hogy miképpen is történhetett, dehát nem történhetett másképpen. Ujszászy István tábornok egy ideig a Vezérkari Főnökség 2. Osztályának a főnöke volt, a kémelhárítás főnöke, amelyik buzgón szedte össze az embereket, kommunistákat, ellenállókat, de nyugatbarátokat is, az angolok embereit is, annak ellenére, hogy maga Ujszászy inkább volt angolbarát, mint németbarát. Most 1944 kora őszén nyilván Horthy megkérdezte tőle: tud-e valakiről a régebbi kien-
selei közül? Hát én, ugye, egy ideig élvezhettem Ujszászyék vendéglátását a Hadik laktanyában, a VKF 2. börtönében, meg aztán a Margit körúton, nem túl sok választott el attól, hogy angol kémként — ami egyáltalán nem voltam — felkössenek. Akkor Ujszászy személyesen is többször „foglalkozott” velem. Most eszébe jutottam.

— És hogyan talált meg?

— Ujszászy szerelmes volt Karády Katalinba, a vőlegényeként szerepelt. Karádynak pedig volt egy elég tág baráti köre, köztük egy csomó ismert színész, színésznő, így Gobbi Hilda is, meg Székely Lujza, aki Acsay László felesége volt, meg Eszterházy Ilona satöbbi. Alapvetően rendes emberek! Namost Ujszászy Karádynak mondta el, hogy szeretné megtalálni a Kovács Imre nevű újságíró — Karády pedig azt felelte: hát az igen egyszerű, mert az Imre most éppen Pilismaróton bujkál az Acsayéknál! Így is volt: igen alkalmas búvóhely volt ez a nyaraló, szemben Zebegénnyel, akár ladikon is át lehetett volna menekülni a túlpartra, ha kell.

Egy napon jön Pestről haza a Zizi, az Acsayné: Székely Lujza. Híres énekesnő volt. Azt mondja: „Imre! Magát keresik!” Mondom: „De mennyire! Már régóta!” Rámszól: „Ne butáskodjon, az István keresi!” Abban a baráti körben Karády vőlegényét, Ujszász tábornokot nevezték Istvánnak! Hogy az István üzeni, létfontosságú ügyben beszélnie, tárgyalnia kell velem, jöjjen be sürgősen a Nádor laktanyába! Tudtam, hogy Ujszászynak legalább annyi oka van félni a németektől, mint nekem, talán még kicsivel több is. Másnap bementem. Akkor derült ki számomra, hogy a várbeli Nádor laktanyában, ahol egy testőrzászlóalj volt bekvártélyozva, hát ott őriztette Horthy a németek által üldözött „saját” embereit. Ott volt Szombathelyi Ferenc, a volt vezérkari főnök, ott volt akkor Kádár Gyula ezredes is, aki ejtőernyős amerikaiakat fogadott 44 márciusában és ugyancsak emiatt bújt itt Ujszász is. Ha jól emlékszem, az első emeleten volt a szobája, rideg kaszárnyaszoba, ott fogadott meglehetősen zavarban, hogy most, ugye, azzal az emberrel áll szemben, akivel két éve egészen más körülmények között egészen más tónusban „beszélgetett”. Néhány szót váltottunk csak, a nemzet jövője, a háború kilátástalansága, meg ilyesmit . . . Akkor belépett egy fiatalember, megismertem: ifj. Horthy Miklós. Szimpatikus megjelenésű ember, az első benyomásom kedvező volt. De amikor nekem ott az ország helyzetéről beszélt, abból világossá vált, hogy bár a szituáció súlyosságát már felfogták, a cselekvés sürgősségét is látják, viszont a tennivalóról halvány sejtelmük sincs! Megpróbáltam elmagyarázni, hogy nem a kormánynak kell „kiugrania”! vagy a kormánynak! vagy a hadseregnek!, az egész országnak kell megmozdulnia. Különben szakadék keletkezik a vezetés és a nép között, amelyik nem érti, hogy miért jutottunk idáig? Miért kell most fegyverszünetet kérni, éppen azoktól, akik korábban a legfőbb ellenségnek voltak kikiáltva. És akkor kicsúszott a számon: az a benyomásom, hogy a kormánynak nincsen elképzelése a teendőkről. Az ifjú Horthy pedig rábólogatott, hogy valóban így van: „Atyám teljesen tanács-talan”.

— Mikor történt ez?

— Szeptemberben. Gondolom, szeptember elején. Mindeneset-

re: amikor a front már a Kárpátokon belül volt. Namost én elmondtam az ifjú Horthynak, hogy mi mindent tartanék szükségesnek a kiugráshoz, de mivel úgy éreztem, hogy neki ez mind merőben új és idegen fogalom, úgy hatott, mint az úszni nem tudó az úszómedencében. . .

— Véletlenül éppen az Úszósövetség elnöke volt. . .

— Az lehet. De hogy a magyar belpolitika vizében úszni nem tudott, az hétszentség. Így én azt javasoltam, hogy javaslataimat írásba foglalnám. Foglalnánk.

— Többesszámban?

— Persze. Mert azért én ott nemcsak a magam nevében jelentem meg. Ha személy szerint engem találtak is meg, én azért a Magyar Frontot képviseltem. A barátaimat. Akikkel mindenben együtt voltam. Egyszóval: írást ígértem az ifjú Horthynak, ő ennek igen örült. Akkor összeültem a kommunistákkal, ha jól emlékszem: Donáth Ferencsel, Kállai Gyulával, és megfogalmaztunk valamit.

— Ez lett volna a Magyar Front Horthyhoz intézett memorandum?

— Én nem tudom. Azt se tudom, hogy megmaradt-e valami ebből az írásból, vagy a többiből, hiszen azokban a napokban, hetekben jónéhány memorandum, feljegyzés, figyelmeztető levél sajtóbbi született. Ez, amelyikről az imént beszéltem, azzal kezdődött, hogy kiábrándítottuk a kormányzót a nyugathoz fűződő utolsó reményeiből és leszögeztük, hogy itt már csak egyetlenegy út létezik, az pedig Moszkvába vezet. Kértük, hogy a legsürgősebben állítsanak össze fegyverszüneti delegációt: tekintélyes, de nem túlságosan kompromittált politikusokból, és katonákból. Komolytalan kísérletezésekkel nem szabad kockáztatni a várható eredményeket. A fegyverszüneti tárgyalással párhuzamosan katonai és politikai akciót is elő kell készíteni. A kormányzó, mint a honvédség legfelsőbb parancsnoka, saját hatáskörében váltsa le sürgősen a megbízhatatlan, nácibarát hadtest- és hadosztályparancsnokokat. Egyénenként kiválogatott katonákból őrzészlóaljakat kell szervezni a legfontosabb középületek, hidak, gyárok, bányák, repülőterek védelmére. Önként jelentkező munkásokból,

parasztokból, polgárokból nemzetőrséget kell szervezni a közbiztonság megőrzésére. Végül: a kormányzó sürgősen hívja megbeszélésre a Magyar Front vezetőségét. Nem írtuk alá. Én sem. Nem akartam, hogy egy név legyen az irat alján, amelyik Horthynak semmit se mond. Ezt a feljegyzést vagy memorandumot én adtam át a Horthy fiának, megint a Nádor laktanyában. Ujszászy akkor közölte, hogy a katonai jellegű kérdésekről külön kellene tárgyalnunk, méghozzá övele. Hát erre elég kalandos körülmények között került sor. Én időközben kapcsolatba kerültem Rajk Lászlóval, aki kiszabadult a börtönből és átvette a Kommunista Párt vezetését. A korábbi első titkár, vagy főtitkár, egyszóval vezető: Kádár János, az meg akkoriban lebukott. Szóval Rajk. Akinek a „Kirgiz” nevet adtuk, a kiálló pofacsontja miatt. Megbeszélte időben Rajkkal a Lánchíd budai hídfőjénél sétáltunk. Megállt mellettünk egy katonai autó, azzal jókora vargabetűkkel fel a Várba. Felvettük Ujszászyt, nagyon izgatott volt, mondta: nem jó itt a Nádor laktanyában, menjünk ki a Hűvösvölgybe, egy barátja vilájába. Ott fahasábok ropogtak a kandallóban, nagyon elegáns hely volt és szörnyen feszélyezetten indult a beszélgetés. Mégiscsak a Kommunista Párt főtitkára, ugye... Feltehetően egyik legfontosabb ember lesz majd a változás után, akivel Ujszászy szeretne volna elrendezni az egyéni dolgát is. És ahogy az együttműködés szó elhangzott, Rajk nyomban kijelentette: igen, az együttműködéshez az kell, hogy kölcsönösen félretegyük az előítéleteket, ne a múlt bizonyos dolgait hánytorgassuk, hanem minden erő fogjon össze a németek ellen! Ujszászy élénken helyeselt, mert ez, ugye, számára is azt jelentette volna, hogy nem kell majd minden korábbi dolgáról számot adnia! De Rajk aztán azt is leszögezte, hogy mielőtt a katonai együttműködés részleteit kidolgozhatnánk, előbb látni kell a Magyar Front memorandumának fogadtatását! A katonai akciónak politikai előfeltételei vannak! Akkor már ittunk egy-egy pohár vermutot és tegeztük egymást. Rajk azt mondja Ujszászynak: „Vannak itt elintézetlen kérdések! Ilyen a tiéd is! Ismerjük a régebbi tevékenységedet, meg is szenvedtük! Mégis, azt mondom, hogy megbocsátunk, ha segíted, támogatod harcunkat, ami egyben a nemzet harca is a német fasisz-



Rajk László



Szakasits Árpád, a „felismerhetetlenség” kedvéért növesztett bajusszal

Cserépfalvi Imre, a könyvkiadó



Cserépfalvi Imre, a visszaemlékező



ták ellen.” Nagyjából ilyen tónusban folyt ez a beszélgetés. És persze Rajk nem csak Ujszászyt igyekezett megnyugtatni. Ez szólt az egész vezető garnitúrának, talán bizonyos mértékig még Horthynak is.

— És az ő részükről is hasonló tolerancia volt érezhető?

— Ellenkezőleg. Én nagyonis kiéreztem részükről — és itt nemcsak Ujszászyra gondolok, sok beszélgetésem volt a régi világ embereivel, Horthy kisebb embereivel —, kiéreztem, hogy azt gondolják: „Ha most jól csináljuk a dolgunkat, akkor pozícióban maradhatunk, akkor változatlanul mi leszünk a nyeregben, akkor a továbbiakban szükségünk se lesz ezekre a forrófejű jött-ment radikálisokra, baloldaliakra.” Végig éreztem részükről ezt a hátsó gondolatot. Igaz: bennünk is motoszkált, hogy a végén majd mi maradunk a porondon és nem ők...

— A találkozás következményei?

— Nem tudom pontosan. Úgy gondolom: a katonai együttműködés ügyéről folytak még megbeszélések, de nem döntöek. Hanem aztán ismét Pilismarótról, Acsay Lászlóék villájából vittek be, de ezúttal katonai autó jött ki értem, méghozzá levéllel, amelyet Lázár Károly altábornagy írt, a testőrparancsnok, hogy tüstént jöjjenek. Azon az oldalon mentünk be a Várba, ahol ma az új Várszínház áll. Lázár szobájában nagy térkép volt az asztalra kiterítve. Azt mondja: „Kovács úr, megmutatom önnek a belső védelmi vonalat, a külső védelmi vonalat, itt akarják felfogni az esetleges német támadást — szükségünk van a maguk segítségére, mert ez, ugye, nagy magyar ügy!” Lelkesen beszélt, mint egy diák március 15-én. „A munkásságot fel kell fegyverezni!” — magyarázta. „Maguk védik majd a légvédelmi ütegeket, hidakat satöbbi.” Azt ajánlotta, hogy 10—15 ezer munkást fegyvereznének fel könnyű fegyverekkel. Puska, géppuska, kézigránát, revolver. „Át tudja venni a fegyvereket?” Mondom: „Nem. Hogy vegyem át? Meg kell beszélnem a barátaimmal.” Hát azért nem olyan egyszerű a háborúból való kiugrás, hogy kiszállok egy autóból, visszaülök az autóba. Elindultam, hogy megbeszéljem a dolgokat. A kommunistákkal.

— Miért nem a Magyar Fronttal? A Magyar Front Intézőbizottságával?

— Mert a kommunistáknál éreztem az igazi aktivitást. Rajkhoz mentem. A Király utca és a Teréz körút sarkán volt a „Halló” büfé, azzal szemben az első emeleten lakott Földi Júlia, aki később Rajk felesége lett. Annak a lakásán bújt. Ha az ablakpárkányon kint van egy muskátli vörös cserépben, akkor tiszta a levegő, föl lehet menni! Hát kint volt, felmegyek. Elmondom Lázár ajánlatát. Rajk benne volt. Arról már nem tudok, hogy ők, a Kommunista Párt vagy esetleg a szakszervezetek . . . mondom, erről nem tudok részletet, csak annyit, hogy őrült gyorsan hozzákezdtek több gyárban katonaviselt munkások összegyűjtéséhez satöbbi. Szervezték a fegyverek átvételét. Annál inkább hideg zuhany volt, amikor — ez úgy október 10. körül lehetett — ismét Ujszászyval volt találkozásom és közölte, hogy elálltak a tervtől. Mégsem adnak fegyvert a munkásoknak. Ez Horthy döntése.

— Mivel magyarázta?

— Semmivel. Iszonyú zavarban volt. Füstbe ment az a reménye, hogy az együttműködés révén mentséget szerez magának is a régi bűneire.

— Mi volt a kommunista barátaidnak a véleménye?

— Röviden körülbelül: előre sejtettük, hogy ez lesz a vége . . . Tehát Horthyék elejtették a katonai vonalat, talán azért, mert itt közvetlenül a Kommunista Párttal kellett volna együttműködniök, de ugyanakkor nem ejtették el a politikai vonalat, hiszen október 11-re hívta meg Horthy Tildyt és Szakasitsot. Vörös János vezérezredes, a vezérkar főnöke közvetítette a Kiszgazdapárt, meg a Szociáldemokrata Párt bujkáló vezetőinek a látogatását! Szerintem Horthy akkor már abban bizakodott, hogy elintézheti a kiugrást saját katonáival és nem kell a munkásság asszisztenciája, nehogy túl nagy legyen majd a számla . . . A katonai együttműködést elejtették, de a politikait nem, mert nyilván szükségük lett volna politikusokra, ismert emberekre, mert — ezt én is magyaráztam az ifjú Horthynak, és úgy látszik: megértették — a kormányzó nem állhat át egyedül! Az országnak kell átállnia!

— Így hát most eljutottunk 1944. október 15-höz.

— Október 15-e, vagyis Horthy fegyverszüneti proklamációja váratlanul ért. Nem egészen váratlanul, mert tudtuk, hogy küszöbön áll valami, de... A lényeg az, hogy délutánra már tudtam: vége! Késő délután fölmentem a Kirgizhez: Rajkhoz. Többen voltak ott, ha jól emlékszem: Kállai is, talán Donáth is, nagyon jó rumos teákat lehetett náluk kapni és megint ott volt a rumos tea, kókadtak voltunk, közben besötétedett, ősz volt, ugye, korán sötétedett, láttam, hogy ők meg akarják beszélni a tennivalóikat, hát elköszöntem, otthagytam őket.

— És ezután?

— Előbb pihenjünk. Egy pohárával inni is kellene. Kezdek elfáradni.

Nem árulom el, hogy magam is. Ennyi nekibuzdulás és ennyi reménytelen elbukás! És tudom, hogy még el sem jutottunk az inferno legmélyére...

— Azok a fegyverek, amelyeket nem adtak nekünk, illetve a munkásság felfegyverzésére, azok október 15. délutánján már a nyilas csőcselék kezébe jutottak. Néhány napig jobbnak látszott meglapulni, aztán ismét összeverődünk. Azok is, mint én, akik március 19-e és október 15-e között fegyveres ellenállás szervezése helyett Horthyra kívántunk koncentrálni, hogy őt vegyük rá az átállásra, most már egyedül a fegyveres ellenállásban láttunk lehetőséget. Hamarosan létre is hoztuk — gócként — a Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát, ami tulajdonképpen hasonló volt a Magyar Fronthoz, csak még szélesebb alapokon. Azt akartuk, hogy a vezetője Bajcsy-Zsilinszky legyen, akit október 15-e reggelén engedtek ki a börtönből, még a proklamáció elhangzása előtt. De hol lehet? Egy Hamza Ákos nevű filmrendező révén tudtam meg, hogy Vác környékén, Zsoldos Károly földbirtokosnál rejtőzik. Hamzával november 4-én, az alsó Duna-parton találkoztam, láttuk a Margit-híd felrobbantását. Másnap Makay Miklós, a Nitrokémia Rt. igazgatójának autóján indultunk Zsilinszkyért. Nehezen akadtunk rá Vác mellett a kláraházai majorra, de végül megtaláltuk. Este megbeszéltük a helyzetet, a felesége tiltakozott, követelte, hogy hagyjuk békén Bandi bácsit, de ő leintette. Saját-

kezüleg hamisítottam neki igazolványt, kitöltetlen űrlapokat vitünk magunkkal, csak be kellett írni: „Bíró Zsigmond, kárpátaljai földbirtokos”. Amikor Pestre értünk, elhelyeztük, akkor közölte: hogy elvállalja-e a fegyveres felkelés előkészítését, csak akkor dönti majd el, ha már beszélt az egyik legjobb barátjával, Kiss János altábornaggyal.

— Aki akkor Kőszegen lakott.

— Kőszeg melletti kisebb birtokán. Sánta ember volt, első világháborús rokkant. Makay Miklós ment érte autón és Kiss János jött is nyomban. Ott voltam, amikor a két férfi összetalálkozott. Megölelték egymást, könnyeztek. Azt hiszem, mindketten érezték, hogy a sorsuk megpecsételődött. A Felszabadító Bizottság formális megalakulása november 9-re esett. Akkor már együtt voltak azok a katonák, akik a katonai cselekvést irányíthatták volna: Nagy Jenő ezredes, Tartsay százados, Almásy alezredes, Révai, Kővágó, Radványi satöbbi. . . Ezek — azt hiszem, ismert dolgok. . . November 20-a tájára készen állt a terv, egy végső, kétségbeesett erőfeszítéssel utat nyitni a szovjet hadseregnek, ez már ott állt a főváros tőszomszédságában — megnyitni a frontot akkor is, ha ez kemény harcba kerül, sőt annál inkább, mondom: végső erőfeszítésről lett volna szó, amit össze is kellett hangolni a szovjet hadvezetéssel, és már ez is elő volt készítve. . . November 22-e: akkor tartottuk volna a végső megbeszélést, és este 7-kor kaptam értesítést, hogy Tartsay lakásán lesz a megbeszélés — délután 5-kor! Hű, elkéstem! Futok! Amikor az Opera elé értem, fegyverropogást hallok. Elbújok egy hirdetőoszlop mögé. Később tudtam meg, hogy akkor lőtték le Messik Pál hadnagyot és Széchenyi Pált, talán zászlós volt? Azt hiszem. . . Tábori csendőroket láttam, katonai járműveket. Tudtam, hogy minden elveszett. Ez is. Minden. És akkor már Rajk is, meg Földi Júlia is rendőrkézre került. Illetve nyilas kézre. Elkezdődött az agónia. December 22-én aztán úgy éreztem, hogy ég a föld a talpam alatt, jobb lesz távoznom Budapestről. Mikó Zoltán révén, aki repülőtiszt volt és velünk igen szoros kapcsolatban állt, kaptam három katonai gépkocsit, menetlevelet, mindent, azzal, hogy a front túloldalán maradt raktárak megsemmisítése a feladatunk. Útitársam volt

Elek Péter, aki Teleki Pál tanársegédje volt a Közgazdasági Egyetemen, nekem legközelebbi barátom, meg Szigeti Miklós, aztán Lamm Leó úgy is mint tolmács. Vámosmikolán, amerre a Görgey-zászlóalj tanyázott — ez külön téma, nemrég otthon egy egész jó monográfia jelent meg róla —, átjutottunk a front túloldalára. Persze hamis iratokkal, mint tartalékos tiszt s a többi. Jó ideig eltartott, amíg valahogy tisztázni tudtam a kilétemet, ez végül is csak Debrecenben sikerült egészen, ahol az Ideiglenes Kormány odaérkezésekor már működött. Ott találkoztam Vorosilov marsall titkárával, Grigorjevvel, akiről csak mostanában tudtam meg, hogy a valódi neve: Geiger Béla, és egy Szovjetunióba emigrált magyar kommunista fia. Grigorjev megismert, mert ő már 1940-ben a budapesti szovjet követségen volt beosztva, többször is találkoztunk akkor, össze is barátkoztunk — olvasta a könyveimet, cikkeimet. Hát ő felismert Debrecenben és igazolt.

Vörös az ég a lakás nyugat felé tekintő ablakában, lebukóban van már a nap. Vöröslik az ég a Manhattan fölött is: kigyulladtak a neonfények, reklámok. Hazaérkezik a ház asszonya, aggódik: vajon nem volt-e túl kemény ez a nap? A kérdésében, tekintetében olyan aggodalom remeg, amely félelmet hajt belém is. Kovács Imre pedig nyugtatja. Magyar ejtésű angol nyelven. Azzal is, hogy már befejeztük, már csak a vacsora van hátra, néhány szendvics, meg némi ital, de ez már nem „hivatalos” ügy, mert a Debrecenbe érkezéssel befejeztük a story-t. „Jó story az Imre story-ja ugye?” Igen, remek story! Valahol ugyan törés van benne, alighanem valamivel a debreceni időszak után, hiszen ami addig történt az életében, attól itthon kellett volna tovább élnie. És itthon kellett volna meghalnia. De hát a Debrecen utáni időkről, parasztpárti főtitkárkodásáról, Rákosival való összebarátkozásáról és szembe kerüléséről, a kommunistákkal való együttműködésről és a Magyar Kommunista Párttal való összekülönbözéséről, végül Magyarországról való távozásáról és dühödten antikommunista emigrációs ténykedéséről nem beszélünk. „Úgysem publikálhatnád, ahhoz még sok víznek kell lefolynia a Dunán.”

Poharazás közben ismét úgy beszél a mai Magyarországról, mintha ő élne ott és nem mi — mintha éppen csak tegnap repült volna el FERIHEGYRŐL. Meggondolatlanul buggyan elő belőlem a kérdés:

— Mondd csak Imre, de őszintén! Nincs honvágyad?

— Van. Nem tagadom. Nagyon is.

— Hát akkor?...

— Tudod, a mai Magyarország már olyan ország, ahonnét én el nem mennék. De nem olyan, amelyikbe hazatérnék.

— Nem azért mondod így, mert savanyú a szőlő?

Elmosolyodik, iszik. Hátrasimítja a haját.

— Azért, hogy savanyú a szőlő? Lehet. Nincs kizárva, hogy azért mondtam, amit mondtam. Dehát mást nem mondhatok.

Az Utassy-misszió

(Egy történelmi film vázlata)

Vannak a történelemnek olyan időszakai, amelyek gazdagabbak jelentős eseményekben, mint más, csendesebb időknek akár egész évei. Ha — teszem azt — 1927-et mondom: jócskán kell törnöm a fejemet, hogy eszembe jusson ennek az esztendőnek valamely emlékezésre méltó eseménye. De ha azt mondom: 1944? És ha azt mondom: 1944 októbere?!

A TV SZÁZADUNK sorozatához felvett mintegy 300 filminterjú közül legalább ötvennek a fő mondanivalója kötődik 1944 októberének, leginkább az október 15-e körüli napoknak az eseményeihez. Ezek az interjúk egymásba kapcsolódnak, láncot alkotnak. Olykor kiegészítik, magyarázzák s indokolják, máskor meg ütik egymást. Jelentősebb és kevésbé jelentős emlékek fonalai szövetté állnak össze. Igen: olykor kisebb-nagyobb lyukak is tarkítják a szöveget. . . Amikor a tények már lassacskán egységes képet adnak, még mindig hiányzik valami ahhoz, hogy az ember megérthesse, felfoghassa az egykori eseményeket. „Értem, csak fel nem foghatom” . . . Miért történt valami éppen úgy, ahogyan történt, s miért nem másképp? Az osztályérdek lenne a meghatározó erő? Olykor ez is túl általános. Ha jól meggondoljuk: a magyar úri osztálynak (tagjai zömének) inkább lett volna létérdeke az 1944. október 15-i „kiugrási kísérlet” sikere, mint a kudarca. Képtelen volt hát ez a sok-sok úriember jól szolgálni, jól képviselni a saját érdekét?

Utassy Loránddal 1964-ben ismerkedtem meg, még a TV SZÁZADUNK sorozatának megszületése előtt. Egy — a moziknak szánt — dokumentumfilmen dolgoztam, s akkoriban még messze voltunk a terjedelmesebb interjú filmbeli szalonképességétől. Még a néhány mondatos interjú is kis híján szentségtörés számba ment. Így Utassyval (sajnos!) rövid felvételt készítettem, de annál többet beszélgettem! A filmgyár udvarán üldögéltünk, falatoztunk, s csendesen beszélgettünk, mintha titkokról lenne szó — s valóban titkok voltak, legalábbis egy bizonyos időszakban... Nem működött felvevőgép, magnetofon, csupán a töltőtollam. Az viszont annál sebesebben. Utassy nem volt bőbeszédű, inkább szófukar. Szikár, száraz, csendes ember, aki az első találkozásunkkor szürkén jelentéktelennek tűnt, hogy aztán egyre több színét mutassa! Úristen: mennyi ismeretet vitt el magával a sírba! A filmgyár udvarán éppen csak jelezte szolgálatának különböző állomásait: az első világháború idején lett tényleges tűzértiszt, 1919-ben a Horthy-féle fővezérségen szolgált, aztán Németországba került, az ottani magyar követségen volt „különleges beosztású tiszt”. Vékony keretű szemüvege mögött néhányat pislog — aztán magyarázat nélkül folytatja beosztásainak felsorolását: csapatszolgálat, vezérkari szolgálat, alosztályvezetőség a kémelhárításnál, egy ideig Genfben működik a Népszövetséghez küldött magyar képviselő katonai munkatársaként, éppen amikor Magyarország játssza el a bűnbak szerepét a jugoszláv király márseille-i meggyilkoltatása miatt. 1937: katonai attasé Londonban, majd Washingtonban. Amikor Magyarország hadiállapotba kerül az USA-val is, Utassy 1942-ben hazatér, a vezérkari titkoszolgálatához kerül, majd a hadifoglyok ügyeit intézi. A hozzánk menekült lengyelekét, az ideszakadt franciákét, angolokét... Csendesen beszél, alighanem volt alkalma megtanulni a hallgatást és a titkok kezelését... Aztán 1944 októberéhez jutunk.

— Október 12-én reggel, illetve délelőtt telefonhívást kaptam a kormányzói katonai iroda főnökétől, Vattay Antal altábornagytól. Hogy jelenjek meg előtte. Azonnal. A hivatalában jelentem meg. Közölte: Faragho Gábor altábornagy kint van Moszkvában, fegyverszüneti ügyben. Volt erről némi tudomásom amúgy

is, de ez most hivatalos közlés volt. Az is, hogy Faraghótól jött egy rádiótávirat, egy idősebb vezérkari tiszt átküldését kérte Faragho a Magyarország területén álló szovjet haderő parancsnokához. Vattay kijelentette, hogy ez a vezérkari tiszt én leszek. Az volt az első kérdésem, parancs-e ez és ha az, akkor tulajdonképpen kitől kapom én ezt a parancsot? Mire Vattay: ez a kormányzó parancsa! Aztán odaérkezett Vörös János vezérezredes, a vezérkar főnöke, meg a honvédelmi miniszter is: Csatay Lajos vezérezredes. Ezek mind tudtak tehát az én kiküldetésemről. Ebben a körben tárgyaltuk meg a teendőimet. Megegyeztünk, hogy velem jön a fronton át a segédtisztem: Gatkiewicz főhadnagy is. Gépkocsin megyünk, a honvédelmi miniszter ad kocsit, és a miniszter közli majd a hivatalommal, hogy néhány napi szabadságot adott nekem, nehogy feltűnjön a távolmaradásom. Útiokmányként pedig a vezérkar főnökétől kapok nyílt parancsot, amely szerint a szovjet hadsereg által már elfoglalt területek lakosságának problémáit kell elrendeznem, ezért megyek át. Az átmenés — hát ez volt a viszonylag legegyszerűbb, mert Faraghóék távirata pontosan meghatározta: Kistelekről kell Szeged felé mennem, fehér zászlóval. A biztonság kedvéért magammal vittem egy régebbi diplomata-útleveletem is. Hát ez aztán nagyon jól jött. . .

A Faragho Gábor vezette fegyverszüneti delegáció 14. számú rádiótávirata:

„Moszkva, 1944. október 12. 2 óra 30. Idősebb vezérkari tiszt induljon azonnal parlamenterként, fehér zászlóval Kistelekről Szegedre. Jelentkezzék az ottani orosz harccsoport parancsnokánál a részletek megbeszélése céljából. Orosz csapatok Szolnoktól délre, a Tisza vonalán beszüntetik a támadást. Erről a frontról minden csapatot átcsoportosíthatunk Budapestre.”

Rádiótávirat Moszkvából Budapestre? Azért ez nem olyan egészen egyszerű, s magától értetődő. Ez a kérdés is megér legalább egy interjút.

Józsefvárosi bérház: kevés fény, sok zaj, öreg bútorok, mint nagyanyám ebédlőjében: súlyos asztal, kredenc, csipketerítők s

hozzájuk illő képek a falon. Az egykor volt jómód halvány visszatükröződése. Bár egyetlen szót sem szólunk róla, mégis tudom — már a lakásba belépve tudom —, hogy az itt élő család számára 1945-tel a nehéz beilleszkedés, egy ideig a szorongás, majd az élet delén túli újrakezdés korszaka indult: a régi, mindenható kapcsolatok széthullása, a hatalom sáncai mögül való kiebrudaltság korszaka, amely némileg a fiakban s teljességgel csak az unokákban oldódott fel. Szentlélek László az 1943-as telefonkönyvben rendőrfőtanácsosként szerepel.

— Igaz az, Szentlélek úr, hogy a Vár titkos rádióadójának ön volt a főnöke?

— Bizonyos értelemben igaz.

— Az előzmények?

— Kérem: 1938-ban, amikor már világos volt, hogy a hitleri Németország... a hitleri politika... az a nagy étvágy, ugye... hogy ez előbb-utóbb világkatasztrófát hoz...

— Miért éppen 1938-ban vált ez világossá?

— Talán Ausztria bekebelezése miatt. Nagyon közel jött hozzánk ez a hitleri étvágy... és vele együtt a világkatasztrófa előérzete. Mondom: ekkoriban a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályán elhatározták egy olyan rövidhullámú rádió adó-vevő hálózat kiépítését, amelyik akkor is összeköttetést tud teremteni a kormányzó és az összes egyéb főhatóságok között, ha a telefonhálózat megrongálódik, vagy tönkremegy. Ennek a megszervezésével engem bíztak meg. Kitűnő minőségű... az akkori rádiótechnika legmagasabb csúcsát jelentő amerikai adó-vevő készüléket szereztünk be, ez alkalmas volt rá, hogy akár élőbeszédet, akár morzejeleket továbbítson. Ennek az egész rendszernek én voltam a parancsnoka, a hivatalom az Úri utcában volt, a Belügyminisztériumban és az állomások szerelésére jól képzett műszaki rendőreim voltak. Mármostan, kérem, 1944 szeptemberében... legjobb tudomásom szerint szeptember 29-én, de lehet, hogy valamivel előbb, ez ugye nem százszázalékos adat... Egyszóval: telefonhívást kaptam, Tost Gyula alezredes jelentkezett, a kormányzó szárnysegédje. Felszólított, hogy azonnal jelenjek meg a Kormányzóságon, a kapuban egy palotaőr vár majd rám, az felvezet.



Szentlélek László

Indulni készülök éppen a Várba, amikor belép hozzám Kudar Lajos csendőrezredes... ugye: neki is a Belügyben volt a hivatala. Ő az úgynevezett Államvédelmi Központnak volt a feje... Azt mondja: „Laci, te most egy titkos, egy legtitkosabb megbízást kapsz majd, ez olyan titkos, hogy még az itteni feletteseidnek sem szabad említést tenned róla!”

— Egyéb részletet nem közölt?

— Csak annyit... illetve azt is csak sejteni engedte, hogy fontos nemzeti érdekről van szó, de olyasmiről, ami egyáltalán nem szolgálja a németeket. Hát ezek után átmentem, tényleg vártak és felvezettek egy szobába, ahol ifjú Horthy Miklós és Tost Gyula vezérkari alezredes vártak rám. Közölték velem, hogy rádióösszeköttetést kell teremtenem 64 méteres hullámhosszon, ilyen és ilyen adaton... megmondták a forgalomhoz szükséges összes adatot... és hogy ennek másnap délután 6 órára készen kell lennie. Értettem, hogy miről van szó...

— Szó esett a Faragho Gábor-féle fegyverszüneti delegációról?

— Nem, nem! Egyetlen szó sem!

— Tehát ön nem tudta, hogy Faraghóék akkor már útban lehettek Moszkva felé?

— Így konkrétan nem... de azért...

— Hát a delegáció útját, legalábbis Szlovákiáig, Kudar Lajos készítette elő.

— Ő sem említette konkrétan, de tulajdonképpen pontos közlés nélkül is tudtomra hozta, hogy erről van szó.

— Tehát nyilvánvaló volt ön előtt, hogy a titkos megbízása a Moszkva és a Vár közötti rádiókapcsolat létrehozására vonatkozott?

— Én ezt pontosan megértettem. Éppen ezért kifejtettem az agályaimat is, hogy ez borzasztó rizikóval jár. Mert — mint szakmabeli — tudtam, hogy a németeknek fent az Úri utcai követségükön egy 50 főből álló lehallgató részlegük működik. Ha mi megjelenünk ezzel a 64 méteres hullámhosszal, ami addig használatlan volt, ezt a németek nyomban észreveszik és borzasztó könnyen bemérhetik. De Tost alezredes megnyugtatót, hogy olyan chifre-t használnak, amelyik gyakorlatilag megfejthetetlen, és hogy nagyon fontos nemzeti érdek...

— Ezután hozzáfogott?

— Műszakilag nagyon nehéz volt. Többek között egy kristályt kellett becsiszolni a 64 méteres hullámhossznak megfelelő rezgésszámmra. Dehát — úgy mondták — pénz nem számít, csak az, hogy elkészüljön! Bevontam a munkába egy Szőnyi György nevű rádiótechnikust, aki a Fehérvári úton működő rendőri... ahol a bűnügyi körözéseket adták le és más ilyen rendőri dolgokat... Nagyon ügyes rádiós volt, ugye... A Vár udvara felett húztuk ki az antennákat... Időre elkészültünk az egészszel... Az egész be rendezés... tehát az adó-vevő... ez a Várban, közvetlenül a szárnysegédi iroda felett volt, a második emeleten, így a kommunikáció a rádióállomás és Tost alezredes között, csak néhány lépcső megtételét igényelte... Négy rádiótávírászom volt beosztva, 24 óra szolgálat után 24 óra pihenő... Ők ugye leadták, illetve felvették a morzejeleket, ezek számcsoportokat adtak ki... Utasítás volt rá, hogy csakis a Tost által felhozott táviratok adhatók



Utassy Loránd (baloldalt),
londoni katonai attasé



Utassy a filmgyárban

le és a felvett táviratokat kizárólag Tost alezredes kezéhez kell továbbítani.

— Ki fejtette meg a rejtjeles táviratokat?

— Talán Tost alezredes maga. Állítólag részt vett ebben Horthy István özvegye is. Dehát ez már kívül esett a mi illetékeségünkön.

A Vár 9. számú rádiótávírata Faragho Gábornak, 1944. október 12. 2 óra 30 (budapesti idő):

„A 10., 11., 12. számú távirat chiffrójét kérjük ellenőrizni, sok ismétlés miatt szöveg érthetetlen, kérjük megismételni.”

A Faragho-delegáció 15. számú rádiótávírata Budára, 1944. október 12-én 22 órakor (moszkvai idő):

„14. sz. táviratban kértem, hogy idősebb vezérkari tiszt vagy tábornok parlamenterként menjen Kistelekről Szegedre, hogy ottani harccsoport parancsnokkal tárgyaljon. Orosz csapatok Szolnoktól délre, végig a Tisza vonalán leállítják a támadást. Erről a frontról azonnal minden magyar csapat Budapestre irányítható. Kérek sürgős választ végrehajtásról. . .”

Tost alezredes 10. sz. távírata Moszkvába, október 12-én:

„Kérem 14. sz. adás 30—45 számcsoportjait ellenőrizni és megismételni, mert érthetetlen.”

— Egy napon Tost alezredes áttelefonált nekem, hogy azonnal jöjjek. Hát mi a baj? Azt mondja: „Nézd kérlek szépen, itt van egy távirat, de nem lehet megfejteni a chiffré-t.” Mondom: „Rendben kérlek, utánanézek.” Elmentem, a szolgálati beosztásból megállapítottam, hogy Gyimesi Lajos rádiótávíráshz főtörzsőrmester vette az adást. Azelőtt teljesen megbízható emberem volt. Kérdőre vontam: hogy lehetséges ez, tökéletes tisztán lehet venni a morzejeleket! Léggöri zavarokra hivatkozott. Na, jó. Meg kellett ismételni a táviratot. De pár nap múlva megint hívat Tost, ugyanaz a hiba! Utánanézek, hát most is Gyimesi volt szolgálatban. Abban a pillanatban leváltottam és átvittem a Belügyminisztérium Úri utcai épületébe, magam mellé. Aztán rendben ment a táviróforgalom, amíg a németek el nem foglalták a Várat.

— Bemérték az állomást?

— Feltehetően.

— Más módon is tudomást szerezhettek róla?

— Ez csak 1945 után derült ki. Amikor a háborús főbűnösökkel hazahozták nyugatról a nyilas Számonkérő Szék vezetőit és amikor engemet is kihallgattak az ügyükben. . . Ők fogtak le engem október 15-e után és borzasztó dolgokat láttam a kínzókamrákban. . . Hát engem is, ugye. . . Szóval kértem, hogy szembe-sítsenek Orendy Norbert csendőralezredessel, a Számonkérő Szék vezetőjével. Egyenesen feltettem neki a kérdést: volt-e nálam beépített embere? Nyomban megmondta: Gyimesi Lajos főtörzsőrmester, az az ő beépített embere volt. Ilyen szisztematikusan, ilyen előrelátással készültek a nyilasok a hatalom átvételére. . . még egy ilyen bizalmi hálózatba is be tudtak építeni egy embert besúgónak. . . De azt hiszem, csak a rádiókapcsolat létezéséről volt tudomásuk, nem a chiffrírozott táviratok tartalmáról.

A Lengyel Bélával készített interjúban is fölvettem a kérdést:

— Altábornagy urat váratlanul érte az október 15-i proklamáció?

— A proklamáció váratlanul ért. Erre nem voltam elkészülve, az kétségtelen. Bár a Tisza vonalán folytatott harcok, ahol én hadtestparancsnok voltam akkor, meggyőztek róla: itt most már a politikának kell a segítségünkre jönnie. Itt most már a sürgős fegyverszünet a helyénvaló, amíg a hadsereg még nincs szétverve, vagy nem esett széjjel. Ez volt a felfogásom október 10-én, a dátumra a legpontosabban emlékszem, aznap ugyanis a csongrádi városházán találkoztam egy jó ismerőssémmel, országgyűlési képviselő volt, neki fejtettem ki a fenti nézetemet. Így — bármennyire is váratlan volt, mégsem ért meglepetésszerűen, amikor a szegedi betonút mellett elhelyezkedő 23. hadosztály parancsnokától az a jelentés érkezett be, hogy Utassy Loránd vezérkari ezredes, mint parlamberter megy át. Ellenőrzésképpen föl hívtam — azt hiszem, hajnali 5—6 óra táján lehetett — föl hívtam Vörös János vezérezredest és megkérdeztem, vajon mi a tény Utassy missziója körül. Vörös János, a honvédvezérkar főnöke megerősítette Utassy köz-

lését, azt a magyarázatot fűzve hozzá, hogy Szeged a főméltóságú úrnak különösképpen a szíven fekszik, Szegednek tehát bizonyos speciális helyzete van, és miután Szegedet a szovjet hadsereg már megszállta, ezzel kapcsolatos Utassy missziója.

— Fegyverszünetről Vörös János nem tett említést?

— Nem, egyetlen szóval sem.

— És Utassyval ön...

— Nem találkoztam vele akkor. Ugye, az én harcálláspontom Kiskunfélegyháza mellett volt, Kiskunmajsa-Jakabszálláson. Ő oda nem jött be, visszafelé jövet sem. Átengedése az én tudtommal és beleegyezésemmel történt, de ennél többet akkor még nem tudtam az ügyről!

— És később?

— Utassy nem kapott elegendő tájékoztatást.

— Szegeden?

— Nem, dehogy. Budapesten.

— Gruber elvtárs! Utassy ezredest ön mikor ismerte meg?

— 1944. október 13-án. Akkor találkoztam vele először és utoljára.

— Hol?

— Deszken, Szegedtől néhány kilométerre. Ahol tárgyalás folyt Malinovszkij marsall és Utassy között. Én voltam közöttük a tolmács.

Szomorú arcú, idős férfi, a szeme elárulja, hogy sok mindent kellett átélnie, nem kalandvágyból, hanem mert így hozta az élet sora. Szerény budapesti lakásban ülünk — a lakásból ítélve dr. Gruber József nem a földi hívságok embere. Az életútja:

— Itt Budapesten végeztem el a Zeneművészeti Főiskolát. Aztán a Városi Színház, a mai Erkel Színház zenekarába kerültem. Fagottos voltam. És egyidejűleg a Zenész Szövetség helyi bizalmi-ja. Mint ilyen, részt vettem a kollektív szerződés kidolgozásában. A szerződést végül is aláírták, engem pedig fekete listára helyeztek. Így aztán egyetlen színház, egyetlen zenekar sem alkalmazott. 1932-ben volt ez, Németországba mentem, aztán a Szovjetunióba. A Moszkvai Filharmóniánál játszottam, aztán a Nyemirovics—



Malinovszkij marsall



Gruber József

A marsall főhadiszállásán, valahol Magyarországon



Dancsenko Színház zenekarában, meg a rádiónál. Amikor a háború kitört, jelentkeztem önkéntesnek. Akkor még nem vettek be. Csak amikor már Magyarország felé tartott a front. 1944-ben kerültem a 2. Ukrán Front politikai osztályára. Ott többen is voltak, magyarul jól tudók, tehát szinte véletlenül esett rám a választás... Október 12-én kaptam parancsot, hogy jelentkezsem a marsall törzskaránál. Jelentkeztem nála és már vele utaztunk Deszkre. Útközben tudtam meg, hogy mi lesz a dolgom. Jön egy magyar vezérkari tiszt, tolmácsolnom kell a bizalmas tárgyaláson, ahol Magyarország átállásáról lesz szó. Az átállás részleteiről. Akkor mondták el, hogy Faragho tábornok egy magyar küldöttséggel Moszkvában van és — azt hiszem: október 11-én — aláírta a fegyverszüneti iratot a szövetséges hatalmakkal. Tehát nemcsak a Szovjetunióval, hanem a Hitler-ellenes koalícióval. Ennek a fegyverszünetnek a konkretizálására kellett közvetlen tárgyalásokat folytatni a magyar hadvezetőség megbízottjával.

— Tudták előre, hogy ki jön át?

— Igen, az utolsó pillanatban közölték, hogy Utassy Loránd ezredes jön, aki valamilyen hadifogoly-irodának, vagyis hadifogoly-ügyekkel foglalkozó irodának volt a vezetője. Ez bizonyos meglepetést keltett, mert olyan vezérkari tisztet kellett volna küldeni, aki teljesen tájékozott a hadműveletekről és pontos felvilágosítást tud adni a gyakorlati tennivalókról, amelyekkel a szovjet hadsereg támogathatja az átállást.

— Hogyan zajlott le a tárgyalás?

— Éjjel érkeztünk Deszkre. Ma már bizonyára nem ismerném meg azt a házat, ahol gyertyafény mellett folyt le a találkozás. Utassy kíséretében egy tiszt volt, talán százados...

— A nevére...

— Nem emlékszem rá, ők voltak ott ketten és Malinovszkij marsall, meg én, a tolmács.

— Tehát négyen.

— Négyen, igen. A marsall nem mutatta ki, hogy ő másféle beosztású tisztet várt, úgy beszélt Utassyval, mintha megfelelő partner lenne. De Utassy elég hamar megmondta, hogy ő tulajdonképpen nem tud semmi konkrétumot, nincs semmiféle felhatal-

mazása, azt a parancsot kapta, hogy parlamenterként jöjjön ide és vegye át a marsalltól az átállási feltételeket.

— Tudott Utassy a Faragho-delegációról?

— Nem tudom, de arról biztosan sejtelve sem volt, hogy a moszkvai tárgyalásokon lefixálták a fegyverszünetet, csupán a végrehajtás van hátra. Meglepte a marsall felszólítása, hogy ismertesse a csapatok elhelyezését. Ő csak Horthy személyes kérését tudta átadni, hogy a szovjet csapatok ne Magyarország területén vonuljanak előre a németek ellen, hanem északabbra és délre, szóval Szlovákián és Horvátországon át.

— Mit szólt ehhez a marsall?

— Nyugodt hangon felvilágosította: a szovjet hadsereg kizárólag azért lépett magyar területre, mert a németekkel szövetséges magyar haderő folytatja az ellenállást, és a szovjet hadsereg az ellenség üldözése közben lépett magyar területre, de nincsen semmiféle hódító szándéka, nem kíván területeket elfoglalni. Elmagyarázta: az lett volna a teendő, hogy a magyar csapatok visszavonásával foghíjassá tegyék a frontvonalat. A magyar csapatokat vissza kellett volna vonni Budapest alá, hogy a németek ne tehessenek kárt a fővárosban. Aztán meg kellett volna semmisíteni a németek üzemanyagraktárait, lerohanni egyes fontos objektumokat, német helyőrségeket... Utassy azt felelte, hogy szerinte a magyar erők elégtelenek az ilyen feladatok végrehajtására és különben is: a németek bizalmatlansága megnehezíti a cselekvésüket. Végül is a marsall kijelentette: hajlandó 48 óra hosszát várni, Utassy menjen vissza, jelentse a helyzetet Horthynak és 48 órán belül küldjön választ. Márminthogy Horthy válaszoljon. Utassy láthatólag elég fonák helyzetbe került, mert nem számított arra, hogy itt konkrét elhatározásokig kell jutni. Zavarban volt.

Utassy a filmgyár kertjében sokat mesélt arról az éjszakáról. (Vagy talán másnapi jegyzetcedulák ezek, amikor már egy kényelmes szobában folytattuk a múltbanézést?)

— Kistelekig mentünk a segédtiszzel a HM kocsiján. Onnan aztán gyalog. Fehér zászlóval. Talán egy kilométerre a magyar arcvonaltól két géppisztolyos szovjet katona tartóztatott fel

bennünket. Be a zászlóalj parancsnokához. Onnan az ezredparancsnokhoz. Annak a segédtsíjtjével pedig Szegedre, a MÁV épületébe, ott székelte egy magasabb parancsnokság. Slemin altábornagy volt ott. Onnan átvittek Deszkre. Egy iskolaépületben zajlott aztán a tárgyalás. Már az is kellemetlen volt, hogy nem volt nálam semmiféle megbízólevél. A diplomáciai útlevéllal identifikáltam magamat. Bevezetőben főleg azt mondtam el, hogy szeretnénk Magyarországot megóvni a pusztulástól. Szóval, hogy ne legyen hadszíntér az ország. Úgyis éppen elég pusztult már el addig is. Igyekeztem hangsúlyozni, hogy a magyar hadsereg gyenge, nincs felszerelése, belefáradt a háborúba. És hogy a németek kezben tartanak minden fontosabb pontot. A marsall arról beszélt, hogy nekünk le kellene rohannunk a németek repülőtereit, megsemmisíteni a repülőgépeket, benzintartályokat stb. És hogy ismertessem a magyar, meg a német csapatok elhelyezkedését. A magyar egységekről Vörös János adott némi tájékoztatást, ezt elmondtam, a németekről semmit se mondhattam. Amúgyis: Malinovszkij sokkal tájékozottabb volt nálam. A térképet kiterítette az asztalra, abba bele voltak rajzolva a magyar és a német erők, sok helyen még a parancsnok neve is. Volt az egész tárgyalásnak egy-két olyan pillanata, amikor már közel volt hozzá, hogy elfussa a méreg, de végül is kézfogással búcsúzott, azzal, hogy október 16-án reggel 8-ig jöjjön át egy megfelelő tájékozottsággal és felhatalmazással rendelkező tiszt. Október 14-én indultam vissza és már délelőtt Budán voltam. A kormányzónál tettem jelentést. Aztán hazamentem, nagyot aludtam. Másnap, tehát október 15-én megint jelentkeznem kellett a kormányzóságon, Vattay Antal főhadsegédnél. És arról volt szó, hogy megyünk majd a kormányzóhoz eligazításra, éjjel pedig ismét át Deszkre, Malinovszkij marsallhoz. Megintcsak én, de ezúttal valaki mással együtt.

Faragho altábornagy 18. számú távirata Moszkvából Budapestre. Október 14. 23 óra 45. (Moszkvai idő.)

„A szovjet vezérkar főnökétől ma 20 órakor az alábbi jegyzék érkezett. Utassy ezredes teljesen tájékozatlan, ezért vele nem volt lehetséges a fegyverszünet végrehajtásának tisztázása. A magyar

állam kérte a szovjet kormányt: Budapest irányú támadását állítsa le, hogy saját erőinek részeit Budapestre vezényelhesse. Szovjet részről a kérésnek eleget tettek. Magyarország azonban nem vonta vissza a csapatokat, hanem erőteljes aktivitást bontakoztatott ki Szolnoknál. Ez arra utal, hogy a magyar kormány a fegyverszüneti feltételeket valószínűleg nem kívánja végrehajtani. A szovjet Főparancsnokság ezért követeli, hogy Magyarország 48 órán belül teljesítse vállalt kötelezettségeit, mindenek felett: 1. Szakítsa meg minden kapcsolatát Németországgal és kezdjen ellene aktív hadműveleteket. 2. Kezdje meg csapatainak a román, jugoszláv és csehszlovák területekről való kivonását. 3. A szegedi szovjet parancsnokságnak 16-án reggel 8 óráig bocsássa rendelkezésre a magyar és német csapatok helyzetére vonatkozó ismereteit, továbbá a fegyverszüneti feltételek végrehajtásának helyzetére vonatkozó tájékoztatást. Aláírás: Antonov hadseregtábornok. Kérem mindezek pontos végrehajtását és arról részletes információt. Szegedre megfelelő tábornok menjen és Nádas ezredes. . .”

(Talán meglepő, hogy Faragho altábornagy éppen Nádas Lajos átküldését javasolta. Nádas a vezérkar hadművelleti osztályának vezetője volt. Október 15-én ő bizonyult a legkövetkezetesebb nácibarátnak. De hát ez nem mindenkit ért meglepetésként! Sőt!)

A budai Vár 14. sz. távirata Faragho altábornagyhoz, október 15. 3 óra 30.

„Kiküldöttünk visszaérkezett Szegedről. Ottani parancsnok azonnal hadműveleteket követel. A jelenlegi erőviszonyok mellett ez mindaddig lehetetlen, amíg a csapatszállítmányok be nem érkeznek a fővárosba. A szállítás sajnos a vasútvonalak korábbi bombázása miatt lassan halad. A németek már sok mindent megtudtak külföldi rádióadásokból is. Ha a fegyverszünet a tudomásukra jut, vagy nyilvánossá válik, német támadásra számíthatunk. Ezzel szemben feltétlenül védekezni fogunk. Ebben az esetben Budapest felmentése a magyar és a szovjet csapatok sürgős, közös feladata lesz. Addig a Várat, mint a kormány székhelyét feltétlenül tartani fogjuk. Ezt a kérésünket küldöttünk hétfőn reggel Szegeden elő fogja terjeszteni. Kérjétek az ottani vezérkari főnök támogatását.”

(Október 16-án reggel Szegeden nem jelentkezett magyar küldött. Nádas Lajosnak eszébe sem jutott, hogy átmenjen, sőt! — éppen hogy a nyilas hatalomátvétel ügyeit intézte. Azok sem mentek — el sem indultak —, akik erre készek lettek volna: Utassy Loránd és Szent-Miklós István vezérkari őrnagy. De hát ez már másik történet, a Szent-Miklósyé...)

Akinek történelemmel van dolga, sosem teheti fel így a kérdést: „Mi lett volna, ha...” Mégis... mi lett volna, ha Utassy megfelelő tájékozottsággal és felhatalmazással megy át Deszkre? Egyáltalán: ha nem Utassy megy át, hanem egy erre való ember? Ha Deszken intézkedések, lépések összehangolása történik és nyomban utána cselekvés következik?

Hányszor olvastuk-hallottuk, hogy az 1944. október 15-i „kiugrási kísérlet” azért nem sikerült, azért nem sikerülhetett, mert nem volt hozzá elegendő katonai erő. Gyűlnek a filminterjúk, főtisztek és közlegények visszaemlékezései, egyre inkább úgy tűnik, hogy nem katonából volt túl kevés, hanem árulásból, nemakarásból volt túl sok. Talán persze tehetetlenségből is.

New York: beszélgetés egy tisztből lett professzorral

„Isti”: viselhet ilyen nevet egy katonatiszt, egy magyar királyi vezérkari őrnagy? Én természetesen professzor úrnak titulálom a New York-i, Hudson parti szép lakásban. Ebben a lakásban alig akad Magyarországra utaló „nyom”, és semmi sem vall civil fantázia szerinti katonaemberre. Amúgy külsőre sem katonás; elképzelni sem tudom feszes egyenruhában. (Persze fegyencruhában sem. Pedig 1947 nagyszabású politikai perének, a Magyar Község összeesküvési ügyének egyik fővádlottjaként sok évre börtönbe jutott, majd 1956 után az Egyesült Államokban kezdett új életet.)

Hallottam már róla egyet-mást, mielőtt felkerestem volna. Az első, aki egy budapesti beszélgetés során említette, Somogyi Miklós volt, az építőmunkások szakszervezetének régi vezető embere, aki az 1944-ről 45-re forduló télben tagja volt az illegális Kommunista Párt Katonai Bizottságának is. Ezt mondta el róla:

— Szent-Miklós István őrnagy útján mi... vagyis hogy én sok fontos olvasnivalót kaptam... A Koronatanács, a Haditanács, a legfelső vezetés némelyik ülésének a jegyzőkönyvét én olykor hamarabb olvastam... talán hamarabb, mint maga Horthy... Nem azt mondom, hogy baloldali volt. De azért oda tartozott azokhoz a fiatalabb tisztekhez, akik elég régen észrevet-ték, hogy meg kell nálunk változnia a világnak. Biztosan másféle változást akartak volna, mint mi. De változást. Azt se mondom, hogy a barátom volt. De abban nagyon egyetértettünk, hogy nem szeretjük a nácikat. Ez a Szent-Miklós őrnagy, hát ez elég bátor

is volt, elég okos is, ravasz is. Sajnálom, hogy szétváltak az útjaink.

A száraz-szikár, halkszavú Utassy Loránd, egykori vezérkari ezredes pedig így említette:

— Amikor arról volt szó, hogy másodízben is át kell mennem Malinovszkij marsallhoz, akkor egy jól tájékozott vezérkari tisztnek kellett volna velem jönnie. Ez lett volna Szent-Miklós. Akit a szűkebb baráti körben „Isti” becenéven ismertek.

— Miért éppen ő?

— Mert éppen ő volt a lehető legtájékozottabb. Legalábbis azok között a vezérkariak között, akik hajlandók lettek volna átjönni a front túloldalára.

Legfelső Honvédelmi Tanács = LHT

— Mi volt az ön 1944-beli rangja, beosztása?

— Beosztott vezérkari tiszt voltam, a Legfelső Honvédelmi Tanácsnál. Rövidítve: LHT. Úri utca 18. Vagy 20? . . . már nem is emlékszem. . . Vezérkari őrnagy voltam, aminek itt Nyugaton semmi tekintélye nincsen.

— De otthon? Annak idején?

— Óriási tekintély volt. Ezzel a ranggal akár egy hadosztálynak a . . . a . . . chief of staf . . . a vezérkari főnöke is lehettem. Nyugaton ilyen nincs.

— Mi volt a LHT?

Részletes magyarázatot kapok. Eszerint: a LHT csúcsszervezet volt, a külpolitikának, a katonapolitikának, a gazdaságpolitikának a háborús viszonyok közötti összehangolására. Elnöke a kormányzó, tagjai a miniszterek és a vezérkar főnöke. Tamáskodom, mivelhogy a Koronatanácsnak is ugyanez volt az összetétele, mi hát a különbség a kettő között? Szent-Miklós magyarázza, magyarázza, bár nem túlzott lelkesedéssel. Kis kézlegyintéssel abba is hagyja, mintha azt mondaná: „Mellékes. . .” Annyit mindenestre megérték, hogy egyszer valamikor, valaki (persze nem akárki!) nagyot gondolt, s — lett ebből egy új hivatal. Mert ha

van LHT, akkor kell hozzá egy megfelelő hivatal is! Ez pedig a LHT „Vezértitkársága” volt! Élén egy tábornokkal, helyettes főnökként egy miniszteri osztálytanácsossal (akit Rákóczi Imrének hívtak), meg két vezérkari tiszttel, akik közül az egyik (a beosztott) 1943-tól kezdve Szent-Miklós „Isti” volt. Ezen felül még vagy tucatnyi tiszt és másik tucat civil alkalmazott. Meg helyiség az Űri utcában, szolgálati gépkocsik, telefonok stb. És kapcsolatok!

— Szigorúan véve semmi hivatali teendőm nem volt. Tökéletes sine cura. Mit lehetett még összehangolni 1944-ben? A LHT ülésén beszélni sem lehetett, legalábbis semmi lényegesről, mert ott ült Jurcsek Béla és Reményi-Schneller Lajos is. Miniszterek. De hát mindenki tudta: a németek spiclijei. Akkor már csak egyetlen lényeges téma létezett: hogyan lehetne kikerülni a német szövetségből? Éppen erről a legkevésbé sem lehetett itt beszélni. Ettől függetlenül: a LHT rettentően érdekes hely volt!

— Miért?

— Mert itt minden összefutott. A LHT Vezértitkárságának minden fontosabb szervhez volt összekötője. Én például... Először is: én voltam az összekötő az ifjú Horthy Miklós titkárságához, amit „kiugrási irodának” becéztünk. Az ifjú Horthyt meg Nikinek. Továbbá én voltam az összekötő Kudar Lajos csendőrezredeshez, a belügyminisztériumi Államvédelmi Központ igazgatójához. Faragho Gábor altábornagyhoz is, aki a csendőrség katonai felügyelője volt... és nekem atyai barátom. Aztán én voltam az összekötő a VKF 1. osztályához is, a hadművelleti osztályhoz, ahol Nádas Lajos ezredestől, a főnöktől kezdve jóformán mindenki halálos ellenségem volt. Ezek egytől egyig exponált náci barátok voltak. De ez volt az országnak az egyetlen olyan helye, ahol pontosan tudták, méghozzá napról napra a legfrissebb és a legpontosabb jelentések szerint, hogy hol állnak és hogyan állnak a frontok. Hiába gyűlöltek, nem nézhettek ki onnan: én „hivatalból” jártam át hozzájuk részletes katonai helyzettájékoztatásért. Meg kellett adják! Ilyen tájékoztatást csak a kormányzói katonai iroda, meg a külügyminiszter kapott. A miniszterelnök rajtunk keresztül kapta, mert a LHT Vezértitkársága tulajdonképpen



**Szent-Miklós István,
a 40-es évek elején...**

**...és New Yorkban,
a kamera előtt**



közvetlenül a miniszterelnök hatálya alá tartozott. Egyszóval alig 4—5 személy volt igazán tájékozott. . .

— Köztük ön is.

— Emiatt vettek elő engem október 15-én.

— Még nem tartunk ott, professzor úr.

— A viszonyok jellemzésére hadd mondjam el. . . Én 1943 decemberében kerültem a LHT-hoz. A vezértitkár akkor Vörös Géza tábornok volt. Vörös Jánosnak, a későbbi vezérkari főnöknek az öccse. Egy reggel behívatott magához. Soron kívül. Rám néz onnan az íróasztala mögül és azt mondja: „Szent-Miklós, hogy mered te a Horthyakat támogatni?” Hát ugye. . . én voltam az összekötő a Várhoz, ezt mindenki tudhatta, leginkább ő. De azt, hogy én kifejezetten jó barátságban voltam Horthy Nikivel, ezt csak a nyilasoktól tudhatták meg, akiknek kifejezett felderítő szervezetük volt. Engem akkor elképesztett, hogy Vörös tábornok emiatt így kerekén felelősségre vonjon! Ez nagyon jól jelezte, hogy hiába állnak a németek vesztesre, mégsem lesz olyan nagyon könnyű elszakadni tőlük! Aztán Vörös Géza, illetve a bátyja jóvoltából kerültem ki ismét a frontra, bár Horthy Niki az asztalt verte miatta Vörös Jánosnál. Úgy volt, hogy csak néhány napra megyek ki, dehát 90 nap lett belőle. Amikor aztán 1944 szeptember elején visszatértem a LHT-hoz, akkor már Mészöly Elemér tábornok volt a vezértitkár. Vele aztán nem volt semmi bajom, hagyta, hogy egész nap kizárólag a magam dolgait intézzem.

— Miféle dolgait?

— Az MFM-ügyeket.

— Mi volt az MFM?

— Magyar Függetlenségi Mozgalom. A Magyar Közösség politikai része, ugye. . .

A titkos társaság

Zavartan nézünk egymásra, mintha egyikünk valami illetlenséget követett volna el, a másik pedig megjárásán, hogy nem is vette észre. . . Biztos vagyok benne: amikor Szent-Miklós eldöntöt-

te, hogy leül a kameránk elé, történelmi filminterjúra, ugyanakkor eldöntötte azt is: a Magyar Közösség kérdése — tabu! Jómagam pedig szigorúan tartom magam az efféle kapcsolatok egyik alapszabályához, miszerint a pergő filmkamera előtt csakis az előre (rendszerint levelezésben) körülhatárolt témákat érintjük. Szent-Miklós esetében az 1944. október 15-i élményeit jelöltük ki témaként, s ha egyébről is szó esik, az csakis olyan kérdés lehet, amely szorosan összefügg a megállapodás szerinti fő témával. Dehát — a Magyar Közösség? No, persze, világos: Szent-Miklós éppen a Magyar Közösség-beli kapcsolatai folytán jutott október 15-én bizonyos szerephez. Másrészt viszont: ha errefelé terelném a kérdés irányát, netán bezárkózik. . .

Az operatőr (Molnár Miklós) érzékeli a beszélgetésben támadt zavart. Leállítja a kamerát, magnetofont, szó nélkül várakozik. Mi pedig iszunk egy kortyot, időt nyerünk, gondolkozhatunk. Végül is ki kell jutnunk a kátyúból. Megkérdem: vajon a 44-beli Magyar Közösség azonos volt a 45 utánival, azzal, amelyiknek tevékenysége miatt ő börtönbe került? Igenlően bólint, olyasvalamit dörög, hogy „Ez nem olyan egyszerű”. . . meg aztán: „Ezekről a dolgokról inkább Szent-Iványi Domokossal kellene beszélnie.” A kamera még mindig áll — elmesélem, hogy jópár éve megkerestem Szent-Iványt, mint annak a delegációnak egyik tagját, amelyik 1944-ben fegyverszünetet kérni Moszkvába ment. Az öregúr akkor Bécsben élt; combnyaktörés utáni állapotban bottal járt, mégis egy teljes délutánt sétált velem, cudar szélben, körbe-körbe egy kis, bécsi parkban, de az istennek se ült volna be velem a sarki cukrászdába, tán attól tartott, hogy leütöm, zsákba dugom, elrabolom. . . Hosszú beszélgetés után Szent-Iványi Domokos kijelentette: szívesen vállalkozik a kamera előtti beszélgetésre, feltéve, hogy elintézem a rehabilitását. „Én? Egy filmrendező? Miképpen intézhetném el a rehabilitálását?” Kötötte az ebet a kárhoz. Amúgy sem értettem a helyzetet: annak rendje és módja szerinti magyar útlevéllal utazott Bécsbe, tehát nyilván senki sem tekinti életfogytiglan elítélt fegyencnek. . . A terjengősen elemzett (s számomra nagyon idegen) jogi probléma ugyanolyan zavarosnak tűnt, mint minden egyéb: éreznem kellett óriási tudását, mű-

veltségét, rengeteg politikai s történelmi ismeretét, de azt is, hogy a gondolatai (mint született konspirátornak) nem egyenes vonalon haladnak, hanem valamilyen furcsa spirális szerint, olykor merőben nyomonkövethetetlenül. (A kimondott szó mögött hátsó gondolat rejtezik — amögött újabb hátsó gondolat, egyszerre négy-öt rétegben is.) Abban maradtunk, hogy az ő jogi rehabilitálása nem rám tartozik, a kamerám elé pedig nem ül, de a magyar történettudományt mégsem rövidíti meg, mert ismereteit közölni fogja készülő memoárjában. E bécsi találkozás óta legalább tíz év múlt el, azóta — hallom — Heidelbergbe költözött, emlékiratait állítólag megírta, de nem talált hozzá könyvkiadót — sajnós. Én már rég letettem a vele készítendő filminterjúról (még ha bizonyosan fontos is lenne), de hát nem szaladok olyan szekér után, amely felvenni semmiképpen nem akar. És tessék: mégiscsak belebotlom Szent-Iványi Domokosba. A professzor úr elárulja, hogy mielőtt engem fogadott volna, előbb telefonált Európába, Szent-Iványinak. Tájékozódni? Engedélyt kérni? Ezt nem kérdezem. Ami pedig a Magyar Közösséget illeti: megmaradok az eddig s másutt hallottaknál. Miszerint: titkos társaság volt, egyike a Horthy-korszak jónéhány hasonlóan titkos alakulatának. Létezését nem a hatalom elől titkolták, tagjai sorában a hatalom kulcspozícióiban ülő emberek voltak. Kifelé volt titok a Közösség létezése, ténykedése, létszáma, taktikája. Célja (persze erős egyszerűsítéssel) a rendszer védelme volt, s ennek legfőbb eszköze az volt, hogy a politikai-közigazgatási-katonai-gazdasági rendszer kulcspontjaira (egyben a legjobb állásokba!) saját embereit, a Közösség tagjait igyekezett ültetni. A Magyar Közösség semmivel sem volt jobboldalibb magánál a Horthy-rendszerénél, sőt: a szélsőjobb felől is védelmezte a rendszert, ha a veszély a szélsőjobb irányából fenyegetett. Védelmezni próbálta balfelől is — de 1944-ben még nem onnan jelentkezett az erősebb nyomás. A német megszállás után a Közösség németellenessége megerősödött, s ezt megkönnyítette, hogy tagjait (persze kizárólag az úri osztályok soraiból) szigorúan faji-származási alapon verbuválta, az ún. törzsökös magyarok közül; négy nagyszülőig kellett bizonyítani a felmenők magyar családnevét... A németellenesség voltaképpen csak a

Német Birodalomtól való elszakadás igényét foglalta magába, s nem a Birodalommal való szembefordulást. A Magyar Közösség nyilvánvalóan jóval „idősebb” volt, mint a Szent-Miklós által említett MFM. Mert az utóbbi — formátlan alakulatként — 1943-ban jelenik meg, legalábbis jónéhány interjúnk tanúsága szerint. „Ellenállási mozgalom”? Inkább ellenállási szervezkedés, a tényleges németellenes harc igénye nélkül. De ehhez a szervezkedéshez igen sokan csatlakoztak (kiváltképp a megszállás után!), akik szívvel-lélekkel antinácik, antifasiszták voltak, akik valóban harcolni akartak a németek ellen, akik között szép számmal akadtak olyanok is, akik egyre inkább igényelték a baloldallal való együttműködést.

— Professzor úr, megkérdezhetem-e, hogy ki, vagy kik álltak a MFM élén?

(Most már zümmög a felvevőgép; jeleztem az indulást.)

— Az egész eléggé összekuszált volt, ugye... legfelül volt a Százask Tanács, amelyik Szent-Iványi Domokos lakásán jött össze.

— Ez száz főt jelentett?

— Senki a világon nem tudja ezt máig sem. De azt hiszem: sokkal kevesebben voltak száznál. Ezek mind idősebb államférfiak voltak. Politikusok, vezető emberek. Ezek tanácsokat dolgoztak ki. Volt aztán egy másik központ: az ifjú Horthy Miklós titkársága. Horthy Niki nem volt benne a MFM-ben, csak „szállást” adott nekik. Ennek a titkárságnak Szent-Iványi Domokos volt a vezetője, ott dolgozott Köves András is. Hogy Horthy Niki mit és mennyit tudott a dolgaikról, arról nekem fogalmam sincs. Aztán volt egy harmadik részleg is, az én lakásomon, a Kecskeméti utca 5. szám alatt. Ez a 40 éven aluliak gárdája volt és ennek volt egy Központi Titkársága, három titkárral. Az egyik: dr. Soós Géza, a Külügyből, aztán Köves András, akit az előbb már említettem, és jómagam a katonáktól. Mi arra törekedtünk, hogy a fiatalabb, de vezető posztokra alkalmas emberek közül kiválogassuk azokat, akikre számítani lehet.

— Miben?

— A németek ellen.

— És a háború után?

— Akkor nem arról volt szó. Mi akkor nagyon sok fiatal-embert lekáderezünk és meghívunk magunk közé. De semmi lényeges dolgot nem csináltunk. Ez egy tömegbázis volt, csakis rendkívül jól képzett és komoly beosztásokban lévő fiatalokból. Az „agyközpont”, az iniciáló és ötletadó az egészben Szent-Iványi Domokos volt; ugye, diplomata, egykor Teleki Pál jóembere, nagyszerű koponya, de benne a titoktartás olyan maximuma tesztelt meg, hogy senki sem tudta közülnk, mit csinál a másik, egyáltalán: mit csinál a MFM?

— Mégis csinált valamit?

— Nehéz erre kereken válaszolni. Ugye: amit például én csináltam, azt vajon a MFM csinálta?

— Talán egy konkrét példán kellene megvizsgálnunk.

Náday repülön, Faragho autón

— 1944 szeptember hó elején kapok egy telefont az ifjú Horthytól, hogy felmennék-e a lakására? Felmegyek. Azt mondja: „Atyám úgy döntött, hogy Náday István vezérezredes urat küldi ki Nyugatra, fegyverszüneti ügyben tárgyalni. Nádaynak épségben kell innen kikerülnie, együtt Howie ezredessel.” Erről a Howie ezredesről többen is tudtuk, hogy angol, pontosabban dél-afrikai repülőtiszt volt, hadifogságból került ide, egy ideig a Várban rejtegették. Szóval Horthy Niki szerint rám esett a választás, hogy Nádayt és Howie-t kicsempésszem. Tudtam: csak nagyon megbízható emberekkel lehet megoldani ezt a lehetetlen feladatot. Mert én ismertem a Szikla-óvóhelynek azt az óriási falitérképét, ahol minden egyes, a magyar légtérben szálló repülőgépet pontosan jelzett a mozgó villanyfény és ezt a jelzést megkapták a német vadászipilóták. . . De azért elvállaltam a feladatot. Nem lévén pilóta, a Niki engedélyével bevontam két megbízható barátomat: Balássy Miklós vezérkari repülőőrnagyot és Hadnagy Domokos hadmérnökkari alezredest, aki most itt él Amerikában.

— Balássy pedig Debrecenben. Jól ismerem. Találkoztam itt Hadnagy úrral is.

— Még hátra volt a pilóta kiválasztása, a választás végül is Ma-

joros Jánosra esett. Egy szeptemberi napon aztán Náday és Howie autóba ültek, Székesfehérváron át lerobogtak a Balaton felé; ott egy tábori repülőtéren egy gép „véletlenül” éppen az országút közvetlen közelébe gördült, Nádayék kiugrottak az autóból, be a repülőgépbe és még aznap kiérkeztek Dél-Olaszországba. A technikai részletekre nem emlékszem, ezeket nem is én intéztem, hanem azok a barátaim, akiket említettem.

— Akik a MFM-ben lettek a barátai?

— Esetleg.

— A következmények?

— Semmi. Hacsak az nem, hogy végül is befutott az értesítés Nádaytól is: Magyarországnak attól a Szovjetuniótól kell fegyverszünetet kérnie, amellyel szemben hadat visel. Szóval — hogy Moszkvába kell mennünk.

— Volt önnek dolga a Faragho-féle delegáció kimenetelével is?

— Egyáltalán semmi. Azt elsősorban Kudar Lajos csendőrezredes intézte, aki a Belügyben volt. Nagyon jó barátom volt, de persze erről az ügyről egy szót se ejtett el előttem. Egyébiránt ő, mint az Államvédelmi Központ igazgatója, biztosította a MFM számára a telefont, a távírót, autózhattunk, gyülekezhettünk, ő elrekesztelte a németek és a nyilasok felderítését. . . A nyilaspuccs után kivégezték. A Faraghoék útjáról — mondom — egy szót sem szólt.

— Más forrásból se tudott róla?

— De. Tudtam. Legalábbis sejtettem.

— Miből?

— Tudtam: a MFM tárgyalja egy Moszkvába küldendő delegáció összetételét. Olyan ember kellett, aki oroszul is tud, és ismeri a helyi szokásokat. Faragho Gábor lett a jelölt, ő ugye Moszkvában volt egy ideig katonai attasé. A kormányzó eredetileg nem akarta, aztán beleegyezett. Namost — talán szeptember 24-én lehetett, ebben nem vagyok biztos — egy reggel ott vagyok Faraghónál, az irodájában. Az Operaház közelében. Ő nekem atyai barátom volt, hadnagy korom óta ismertem. Beszélgettünk, egyszer csak cseng a telefon. Azt mondja: „Halló! Igen, drágám! Igen-igen! Hát csak pakold be a tábornoki pantallómat is, szüksé-

gem lehet rá, tedd be, drágám, a kofferbe!” Felakasztja a telefont, rám néz, azt mondja: „István, te semmit se hallottál! Érted?” Értettem, persze. Tovább beszélgettünk. Amikor elmentem, az ajtóban még azt mondta: „Isten megáldjon! És ne feledd el: a kormányzó úrnak ki kell mennie Veress Lajihoz!” Megölelt, elváltunk.

— Ez azt jelentette, hogy...

— Magam is csak később értettem meg. A Veress Laji, vagyis Dálnoki Veress Lajos vezérezredes az egyik magyar hadsereg parancsnoka volt. Ha a kormányzó úr október 15-én nem a Várban van a proklamáció bemondásakor, hanem a Veress Laji hadseregénél, akkor másképp alakult volna a helyzet. De hát nem ott volt, hanem a Várban.

— Faraghóval aztán már nem találkozott?

— Nem. Azt viszont tudtam, már sejtelmem sincs, hogy milyen forrásból, de határozottan tudtam, hogy a Faragho-féle delegáció moszkvai tárgyalásai eredménnyel jártak, tehát létrejött a fegyverszüneti megegyezés és ebben benne volt... Számomra az volt a legfontosabb, hogy benne volt a németek megtámadása is. Vagyis, hogy hadat kell üzennünk a németeknek.

— Enélkül végre sem lehetett volna hajtani a fegyverszünetet. A németek meggátolták volna. Ahogy meg is gátolták.

— Persze. Dehát hadat üzenni a németeknek... Ettől mindenki viszolygott!

— Mindenki?

— Igen, mindenki. Az én ismeretségi körömben szinte mindenki. Még hozzá teljesen hamis alapon. „Erkölcsi” okok miatt. Holott 1944. március 19-én a németek — azzal, hogy megszállták Magyarországot — minket felmentettek minden erkölcsi felelősség alól. Én így láttam. Dehát... A vezérkar zöme nem állt volna kötélnek...

— Nem is állt!

— Dehát a kormányzó is el akarta kerülni a németek megtámadását!

— Végig?

— No, kérem, itt érkeztünk az én történetemnek a lényegéhez.

Október 15-én, délben 12-kor a Legfelső Honvédelmi Tanács Vezértitkárságán értekezlet volt az összes minisztériumok adminisztratív államtitkáraival. Senki sem tudott róla, hogy készül valami, csupán a kis Horthy elrablásáról tudtunk. Semmi másról. Cirka 1 órakor telefonál a feleségem. „István, mit szóltok a proklamációhoz?” Miféle proklamációhoz? „Vége a háborúnak!” Hát én ezt nyomban kihirdettem, nagy zsvaj tört ki, igyekeztünk magunkhoz térni az első meglepetésből, aztán mindenki szétszóródott, csak mi maradtunk: a LHT törzse. Összeültünk, hogy most mi a teendők? Rájöttünk, hogy egy teendőnk van: menteni az irattárat! Ahol a LHT, meg a Koronatanács jegyzőkönyvei is ott vannak. Ezek mind az én páncélszekrényemben voltak! Én voltam ott a legfiatalabb, persze rám hárult, hogy megmentsem a legfontosabb iratokat. Vállaltam — összepakoltam, még jegyzéket is írtam két példányban —, elvittem az egészet valahova — azt nem akarom megmondani, hogy hova... Jegyzék szerint átadtam az iratokat. Az én jegyzékemet — az átvevő aláírásával — betettem a köpenyem felhajtott ujja mögé. Ezzel kész... Beültem a hivatali kocsinkba, hazamentem az anyósom lakására, a mai Kosztolányi Dezső tér 12. szám alá. Ott volt a feleségem is. Azzal fogadott, hogy a Nádas keres telefonon. Elsápadtam. Nádas Lajos vezérkari ezredes, a vezérkar hadműveleti osztályának a vezetője — soha életében engem telefonon nem hívott, halálos ellenségem volt. Azt mondja a feleségem: „Modortalanul beszélt, kérdezte, hogy hol vagy, és hogy azonnal hívd vissza.” Odamentem a telefonhoz, a szívem alaposan kalapált, sejtettem: nagy baj lehet. Nádas majdnem ordított: „Hol voltál eddig? Azonnal gyere fel a honvédevezérkar főnökéhez, Vörös vezérezredes úrhoz!” Törtem a fejemet, éreztem, hogy ez valami kelepce... Délután 5 és 6 óra között lehetett. Nem volt mit tennem, elindultam. Légiriadó is volt, Nádas ennek ellenére ragaszkodott hozzá, hogy azonnal induljak. A sofőröm óvatosan vezetett a Gellért tér felé, ott rászóltam, hogy menjen át a hídon, de a híd le volt zárva. Igazolás nélkül nem engedtek fel a Lánchídra sem. No, innen már csak gyalog lehetett

feljutni a Várba, a Hunyadi János úton. Hát ugye, igyekeztem húzni az időt. . . Pont este 9 óra volt, amikor beléptem a vezérkar főnökének az irodájába. Az óriási előszobában a szárnysegéden kívül ott ült két ismeretlen, meg egy idősebb nő. . . és a szoba sarkában, egy kanapén, Utassy Loránd vezérkari ezredes. Mondom a parancsőr-tisztnek, hogy jelentsen be, de azt a választ kapom, hogy nem lehet, mert László Dezső altábornagy úr és Nádas Lajos ezredes úr vannak bent éppen. Hát. . . Néma csönd a szobában. Leülök Utassy ezredes mellé. Akkor veszem észre: egyenruha van rajta, fekete pantallóval, de a lábán fehér zokni és fekete lakk papucs. Az isten szerelméért, mit jelentsen ez? Dehát nem lehetett beszélgetni. Eltelt egy óra. Pontban 10 órakor nyílik az ajtó, kilép László altábornagy, a vezérkar főnökének helyettese és Nádas ezredes. Ahogy László meglát minket, Utassyt és engem, félig elfordul, hogy ne kelljen a tisztelgésünket fogadnia. Ő is ugyanolyan németbarát volt, náci volt, mint Nádas. A parancsőr-tiszt minket jelent be. Bemegyünk. De. . . Most álljunk meg egy pillanatra. Azt szeretném közbeszúrni, hogy most érkezünk el az izgalmas dolgokhoz. Én csak a tényeket mondhatom el, úgy, ahogyan bennem élnek. Lehet, hogy a történészek összevetik az általam elmondottakat más leírásokkal, talán ellentmondásokra találhatnak. Lehetséges, hogy az én visszaemlékezésem segít megfejteni az akkori történéseket, de lehetséges, hogy még inkább összekuszálja a dolgokat. Dehát én nem tehetek mást, ragaszkodom a tényekhez, ahogyan én megéltem őket. Ezt csak közbevetőleg akartam. . .

— Este 10 óra, október 15-én. . .

— Igen, folytatom. Vörös János először hozzám beszélt. Rég ismert, még a Hadiakadémiáról. . . „Szent-Miklósy! A háború véget ért! A kormányzó úr fegyverszünetet kér az oroszoktól. De még nincs megkötve! A fegyverszünet katonai része még nincs tisztázva! És ezt most meg kell csinálni! Holnap reggel 8 órára Utassy ezredes úrral együtt Szegeden kell lenned Malinovszkij marsallnál és vele letárgyaljátok a fegyverszünet megoldásának katonai módjait.” Hátralépett egy kicsit. „Szent-Miklósy! Megértetted a parancsot?” Mondom, hogy igenis megértettem.

„Szent-Miklós! Vállalod a parancs teljesítését?” Erre én azt mondtam: „Alázatosan jelentem, tudatában vagyok a történelmi felelősségnek, de vállalom a parancs teljesítését.” Kérdeztem még egy-két részletet, de közben már azon töprengtem, hogy mi lesz a németekkel? Mondom: „Kérek utasítást a németek megtámadására vonatkozólag!” Mire Vörös János: „Ez nem katonai kérdés. Ebben én nem tudok mit mondani. Menjetek át a miniszterelnökhöz és tőle kérjétek erre döntést.” Aztán odalépett Utassyhoz, vele beszélt valamit, de hogy mit, arról fogalmam sincs, úgy elmerültem a gondolataimban. Az egész talán ha 10 percig tartott, aztán eljöttünk. Vörös még utánunk szólt: „Ha végeztetek a miniszterelnök úrnál, gyertek vissza ide, Nádas Lajos irodájába, további eligazításra.” Ezek után mi távoztunk.

— Tudta ön, hogy Utassy már október 13-ról 14-re virradóra átment Malinovszkij marsallhoz és onnan visszajött azzal az üzenettel: legközelebb egy olyan, magasrangú és tájékozott tiszt menjen át, aki jól ismeri nemcsak a magyar, hanem a német csapatok elhelyezkedését is?

— No, ez a jól tájékozott tiszt, ez lettem volna én.

„Összecsaptam a bokámat...”

— Koromsötét volt a Vár környékén, de öt perc alatt átjutottunk. A vezérkarnál tudtuk meg, hogy a miniszterelnököt, vagyis Lakatos Géza vezérezredest ott találjuk a Kormányzóságon. Az alatt, amíg odaértünk, Utassy gyorsan elmondta a Malinovszkij marsallal lefolyt megbeszélését.

- Még mindig papucs volt a lábán?

— Persze... Tanakodtunk, sehogysem tetszett a helyzet. Ha másnap reggelre Szegeden kell lennünk, akkor minden perc drága, miért, hogy mégis egy jó órát vesztegettünk el a két főnyilas és... és náciember miatt? Arról persze akkor nem tudtunk, mert a Vörös János előszobájában nem szólt rádió, szóval nem tudtuk, hogy közben miféle szövegeket olvastak be! Szálasi hadparancsa, Beregffy jöjjön Budapestre satöbbi... Mi erről még nem tudtunk.

De Vörös János tudta! Tehát ő csak megjátszotta, hogy minket át akar küldeni Szegedre!

— Rátaláltak Lakatos Gézára?

— A Kormányzóságon, a szárnysegédi irodában Vattay Antal fogadott, a főhadsegéd. Tudhatott a jövetelünkről. Betessékelt minket a koronatanácsi terembe, annak a másik végében volt a kormányzó szobája. Pár percig vártunk, de akkor nem a miniszterelnök jött ki, hanem a kormányzó. Én addig sohasem találkoztam vele, tehát szabályosan jelentkeztem: „Főméltóságú úr...” satöbbi satöbbi... Utassy is. Kezet fogott velünk. Azt mondja: „Szóval ti elmentek Malinovszkij marsallhoz és letárgyaljátok vele a részleteket.” Erre én összezsaptam a bokámat, ahogy szokás volt és a következőket mondtam... le is írtam, de szó szerint tudom, emlékezetből: „Kötelességem jelenteni főméltóságodnak, hogy a katonai kiugrás nem fog sikerülni. Mert az előkészületek még sehol sem tartanak.” Meglepetten nézett rám. Aztán egy kis szünet után azt felelte: „A honvédvezérkar főnökét, aki megbízhatatlanná vált, még az éj folyamán leváltatom. Az 1. hadsereg parancsnoka: Dálnoki Miklós Béla vezérezredes teljesíteni fogja a parancsaimat. Fönt Kárpátalján. A 2. hadsereg parancsnoka: Dálnoki Veress Lajos vezérezredes — nekem hű emberem. Nem kétséges, hogy teljesíteni fogja a parancsomat. A 3. hadsereg parancsnoka: Heszlényi altábornagy — áruló. De nem számít, mert a hadseregét Biharban szétverték.” No, ha egyszer a kormányzó így beszél, mit mondhat ehhez egy közönséges halandó? Nem kezdettem vitatkozni. Pedig alapos okom lett volna rá. Én ugyanis tudtam, hogy a Honvédelmi Minisztériumnak a személyzeti osztályán volt egy csoport, amelyik kifejezetten azzal foglalkozott, hogy a tábornoki és magasabb parancsnoki helyeket egy leendő nyilas puccsnak megfelelő módon csoportosítsa át. Erre a HM, illetve a vezérkar — hogy úgy mondjam — „hivatalból” készült. Nyilasokat, náciakat előtérbe tolni, lehetőleg minden kulcspozícióba! A MFM részéről viszont nekem adták feladatul, hogy próbáljam meg feltérképezni a helyzetet, a kiugrás sikere érdekében... Senki sem tudhatta nálam jobban, hogy még jó néhány hétre lett

volna szükségünk. . . hogy a tábornoki és vezérkari posztokon kikényszeríthessük a kormányzó iránti lojalitást.

— Megkérdezte Horthytól, hogy mi lesz a németekkel?

— Meg. És azt felelte, hogy a németeket meg kell támadni. Nem ment bele a részletekbe. De akkor már ott tartott, hogy meg kell támadni a németeket. Aztán még hozzátette, hogy néhány részletkérdés miatt átmegy a miniszterelnökhöz, addig várjunk. És kiment. Mi ketten akkor lázas izgalomban tárgyaltuk a teendőket. Hát —, a hidakat már lezárták. Talán Hardy Kálmán altábornagy útján, a folyami erők parancsnoka útján, akinek a Várhegy tövében volt a székhelye, talán az ő segítségével átjuthatunk a Dunán, de akkor motorbiciklire lenne szükség és közhonvédi ruhára, hamis iratokra. . . Mindezt holnap reggelig? Lehetetlen. Akkor hát mi marad? Malinovszkij marsall Utassynak október 16-án reggel 8 óráig adott határidőt. Milyen következtetést vonhat le abból, ha senki sem jelentkezik nála? Nekifogtunk egy hosszú távirat megfogalmazásához. Malinovszkijnak. Vagy Moszkvába. Nyomban meg is írtuk a sürgöny-tervezetet. Alig-hogy ezzel elkészültünk, jött megint a kormányzó.

— Lakatossal?

— Egyedül. Mi pedig jelentettük neki, hogy a helyzet alapos megbeszélése után kénytelenek vagyunk leszögezni: a feladat technikailag megoldhatatlan. Túlszaladt rajtunk az idő.

— Mire Horthy?

— Azt mondta, hogy tárgyalt a miniszterelnökkel. . . azt hiszem, Vattayt is említette, de ebben már nem vagyok biztos. . . És arra a konklúzióra jutottak ők is, mint mi. Ezt mondta: „Ezennel visszavonom a megbízatásokat.” Ezután mi átadtuk neki a távirat-tervezetet, azzal, hogy ez fontos lenne, bizonyítandó a jóhiszeműségünket. Átvette, elolvasta. Aztán összegyűrte, összemorzsolta szinte a kezében és bedobta a kandallóba. „Azt akarom, hogy nyoma se maradjon!” Aztán azzal búcsúzott, hogy holnap reggelre egészen új helyzet alakul majd ki, szüksége lesz a megbízható embereire, maradjunk ott, a közelében. A távozása után mi felmentünk a következő emeletre, Lázár Károly altábornagy irodájába, a testőrparancsnokságra. Ott kaptunk kolbászt, sört — ránk is fért.



1944. október 15.
néhány főszereplője:
Dálnoki Miklós Béla
hadseregparancsnok

Lakatos Géza a későbbi miniszterelnök

Lázár Károly, a testőrség parancsnoka



**Vattay Antal főhadsegéd,
a kormányzói katonai iroda főnöke**



Vörös János, a vezérkar főnöke



— Alig hogy jóllaktunk, jött Lázár altábornagy. Az ország leg-elegánsabb katonatisztje. És nagyon jószándékú, derék... nem folytatom. Bejön, üdvözlő minket, kezét fog, akkor megszólal a telefon. A túlsó sarokban. Odamegy, felveszi, hallgatja egy darabig. Aztán azt mondta, de igen jó hangosan: „Igen, itt Lázár testőraltábornagy beszél. Megismétlem, amit az imént hallottam. Tehát Hatz Ottó vezérkari ezredes beszél hozzám, aki összekötőként van a német 24. hadosztály parancsnokánál. A német hadosztályparancsnok azt kéri tőlem, hogy nyitassak egy ösvényt a Várnegyed körül elhelyezett aknazárban, máskülönben a német követnek nincs szabad mozgása. Ennek ellenében a német hadosztályparancsnok lovagi szavát adja, hogy nem támadja meg a Várat és holnap reggel 10 órakor személyesen eljön a továbbiak megbeszélése végett. Egyezik ez azzal, amit ön mondott?” Nyilván igenlő választ kapott, mert mindjárt letette a telefont. Aztán elrendelte az aknazár megnyitását. Namost: ez nem egyezik azzal, amit különböző történelmi művekben olvastam, mert azok többnyire azt írják, hogy az aknazár megnyitása már 15-én délután megtörtént. Hát én nem tudom... illetve csak azt tudom, amit magam láttam és hallottam. Ez pedig már erősen éjszaka volt! A Lázár szobájában volt egy neobarokk garnitúra, ott — megnyitva gallért, övet — köpenyestől ledőlünk. És vígan aludtunk. Kora reggel, úgy hat óra felé, testőrök ugranak be a szobába. „Riadó! Riadó! Támadnak a németek!” Hát — mi ez? A „lovagi szó” dacára? Rohanunk le a lépcsőn, az oroszlanos udvarra nyíló üvegkapuhoz. Ott felsorakozva áll az őrség, előtte a kormányzó egyenruhában, fölé sétált, minden lépése visszhangot vert az udvarban. Még köd volt. Rövidesen három gestapós autó gurult be az udvarba. Nyitott, sárga színű autók. Szőlőfürtszerűen lógtak rajtuk az emberek. Az első kocsí begurult, megfordult. Abból kilépett Veessenmayer, a német követ. A kormányzó szívélyesen kezét fogott vele, egy-két szót váltottak, majd Veessenmayer belekarolt a kormányzóba, mindketten beültek a nyitott autóba és elrobogtak előttünk. Mi tisztelegtünk. Persze nem fogadták. Aztán begördült az orosz-

lános kapun át a második kocsí, közben kijött az épületből Lakatos Géza, vagy pedig Vattay Antal, máig sem tudom, melyikük. Mindenesetre: egyikük. Kezet fogott valakivel, aki valószínűleg Feine német követségi tanácsos lehetett és ők is ugyanolyan szívélyes viszonyban szálltak be a kocsiba. Aztán jött a harmadik kocsí. . . . Igazán szeretném pontosan visszaidézni, de képtelen vagyok rá: Lakatos is, Vattay is, Tost Gyula alezredes is feltűnt ott, a szárnysegéd. . . . Váratlan volt az egész, tulajdonképpen az ellenkezője annak, amire vártunk.

— Mire vártak?

— Arra, hogy a kormányzóval együtt ellenállunk a német rohamnak. Hogy védeni fogjuk a Várat. Az életünk árán is, ha kell. Dehát szívélyes viszonyban elmentek Veessenmayerrel. Mi csak ezt láttuk. . . . Meg azt is, hogy a ködből német géppisztolyos rajok, inkább félrajok bontakoznak ki, szökellve, csatárláncban. . . . Aztán egy éktelen dörrenés valahonnan. . . . Nekem kulcsom volt a kormányzat Vár alatti óvóhelyrendszeréhez. Utassyval együtt berohantunk a Várba, le az óvóhelyre. . . . Égtek a villanyok, a testőrök teljes rendben ott posztoltak a helyükön. . . . Mi a föld alatt siettünk a HM felé. . . .

Arcára kiül a rég átélt izgalom és iszonyat. Fehér zsebkendőbe törli verejtékes homlokát. Belebonyolódik a részletekbe, hosszan időz jelentéktelen mellékkörülményeknél. . . . láthatóan ereje végéhez jutott, hiába: mégsem ifjú ember. . . . Eljut a végkifejlethez: október 16-án, a Honvédelmi Minisztérium épületében, délelőtt 9 és 10 óra között német őrzarat igazoltatja. Letartóztatják.

— Sárga autók jöttek, föl vitték a letartóztatottakat a svábhegyi Schmidt-villába. A Gestapo volt. Elég sokan voltunk. Például mellettem: Bánffy Dani, vagyis báró Bánffy Dániel, a Kállay-kormány földművelésügyi minisztere. . . . Kezdte égetni a karomat a LHT elrejtett iratainak a jegyzéke, mert az még mindig ott lapult a köpenyujj hajtókájában. Egyszer csak valaki fölemelte a kezét, hogy a fürdőszobába kell mennie. Egy detektív levezette. Amikor visszajött, én emeltem föl a kezemet, és a detektív elég hülye volt, hogy megengedte becsukni az ajtót. Az iratot mindjárt eltüntettem. A következő állomás: Fő utcai fogház. Majd a Zsigmond-



**Faragho Gábor a fegyverszüneti
delegáció vezetője**

utcai gyógyfürdő kórháza, teljes luxus, masször jár fel hozzánk naponta, orvos, satöbbi. A feleségek is bejártak, mi csak védőőrizeteseek voltunk, nem letartóztatottak. Ez így ment november 16-ig. Akkor úgy volt, hogy a Dálnoki Veress Lajos és a Csataj Lajos, a korábbi honvédelmi miniszter és talán még valaki — megszöknek. Kötélhágsóval... Vácon át az oroszokhoz... Szó volt róla, hogy én is, de ebben még nem volt döntés... És akkor Csataj Lajos, meg a felesége megölték magukat. Akkor jöttek a nyilasok, megállapították a „kollektív bűnösséget”, és mindnyájunkat átvittek a Margit körúti fogházba. November 17-én. Decemberben pedig autóbuszon Sopronkőhidára. Március végén: irány Németország. Mauthausen nem vett át bennünket. Dachau sem. Akkor Pfarrkirchen járásban, egy falusi iskolában rendeztek be „hungarista koncentrációs tábort”. És a legeslegvége a dolognak az volt, hogy egy reggelen, éppen egy nappal az amerikai tankok odaérkezése előtt, fegyveres csoport rohanta meg azt a pajtát, ahol aludtunk. A legszélsőségesebb nyilas vezérkariak, géppisztollyal, bilgericsizmában... és ölelgettek... „Édes Pistám! Bor-

zasztó, hogy mennyit szenvedtetek, de hát nem tűrjük! Láthatjátok: mi kiszabadítunk benneteket!”... Aztán másnap tényleg felszabadultunk.

Sóhaj...

Igen: felsóhajtok most, ahogy jó ég tudja hányadszor végigolvasom a Szent-Miklós professzorral New Yorkban forgatott film-interjú szövegét. Ha igazi profi lennék, akkor most fognám magam, sietnék a professzorhoz, letenném eléje azt a jónéhány interjút, amelyet ugyanerről az időszakról, ugyanezekről az eseményekről vettünk fel másokkal. Olyan emberekkel, akik hasonlóképpen „benne voltak”, akik ugyanazt látták, de egyik-másik részletet másképp látták, vagy akik más részleteket láttak és más kijelentéseket hallottak... Jó lenne a ténymorzsákat úgy egymás mellé helyezni, hogy ne okozhassanak apróbb-nagyobb torzulásokat a személyes haragok s vonzódások, vádak és védekezések... Jó lenne a visszaemlékezéseket szembesíteni a visszaemlékezőkkel. Talán még győznénk (nehezen ugyan!) pénzzel, devizával, technikával, energiával, türelemmel. Csak élettal nem győzünk: az élettartam kérlelhetetlen végessége kézlegyintésnyi könnyedséggel intézi el a kutató buzgalmat is.

A budapesti telefonhívás váratlanul érte. Főleg én beszéltem, ő csak mordult egyet-egyet. Mindössze két esetben adott kemény, s a készüléken is átizzó választ. Először, amikor azt mondtam, hogy nemcsak beszélgetni szeretnék vele 1944. október 15-ről, hanem azt kívánnám, hogy beszélgetésünk közben peregjen a filmfelvevőgép, rögzítsük hangosfilmre a beszélgetést. Néhány másodpercig csend volt a készülékben, láttam Aggteleky tábornok homlokráncolását. Aztán: „Október 15-e! Fontos nap! A nemzet tragédiája! Nem a hadseregé — a nemzeté! A felkérést elfogadom. Sőt, nagyon köszönöm!” — A másik kemény, már indulatos kijelentése az oxfordi Macartney professzor nevének általam való említését követte. „Azt kérem tudnia kell, előre is megmondom, hogy én nem vagyok egy véleményen a professzorral! Sőt, nagyon is más véleményen vagyok! Több kérdésben is! De különösen egy bizonyos kérdésben! Erről bővebben, ha eljön hozzám Genfbe.”

A telefonhang, meg a régi híre után szikár, csupa-csont s ín, mélyen barázdált arcú férfit képzeltem. Aki — ha civilszövetből is — katonás szabású öltözetet visel, aki vénségére is durva pokróccal takart vaságyban alszik, aki a beszélgetést majd azzal kezdi, hogy metszett palackból méregerős pálinkát kínál és visszasóhajtozza az egykori kisüstit.

Genf öreg részében jó magasra kellett csigalépcsőn felkapaszkodnunk (cipelve kettesben Molnár Miklós operatőrrel vagy mászányi felszereléssel), mert az odatoldott felvonóban csomagjaink negyedének se jutott volna hely. Alacsony, pirosposzgás bácsi

nyitott ajtót. Bácsi — nem generális. Csak jóval utóbb derült ki, hogy az öregkor átmázolta ugyan, de nem radirozta ki egykori dühbegurulós „vadkatona” modorát.

Levelében, amelyben a telefonbeszélgetést megerősítve, írásban is leszögezte a filminterjúra való hajlandóságát, ezt írta: „Október 15. tragédiája kérdésében idekint 20 éven át rendszeres oknyomozó történelmi kutatómunkát végeztem. Az akkori események főszereplőivel (külügyminiszter, hadseregparancsnokok, kormányzói katonai iroda emberei stb.) éveken át rendszeres vitalevelezést folytattam. Ezek a levelezéseim közel ezer gépelt ívoldalt tesznek ki. . .” — Mi az a „vitalevelezés”? Aggteleky különös (bár nem egészen eredeti) találmánya. Valaki például megjelentetett valahol egy tanulmányt, visszaemlékezést 1944 őszének eseményeiről. (A „valaki” szükségszerűen „m. kir.” katonát, politikust jelent. „Valahol”: emigrációs sajtó, nagy ritkán német, angol stb. szakfolyóirat.) Namost Aggteleky néhány megjegyzést, kérdést függeszt a szóban forgó publikációhoz, s ezeket megküldi egy másik „valakinek”, aki „valahol” (Európában, Amerikában, Ausztráliában. . .) él. Az illető válaszol Aggtelekynek. Mire ő a választ ismét továbbítja, többeknek is és egybegyűjti az újabb válaszokat. Természetesen csupa olyan „valaki” vesz részt a vitalevelezésben, akinek saját magának is szerep, esetleg döntő szerep jutott 1944 keserves őszének eseményeiben! Aggteleky vitalevelezésének résztvevői egy életen át cipelték a vádat (nagyon kevesen közülük az önvádat is), hogy 1944. október 15-én a történelem mérlege pihekönnyűnek, a nevetségességig jelentéktelennek mutatta őket.

Azon a bizonyos október 15-én, pontosabban: ama nap reggelén Aggteleky Béla m. kir. altábornagy még a budapesti I. hadtest parancsnoka volt.

Életútját mintha a szolgálati szabályzat szabta volna meg. A császári-királyi korban végzi katonaiskoláit. Trianon után (bár családja eredetileg német nevet viselt) a m. kir. honvédséghez szegődik. A második világháború idejére már tábornok. Közepes hatékonyságú társadalmi kapcsolatokkal rendelkezvén, nagy szó, hogy eljutott az altábornagyságig. Többfelé hadosztályparancs-

nok, végül pályafutásának csúcsára jut: a budapesti hadtestparancsnokság élére állítják. Talán innen ment volna nyugdíjba, ha nincs a háború. A háború viszont sokak számára a számlálétra felsőbb fokára való továbblépést is reális reménnyé emelte. 1944 nyarán Aggtelekyt a frontra vezénylik: a Kárpátalján álló 1. hadsereg III. hadtestének parancsnoka. Innen rendelik táviratilag haza október elején.

Amikor a frontra indult, a budapesti hadtestet Bakay Szilárd altábornagynak adta át. Bakay sokkal közelebb állt Horthyhoz, mint Aggteleky. Aggteleky világéletében csak katona volt — Bakay jobban megközelítette a „politizáló katona” fogalmát. Bakay „szellemi vértézete” nagyjából azonos Horthyéval: utálja Hitlert (részben azért is, mert fél tőle), megveti a nyilasokat, gyűlöli a kommunistákat. 1944. március 19-én szombathelyi hadtestparancsnokként kész lett volna ellenállni a német megszállással szemben. Ha erre kap parancsot. Augusztus 23-a, Románia „kiugrása” után (de jó sok héttel ezután!) parancsot kap Horthytól, hogy a budapesti hadtest parancsnokaként készítse elő a kormányzó és a kormány védelmét arra az esetre, ha majd sor kerül a magyar „kiugrásra” is.

Akkor már a németek tudják, hogy „valami” készül. . . S hogy Bakay komolyan veszi a dolgát, az kiderül vagy egy héttel október 15-e előtt, amikor keményen felszámolják az első szélsőjobboldali katonai puccskísérletet. (Gyűjteményünkben van néhány erre vonatkozó visszaemlékezés-felvétel is.) A válasz: Bakayt elrabolják a Gestapo ügynökei. (Pontosabban: Skorzeny emberei.) Horthy sebtiben hazarendeli a frontról Aggtelekyt. Nem tartja lánghérszéknek, nem tartja titkos akciók, összeesküvések szervezésére alkalmas „dörzsöltnek” (aminthogy ilyennek ítéltetett Bakay Szilárd), de biztos Aggteleky hűségében, s abban, hogy nem nyilas.

— A kormányzó kihallgatásra rendelt. Soron kívül. Tájékoztattott. Csak röviden. Hogy a háborút elvesztettük. Fegyverszünetet kérünk. Hogy ez már folyamatban is van. Lehetséges, hogy a németek majd kísérletet tesznek a fegyverszünet meggátolására. És én a németek esetleges fegyveres fellépése ellen tegyem meg a szükséges intézkedéseket. Illetve előkészületeket. Tehát minden eszköz-



Aggteleky Béla a szerzővel, interjúkészítés közben

zel biztosítam a kormányzó és a kormány cselekvési szabadságát bármilyen külső vagy belső erőszakos beavatkozással szemben.

— Külső?

— Ez a német beavatkozást jelenti.

— És a belső a nyilasokat?

— A nyilasokat, illetve a kommunistákat.

(Vajon Horthy semmit sem tudott arról, hogy a román király a bukaresti kommunisták, felfegyverzett munkások segítségével tudott Hitlerrel szembefordulni? De ha a bukaresti események részleteit talán nem is ismerte egész pontosan: kétségkívül ismerte a Magyar Front javaslatait, az illegális Kommunista Párt Rajk László útján hozzá eljuttatott javaslatait, amelyek biztosíthatták volna, hogy a németek ellen fellépő csapatok tömegtámogatásban részesüljenek. Rajk javaslatát bizonyára ismerte, hiszen október 12-én kategorikusan el is utasította.)

— Intézkedtem a Duna-hidak honvéd csapatokkal való meg-

szállítására. Szigorú parancs ment ki, hogy a hidakra vonatkozólag csakis az én személyes intézkedéseim érvényesek. Ez azt jelentette, hogy a hidakról a németek se intézkedhettek. Nem rendelhették el a felrobbantásukat! Mert akkor már erősen készültek erre, hogy lassítsák az orosz előnyomulást. Dehát tapasztalat szerint a híd-robbantások seholsem gátolták meg a szovjetek hadmozdulatait... Továbbá: erőt kellett koncentrálnom Budapestre. Kellett volna. De honnan? Csak az őrzászlóalj volt a mobil tartalékom. Viszont Pest környékén volt hat műszaki légoltalmi zászlóalj. Műszaki... de azért volt fegyverzetük is. Nem sok. De mégis volt! Karhatalomnak nyilvánítva felrendeltem őket Budapestre... Aztán intézkedni akartam, de erre már nem jutott idő, hogy váltsák le a hadtest vezérkari főnökét, Horváth Sándor vezérkari alezredest. Mert ő még csak nem is titkolta, hogy nyilas érzelmű. Szélsőségesen. Dehát erre nem jutott időm...

Aggtelekynek akkor alighanem eszébe sem jutott, hogy nemcsak Horváth alezredest kellene eltávolíttatnia, hanem az adminisztratív helyettesét, a hadtest közigazgatási ügyeinek intézőjét: Hindy Iván vezérőrnagyot is. Hindyvel október 15-ig tulajdonképpen semmi baja-konfliktusa nem volt. Sok dolga sem volt vele. A mindig feszesen elegáns, kitűnő modorú, kopaszságával együtt is jóvágású, s inkább gáláns diplomatának, mint katonának ható Hindyről elképzelni sem tudta volna, hogy éppen ő lesz majd a „végzete”. Budapestnek is, az országnak is a végzete. A nyilas hatalomátvétel „sima” lebonyolításának egyik kulcsfigurája.

Aggteleky csak 1944. október 15-én, röviddel 11 óra után gyűlölte meg Hindy Ivánt, de akkor aztán úgy, ahogy gyűlölni egyáltalán csak lehet.

Már nem volt fiatalember, amikor 1956-ban Svájcba „települt át”. (Nem sok holmit vitt magával. De a kitüntetéseit, érdekesztjeit mind elvitte: ott sorakoztak a vitrinben, abban a szobában, ahol a filminterjút készítettük vele.) A létfenntartás elemi feltevételeinek biztosítása után hozzáfogott régi kapcsolatai felmelegítéséhez, régi barátai, bajtársai felkutatásához. Hamarosan érzékelnie kellett, hogy valamilyen furcsa-ferde viszony feszül közte és

a „többiek” között. Kimondatlan vádak, gyanúsítgatások. „Egyesek talán azt tartották rólam, hogy október 15-én én árultam el a kormányzót! Hogy nem gátoltam meg a nyilasok puccsát! Hogy hagytam magamat lefegyverezni! Hogy gyáva lettem volna! Mások meg talán úgy néztek rám, mint aki elárulta a németeket, mint aki átment az ellenség oldalára! Elolvastam akkor mindent, ami csak megjelent a magyar történelemlről idekint, de még azt is megszerveztem, hogy hazulról megkapják minden történelmi munkát. Sehol sem írták meg, hogy mi történt a budapesti hadtestnél, hogy mi történt ott nálam, pedig ott dőlt el a játszma, mielőtt még elkezdődött volna! Sehol sem írták meg, hogy én igenis parancsot adtam a németek elleni fegyveres fellépésre! És nem mentség, hogy azokban az években még nem volt annyi történelmi könyv, meg tanulmány, meg mindenféle, mint amennyi azóta megjelent. Erről mégis kellett volna, hogy írjanak! Éppen az angol-skót professzor! Az a Macartney! Dehát ő, persze, hogy nem az igazságot írta! Mert ő a Hindy Iván barátja!”

(Röviden valamit a néhány éve elhunyt C. A. Macartney professzorról, akinek October Fiftienth c. kétkötetes munkája a Magyarország legeslegújabbkori történetével foglalkozó művek egyik legkiválóbbika. Legalábbis tényismeret tekintetében. A professzor igen fiatalon, közvetlenül az első világháború után jó darab időt töltött Bécsben, ahol bátyja egy brit lap tudósítója volt. Ausztrián kívül Délkelet-Európa országait is bejárta, alaposan megismerte. Leginkább Magyarország vonzotta [bár felesége bolgár asszony volt]. Bécsi éveiben került jó barátságba Hindy Iván századossal, a bécsi magyar katonai attasé „snájdig” munkatársával, akivel számtalan jókedvű estét töltött együtt. Macartney aztán több munkát publikált Magyarországról, könyvet is — mire a háború kitört: ő már magyar-specialistának számított, s e minőségben került a brit külügyminisztériumba. A brit diplomácia magyar vonatkozású iratain lépten-nyomon feltűnnek a professzor kézzel rájuk írt jegyzetei, megjegyzései. Ugyanakkor a BBC magyar nyelvű adásának kommentátora is volt: akkoriban, sűrűn befüggönyözött szobában gyakran hallgattuk tört, de jól érthető

magyarságú politikai eszmefuttatásait, amelyeket így vezetett be: „Jőestet kívánók, itt Macartney Elemeer beszél.”

Kétkötetes történelmi műve röviddel a háború vége után, a hidegháború szellemi fagyhatása idején készült el. Az óriási tényanyagot a professzor vérbeli történészként és a magyar világ valóban alapos ismerőjeként értékelte, elemezte, ismertette, de nem tudta [talán nem is akarta] kiküszöbölni a konzervatív, „úri” Magyarország iránti [kritikával párosult] rokonszenvét, kiváltképp egyes személyek ábrázolásából, értékeléséből. Hindy Ivánhoz ifjúkori cimboraság kötötte — utoljára valószínűleg 1939-es magyarországi útján találkozott vele, s Hindyt akkor nem találhatta sem különösebben Hitler-barátnak, sem túlságosan „politizáló-nak”. Könyve kiadásakor ugyan Macartney már tudott róla, hogy Hindyt a magyar népbíróság halálra ítélte, mint Budapest utolsó [tehát nyilas] katonai parancsnokát. De Macartney ezúttal a logikája helyett inkább a baráti [és antikommunista] érzelmeire hallgatott, s jelentős műve első oldalára rövidke szöveget nyomatott, amelyben művét Hindy emlékének ajánlja. . .

Aki Hindyt becsüli — Aggtelekyt meggyalázza.)

Svájcban némileg megotthonosodva, Aggteleky terjedelmes levélben közölte Macartney-vel október 15-e tényeit — ahogyan ő ismerte s átélte azokat. A tiszteletteljes levélben tulajdonképpen elégtételt kért. De nem kapta meg. Erre már nyílt levelet publikált. Természetesen Hindy szerepe volt a fő kérdés.

Természetesen ez volt a fő kérdés genfi beszélgetésünkben is.

— Az október 14-ről 15-re virradó éjszakán a sashegyi kolostorban voltam, ott volt berendezve az I. hadtestparancsnokság harcálláspontja. (A Sashegy „centrális” magaslat a Várhegy és a Gellérthegy között; a harcálláspont kiválasztásánál nyilvánvalóan érvényesült a védelem szándéka. A hadtestparancsnokság „békebeli” székhelye egyébként a Veress Pálné utcában volt.) Október 15-én reggel úgy 8 óra körül, kevéssel utána, távbeszélőn értesített a kormányzóság hivatala, hogy ifj. Horthy Miklóst német ügynökök az Eskü téren törbe csalták és elrabolták. Ezután már nem tudtam telefonkapcsolást kapni a Várhoz. Hiába minden.



A két Aggteleky

nem kaptam összeköttetést. Erre elrendeltem a riadót. A helyőrségi riadót. A saját felelősségemre. És kirendeltem egy osztagot az Eskü térre, hogy próbálják meg kiszabadítani a kormányzó fiát. (Persze: már alaposan elkéstek. Pestkörnyéken készítettünk film-interjút azzal az egykori tartalékos zászlóssal, aki az Eskü térre kirendelt osztag parancsnoka volt. Ez a zászlós tudta, hogy ha idejében ér az Eskü térre, akkor németekkel szemben kell fegyvert fognia! Utasításait Vaska ezredestől kapta, aki ekkor — október

15. reggelén — még a Horthyra tett esküje értelmében cselekedett, aki ekkor még végrehajtotta, továbbította a kapott parancsot, anélkül, hogy töprengett volna: most mit is csináljon?... Majd meglátjuk, hogyan jár el ugyanez a Vaska, ugyanennek a napnak a délutánján!)

— 10 óra körül kaptam a jelentést, hogy egy német csapat megszállta a Sashegy északi csúcsát. Erre én a törzsszázadot a személyi segédtisztem: Solymosi Ödön őrnagy parancsnoksága alatt kiküldtem a Sashegy déli csúcsára. Aztán 11 óra felé jött a súlyosabb hír, hogy német csapatok megszállták a Citadellát. A Citadelláról uralni lehet a Sashegyet. De a Várhegyet is! Nekem az volt a parancsom, hogy akárhogy is, de biztosítsam a kormányzó és a kormány cselekvési szabadságát. Bárkivel szemben. A németekkel szemben is. Ez világos beszéd. Ehhez nem kell bővebb magyarázat. A Citadellát vissza kell foglalni. Ha szépszerével — az nagyon jó. Ha szépszerével nem megy, akkor fegyverrel. Világos. Hívatom a vezérkari főnökömet. Éppen percekkel előbb futott be a fővárosba három műszaki zászlóalj. A három zászlóalj haladéktalanul vonuljon a Gellért-hegyre és foglalja vissza a Citadellát! A parancsot természetesen a vezérkari főnökömnek kellett volna írásba foglalnia és kiadnia a csapatokhoz. De ő ellenjavaslattal élt.

— Mi volt az?

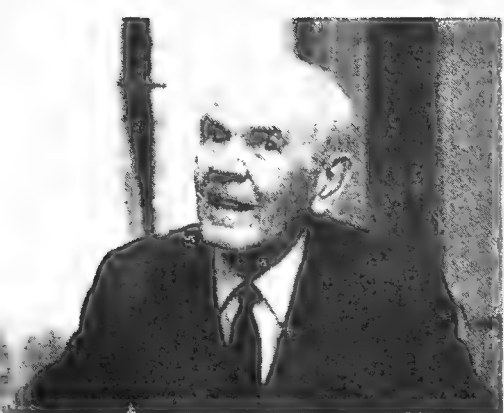
— Hát tulajdonképpen... Hogy csak hagyjuk a németeket, a saját belátásuk szerint. Barátok. Szövetségesek. Nem lehet fegyverrel fellépni ellenük, meg nem is kell. De én nem fogadtam el az ellenjavaslatát. Ragaszkodtam hozzá, hogy hajtsa végre az én parancsomat. Tiszteltget, távozott.

— Tehát minden úgy zajlott le, ahogy a szolgálati szabályzat előírta?

— Jogában állt ellenjavaslattal élni. De ha én azt nem fogadom el, akkor az én parancsom érvényes. Horváth alezredes viszont, ahogy ezt később megtudtam, nem továbbította az én parancsomat, hanem eltávozott a hadtestparancsnokságról.

— Előbb beszélt valakivel?

— Hát világos! Hindyvel! Akinek ott nem is volt tulajdonkép-



Készül az interjú



pen katonai beosztása! Csak közigazgatási ügyek tartoztak hozzá. Percekkel, legfeljebb fél órával azután, hogy Horváth tölem kiment, egyszerre csak nyílik nálam az ajtó. Hindy vezérőrnagy, meg vele Korotnoki őrnagy és báró Czech százados jön. Mind géppisztollyal. Hindy talán nem, de a másik kettő! Azt hiszem, két géppisztolyos honvéd is volt velük. Ez nem biztos. Csak homályos emlék. Mert mind ott álltak az ajtóban. Hindy volt a szószóló. „Felszólítom az altábornagy urat, hogy az I. hadtesttel együtt álljon a Hungarista Párt mellé.” Lehet, hogy Szálasit is mondta —, Horthyról nem mondott semmit. Én csak egy szóval feleltem: Nem! Nem és nem! Erre Hindy: „Altábornagy úr! Adja át nekem a parancsnokságot!” Ugyanakkor Czech százados odaugrott az asztalom mögé és kirántotta a falból a telefon zsinórját. És vagy ő, vagy egy másik lekapta a fogasról a derékszíjamat. Azzal együtt a pisztolyomat. Otthagytak, bezárva az ajtót, az ajtó előtt őrködtek, hallottam őket, de még őr volt az ablakom alatt is. Szóval fogoly voltam. Az ablakból láttam, hogy a törzsszázadot, amelyet én a Sashegy déli csúcsára küldtem ki, visszavonták. Az ablakból mindent láttam. Minden behallatszott a nap folyamán. Behallatszott a rádióból a kormányzói proklamáció is.

Azt is mondhatnánk, hogy az 1944. október 15-i nyilaspuccs tulajdonképpen Aggteleky letartóztatásával kezdődött el. A németek tudtak a fegyverszüneti tárgyalásokról, de a „kiugrási kísérlet” időpontját nem ismerték előre. Már felkészültek Horthy eltávolítására: már a Gestapo, az SS védelme alá helyezték Szálasit és hatalomra szánt alvezéreit, már előkészítették a nyilas osztagoknak kiosztandó fegyvereket. Szálasit hatalomátvételi proklamációját már megírták, ki is nyomtatták. Egyszóval: ugrásra készen álltak. De Hindy Iván m. kir. vezérőrnagy hamarabb „ugrott”, mint a németek! A németek — pontosabban: a német titkosszolgálat — erre a napra csak egy akciót készített elő: ifjú Horthy Miklós elrablását. Persze a németeknél is megeshetett, hogy a jobb kéz nem tudta egészen pontosan: mit tesz a bal kéz? Talán a német katonai vezetés attól tartott, hogy a német titkosszolgálat akciója Horthyék részéről hirtelen ellenakciót vált ki. Ezért minden esetre megszállták a Várral szemben legfontosabb stratégiai pontokat: a

Sashegyet és a Citadellát. Ezt viszont Aggteleky, aki komolyan vette Horthy fegyverszünet-kötési szándékát, nem nézhette tétlenül. Ha három zászlóalja elindul a Citadella visszafoglalására, akkor a németekkel való szembefordulás visszacsínálhatatlan valóssággá válik! Ezt viszont azok nem nézhetik tétlenül, akik „a vég-sőkig” ki akarnak tartani Hitler mellett.

A fegyverszünetkérést bejelentő proklamáció még el sem hangzott a rádióban, az admirális hajója már betömhetetlen léket kapott. A Várban csak késő délután vették észre, hogy semmiféle hír nem érkezik Aggtelekytől. Csak ekkor küldtek motorkerékpáron egy fiatal testőrtisztet a Sashegyre. Hindy emberei nyomban le is fogták a hadnagyot és két kísérőjét. Éjjel szabadon engedték őket. Akkor már nagyjából lezajlott a Szálasi-puccs.

Térjünk vissza az Aggteleky letartóztatását közvetlenül követő, sashegyi eseményekhez. (Aggteleky és néhány más szemtanú közlései szerint.)

Percekkel azután, hogy a rádióban felolvasták a kormányzói proklamációt, Hindy tiszti gyűlést hívat össze. 60 vagy még több tiszt gyülekezik a zárda földszinti termében. Berobban Korotnoki őrnagy és Czech százados géppisztollyal, megállnak a tisztekkel szemben. Ezután jön Hindy. Leül arra a helyre, ahol általában a hadtestparancsnok szokott ülni. Néma csend. Majd Hindy beszél. „Itt árulás készült a német bajtársak ellen! Aggteleky szembeszegülhetett volna az árulókka, de nem tette. Sőt! Az árulók mellé állt! A kormányzó úr, sajnos zsidóbérencek, defetisták klikkjének befolyása alatt áll és nem hajlandó szakítani ezzel a bűnös klikkel! A rádióproklamáció árulás! Lehetséges, hogy erről a kormányzó úr nem is tud, különben ő maga olvasta volna fel és nem egy közönséges rádióbemondó. Az árulás megakadályozása érdekében kénytelen voltam átvenni a parancsnokságot. Elvárom, hogy a törzs tisztikara ebben támogasson!” Aztán még beszélt a szövetségi hűségről és a rövidesen bevetésre kerülő német csodafegyverekről.

Közben már szaporán működött a hadtestparancsnokság géptávirója (ún. „Hughes”-e), parancs ment az összes budapesti és

környékbeli alakulatokhoz, hogy maradjanak a laktanyáikban, szállásterületét egyetlen katonára sem hagyhatja el. Ezek hamis parancsok voltak. Aláíróként egyszerűen rájuk gépelték Aggteleky nevét, az „s. k.” betűkkel. Vagy: „A hdt. pk. rendeletére” — és ezután egy név. Ezek a parancsok leginkább azokat a csapatokat érintették, amelyek éppen most futottak be Budapestre Aggteleky parancsára, vagy a katonai iroda (Vattay altábornagy) intézkedésére. (Csak egyetlen példa: a „mozdulatlansági” parancs alapján tétlen szemlélője volt az eseményeknek a Kárpátaljáról éppen beérkezett ejtőernyős ezred is, a honvédség egyik „legvagányabb” elitalakulata. Más kérdés, hogy miképp fogadták volna a németek, vagy a nyilasok elleni bevetést? Dehát erre még csak kísérlet sem történt.)

Délután fél 4 felé autón SS-tisztek érkeznek a Sashegyre. Tárgyalás Hindyékkel. Valószínűleg ekkor kapcsolódik Hindy akciója a szélesebb körű akcióhoz. Sorra felhívják a különböző laktanyákban álldogáló csapatok parancsnokait, hűségnyilatkozatot kívánnak tőlük. „Kivel tartasz? Velünk — vagy az árulókkal?” A megkérdezettek többsége (Horthy tisztikarának színe-java...) olyan választ ad, amely megnyugtatója a puccsistákat. Tulajdonképpen elég egy ilyesféle válasz: „Én feletteseim parancsát tűzönvízen át teljesítem!” A felettes Budapestén: az I. hadtest parancsnoksága. Immár nyilas kézben. „Országosan” pedig: a honvéd vezérkar. Október 15-e délutánján szintén nyilas kézben. (Ez külön történet — erről is felvettünk jónéhány filminterjút.)

Egyetlen főtiszt utasítja el határozottan Szálasi szolgálatát: Latorczay Lőrinc ezredes, aki egy gépesített lövészezreddel áll az Andrassy-laktanyában. A már említett Vaska ezredes pedig — reggel még Aggteleky parancsa szerint küld egy osztagot ifj. Horthy kiszabadítására. Most, október 15-e estéjén embereivel — ügyes csellel — bejut az Andrassy-laktanyába, lelövi Latorczayt és helyettesét: Poroszlai őrnagyot, lefegyverzi az ezred tisztikarát. Tény, hogy reggel is végrehajtotta a parancsot. Este azonban szívvel-lélekkel cselekedett. (Vaskáék az Andrassy-laktanyában lelőttek egy huszárzászlóst is, akinek kilétét mindeddig nem sikerült megállapítani.)



Otto Skorzeny



1944. október 16.: Beregffy vezérezredes a Várhoz érkezik...



Aggteleky az irataiban keresgél, a „vitalevelezés” gondosan rendezett dossziéiban.

— Most még arról kell beszélni, hogy október 15-én nemcsak Budapest volt fontos. Fontos volt az is, de nem a legfontosabb. Legfontosabb a front volt. Mert hiába állok én át Budapesten, az nem old meg semmit, a fronton levő csapatoknak kell arcot fordítaniok, a németeket otthagyni, velük szemben fegyvert fogni, az oroszokhoz átállni. Ez a szabályszerű átállás! De nem ezt tették! És ez pontosan kiderül ezekből a levelekből! Minden kiderül! Előbb-utóbb minden kiderül!

Részletesen magyarázza a fronton álló magyar hadseregek helyzetét. Az 1. hadseregét, amely Kárpátalján állt, legalább 300 ezer emberrel, élén Dálnoki Miklós Bélával. És a 2. hadseregét, amelyet a Maros táján Dálnoki Veress Lajos vezetett. Mindkét vezérezredes Horthy bizalmasa volt. Mindketten részletes eligázi-

...és gratulál Szálasinak. A háttérben: német ejtőernyősök és feketeruhás nyilas pártszolgálatos



tást kaptak. Bővebbet, mint Aggteleky! A parancs szerint: adott jelre szembefordulni a németekkel, felvenni az érintkezést a Szovjet Hadsereggel!

— De nem ezt tették! Miklós Béla átment a törzsével az oroszokhoz. De vitte volna a hadseregét! Vagy maradt volna ott és fordult volna szembe a németekkel! És Veress Laji? Megpróbált visszavonulni. Igaz: a németek ellenére. De ez nem kapcsolatfelvétel a szovjetekkel! Tudom én, nehéz dolog, hogy az ember odaálljon ahhoz, aki ellen addig harcolt. Minket úgy neveltek, hogy német bajtárs. . . Már az első háborúban is. . . És a legnagyobb ellenség az orosz. A szovjet. A bolsevisták. Mindig ez volt. . . De a katona, az nem mérlegel, az teljesíti a parancsot! Ha nem: akkor lázadó!

Kipirul, ököllel veri a kis dohányzóasztalt a „vadkatona”. . .

— Ott voltam bezárva a parancsnoki szobámban, másnap reggelig. Közben mindent hallottam, tehetetlenül. . . Reggel, 16-án, Hindy parancsára fegyveres kísérettel bevittek a Gestapóhoz. Éjjel meg a Royal Szállóba, az is német börtönnek volt berendezve, ott már sokan voltak. 21-ig tartottak ott. Akkor kiengedtek azzal, hogy jelentkezzem Beregffy vezérezredesnél. (Szálasi honvédelmi minisztere.) Beregffy kínált előléptetést, olyan parancsnoki beosztást, amelyet csak akarok. Otthagytam. Hazamentem. Többé semmit se csináltam. Kellett volna? Nem tudom. . . Talán igen. Talán kellett volna. Dehát mit? Szembefordulni a saját bajtársaimmal? Akkor ugyanarra a nivóra süllyedek, mint Hindy Iván!

Utolsó beszélgetésünkkor azt mondta: „Vedd tudomásul, hogy én a mostani rezsimmel hadiállapotban vagyok!” Azt hiszem: a maga katonagondolkodása szerint azt mondta, amit valóban érzett. Mégis: végrendeletében a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárára hagyományozta „vitalevezését”. Nem volt hát következetes? Az a bizonyos, a Monarchiától 1945-ig (és még valamivel tovább is) ható katonagondolkodás egyedül *jobb felé* engedett meg teljes következetességet?

A maga nemében egyedülálló könyvet tart kezében az olvasó. Egy kötetre való interjút olyan emberekkel, akik nem csak szemtanú-túlélői voltak Magyarország német megszállásának, s az október 15-i sikertelen fegyverszüneti kísérletnek, hanem többnyire vezető beosztásban voltak felelősek azért, ami történt. Felelősek saját korukban, s felelősek a történelem előtt. Két típust érdemes kiemelni közülük.

Az interjúalanyok egyik típusa saját korában „sikerrel” hajtott végre megbízatását: Magyarország német megszállásának „szakszerű” előkészítését, lebonyolítását, a zsidó lakosság nagy részének deportálását, a fegyverszüneti kísérlet megakadályozását. Veessenmayer, Höttl, Trenker, Novak, a fasiszta Németország cinikus funkcionáriusai ezek, akik tehetségüket egy maguk által is bevallottan embertelen, rossz és vesztes ügy szolgálatába állították. Megszólaltatásuk a kötet szerzőjének bravúros teljesítménye. A másik típust a feladatának eleget tenni nem tudó, a jó ügy szolgálatában cselekvésképtelen, végül is a tettekben tehetségtelennek bizonyuló magyar tábornokok képviselik. A „sikeres” és „sikertelen” emberekre egyaránt a történelem mondott ítéletet.

Próbáljunk választ adni arra a kérdésre, hogy mi az, amit az ilyen visszaemlékezések mondani tudnak? Bizonyos, hogy a történelem részleteit meg tudják világítani: ki, mit, mikor, hogyan csinált, egy bizonyos szituációban ki hogyan cselekedett. S ha igazán őszinte a visszaemlékező, talán azt is, hogy abban a korban, amire emlékezik, hogyan gondolkodott. Mert nem csak a fizikuma alakul át idők folyamán az embernek, hanem gondolkodásmódja is.

Sőt emlékei is átalakulnak. Mindenki, aki valamilyen emlékét forrásszerűen ellenőrizni tudja és akarja, ismeri az emlékezetnek ezt a torzulását. A visszaemlékező tehát, aki a történelmi események cselekvő részese volt, emlékei felidézéséhez és korrigálásához nem nélkülözheti a történetírás eredményeit. Azt is mondhatnánk, mennél jobban elmélyed valaki a történelem tanulmányozásában, esetleg maga is kutatásokat végez, annál megbízhatóbb lesz memoárja is.

A részletek megvilágításán túl azért is hasznosak az ilyen visszaemlékezések, mert a személyes átélésen alapuló interpretáció élővé teszi az eseményeket, s befogadóbbá az olvasót, nem csak az anamnézis, de az analízis iránt is.

Bokor Péter szerencsés műfajt hozott létre és reprezentál ebben a könyvében is, amikor e kettőt együtt tudja bemutatni. Az interjúalanyok nyújtják az anamnézist, s a riportert-rendező kérdéseivel, kiegészítéseivel, s nem utolsó sorban szerkesztésével az analízist. A német megszállás történetének, a sikertelen fegyverszüneti kísérletnek valós keresztmetszetét kapjuk így a könyvből.

Egy valami hiányzik csak, a megszállás alatti általános társadalmi légkör érzékeltetése, amely a kerete volt az eseményeknek. Ezt azonban nehezen lehetne pótolni interjúkkal, legalábbis a könyvben szereplő, vagy hozzájuk hasonló riportalanyokkal. Mert nem képesek felidézni (s emberileg érthető, ha nem is akarják) azt a görcsös félelmi állapotot, amely nem csak az „urakat”, de a társadalom széles rétegeit is áthatotta, egyrészt a korabeli jellel, másrészt a jövővel kapcsolatban. Vonatkozik ez még bizonyos értelemben a cinikus náci „mesteremberekre” is, noha éppen ők villantanak fel gondolatokat arról, hogy tudták: a fasiszta Németország totális veresége elkerülhetetlen és közeli.

A társadalmi légkör, a társadalom szellemi és morális állapotának elfogulatlan feltárásával persze a történelemtudomány is adós ma még. Pedig egyszer szembe kell nézni ezzel a feladattal, különböző előjelű minősítések, ítéletek nélkül. Ez talán a legnagyobb munka, amit el kell végezni ahhoz, hogy megírhassuk Magyarország valóságos második világháborús történetét. Ugyanakkor új eredményeket hozhat, megoldhat tisztázatlan kérdéseket a

felbukkanó új és új források alapján az események újragondolása. S új eredményekre vezethet az is, ha a már ismert forrásainkat faggatjuk tovább. Ha új kérdéseket teszünk fel, bizonytalanságokat találhatunk lényegi — ebben a kötetben is vizsgált —, s megnyugtatóan tisztázottnak hitt kérdésekben. Például, ha arra keressünk választ, hogy melyek voltak Hitler igazi indítékai, amikor döntött Magyarország megszállásának időpontjáról, 1944. március 19-ről.

Rutinos válaszunk az, hogy a keleti fronton bekövetkezett események miatt nem tűrhette tovább a magyarországi bizonytalan helyzetet. A szovjet csapatok március közepén egyes pontokon alig 150—170 kilométerre álltak az akkori magyar határoktól, a Kárpátoktól. Ebben a helyzetben — szoktunk tovább érvelni — a német hadvezetésnek számolni kellett azzal, hogy ha a magyar kormány fegyverszünetet kérne, s megnyitná a határokat, a beözönlő szovjet hadsereg az egész balkáni frontot összeomlaszthatná. Sok kérdést nem tettünk fel ezzel kapcsolatban. Többek között azt sem, hogy vajon indokolja-e ez a részben tényekre, részben feltételezésekre épített helyzetelemzés önmagában a megszállás sürgős végrehajtását?

Tudjuk, Hitler február 28-án adta ki utasítását a megszállási terv végső változatának kidolgozására, s nem fogadta el a vezérkar március végére javasolt időpontját, mert azt túl későinek tartotta. Márciusban tartott volna már egy szovjet áttöréstől a Kárpátokon? A dokumentumokban nincs ennek nyoma. A megszállás előtt egy héttel kiadott hadműveleti parancsában az első hadműveleti zónát, amelyet a Wehrmachtnak meg kellett szállnia, így határozta meg: Nyugat-Magyarország a Tiszáig. Ezt a zónát a megszálló erőknek el kellett zárni Kelet-Magyarországtól. „A politikai eseményektől függ — írta Hitler —, hogy később Kelet-Magyarországot is megszálljuk-e.” Tehát az országnak az a része nem került megszállás alá, ahol az a két harcra kész magyar hadtest tartózkodott — Horthy bizalmasának, Veress Lajosnak a parancsnoksága alatt —, amelyek megnyithatták volna a határokat. Nem logikus-e arra gondolni, hogy ha a német hadvezetés már márciusban a Kárpátokon való szovjet áttöréstől tartott, akkor

éppen Magyarország keleti területeit kellett volna megszállnia?

A németeknek azonban nemigen lehettek kétségeik, hogy a magyar kormányzat mindent hajlandó megtenni, nehogy a szovjet hadsereg Magyarország területére lépjen. Ha nem is ismerhették Kállay Miklós miniszterelnöknek azt az 1944. februári üzenetét, amelyet a Svájcban tárgyaló Barcza Györgynek küldött: „Ha nekünk választanunk kell — míg más tényező nem jelentkezik — egy lényegében defenzív Németország és egy expanzív Oroszország között, mi nem tehetünk mást, mint kitartunk Németország mellett”. Tudjuk, Kállay egész „új taktikája” a kiváráásra épült. Nem pedig a feltétel nélküli megadásra, amelyet korábban az angol—amerikai hadsereg megérkezésére számítva, elvileg elismert ugyan, de már 1944 elején elutasított, mert mint március elején a semleges országokba akkreditált követeknek írta, „ez ma orosz inváziót vagy bolsevik behatolást jelentene.”

Az új taktikának része lett volna a Szovjetunióval való tényleges hadiállapot megszüntetése. Még hozzá úgy, hogy a magyar csapatokat visszavonnák a keleti frontról és a határokon sorakoztatnák fel védelemre. E koncepció jegyében kérte már januárban Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök a német főhadiszállástól a magyar megszálló alakulatok hazatérésének engedélyezését. Ugyanezt kérte Horthy is Hitlerhez írt levelében február 12-én. Nem vitás, Horthy levele jelentős szerepet játszott Hitler ama elhatározásában, hogy megszállja Magyarországot. Ezt a korabeli források és a náci alvezérek későbbi vallomásai is megerősítik. Mégis, önmagában elegendő indok lett volna ez? A magyar kormány 1943 augusztusa óta szinte szüntelenül kérte a keleten lévő magyar alakulatok hazatérésének engedélyezését, s ez szerepet is játszott a megszállási terv kidolgozásában, de nem vezetett döntésre. Horthy levelét február 17-én adták át Hitlernek, aki azonban csak 11 nappal később rendelte el a megszállás sürgős előkészítését.

Miért várt Hitler, illetve milyen más információk kapcsolódtak a magyar hadsereg hazatérését kérő kormányzói levélhez? Nem olyan információk-e, amelyek azt a gyanút keltették a német hadvezetésben, hogy „más tényező jelentkezett” a magyaroknak?

Nem általánosságban, hiszen arról tudomásuk volt, hogy Magyarország érintkezésben áll a nyugati hatalmakkal. Ez a megszállást előbb is, később is indokolhatta volna. Egy szövetséges légi misszió várható Magyarországra érkezése azonban — amely „bizalmas” beszédtemává válva, komolyabb ejtőernyős erőkké formálódott Budapesten —, amely összekapcsolódik egy trieszti partraszállásról szóló — a szövetséges hatalmak által szándékosan terjesztett hamis — információkkal, már sürgőssé tehetette a „magyarországi helyzet tisztázását”.

Höttl nem szólt interjújában azokról a Hitler elé terjesztett kémjelentésekről, amelyek beszámoltak a szövetséges misszió tervezett Magyarországra érkezéséről, s annak méreteiről szóló bizalmas információkról. (Érdemes megjegyezni, hogy ezek az okmányok a nürnbergi per előkészítése idején eltűntek.) Ribbentrop egyik kihallgatásán így indokolta Magyarország megszállását: „Ejtőernyős hadosztályokról beszéltek, Magyarországon leszálló ejtőernyős hadosztályokról.” Ha most ehhez hozzátesszük, hogy március vége felé várták a valóságos angol misszió ledobását Magyarország területére, s hogy a háromtagú amerikai misszió március 17-én meg is érkezett, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy Hitler egy közeli, Magyarországot is érintő angol—amerikai katonai akciótól való félelmében adott utasítást a megszállás végrehajtására.

Ennek a megszállásnak nemcsak a vélt veszélyek elhárítása, de Magyarország gazdasági és katonai erejének a német hadigépezet szolgálatába állítása mellett az utolsó nagy európai zsidó közösség deportálása is feladata volt. A deportálások részletesen feltárt történetéhez Höttl egy új szempontot vet fel a vele készült interjúban. Arról beszélve, hogy a biztonsági hivatal főnökének, Schellenbergnek terve a nyugati hatalmakkal való titkos tárgyalásokra, a magyarországi helyzetre is befolyással bírt, a következő kijelentést tette: „a deportálás 1944 május—júniusában zajlott a vidéki városokból, megyékből, de július elejével megszűnt! Sokan azt hiszik, hogy Horthy állította le. Én nem vitatom: Horthy is parancsot adott, hogy többé ne deportáljanak, vagyis, hogy a budapesti zsidókat ne deportálják, ezt nem vitatom... Az ugye világos, hogy Horthy tilalma ellenére is folyt volna tovább a deportálás,

ha német részről erőltetik . . . Csakhogy Himmler maga állította le a deportálást! Ugyanis Schellenberg meggyőzte, hogy tárgyalni kell a nyugatiakkal, és ennek minimális előfeltétele volt a deportálás megszüntetése. Európa többi országában ekkor már lezajlott . . . Magyarországon is — csak Budapest volt hátra. És akkor Himmler ki is adta a megfelelő parancsot. Szóval: ez döntötte el a budapesti zsidók sorsát, és nem Horthy tilalma.”

Elgondolkoztató megjegyzés, csak az a gyengéje, hogy ilyen formában sehol másutt, egyetlenegy szakmunkában sem találunk utalást erre. Még az eddigi legteljesebb, s legfrissebb feldolgozásban sem, Randolph L. Braham 2 kötetes, közel 1300 oldalas nagy munkájában. (The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary. New York. 1981.) Pedig ez tartalmaz egy külön alfejezetet ezzel a címmel: Németország és a budapesti zsidók deportálása. Ilyen utalást ugyanis azért nem találhatunk sehol, mert Himmler nem július elején adott utasítást a deportálások leállítására, hanem 1944. augusztus 24-én, a romániai fordulat után. Érdeemes idézni Veessenmayer 1944. augusztus 25-i táviratát Ribbentrophoz: „Winckelmann SS Obergruppenführer most közli távbeszélőn, hogy ma éjjel három órakor géptávíró útján kapta meg az SS birodalmi vezető parancsát, amely azonnali hatállyal legszigorúbban megtiltja a magyar zsidók bárminő deportálását a birodalomba. Arra a kérdésemre, hogy hivatalos-e a parancs, és én azt felhasználhatom-e, Winckelmann igennel felelt.” (A Wilhelmstrasse és Magyarország. Budapest, 1968. 712. sz. irat.)

Himmler célja a deportálások leállításával nyilvánvalóan az volt, hogy a román fordulat utáni bizonytalan helyzetben ezzel is hozzájáruljon ahhoz, hogy Magyarországot — ahol akkor már, mint Veessenmayer írta ugyanaznap egy másik táviratában, „számos itteni, úgynevezett barátunk, álláspontját feladva, helyesli a kormányzó intézkedéseit a zsidókérdésben” —, megtartsa a német szövetségben, s biztosítsa a romániai és balkáni német haderő utánpótlási vonalait, illetve visszavonulásának útját, amelyet elvágott volna Magyarország kilépése a háborúból.

Július elején Himmler éppen úgy, mint a Führer, még a budapesti zsidóság mielőbbi deportálásának végrehajtását szorgalmaz-

ta, csak éppen lehetősége nem volt erre a magyar csendőrség és rendőrség közreműködése nélkül.

Az augusztus 23-i romániai fordulat vezetett néhány hét múlva a magyar fegyverszüneti delegáció Moszkvába küldésére is. A moszkvai tárgyalások egyik vitatott témája az ún. Makarov-levél. Ismeretes, hogy Horthyt ez készítette végül is a Faragho-féle delegáció kiküldéséhez, s hogy a magyar delegáció arra hivatkozva kívánt tárgyalni. A szovjet kormány viszont tagadta a Makarov-levél létezését.

Zichy Ladomér a vele készült interjúban beszél arról a Horthy-nál lezajlott szeptember 19-i tanácskozásról, ahol beszámolt a zólyomi tárgyalásokról. Elmondja, hogy Horthy vonakodott a zólyomi tárgyalások alapján dönteni, s inkább a svájci tárgyalásokat részesítette volna előnyben. (Ma már tudjuk Faust Imre visszaemlékezéseiből, hogy annak a nem hivatalos delegációnak, amelynek ő is tagja volt, a szovjet kormány azt javasolta, hogy a genfi magyar konzulon, Honti Ferencen keresztül, akivel 1943 óta volt kapcsolata, teszi meg ajánlatát a fegyverszünet pontjaira.)

Zichy a továbbiakban így emlékezik: „Egyszer csak jelentették, hogy itt a Vörös János vezérkari főnök, sürgősen beszélni akar a kormányzóval, aki ki is ment és néhány perc múlva visszajött azzal a hírrel, hogy Salgótarjánál átadtak egy iratot, amelyet valami Makarov nevű ezredes írt alá, s amelyik fegyverszüneti tárgyalásokra szólítja fel Magyarországot.” Amikor Horthy rájött, hogy ez a Makarov azonos azzal, akivel Zichy tárgyalt, döntött a zólyomi út mellett.

Fontos adalék ez, mert eloszlat több félreértést a Makarov-levéllel kapcsolatban. Azt például, hogy Zichy hozta volna magával. Talán igaza lesz azoknak, akik szerint a „dokumentum” Makarovnak egy rádióbeszédén alapult, amelyben fegyverszünetre szólította fel Magyarországot. A vezérkar lehallgatta ezt a beszédet, s mint hivatalos üzenetet továbbította a kormányzóhoz.

Az utószóban felvetett témák is jelzik: jó és hasznos könyv a Végjáték a Duna mentén, mert gondolatébresztő, ezért olvasásra érdemes.

A témával foglalkozó fontosabb történelmi munkák:

Juhász Gyula: Magyar—brit titkos tárgyalások 1943-ban. Budapest, Kossuth, 1978.

Ránki György: 1944. március 19. Budapest. Kossuth, 1968.

Pintér István: Magyar antifasizmus és ellenállás. Budapest, Kossuth, 1975.

Ölvedi Ignác: A budai Vár és a debreceni csata. Budapest, Zrínyi, 1974.

Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Budapest, Kossuth, 1974.

Magyarország és a második világháború. Budapest, Kossuth, 1961.

A Wilhelmstrasse és Magyarország, 1933—1944. Budapest, Kossuth, 1968.

Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, Kossuth, 1972.

Tartalom

Előszó	5
„Jóbarátunk: dr. Edmund Veessenmayer...”	11
Egy soha-nem-volt fegyverszünet regénye	22
Lengyel Béla	71
Trenker	83
Novak	98
Verolino	115
Egy naiv ember – bársonyszékben	126
Höttl	182
„Jött a lendület Erdélyből...”	202
Hardy	247
Kovács Imre	272
Az Utassy-misszió	296
New York: beszélgetés egy tisztből lett professzorral	312
Aggteleky	334
Utószó	351

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

A kiadásért felel Dalos Vilmos igazgató

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő üzem (829372)

Nyomta az Alföldi Nyomda (82.6970.66-14-2), Debrecen

Felelős vezető: Benkő István igazgató

K-4668 · Budapest,

Felelős szerkesztő: dr. Major Klára

Műszaki vezető: Büchler Alfréd

Műszaki szerkesztő: Szabó György István

A táblaborítót Szabó György István tervezte

Formátum: A/5. Terjedelem: 22,5 ív.